

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DR. AHMET HULUSİ ALATAŞ'IN HAYATI
(ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selahattin BAYRAKTAR

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ERAY BİBER

OCAK 2021

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DR. AHMET HULUSİ ALATAŞ'IN HAYATI
(ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selahattin BAYRAKTAR

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ERAY BİBER

OCAK 2021

Selahattin Bayraktar tarafından hazırlanan **Dr. Ahmet Hulusi Alataş'ın Hayatı (Askeri ve Siyasi Faaliyetleri)** adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

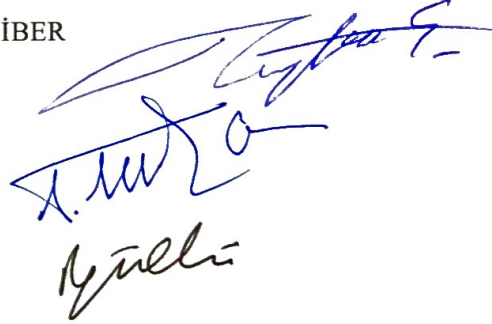

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ERAY BİBER
Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ERAY BİBER

Üye: Prof. Dr. Abdulvahap KARA

Üye: Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etmek dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Selahattin Bayraktar

**DR. AHMET HULUSİ ALATAŞ'IN HAYATI
(ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ)**

ÖZET

1882 Beyşehir doğumlu Dr. Ahmet Hulusi Alataş 1907 yılında Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de ordu başhekimliği ve cephe sıhhiye reisliği gibi önemli görevler üstlenmiştir. Ayrıca Mütareke sırasında Askeri Tıbbiye müdürü olmuştur. Askerî doktorluğu bıraktıktan sonra ise sırasıyla İzmir Liman İşleri Müdürlüğü (1925-1935), İzmir Belediye Başkanlığı (1927-1930) ve Sağlık Bakanlığı (1937-1945) yapmıştır. İlk kez Aydın Milletvekili olarak 1936 yılında meclise giren Alataş, 1946 yılında Konya Milletvekili seçilmiş ve 1950 yılına kadar siyasi hayatına devam etmiştir. Alataş bu görevler dışında Kızılay ve Tayyare Cemiyetlerinde; Tarihi Harbi Sıhhi ve Tedkik ve Tasnif Komisyonlarında azalık yapmıştır.

Bu tezde, Ahmet Hulusi Alataş'ın Askeri Tıbbiye mezuniyetinden 1950 yılında siyaseti bırakmasına kadar geçen süre içerisindeki askerî ve siyasî faaliyetleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma sırasında ATASE Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi başta olmak üzere arşivlerden toplanan belgeler, araştırma eserleri, yerel ve ulusal olmak üzere birçok süreli yayın incelenmiş, Hulusi Alataş'ın oğlu Yalçın Alataş'ın bilgi ve arşivinden yararlanılmıştır. Elde edilen tüm veriler karşılaştırma yoluyla tahlil edilerek Hulusi Alataş'ın söz konusu dönemlerde aldığı roller ve yaşanan olaylara yaptığı etkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Hulusi Alataş, Askeri Tıbbiye, İzmir Belediye Başkanı, İzmir Liman İşleri Müdürü, Sağlık Bakanı

**THE LIFE OF DR. AHMET HULUSI ALATAŞ
(MILITARY AND POLITICAL ACTIVITIES)**

ABSTRACT

Born in Beyşehir in 1882, Dr Ahmet Hulusi Alataş assumed important positions such as the head physician of the army and head aidman in the front line during the Balkan Wars, First World War and Turkish War of Independence after his graduation from the Military Medical School in 1907. He also served as the Principal of the Military Medical School during the Armistice period (following the Armistice of Mudros in October 1918). After ending his career as a military doctor, he served as the Harbormaster of the port of Izmir (1925-1935) before becoming the Mayor of Izmir (1927-1930) and the Minister of Health (1937-1945). Entering the parliament first as Member of Parliament for Aydin in 1936, he was then elected as Member of Parliament for Konya in 1946 and continued his political career until 1950. Besides these positions, Alataş also participated in various associations and commissions such as the Turkish Red Crescent and the Airplane Society.

This thesis aims to consider the military and political activities of Ahmet Hulusi Alataş from his graduation from the Military Medical School to 1950 when he quit politics. Sources employed in the thesis include documents from archives such as the ATASE Archives and the Republic Archives section in the State Archives of the Republic of Turkey, secondary sources on the subject, as well as the local and national press. The thesis has also benefited from the information and the personal archive of Yalçın Alataş, son of Hulusi Alataş. Analyzing the data comparatively, this thesis sheds light on the roles Alataş played in the events surrounding him and shows the impact he had on them.

KEYWORDS: Hulusi Alataş, Military Medical School, Mayor of Izmir, Harbormaster of the Port of Izmir, Minister of Health

ÖNSÖZ

Ahmet Hulusi Alataş, hem askerî doktor hem de bir siyaset adamı olarak Osmanlı'nın son yıllarından Cumhuriyet'in ilk 25 yılına kadar olan sürede üstlendiği görevlerle yakın tarihimizin önemli aktörlerinden biri olmuştur. Buna rağmen Alataş hakkında kapsamlı bir çalışma bulunmamasını tarihimiz açısından önemli bir eksik olarak değerlendirdiğimiz için Alataş'ın hayatını askerî ve siyasî yönleriyle ele alan *Dr. Ahmet Hulusi Alataş'ın Hayatı (Askerî ve Siyasî Faaliyetleri)* başlıklı bir tez çalışması yapmaya karar verdik.

Biyografi çalışmalarının kaynaklarından en önemlileri hayatı incelenen kişilerin yaşadıkları süre boyunca kaleme aldıkları eserlerdir. Bu eserler hem kronolojik açıdan hem de kişinin dünya görüşünü anlama açısından biyografi yazarına önemli ipuçları sunmakta ve yol göstermektedir. Hayatını incelediğimiz Alataş'ın geride böyle bir eser bırakmaması ve konu hakkında yeterli kaynak bulunmaması çalışmamızı sınırlandırır da bu eksikliği birçok arşivin kullanılması; ulusal ve yerel basında yapılan geniş taramalarla gidermeye çalıştık.

Öğrenciliğim boyunca, tez çalışmamın belirlenmesinde ve yazım aşamasında bana yol gösteren, bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ERAY BİBER'e gösterdiği sabır ve desteklerinden ötürü teşekkür ederim. Babası Hulusi Alataş ile ilgili sahip olduğu bilgi ve belgeleri bizle paylaşan Yüksek Mimar Yalçın ALATAŞ'a samimi yardımlarından ve göstermiş olduğu ilgiden dolayı sonsuz teşekkür ve saygımı sunarım. Ayrıca, Sağlık Bakanlığı Arşivleri'nden yararlanamam da konu hakkında ellerinden gelen çabayı gösteren İstanbul ve Ankara'daki Devlet Arşivleri yetkililerine, tezim hakkında çeşitli konularda görüşlerini aldığım Prof. Dr. Nuran YILDIRIM ve Prof. Dr. Melih TINAL'a, Uludağ Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan bazı kaynakları tarafıma ulaştıran Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT'e, bu süreç boyunca yanımda olan değerli dostlarım Çağrı TUNCA, Merthan DOLGUN ve Buğra Can BAYÇİFÇİ'ye ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Selahattin BAYRAKTAR

ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM DR. HULUSİ BEY'İN ASKERİ FAALİYETLERİ	7
1.1. İlk Askerî Görevleri	7
1. 1. 1. Bağdat ve Basra.....	7
1. 1. 2. Balkan Savaşları.....	7
1. 2. I. Dünya Savaşı'ndaki Hizmetleri.....	8
1. 2. 1. Batı Cephesinde: İstanbul ve Çanakkale'deki Faaliyetleri	9
1. 2. 2. Doğu Cephesinde: Salgın Hastalıklarla Mücadele.....	10
1. 3. Mütareke ve Millî Mücadele Dönemlerinde Hulusi Bey.....	13
1. 3. 1. Askerî Tıbbiyenin İşgali ve Müdür Hulusi Bey.....	13
1. 3. 2. Mütarekedeki Diğer Görevleri	17
1. 3. 3. Rütbelerinin Düşürülmesi ve Yeniden İadesi	19
1. 3. 4. Ordunun Sıhhiyecî İhtiyacı ve Hulusi Bey'in Anadolu'ya Geçişi.....	19
1. 3. 5. Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği.....	21
1. 3. 6. Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği ve Ordunun Sıhhi Durumu.....	24
1. 3. 7. Mustafa Kemal ile İzmir'e Yürüyüş ve Mudanya Mütarekesi.....	26
1. 3. 8. Askerî Doktorluktan Sivil Doktorluğa.....	27
İKİNCİ BÖLÜM DR. HULUSİ BEY'İN LİMAN MÜDÜRLÜĞÜ VE İZMİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI DÖNEMİ FAALİYETLERİ(1925-1935)	29
2. 1. Liman İşleri'nde Hulusi Bey (1925-1935).....	29
2. 1. 1. İzmir Liman İşleri Şirketi İdare Reisliği	29
2. 1. 2. Hulusi Bey'in İstanbul Liman Şirketi'nde Geçici Görevi	30
2. 2. İzmir Belediye Başkanı Hulusi Bey.....	31
2. 2. 1. Belediye Başkanı Seçilme Süreci	31
2. 2. 2. İzmir Tayyare Cemiyeti'ndeki Görevi.....	34
2. 2. 3. Sergi, Bayram ve Özel Günlerde Hulusi Bey	35
2. 2. 4. Basında Belediye Başkanı Hulusi Bey.....	37
2. 2. 5. Hulusi Bey'in İstifa Süreci.....	44
2. 2. Kredi Meselesi ve İmar Faaliyetleri.....	47

2. 2. 1. Kredi Meselesi.....	47
2. 2. 2. Yangın Yerlerinin İmarı	49
2. 2. 3. Cadde ve Yolların İnşası ve Düzenlenmesi.....	50
2. 2. 4. Kamu Binaları	53
2. 2. 5. Mezarlık, Park ve Bahçeler	55
2. 2. 6. Deniz Banyoları.....	56
2. 2. 7. Kanalizasyon	56
2. 2. 8. Gazi Heykeli.....	58
2. 3. Belediye Hizmetleri.....	61
2. 3. 1. Şehrin Aydınlatılması.....	61
2. 3. 2. Ulaşım Faaliyetleri	66
2. 3. 3. Su Meselesi	70
2. 3. 4. Sağlık Hizmetleri.....	71
2. 3. 5. Temizlik İşleri	79
2. 3. 6. İtfaiye Teşkilatı	81
2. 3. 7. Belediyenin Eğitim Çalışmaları ve Harf Devrimi.....	82
2. 3. 8. Sosyal Yardımlar.....	85
2. 3. 9. Teftişler	87
2. 3. 10. Doğal Afetlerde Belediye'nin Faaliyetleri	88
2. 4. Ekonomik Meseleler	90
2. 4. 1. Ekmek Meselesi	90
2. 4. 2. Et Fiyatları.....	95
2. 4. 3. Hal İnşa Meselesi	96
2. 5. Belediye Başkanlığı ile Liman İşleri Müdürlüğü (1927-1930).....	97
2. 6. Belediye Başkanlığı Sonrası Dönemde Liman İşlerinde Hulusi Bey	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DR. HULUSİ ALATAŞ'IN SAĞLIK BAKANLIĞI DÖNEMİ FAALİYETLERİ (1937-1945).....	103
3. 1. Sağlık Bakanı Hulusi Alataş	103
3. 1. 1. Siyasete Giriş ve Bakanlık Süreci	103
3. 1. 2. Alataş'ın İstifası Üzerine.....	106
3. 2. On Yıllık Sağlık Planı ve Personel Meselesi	108
3. 2. 1. Sağlık Planı ve İmar Faaliyetleri.....	108
3. 2. 2. Doktor İhtiyacı ve Ankara Tıp Fakültesi.....	110
3. 3. Nüfus Politikası.....	112
3. 3. 1. Çok Çocuklu Ailelere Yardım.....	113
3. 3. 2. Doğum ve Bakım Evleri.....	116
3. 3. 3. Köy Ebe Mektepleri	118

3. 4. Hastalıklarla Mücadele	120
3. 4. 1. Tifüs	120
3. 4. 2. Verem	127
3. 4. 3. Sıtma	129
3. 4. 4. Frengi	137
3. 4. 5. Trahom	139
3. 4. 5. Çiçek	140
3. 5. İskân Faaliyetleri	143
3. 5. 1. Göçmenlerin İskânı ve İlticalar	143
3. 5. 2. Yurt İçindeki Nüfus Nakilleri: Dersim ve Diğerleri	150
3. 6. Eğitim ve Kültür Faaliyetleri	155
3. 6. 1. Millî Türk Tıp Kongreleri	155
3. 6. 2. İhtisas ve Kongrelere Katılım İçin Yurtdışına Gönderilen Doktorlar..	159
3. 6. 3. Sağlık Propagandası ve Müzeler	161
3. 7. II. Dünya Savaşı	162
3. 7. 1. Sosyal Yardımlar	162
3. 7. 2. Halk Sağlığı Konusunda Alınan Önlemler	165
3. 8. Dış Yardımlar	167
3. 8. 1. Yunanistan'a Yapılan Yardımlar	167
3. 8. 2. Çin'e Aşı Gönderilmesi	169
3. 8. 3. Afganistan'a Yardımlar	170
3. 9. Büyük Depremler	171
3. 9. 1. 1939 Erzincan Depremi	171
3. 9. 2. 1942 Erbaa Depremi	175
3. 9. 3. 1943 Tosya-Ladik Depremi	178
3. 10. Atatürk'ün Son Günlerinde Hulusi Alataş	180
3. 11. Sağlık Bakanı Hulusi Alataş'ın Tetkik Seyahatleri	182
3. 11. 1. Ağustos 1939 Karadeniz Seyahati	182
3. 11. 2. Aralık 1939 Doğu ve Güney Seyahati	184
3. 11. 3. Mart 1942 Ege Seyahati	185
3. 11. 4. 1943 Trakya ve Marmara Bölgesi Seyahati	186
3. 11. 5. 1944 Yılı Seyahatleri	187
SONUÇ	189
KAYNAKÇA	191
EKLER	205
ÖZGEÇMİŞ	231

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Çev.	: çeviren
Dos.	: dosya
Drl.	: derleyen
ed.	: editör
Fih.	: fihrist
FN	: fon numarası
G.	: gölek
hzl.	: hazırlayan
İA	: İnönü Arşivi
K.	: kutu
Kls.	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayısı
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
YN	: yer numarası

GİRİŞ

Ahmet Hulusi Alataş, 1881 yılında Konya Beyşehir’de Hacı Hafız Ahmet Fevzi Bey ile Emine Hanım’ın ilk çocuğu olarak dünyaya geldi. Alataş’ın, Kemal, Sahire, Şehibe ve Mehmet olmak üzere kendisinden küçük dört kardeşi vardır.¹ Altı yaşından itibaren İzmir’de bulunan Alataş, ilk ve orta eğitimini İzmir’de aldı ve liseyi de yine İzmir’de bugünkü adı İzmir Atatürk Lisesi olan İzmir İdadisi’nde okudu.² 1901 yılında lise eğitimini tamamlayan Alataş ardından Askerî Tıbbiye’ye girdi ve buradan 16 Kasım 1907 tarihinde doktor yüzbaşı olarak mezun oldu.

İlk olarak Basra ve Bağdat’ta askeri tabip olarak görev aldıktan sonra Balkan Savaşları’nda hastane başhekimliği, I. Dünya Savaşı’nda başhekimlik, Hıfzıssıhha Müşavirliği ve Ordu Sıhhiye Reisliği gibi önemli görevlerde bulundu. 1918 yılında rütbesi Kaymakamlığa kadar yükseldi ve bu dönemdeki başarılı faaliyetleri nedeniyle madalyalarla taltif edildi. Mütareke döneminde İstanbul’a gelen Alataş, işgal altında bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’ye müdür olarak atandı. Aynı zamanda Tetkik ve Tasnif Komisyonu ve Tarihi Harbi Sıhhi Komisyonlarında görev aldı. 1921 yılına kadar müdürlük görevini sürdürdü. Sonrasında ise başka doktorlarla birlikte gizli bir şekilde Anadolu’ya geçerek Millî Mücadele’ye katıldı.

Millî Mücadele’de Menzil Baştabipliği, Birinci Ordu ve Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği yapan Alataş’ın 30 Ağustos’taki zaferden sonra rütbesi albaylığa yükseltildi. Savaşın ardından Gülhane’de hocalığa tayin edilse de Ekim 1923’te askeri doktorluktan kendi isteğiyle emekli oldu ve İzmir’e giderek doktorluk yapmaya başladı. İzmir yıllarında

¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - V. Dönem 1935-1939*, Cilt 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 65; Mehmet Karayaman, “Beyşehirli Bir Hekim ve Devlet Adamı Doktor Hulusi Alataş”, *Selçuk Üniversitesi Beyşehir Meslek Yüksekokulu I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya, 2006, s. 390-392.

² Mehmet Zeki Pakalın, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, İstanbul, 1929, s. 86; Melih Tınal, “Mekteb-i İdadiden Günümüze İzmir Atatürk Lisesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, 2008, s. 133; “İzmir Lisesi’nde Büyük Bayram”, *Anadolu*, 11 Ekim 1938, s. 8; İzmir Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı, “Mezunlarımız”, <http://www.izalev.com/index.php/okulumuz/mezunlarimiz> [Erişim Tarihi: 12 Mart 2020]. Hulusi Alataş’ın lise mezuniyeti hakkında bilgi almak amacıyla İzmir Atatürk Lisesi Vakfı’na başvurulmuş ancak lisenin 1923 yılı öncesine ait kayıtların Konak’taki eski binanın yanmasıyla kaybedildiği öğrenilmiştir.

doktorlukla birlikte Kızılay azalığı, Tayyare Cemiyeti azalığı gibi birçok alanda faaliyet gösteren Alataş'ın bu dönemde Altınordu Spor Kulübü'nün de doktorluğunu yaptığı bilinmektedir.³ Bunların dışında 1925 yılında idareciliğe başladı ve İzmir Liman İşleri'nde müdürlük yaptı. Buradaki görevine 1935 yılına kadar devam etti. Ayrıca 1926 yılında geçici olarak İstanbul Liman İşleri'nin başına geçti. İzmir Liman İşleri'ndeki yöneticiliği sırasında Yunan Donanma Bakanlığı'ndan bir üstün hizmet madalyası aldı.⁴

1927-1930 yılları arasında İzmir Belediye Başkanlığı yapan Alataş'ın döneminde, imar faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için İş Bankası'ndan 2.000.000 liralık kredi alındı. Buna rağmen 1929 yılında etkili olan Büyük Buhran nedeniyle bu yıllar ekonomik sıkıntıların etkisiyle geçti. Basına konuşmayı sevmeyen Hulusi Bey ile İzmir gazeteleri arasında 1929 yılı Ekim ayı sonunda büyük bir tartışma yaşanmaktaydı. 1930 yılı Haziran ayında, uzun zamandır devam eden ve görevini yapmasına engel olmaya başlayan sağlık sorunları nedeniyle belediye başkanlığından istifa etti.

Belediye başkanlığını bırakmasının ardından beş yıl daha devam ettiği liman işlerinden de 1935 yılında ayrıldı ve kısa bir süre yeniden serbest doktorluk yaptı. 1936 yılı başında yapılan ara seçimde Aydın Milletvekili olarak Meclis'e girdi. Refik Saydam'ın Celal Bayar kabinesinde yer almak istememesi üzerine Ekim 1937'de Celal Bayar'ın kurduğu kabinede Sağlık Bakanı olarak görev aldı. 1945 yılı başına kadar bakanlık yaptı, Ocak ayında Parti Grubu'nda yaşanan sıtma ile ilgili tartışmalar sonucunda bu görevden alınmasına karar verildi ve yerine Dr. Sadi Konuk tayin edildi.⁵

Alataş bakanlık görevinden ayrıldıktan bir yıl sonra 1946 yılındaki seçimlerde Konya'dan milletvekili aday oldu ve 11. sıradan seçilerek Meclis'e yeniden girdi. 1950 yılında görev süresi bitene kadar milletvekilliğine devam eden Alataş bu süre boyunca Milli Savunma Komisyonlarında yer aldı.⁶ 1950 seçimlerinde aday

³ Engin Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 32-33.

⁴ Madalya Yalçın Alataş'ın arşivinde bulunsa da tam tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Madalya için bkz. EK B. 17.

⁵ *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No (FN): 30.10.0.0, Yer No (YN): 14.80.8; "Kabinede Değişiklik", *Ulus*, 19 Ocak 1945, s. 1.

⁶ Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - VIII. Dönem (1946-1950)*, Cilt 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 271.

olmayarak siyaseti bıraktı ve Ankara'ya yerleşti. İzmir yıllarında tanıştığı Meryem Zerrin Hanım'la evlenen Alataş'ın, Terim Serozan, Yalçın Alataş ve Güher Arar (Zerrin Hanım'ın ilk evliliğinden) isimlerinde üç çocuğu bulunmaktadır. Siyaseti bıraktıktan sonra Ankara'da ailesine vakit ayırarak zamanını geçiren Alataş, 1964 yılında 29 Mart'ı 30 Mart'a bağlayan gece vefat etti. Cenazesi, 31 Mart'ta Ankara'daki Asri Mezarlığı'na defnedildi.⁷ Alataş, hayatı boyunca çalışkan kimliği ile ön plana çıkmış, kendisine muhalif olanlar ve hatta yabancılar dâhil bu konuda hakkını teslim etmekten geri durmamışlardır.⁸ Askerî ve siyasî görevleri sırasında dürüstlüğe dikkat etmiş, oğlu Yalçın Alataş'ın aktardığına göre evlatlarının dahi makamı gereği kendisine sunulan imkânlardan yararlanmasına müsaade etmemiştir.⁹

Cumhuriyet tarihinde Refik Saydam (12 yıl) ve Recep Akdağ'dan (10 yıl) sonra en uzun süre sağlık bakanlığı yapmış olan, Balkan Savaşları'ndan itibaren tüm cephelerde orduların kaderini belirleyecek görevlerde bulunan Alataş hakkında sadece bir çalışma yapılmış, birçok eserde adı görmezden gelinmiş ya da başka isimlerle karıştırılmıştır. Alataş hakkındaki tek çalışma, Mehmet Karayaman'ın 2006 yılında yayınlanan "Beşşehirli Bir Hekim ve Devlet Adamı Doktor Hulusi Alataş" başlıklı dört sayfalık bildirisidir.

Bu tezde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarından çok partili hayata kadar askerî sağlık ve siyaset alanında büyük hizmetler veren, siyasî tarih ve tıp tarihî yazımında hak ettiği değeri görmediğini düşündüğümüz Hulusi Alataş'ın hayatı, askerî ve siyasî faaliyetleri başlığı altında kapsamlı bir şekilde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Hulusi Alataş'ın Basra'daki ilk görevinden Millî Mücadele sonuna kadar olan askerî faaliyetleri incelenmiş ve bu konuda birçok yeni bilgi ortaya çıkarılmıştır. İkinci bölümde İzmir Belediye Başkanlığı yıllarındaki uygulamaları, belediye hizmetleri, imar faaliyetleri, basınla ilişkileri ve on yıl süren İzmir Liman Müdürlüğü süreci ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Sağlık Bakanlığı sırasındaki sağlık hizmetlerinin yanında Atatürk'ün son günleri, yaşanan büyük depremler, Dersim İsyanı, II. Dünya Savaşı süreci ve salgın

⁷ "Büyük Bir Kayıp", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1964, s. 3.

⁸ 1938 yılında İngiltere Büyükelçisi tarafından yapılan Alataş hakkındaki değerlendirmede "Hulusi çok çalışkandır. Zaman içinde olgunlaştı ve ağırbaşlılık kazandı" ifadeleri geçmektedir. Bkz.: Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004, EK- K21.

⁹ Yalçın Alataş ile görüşme, İstanbul, 4 Kasım 2019.

hastalıklarla mücadeledeki faaliyetleri üzerinde durulmuş; bugüne kadar farklı iddiaların bulunduğu istifa süreci aydınlatılmıştır. Söz konusu dönemler incelenirken kronolojik sıraya dikkat edilmiştir.

Araştırmamızın askerî kısmının yol haritası Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'nden temin edilen Askerî Safahat Belgesi ile belirlenmiştir. Bu belgedeki tarihler referans alınarak Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde taramalar yapılmıştır. ATASE Arşivi bünyesindeki Birinci Dünya Harbi Kataloğundan Alataş'ın Doğu Cephesi'ndeki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Arşivin İstiklal Harbi Kataloğunda bulunan belgelerle ise Alataş'ın Askerî Tıbbiye Müdürlüğü'nden Millî Mücadele'ye katılma süreci ve faaliyetlerine kadar birçok konu aydınlatılmıştır. Osmanlı Arşivi'nin İrade fonunda Alataş'ın almış olduğu madalyalar, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî fonunda ise Tıbbiye'nin işgal süreci hakkında bilgiler bulunmuştur. Araştırma eserleri, arşiv belgeleri ile mukayese edilmiş ve Alataş hakkında günümüze kadar yanlış olarak gelen bilgiler tespit edilmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi bünyesindeki yerel gazete koleksiyonunda bulunan *Anadolu, Ahenk, Hizmet ve Yeni Asır* gazeteleri, Belediye'ye ait resmî yayınlar ve İzmir hakkındaki araştırma eserleri ve tezler kullanılarak Alataş'ın belediye başkanlığı dönemi incelenmiştir.

Sağlık Bakanlığı dönemindeki faaliyetleri için Sağlık Bakanlığı'na, Ankara ve İstanbul'daki Devlet Arşivleri Başkanlıklarına bizzat başvurulsa da bakanlık arşivinin Devlet Arşivleri'ne taşınma aşamasında olduğu ve tasniflenmemiş şekilde bulunduğu gerekçesiyle söz konusu arşivden yararlanılamamıştır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nin Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kararlar Daire Başkanlığı, Muamelat Genel Müdürlüğü ve Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı fonlarındaki belgeler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri bu bölümün ana kaynağı olmuş; Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Milli Kütüphane koleksiyonlarındaki *Cumhuriyet, Akşam, Ulus, Tanin, Vakit* başta olmak üzere ulusal gazeteler ve *Dirim, Tıp Dünyası, Poliklinik, Etüba Odası* gibi önemli tıp dergileri taranmıştır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne yaptığımız başvuru sonucu tarafımıza gönderilen belgeler de yine bu bölümde

kullanılmıştır. Bunlar arşivin İsmet İnönü koleksiyonlarında yer alan ve daha önce yayınlanmamış belgelerdir.

Tıp Tarihi hakkında önemli kaynakların bulunduğu İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Anabilim Dalı ve Deontoloji Arşivi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Arşivi'nden, 26 Eylül 2019 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen deprem sonrası oluşan hasar nedeniyle binaların taşınmasına ve bu süreçte kütüphane ve arşivlerin depolarda tutulmasına karar verildiği için yararlanılamamıştır. Türk Tarihi Kurumu Arşivi ve İsmet İnönü Vakfı Arşivi'nden de Alataş hakkında görsel malzemeler temin edilmiştir.

Kurum arşivleri dışında Hulusi Alataş'ın oğlu Mimar Yalçın Alataş ile İstanbul'daki evinde iki görüşme gerçekleştirilmiş, sahip olduğu bilgi ve görsel malzemeler tarafımızla paylaşılmıştır. Tüm dünya ile birlikte ülkemizde de etkili olan Covid-19 salgını nedeniyle görüşülmesi planlanan Hulusi Alataş'ın kızı Terim Serezon ile görüşülememiştir.

Alataş hakkında bilgilerin bulunduğu diğer önemli kaynaklar da dönemin önemli isimleri tarafından kaleme alınan hatıralardır. Söz konusu hatıralar değerlendirilirken yazarların görüşleri dikkate alınmış, resmi belgeler ve araştırma eserleriyle karşılaştırma yapılarak kullanılmıştır. Kendi ağzından yazılmış hiçbir eseri bulunmayan Alataş'ın basın ve resmi belgelerdeki açıklamalarının çalışma boyunca alıntı olarak kullanılmasına önem verilmiştir. Yapılan metin alıntılarındaki imlâ hataları ve yazım yanlışlarına dokunulmamış, günümüzde kullanımı olmayan kelimelerin anlamları köşeli parantez içinde verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM DR. HULUSİ BEY'İN ASKERİ FAALİYETLERİ

1.1. İlk Askerî Görevleri

1. 1. 1. Bağdat ve Basra

Askerî Tıbbiye'den 16 Kasım 1907 tarihinde doktor yüzbaşı olarak mezun olan Ahmet Hulusi Bey, o dönem Tıbbiye'den mezun olan her doktorun yaptığı gibi Gülhane'de staj yapmaya başladı. Gülhane'deki stajı bittikten sonra 1909 Temmuz'unda ilk olarak Bağdat'taki VI. Ordu V. Tabur doktorluğuna tayin edildi ve Bağdat Askeri Hastanesi'nde görev aldı. Şubat 1910 tarihinde görev yerine ulaşan Hulusi Bey, aynı tarihte kolağası oldu. Bağdat'ta iki yıl kaldıktan sonra 24 Ocak 1912'de Basra'da bulunan XIII. Kolordu bünyesindeki CXII. Alay I. Tabur doktorluğu görevine getirildi. Basra'da hizmete başladıktan yaklaşık bir ay sonra humma hastalığına yakalandı ve hayati tehlikesi bulunduğu için 20 Şubat 1912'de Başkumandanlık emriyle Bağdat Merkez Hastanesi'ne nakledildi. Tedavisinin ardından bir sonraki görev yeri olan VII. Kolordu, LX. Alay'ın bulunduğu Taşlıca'ya gelerek III. Tabur doktorluğu görevine başladı.¹⁰

1. 1. 2. Balkan Savaşları

Balkan Savaşları'nda sağlık teşkilatının yetersiz kaldığı durumlarda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) orduya destek vermekteydi. Cemiyet bir yandan iâşe hizmetlerini yerine getirirken diğer yandan kurduğu seyyar hastanelerle cephede yaralanan asker ve sivillerin tedavi ve bakımlarını üstlenmekteydi.¹¹ Savaş sırasında orduyu en çok zorlayan kolera hastalığı oldu ve koleraya yakalanan askerlerin sayısı

¹⁰ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - V. Dönem 1935-1939*, Cilt 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 65- 66. [Tıbbiye mezuniyet yılı 1917 olarak verilmiş]; Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 3, I. Kitap Hastaneler, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981, s. 83- 98.

¹¹ Zekeriya Türkmen, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Belleten*, Cilt LXVII, Sayı 252, Ağustos 2004, s. 489.

30 bini geçti.¹² İstanbul'da, kabine toplantılarında bu hastalıkla mücadele üzerinde tartışmalar yaşandı ve kolera ile mücadelede faydalanılmak için Viyana'dan uzman getirtilmesine karar verildi.¹³ Tüm önlemlere rağmen kolera hızla yayılmaya devam etti. Sıhhiye Dairesi hastalanma ihtimali bulunan askerleri İstanbul'a gönderme kararı aldı ve bu askerler halka hastalık bulaştırmamaları için Ayasofya ve Sultanahmet gibi büyük camilerde karantinaya alındılar.¹⁴

İstanbul'a gönderilenlerin durumu bu şekildeyken, gönderilemeyip Çatalca hattında kalan askerlerin durumu da riskliydi. Bu hattaki yığılmanın doğuracağı salgın tehlikesinin önüne geçmek için Kızılay tarafından Hadımköy, Ayestefanos ve Ispartakule'de çadır hastaneleri kuruldu.¹⁵ Hadımköy, koleranın en yoğun olarak görüldüğü bölgeydi. Burada sadece koleralı hastaları kabul eden 150 yataklı seyyar bir hastane kuruldu. Daha sonrasında ise yapılan genişletmelerle, barakalardan oluşan bu yapı, 250 yataklı kapsamlı bir hastaneye dönüştürüldü. Bu hastane kolera vakaları bittikten sonra da hasta ve yaralılarına hizmet vermeye devam etti.¹⁶

Hulusi Bey de Balkan Savaşları sırasında ilk olarak Hadımköy Hastanesi'nde başhekimlik ve dâhiliye uzmanlığı görevlerinde bulunarak kolera ile mücadelede aktif olarak rol aldı.¹⁷ Öyle ki bu mücadele sırasında kendisi de hastalandı.¹⁸ Hadımköy Hastanesi'nin lağvı üzerine 22 Kasım 1913 tarihinde Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne tayin oldu. Balkan Savaşları'nın sonunda ise 18 Ocak 1914'te I. Kolordu'ya bağlı Yıldız Hastanesi'nde bakteriyolog¹⁹ olarak çalışmaya başladı.²⁰

1. 2. I. Dünya Savaşı'ndaki Hizmetleri

Hulusi Bey, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasından Mütareke dönemine kadar olan süre içerisinde Çanakkale ve Kafkas cephelerinde görev aldı.

¹² Oya Macar Dağlar, "Savaşta Kolera Salgını", *Atlas Tarih*, Sayı 16, 2012, s. 87.

¹³ Türkmen, a. g. m., s. 495.

¹⁴ Seçil Karagül Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay, Ankara, 2000, s. 45.

¹⁵ Akgün ve Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 122; Selda Kaya Kılıç, "Birinci Balkan Savaşı Döneminde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (1912)", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 283-284.

¹⁶ Mesut Çapa, "Balkan Savaşında Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1990, s. 95.

¹⁷ Kemal Özbay, *a.g.e.*, s. 463-467; Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

¹⁸ Feridun Frik, "Politik Görevlerde Doktorlar VII", *Dirim*, Cilt 44, Sayı 3-4, Mart-Nisan 1969, s. 103.

¹⁹ Bakteri ve mikropları inceleyen bakteriyoloji alanında çalışanlara verilen isim. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 15 Kasım 2020]

²⁰ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

Hastane başhekimliğinden ordu sıhhiye reisliğine kadar birçok önemli görev üstlenen Alataş, göstermiş olduğu başarılı faaliyetler ve başında bulunduğu birliklerin sağlık açısından mükemmelliği nedeniyle madalyalar aldı. Özellikle Kafkas Cephesindeki salgın hastalıklarla mücadele konusundaki başarıları Türk ordusu için büyük öneme sahiptir.

1. 2. 1. Batı Cephesinde: İstanbul ve Çanakkale'deki Faaliyetleri

Balkan Savaşları'nda ordunun sağlık teşkilatının iyi bir sınav verdiğini söylemek zordur. Aynı durumun I. Dünya Savaşı'nda da yaşanmaması için sağlık kadrolarının yenilenmesine, genç ve yetenekli doktorlara görev verilmesine karar verildi. Bu yenilenme faaliyetleri için Almanya'dan bir ıslah heyeti de getirildi, tüm bu çalışmaların sonucu olarak Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi başkanlığına da Süleyman Numan Bey²¹ atandı.²²

Hulusi Bey, savaşın ilk yıllarında, daha önce Balkan Savaşları'nda barakalardan kurulan Ayestefanos Hastanesi'ni yeniden kurmakla görevlendirildi ve bu hastaneye başhekim olarak atandı.²³ Başhekimliği sırasında hastanenin düzen ve mükemmelliği dolayısıyla kendisine II. Ordu Kumandanı tarafından bir takdirname verildi.²⁴ Ardından, yığınak planı kapsamında Şam'dan İstanbul'a taşınan ve Çatalca Müstahkem Mevkii ile birlikte İstanbul Boğazı'nı savunmayla görevlendirilen II. Ordu bünyesinde görev almaya başladı, buradaki unvanı Çatalca Müstahkem Mevkii Başhekimlik Hıfzıssıhha Müşavirliği oldu.

1915 yılı Eylül sonuna kadar İstanbul sınırları içinde bulunan Hulusi Bey bu tarihte, Mart 1915'te kurulan ve Ağustos ayında Gelibolu'ya intikal eden V. Ordu'ya katılarak Çanakkale Cephesi'ne dâhil oldu. Ordunun güney grubundaki Emraz-ı Dâhiliye

²¹ Süleyman Numan Paşa (1868-1925): Mektebi Tıbbiye-i Şahane'den 1891 yılında mezun olan Numan Bey 1894-1896 yıllarında Almanya'da ihtisas yaptı. Askeri sağlık hizmetleri konusunda eğitim almak için Prusya'da bulundu. Berlin Tıp Fakültesi'nde asistanlık yaptıktan sonra Türkiye'ye döndü. 1903 yılında Mektebi Tıbbiye-i Şahane'de dâhiliye muallimliği yaptı. Balkan Savaşları'ndaki başarıları üzerine Harbiye Nezareti Sıhhiye Reisliği'ne tayin edildi. I. Dünya Savaşı'nda Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi sıfatıyla görev aldı. Mütareke döneminde İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Sürgünden döndükten sonra hocalığa devam etti. Nuran Yıldırım, *Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*, Betim Kitaplığı, İstanbul, 2009, s. 212-213.

²² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Cilt X, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 142-143.

²³ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 290; Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 3, II. Kitap Hastaneler, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981, s. 325.

²⁴ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

Hastanesi'nde başhekim olarak görevlendirilen²⁵ Hulusi Bey, kaleme aldığı TBMM Hal Tercümesinde ayrıca Çanakkale'de Kilidbahir Hastanesi başhekimliği yaptığını da ifade etmektedir.²⁶

14 Eylül 1915 tarihinde rütbesi binbaşılığa yükseltildi. Ekim ayı sonunda ise, Trakya'ya Nisan ayında nakledilen V. Kolordu birliklerine katılarak, Keşan'daki IV. Seyyar Hastane başhekimliğine tayin edildi. Ardından V. Kolordu Hıfzıssıhha Müşavirliği görevine getirildi.²⁷ 15 Aralık 1915'te Çanakkale'deki üstün hizmetlerinden dolayı, savaş sırasında üstün hizmet ve kahramanlık gösteren askerlere verilen Harp Madalyası ile taltif edildi.²⁸

1. 2. 2. Doğu Cephesinde: Salgın Hastalıklarla Mücadele

Kasım 1914'te Rusların taarruzları sonucunda Doğu Cephesinde başlayan savaşta, Türk orduları saldırıları durdurmayı başarsa da III. Ordu'nun verdiği büyük kayıplar nedeniyle geri çekilen Rus kuvvetleri takip edilemedi. Aralık ayında, Rus kuvvetlerini imha amacıyla planlanan Sarıkamış Harekâtı'nın da başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 1915 yılı ortalarından itibaren Rus taarruzları yeniden başladı ve Doğu Anadolu'nun birçok şehri işgal edildi.²⁹ 1916 yılının başında III. Ordu'nun Erzurum'da yenilmesi üzerine Harbiye Nezareti, takviye kuvvetlerinin hemen doğuya gitmesi kararını aldı. Söz konusu kuvvetler arasında V. Kolordu da bulunmaktaydı.³⁰ V. Kolordu bölgeye vardığında Doğu Cephesi sağlık teşkilatı salgın hastalıklarla boğuşuyordu. Özellikle kolera vakaları ilk olarak Ağustos 1915'ten itibaren Tiflis, Bakü, Tebriz gibi şehirlerde görüldü, muhacirler yoluyla da bölgeye taşındı.³¹ Balkan Savaşları'nda salgın hastalıklarla özellikle de kolera ile mücadele konusunda tecrübe kazanan Hulusi Bey, sınırlı imkân ve kötü koşullara rağmen ordu için oldukça hayati hizmetlerde bulundu.

1916 Mayıs'ında doğudaki görev bölgesine ulaşan V. Kolordu, Rusların Karadeniz'deki gücünü kırıp, Trabzon'daki kuvvetlerini kuşatmak amacıyla

²⁵ Aynı yer.

²⁶ Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

²⁷ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

²⁸ Aynı yer; Madalya belgesi için bkz. EK A. 3.

²⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 6-8.

³⁰ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 181.

³¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, s. 28.

Trabzon'a kaydırıldı ve bu sırada kolordu bünyesindeki IX. Piyade Tümeninin neredeyse tamamında kolera tespit edildi. Hulusi Bey olağanüstü bir tempoda çalışarak yalnızca bir günde hastalık taşıyan 500 kadar askeri ayırttı ve nakliye araçları temin ederek başka tümene hastalık bulaştırmadan IX. Piyade Tümeninin cepheye gitmesini sağladı.

Tüm bunlar yaşanırken V. Kolordu'nun başında bulunan Fevzi Çakmak'a göre, Hulusi Bey'in yaptıkları sayesinde hem kolera'nın tüm orduya yayılmasının önüne geçilmiş hem de Ruslara darbe vurularak Türk ordusuna zaman kazandırılmıştı. Ancak Ahmet Tetik'in yayına hazırladığı ve iki farklı yayınevinden çıkan Fevzi Çakmak'ın konferans notlarında, 1936'da yayınlanan orijinal notlarda³² olmamasına rağmen bu kişinin Hulusi Behçet olduğu aktarılmaktadır.³³ Oysa Hulusi Behçet, I. Dünya Savaşı'nda sadece Edirne ve Kırklareli hastanelerinde çalışmış ve 1917 yılında eğitim için yurtdışına gitmiştir. Ayrıca Çakmak, Hulusi Bey'den bakteriyolog olarak bahsetmektedir ancak Hulusi Behçet deri ve zührevi hastalıklar alanında uzmanlaşmış, Türk Tıp Tarihi açısından önemli işlere imza atmış bir dermatologdur.³⁴ Bu sebeple söz konusu Hulusi Bey'in aynı tarihlerde V. Kolordu'da görev alan ve bakteriyolog olan Ahmet Hulusi (Alataş) olması kuvvetle muhtemeldir. Osman Şevki Uludağ da 1947'de *Vakit* gazetesinde yayınladığı "Türkiye ve Kolera" başlıklı yazısında Hulusi Alataş'ın Kafkas Cephesinde çıkan kolera salgını bastırmadaki büyük başarısından bahsetmektedir.³⁵

III. Ordu'nun 1916 yazından itibaren aldığı yenilgiler sonucunda Enver Paşa'nın emriyle Eylül ayında orduda yeniden örgütlenmeye gidildi ve böylece birçok kolordu ve tümen tamamen ortadan kaldırıldı. Bunlardan birisi de V. Kolordu oldu; V, IX, X ve XI. Kolordular yerine I. ve II. Kafkas Kolorduları kuruldu.³⁶ I. Kolordu'nun başına Yusuf İzzet, II. Kolordunun başına ise Mirliya Fevzi Paşa geçti. II. Kafkas Kolordusunun merkez karargâhı, Alucra'da (Giresun) yer aldı.³⁷

³² Orijinal konferans notlarını aktaran: Özdemir, *a.g.e.*, s. 264.

³³ Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 228; Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, (haz. Ahmet Tetik), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 418.

³⁴ Hulusi Behçet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Satar, *Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığının Tıp Literatürüne Giriş Süreci*, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2009.

³⁵ Osman Şevki Uludağ, "Türkiye ve Kolera", *Vakit*, 2 Kasım 1947, s. 1-5.

³⁶ Erickson, *a.g.e.*, s. 191.

³⁷ *A.g.e.*, s. 193.

Kolordunun lağvedilmesiyle mevcut teşkilatlar da yeni kurulan yapılara kaydırıldı, Hulusi Bey de II. Kafkas Kolordusu başhekimliğine önce geçici olarak sonra da asaleten tayin edildi.³⁸

II. Kafkas Kolordusu'ndaki görevi sırasında, 10 Şubat 1917 tarihinde V. Kolordu'da hıfzıssıhha müşaviri iken salgın hastalıkların teşhis ve izalesindeki, II. Kafkas Kolordusuna tayininden sonra ise kolordunun genel sağlık durumunun düzenlenmesindeki başarısı dolayısıyla Muharebe Gümüş Liyakat Madalyasıyla taltif edildi.³⁹

II. Kafkas Kolordusu'nun kaderi de V. Kolordu ile aynı oldu. 1918'in Haziran ayında yeniden yapılanma neticesinde lağvedildi. Onun yerine III. Ordu bünyesindeki birliklerden bazıları ile IX. Ordu kuruldu ve başına Yakup Şevki Paşa⁴⁰ getirildi. 15 Temmuz 1918 tarihinde de Hulusi Bey, IX. Ordu Sıhhiye Riyaseti vekâletine atandı. Bununla birlikte aynı ay içinde rütbesi de Kaymakamlığa (Yarbay) terfi ettirildi.⁴¹

Hulusi Bey'in yeni görev yeri Kars'a gittiğindeki ilk işlerinden biri salgın hastalıklarla mücadele için gerekli önlemleri almak oldu. IX. Ordu'nun Sıhhiye Teşkilatı da III. Ordu'dan sağlık memurları gönderilerek oluşturuldu.⁴² Kolera, çiçek, tifo gibi hastalıklarla mücadele edebilmek için yeteri kadar aşı bulunmamakta, aynı zamanda ordu sıhhiye teşkilatı sadece askerlerin değil sivil halkın da tedavisi ile ilgilenmekteydi. Hulusi Bey bu durumu göz önünde bulundurarak Sıhhiye Dairesi'ne kolera başta olmak üzere salgın hastalıklarla mücadele etmek için gerekli aşıları üretecek bir yapı kurmak istediğini iletti ve yetiştirilmek üzere gerekli personelin gönderilmesini talep etti.⁴³ Sıhhiye Dairesi Reisi Süleyman Numan Paşa, Hulusi Bey'e gönderdiği telgrafta, kendisinin bakteriyolog olduğunu; Samsun

³⁸ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

³⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dosya Usul-i İradeler Tasnifi (İ. DUİT), Dosya No(DN): 153, Gömlek No(GN): 17.

⁴⁰ Yakup Şevki Şübaşı (1876-1939): Harput doğumlu olan Yakup Şevki Paşa, 1900 tarihinde Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra Balkan Savaşları'nda Çatalca Ordusu Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı; I. Dünya Savaşları'nda kolordu komutan vekilliği ve komutanlıkları yapmış, Haziran 1918'de IX. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Mütareke döneminde Malta'ya sürülmüş Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra yapılan esir değişimiyle ülkeye gelerek Millî Mücadele'de II. Ordu Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Askeri rütbesi Orgeneralliğe kadar yükselen Şevki Paşa, Cumhuriyet döneminde 1924'ten 1939 yılında vefatına kadar Yüksek Askeri Şura üyeliği yapmıştır. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2 Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 71-73.

⁴¹ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

⁴² *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi*; Birinci Dünya Harbi (BDH), Klasör (Kls). 2474, Dosya (Dos). 357, Fihrist (Fih). 3-10.

⁴³ ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2474, Dos. 357, Fih. 15.

Laboratuvarından gönderilen doktorların uygun olanlarının başına geçerek bir bakteriyolojihane kurabileceğini bildirdi.⁴⁴

IX. Ordu'daki görevine mütarekeye kadar büyük bir özveriyle devam eden Hulusi Bey'in son günlerde fikren ve bedenen yorgun olduğu, bir sahil şehrinde daha iyi hizmet verebileceğini söyleyerek İzmir'e tayinini istediği görülmektedir.⁴⁵ Ancak bu tayin isteği, onu Çanakkale Müstahkem Mevkii'ndeki görevinden beri tanıyan IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa tarafından engellenecektir. Şevki Paşa, merkeze yazdığı telgrafta, bu istekten haberinin olmadığını ve buna müsaade etmeyeceğini söyleyerek söz konusu telgrafın dikkate alınmamasını istemiştir.⁴⁶ Şevki Paşa'nın istediği olmuş ve nakil için izin çıkmamıştır. Mütareke döneminde İngilizlerin yoğun baskıları sonucu İstanbul'a dönmeye karar veren Şevki Paşa'nın yanında olan askerlerden biri de Hulusi Bey'dir.

1. 3. Mütareke ve Millî Mücadele Dönemlerinde Hulusi Bey

Ülkenin fiilen işgal edildiği ve özellikle İstanbul'un işgal güçlerinin kontrolü altında bulunduğu mütareke ortamında doğu Cephesinden İstanbul'a gelen Hulusi Bey, Askerî Tıbbiye Müdürlüğü gibi büyük sorumluluk gerektiren bir görev üstlenmesinin yanı sıra çeşitli idari görevlerde de bulundu. Hulusi Bey, İzmir'in işgalinden sonra Kuva-yi Milliye birliklerinin direnişi ile başlayan ve düzenli ordunun kurulmasıyla devam eden mücadeleye, ordunun sağlık teşkilatındaki subay eksikliği nedeniyle 1921 yılında dâhil oldu ve savaş sonuna kadar Batı Cephesi Sıhhiye Reisliğine yükseldi. Savaş sonrasında Gülhane'de hocalığa atansa da Ekim 1923'te kendi isteğiyle emekli oldu.

1. 3. 1. Askerî Tıbbiyenin İşgali ve Müdür Hulusi Bey

I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleriyle imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin maddelerine dayanılarak 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf donanmalarından oluşan bir filo İstanbul Boğazı'na giriş yaptı.⁴⁷ İstanbul'a giren İtilaf Kuvvetleri, 2616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askerinden oluşmaktaydı. Bu sayı 1919 Eylül'den itibaren Anadolu'da bulunan kuvvetlerin de

⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2474, Dos. 357, Fih. 15-1.

⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH, Kls. 182, Dos. 213, Fih. 41.

⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH, Kls. 182, Dos. 211, Fih. 39.

⁴⁷ *Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 180.

İstanbul'a sevkleriyle daha da çoğaldı ve barınma konusunda sıkıntıların yaşanmasına neden oldu.⁴⁸ Bu sebeple İtilaf kuvvetleri tarafından çeşitli kamu ve özel binaları işgal etmek amacıyla El Koyma Bürosu kuruldu.

İşgal Kuvvetlerinin kamu binalarına el koyması kapsamında Haydarpaşa'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye'nin de işgal edilmesi gündeme geldi, arşiv belgelerine göre 29 Ocak 1919 tarihinde okulu incelemek üzere üç İngiliz zabiti, Haydarpaşa'daki Tıbbiye Fakültesi'ni ziyaret etti.⁴⁹ Kemal Özbay'ın aktardığına göre bu üç İngiliz zabitini Müdür Hulusi Bey karşıladı ve binayı gezdirdi. Daha sonra Tıbbiye'deki profesörlerin durumu protesto için İngiltere'ye telgraf çekmeleriyle İstanbul'a gelen üniversite heyetiyle de görüştü.⁵⁰

Resmi kayıtlar ve birinci el kaynaklara göre ise Hulusi Bey bu tarihte, Yakup Şevki Paşa'nın başında olduğu IX. Ordu'da Sıhhiye Reisi olarak doğu Cephesinde bulunmaktaydı. Hulusi Bey'in Yakup Şevki Paşa ile birlikte İstanbul'a gelmesi ise Nisan⁵¹ ayını bulmuş, Mayıs'ta müdür muavinliğine, Temmuz'da ise müdürlüğe tayin edilmiştir.⁵² Bu nedenle Hulusi Bey'in Ocak ayının sonunda gerçekleşen bu olayların kahramanlarından biri olmasının imkânı yoktur.

İngiliz zabitlerinin incelemelerinden kısa süre sonra, Mekteb-i Tıbbiye'nin işgali başladı. Askerî Tıbbiye'nin tamamen işgal edilmesine ve buradaki öğrencilerin de fakülte kısmına taşınmasına karar verildi.⁵³ Tıbbiye binası ve ona bağlı bulunan yapılar iki yıllık bir süreç içerisinde kademeli bir şekilde işgal edildiğinden Hulusi Bey'in 1920 yılı Ocak ayındaki kısmi işgallerde⁵⁴ olaylara dâhil olması muhtemeldir.

Tıbbiyedeki görevine başlayan Hulusi Bey'in ders salonlarına el konulmasını engellemek için kömür depolarına kadar birçok yeri boşaltmasına rağmen çabaları

⁴⁸ Zekeriya Türkmen, "Mütareke Devri İşgal İstanbul'unda Bir Eğitim Kurumu: Kuleli Askerî İdâdîsi", Coşkun Yılmaz (ed.), *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 3, İstanbul, 2017, s. 148.

⁴⁹ BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT), DN:1237 GN: 47.

⁵⁰ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 2, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 128-129.

⁵¹ Yakup Şevki Paşa'nın Hulusi Bey ile birlikte İstanbul'a geliş tarihi hakkında bkz. Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 158-159; *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 247; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 25-27.

⁵² Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

⁵³ Süheyl Ünver, "Mütareke Senelerinde Tıp Fakültesi", *Modern Tedavi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 7, Nisan 1952, s. 252.

⁵⁴ Deniz İbrahim Yiğit, *İstanbul'un İşgalinde Mülki ve Askerî Binalar (1920-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 35.

yeterli olmadı, yatakhaneinin büyük bir kısmı çatı katına taşınırken mutfak ikiye bölündü.⁵⁵ Çatı katında yatmak zorunda kalan öğrencilerin karyolarına da el konuldu ve öğrenciler yerde yatmaya zorlandı. İngilizlerin bu icraatlarının en insanlık dışı olanı da abdesthaneleri geceleri kendilerine tahsis etmek oldu ve bunun sonucunda öğrenciler yattıkları yerlerin yanına ve koridorlara ihtiyaçlarını gidermek için kovalar koymak zorunda kaldı. Öğrencilere bu şartları layık gören İngilizler, bir yandan binanın aydınlatma ve ısıtma sistemlerinin yenilenmesi için Harbiye Nezareti ile görüşmeler yaptı.⁵⁶

Nizamiye kapılarına süngünlü nöbetçi koyan işgalciler, öğrencilerin bu kapılardan giriş-çıkışını yasakladı, çıkacak herhangi bir direnişe engel olmak amacıyla binanın saat kulelerine de makineli tüfekler yerleştirdi.⁵⁷ Bunun yanında öğrencilerin askerî kıyafet giymeleri de onlar için sorun oluşturmaya başladı, birkaç münferit olaydan sonra resmî olarak okulda askerî üniforma ile gezmek de tamamen yasaklandı. Yasak üzerine Hulusi Bey, sınıf çavuşlarına sivil elbisesi olanların bunları giymelerini olmayanlara ise okul tarafından pijama dağıtılacağını bildirdi.⁵⁸

İşgal yönetimi, mütareke şartlarını öne sürerek okula alınacak öğrenci sayısında kısıtlamaya giderek 20 kişilik bir kontenjan belirledi. Hulusi Bey, Sıhhiye Dairesi aracılığıyla bir takım çabalarda bulunarak kontenjanı 30'a kadar yükseltebildi. Ancak ülkenin içinde bulunduğu durumda öğrenci başvuruları beklenenin altında kaldı, kabul edilenlerin çoğunluğu da gerekli eğitim seviyesine sahip kişiler olmadı. Bu gençlere: “Sizler henüz bu okula öğrenci olarak olgunluğa erişmiş değilsiniz. Yanımda olsa, geleceğin ihtiyaçları sizler tarafından karşılanacak ve sizin hizmetlerinizle yürütülecektir” şeklinde konuşma yapan Müdür Hulusi Bey, onların gelişimleri için konferanslar düzenletip kitaplar dağıttırdı. Bu tarihlerde bekâr olan Hulusi Bey, okulda yatıp kalktı ve öğrencileriyle kendi çocuklarıymış gibi ilgilendi. Gece uyuyan öğrenciler arasında dolaşarak kaşınan varsa yatağını tespit edip onların haberi dahi olmadan temizlettiriyordu.⁵⁹

⁵⁵ Özbay, *a.g.e.*, s. 129

⁵⁶ *ATASE Arşivi*, İstiklal Harbi (İSH), Kutu (K). 237, Gömlek(G). 215; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 238, G. 149; Özbay, aynı yer.

⁵⁷ Aynı yer.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 130

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 131.

Aynı binayı paylaşan tıbbiyeliler ile İngiliz askerleri arasında tansiyonun yükseldiği anlar da yaşandı. Müdür Hulusi Bey imzalı bir arşiv belgesine göre 14 Aralık 1919 tarihinde sarhoş bir İngiliz askeri, okulun hademesine saldırıp tehdit etmiş, silahların da devreye girmesiyle olay resmî makamlara bildirilmişti.⁶⁰ Bu olay dışında belge ve hatıralara yansıyan büyük bir hadise yaşanmamış, İngiliz askerleri ve öğrenciler koridorlarda yan yana gelmek zorunda kaldıkları için zamanla uzun muhabbetler başlamış ve ayaküstü sohbetler zamanla dil öğrenme pratiklerine ve ticarete dönüşmüştü.⁶¹

Buna rağmen ülkenin içinde bulunduğu duruma karşı tıbbiyelilerin duyarlılığı oldukça yüksekti. Divan-ı Harb’de yargılanıp idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in cenazesi de bu başkaldırlardan birine sahne oldu; merasimde ateşli bir nutuk okuyan Tahsin isimli Tıbbiyeli öğrenci hükümetin soruşturma açmasına neden oldu, Tahsin Bey ve Tıp Fakültesi Müdürü Tevfik Bey de dâhil 11 tıbbiyeli polis müdürlüğüne çağırıldı. Daha sonra Müdür Hulusi Bey’in araya girmesiyle tutuklanmaktan kurtuldular.⁶² Tıbbiyeliler işgale karşı İstanbul’da ilk başkaldırı sayılabilecek Sultanahmet mitinglerinde de ön planda olmuşlardı.

Hulusi Bey’in yakın ve iyi davranışlarına rağmen öğrenciler yasakları çiğnemeye devam ediyordu. Okuldan kaçanlar, sinemaya ya da tiyatroya gidiyor, dönüşte ise kalorifer dairesinden içeri girerken Hulusi Bey’den kaçamıyordu. Bu durum da öğrencileri durdurmuyor ve bazı öğrenciler çatıya çıkıp saat kulelerinden atlayarak dışarı çıkmaya devam ediyordu.⁶³

Temmuz 1920’de askeri öğrencilerin elbise ile okuldan çıkması yasaklandı ve bu yasağı delenlere hapis cezası verilmeye başlandı.⁶⁴ Üzerlerindeki baskı iyice artan öğrenciler okul içinde tiyatro ve müzik geceleri düzenleyerek moral depolamaya çalıştı⁶⁵ ve bu faaliyetler kısa süre içinde düzenli bir hale geldi. 12 Kasım 1920 tarihinde sınıf temsilcileri arasından altı kişilik bir idare heyeti seçildi ve bütün hazırlık faaliyetleri gizli bir şekilde yürütüldü. Müdür Hulusi Bey bu durumdan haberdar

⁶⁰ ATASE Arşivi, İSH, K. 241, G. 169.

⁶¹ A.g.e., aynı yer.

⁶² Metin Özata, *Atatürk ve Hekimler*, Demkar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 323.

⁶³ Özbay, aynı yer.

⁶⁴ “Erkan, Ümera ve Zabitan Hakkında”, *Dersaadet*, 28 Temmuz 1336, Sayı 21, s. 3.

⁶⁵ Feridun Frik, “Mütareke Yıllarında Tıbbiye (1918-1923)”, *Dirim*, Özel Sayı, 1989, s. 14.

olunca ilk olarak karşı çıktı ancak salonda bir hazırlık aşamasına şahit olunca söz konusu etkinlikleri desteklemeye başladı.⁶⁶

1. 3. 2. Mütarekedeki Diğer Görevleri

Hulusi Bey mütareke döneminde, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Askerî Tıbbiye müdürlüğünün yanı sıra başka idarî görevler de üstlendi. Doğu Cephesinde IX. Ordu'da Sıhhiye Reisi iken komutanı olan Yakup Şevki Paşa, onun bu görevlere tayin edilmesinde etkili oldu. Şevki Paşa, İngilizlerin büyük baskı ve diretmesiyle İstanbul'a getirilse de, Harbiye Nazırı Cemal Paşa sayesinde 16 Aralık 1919'da kurulan Askerî Şura'ya seçildi.⁶⁷ Hemen ardından 17 Aralık'ta Tedkik ve Tasnif Komisyonu başkanlığına atandı.⁶⁸ 20 Ocak 1920'de kuruluşu ilan edilen komisyonun azalarından biri de Askerî Tıbbiye Müdürü Hulusi Bey'di. Hulusi Bey bu göreve 8 Şubat 1920'de atandı.⁶⁹

İtilaf Devletlerinin, Kuva-yi Milliye'ye yardım ettikleri gerekçesiyle Ali Rıza Paşa Hükümetine baskıları arttı, ilk olarak 20 Ocak 1920'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın görevden alınması istendi. Paşaların herhangi bir yönetim krizine meydan vermemek amacıyla istifalarından sonra da Hükümetin Kuva-yi Milliye ile ilişkilerini tamamen kesmesini talep eden bir nota verildi. Bu baskılar sonucunda da Ali Rıza Paşa Hükümeti, 3 Mart 1920'de istifa etti⁷⁰ ve yeni kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti, 18 Nisan'da Askerî Şurayı, 25 Nisan'da da Tedkik ve Tasnif Komisyonunu lağv etti.⁷¹

Mütareke döneminde, I. Dünya Savaşı devam ederken askerî tarih çalışmaları yürütmek üzere 1916 tarihinde kurulan Tarih-i Harp şubesi faaliyetlerine devam etmekteydi.⁷² 1920 yılında Cevat Paşa tarafından bir Harp Tarihi Komisyonu kuruldu ve Ocak ayında savaşlardaki askerî sağlık hizmetlerini yazmak amacıyla cephelerde bizzat bulunmuş, yüksek rütbeli doktorlardan oluşan alt bir komisyon kurulmasına

⁶⁶ Cihat Çınar Başekim ve Engin Çoruh, "İstanbul'un İşgali Yıllarında Tıbbiyede Tiyatro", *Lokman Hekim*, Cilt 6, Sayı 3, 2016, s. 114.[Hulusi Bey'in adı Hüsnü (Alataş) olarak yazılmıştır.]

⁶⁷ Yel, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁸ *ATASE Arşivi*, İSH, K. 157, G. 91; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 235, G. 79.

⁶⁹ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; "Şuun-ı Tıbbî", *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*, Numara 36, Ocak 1920, s. 1075.

⁷⁰ Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 230-231.

⁷¹ Yel, s. 203; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 537, G. 63.

⁷² Levent Ünalp, "Türk Harp Tarihi Yazıcılığına Ve Askerî Tarih-Harp Tarihi Konularına İlişkin Değerlendirme", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 40, 2018, s. 72.

karar verildi.⁷³ Sıhhi Harp Tarihi adlı komisyona başkanlık etmek ve yer alacak doktorları seçmekle Gülhane Hastanesi Başhekimi Miralay Doktor Tevfik Salim Bey görevlendirildi.⁷⁴ Hulusi Bey de IX. Ordu hakkındaki çalışmalarda görev almak üzere 18 Kasım 1920⁷⁵ tarihinde aza olarak tayin edildi.⁷⁶

Günümüze kadar Yeşilay'ın yayınlarında Hulusi Bey'in mütareke döneminde kurulan Hilal-i Ahdar Cemiyeti'nin (Yeşilay) de kurucuları arasında bulunduğu dair bilgiler bulunmaktaydı.⁷⁷ İsmail Hakkı Civelekler'in Fahrettin Kerim Gökay'ın hayatını incelediği tezinde yer alan ve Yeşilay arşivinden⁷⁸ edinilen kuruluş senedine göre de kurucular arasında Hulusi (Alataş) gösterilmekteydi. Civelek'in Osmanlıca aslını da eklerde verdiği belgede açık bir şekilde Ticaret Mektebi Müdürü Hulusi yazmasına rağmen belge transkriptinde “(Dr. Hulusi (Alataş) (Ticaret Mektebi Md. – Bilahare Bakanlık Yaptı)” notu düşülmüştü.⁷⁹ Hulusi Alataş ise yalnızca Askerî Tıbbiye Mektebi'nde müdürlük yapmıştı.

Fahrettin Kerim Gökay'ın Yeşilay'ın kuruluş sürecini anlattığı yazı dizisinde⁸⁰ ve cemiyet hakkındaki en güncel çalışmalardan biri olan Cihat Tanış'ın kitabında da Hulusi (Alataş) Bey'in değil Ticaret Mektebi Müdürü Hulusi Bey'in adı geçmektedir.⁸¹ Ticaret Mektebi ile ilgili çalışmalar da incelendiğinde okul adında bir karışıklık olmadığı, mektebin 1917-1922 yılları arasında Hulusi adında bir müdürü bulunduğu anlaşılmıştır.⁸² Tanış'ın kitabının ekler bölümünde yer verdiği Ticaret

⁷³ ATASE Arşivi, İSH, K. 310, G. 122; Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız*, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 1956, s. 111; Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 360.

⁷⁴ “Tarihi Harbimiz Etrafında”, *Alemdar*, 22 Ocak 1920, s. 3; “Tarihi Harbi Sıhhi Komisyonu”, *İleri*, 22 Ocak 1920, s. 4.

⁷⁵ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; Noyan, *a.g.e.*, s. 111; Özbay, *a.g.e.*, s. 361. [Özbay, Alataş'ın VIII. Ordu için görevlendirildiğini yazsa da doğrusu IX. Ordu olacaktır.]

⁷⁶ Komisyon hakkında ayrıntılı bilgi ve tüm azaların listesi için bkz. “Tarihi Harbi Sıhhi Komisyonu”, *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*, Mart 1920, Numara 38, s. 1146-1147.

⁷⁷ Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2019*, İstanbul, 2019, s. 22; Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Yeşilay 2017-2019 Stratejik Planı*, s. 24.

⁷⁸ Kurumun arşivinde konu hakkında araştırma yapmak için Yeşilay'a tarafımızca başvurulmuş, yapılandırma çalışmaları devam ettiğinden arşivin kapalı olduğu 14 Mayıs 2020 tarihinde bildirilmiştir.

⁷⁹ İsmail Hakkı Civelekler, *Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay Hayatı, Kişiliği, Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2011, s. 197.

⁸⁰ Fahrettin Kerim Gökay, “Yeşilay Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?”, *Yeşilay*, Sayı 485, Nisan 1974, s. 7.

⁸¹ Cihat Tanış, *Hilal-i Ahdar Cemiyeti (Yeşilay) Kuruluşu, Gayesi, ve Yayın Organı (1920-1929)*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019, s. 39.

⁸² Ayşenur Erdoğan, *Hamidiye Ticaret Mektebi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 144.

Mektebi Müdürü Hulusi Bey'in fotoğrafı da söz konusu kişinin Hulusi (Alataş) olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁸³

1. 3. 3. Rütbelerinin Düşürülmesi ve Yeniden İadesi

Damat Ferid Paşa, kendisine muhalif olan askerleri engellemek ve II. Meşrutiyeti tarihten silmek gibi amaçlarla askerî rütbelerin düzenlenmesine karar verdi.⁸⁴ Mütareke başlangıcından beri gündemde olan bu uygulama hakkında Harbiye Nezareti bir layiha hazırlayarak Meclis-i Vükelaya sundu ve 24 Ağustos 1920'de Tashih-i Rütbe Kararnamesi çıkarıldı. Bu kararname gereğince 1909 yılından sonra usulsüz şekilde terfi, emekliye sevk ve kıdem zammı uygulanan subayların rütbeleri değiştirildi. Bu işlemle Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi Kuva-yi Milliyeci askerlerin rütbeleri de düşürüldü.⁸⁵ Bununla birlikte birçok askeri doktor da bu kararnameden etkilenmiş, Askeri Tıbbiye Mektebi Müdürü Hulusi Bey'in de kaymakam olan rütbesi binbaşılığa düşürülmüştü.⁸⁶

Rütbe tashihi uygulaması beraberinde getirdiği tartışmalar neticesinde uzun sürmemiş ve 7 Kasım 1920 tarihinde yayınlanan yeni bir kararnameyle tashihi rütbe askeriyenin ilgası ilan edilmişti. Hulusi Bey'in rütbesi de 16 Kasım 1920 tarihinde tekrar kaymakamlığa yükseltilmişti.⁸⁷

1. 3. 4. Ordunun Sıhhiyeci İhtiyacı ve Hulusi Bey'in Anadolu'ya Geçişi

Millî Mücadele başladığında, ordunun sağlık teşkilatı yetersiz olmasına rağmen büyük hizmetlerde bulunuyordu. Ancak savaşın şiddetlenmesi ve salgın hastalıkların artması nedeniyle mevcut sağlık kadroları, sağlık malzemeleri ve hastaneler yetersiz kalmaya başladı. 1920 yılında Milli Müdafaa Vekâletine bağlı Askeri Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi adı altında askerî sağlık hizmetleri yeniden düzenlendi. Kurulan bu idareye ek olarak Kızılay da sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde görev almaktaydı.

Ankara Hükümeti, İstanbul'daki tıp okullarında bulunan hocaların cepheye gelmesinden yana değildi. Çünkü bu okullarda ordunun ihtiyacını karşılayacak doktorların yetiştirilmesi gerekmektedir. Mütareke döneminde, Askerî Tıbbiye'nin

⁸³ Tanış, *a.g.e.*, s. 79.

⁸⁴ Asaf Özkan, *a.g.e.*, 282-283.

⁸⁵ Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 227-228.

⁸⁶ "Tashih-i Rütbe", *Alemdar*, 9 Eylül 1920, s. 3; "Tashih-i Rütbe-i Askeri", *İleri*, 9 Eylül 1920, s. 2.

⁸⁷ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

tamamen kapatılmaması için verilen uğraşların da temel nedeni buydu. İstanbul'da yetişen genç doktorlar, Kızılay ve gizli teşkilatların yardımıyla Anadolu'ya geçerek millî harekete hizmet etmeye başlamışlardı. 1920 yılının ortalarından itibaren sağlık teşkilatının genişletilmesine rağmen 1921 yılında orduda sağlık subayı eksikliği devam etmekteydi.⁸⁸ Sıhhiye Dairesi'nden Harbiye Nezareti'ne Mart ayı sonunda gönderilen yazıda sağlık teşkilatında 360 sağlık memuruna ihtiyaç olduğu iletilmişti.⁸⁹ Bu eksikler zaman içinde İstanbul'dan gönderilen doktorlarla kapatılmaya çalışıldı.⁹⁰

Hulusi Bey'in Anadolu'ya geçişi hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Özbay'a göre 1921'de Hulusi Bey'in başkanlığında doktorlardan oluşan bir kabile, kılık değiştirerek İtalyan Loid Triestino Şirketi'nin gemileriyle İnebolu'ya gelmiştir.⁹¹ Söz konusu kafilde bulunan doktorlardan Abdülkadir Noyan'ın aktardığına göre ise Ankara'dan gelen bir emirle Gülhane'den üç hoca ile birlikte 1921 yılı Ağustos ayının başında İtalyan bandralı Avantino vapuruyla yola çıkılmış ve 3 Ağustos'ta İnebolu'ya varılmıştır. Burada yapılan kontrollerden sonra yola devam edilerek 7 Ağustos'ta Ankara'ya ulaşılmıştır.

Metin Özata da İbrahim Tali Bey'in⁹² günlüğünü kaynak göstererek, 1920 yılında cephede görev yapan askerler arasında Hulusi Bey'i de saymaktadır. Özata, İbrahim Tali Bey'in günlüğündeki 1920 bölümünde yazan doktor listelerini kast ederek bu yılı vermektedir. Ancak doktorlar listesinin yazdığı kısım, tarihsiz notlardan oluşmaktadır;

⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi, *İstiklal Harbi Sıhhi Raporu*, İstanbul Matbaa-i Askeriye, 1341, s. 13

⁸⁹ *ATASE Arşivi*, İSH, K. 653, G. 75; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 653, G. 80. [İhtiyaç olan sağlık memurlarının 260'ı doktor, 20'si operatör, 25'i muhtelif mütehasıs, 10'u da bakteriyologdur.]

⁹⁰ *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1081, G. 40. [40 doktor ve 10 eczacıdan oluşan Hilal-i Ahmer Heyeti yanlarındaki sıhhi malzeme ile birlikte Nisan ayında İnebolu'ya çıkmışlardır.]; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 658, G. 9. [Sıhhiye Dairesi İstanbul'dan getirilmesini istediği sağlık memurlarının isimlerini 24 Nisan 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne göndermiştir.]; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 574, G. 121; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1175, G. 18. [Sıhhiye Dairesi Reisi İbrahim Tali Bey tarafından acilen cepheye sevklere istenen doktorların listeleri 8 Haziran 1921'de Hilal-i Ahmer Riyaseti'ne gönderilmiştir.]

⁹¹ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 2, s. 247.

⁹² İbrahim Tali Öngören (1875-1952): 1875 tarihinde İstanbul'da doğan İbrahim Tali Bey 1893 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun olmuştur. Balkan ve I. Dünya Savaş'ında görev almış, 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Sağlık Müfettişi olarak Filistin'e gitmiştir. Mütarekede Harbiye Nezareti'ndeki idari görevlerinin ardından Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlardan biri olmuştur. 1920 yılında Doğu Cephesi Sıhhiye Reisi olmuş daha sonra Rusya'ya gönderilen siyasî heyetin arasında müşavir olarak yer almıştır. 1921 yılının Mayıs ve Ekim ayları arasında Millî Savunma Bakanlığı Sağlık Dairesi Başkanlığı yapmıştır. Ekim ayında Batum Başkonsolosluğuna, 1924 yılında da Varşova Büyükelçiliğine atanmıştır. 1925 yılında siyasete giren Tali, yaşamı boyunca Diyarbakır, İstanbul ve Elazığ milletvekili olarak mecliste yer almıştır. Bununla birlikte 1927-1932 yılları arasında Birinci Umumi Müfettişlik, 1934-1935 yılları arasında da Trakya Umumi Müfettişliği görevini yürütmüştür. İki çocuk babası olan Tali 1952 yılı Ocak ayında vefat etmiştir. Çufalı, *a.g.e.*, s. 381-382.

yine aynı günlüğün 1921 yılına ait bölümünde, İbrahim Tali Bey, 13 Ağustos 1921 tarihinde Hulusi Bey ve Abdülkadir Beylerin kendisini ziyarete geldiklerini yazmaktadır. Bu tarih de Noyan'ın hatıralarındaki Anadolu'ya geçiş tarihleriyle uyusmaktadır. Hulusi Bey'in 1920 yılında henüz cephede bulunmadığını gösteren bir diğer önemli kanıt ise 20 Ocak 1921 tarihli Erkan-ı Harbiye'den İstihbarat Zabıtlığı'ne gönderilen yazıdır. Bu belgede, İstanbul'da bulunan birçok yüksek rütbeli doktorun Anadolu'ya geçmek istedikleri ve hazır oldukları bildirilerek, bunların masrafları için 2.000 lira verileceği belirtilmektedir. Söz konusu doktorların başında da Askerî Tıbbiye Müdürü Kaymakam Hulusi Bey'in adı yazmaktadır.⁹³ Bu belgeden hem Hulusi Bey'in Anadolu'ya geçiş tarihi hem de Millî Mücadele'ye katılma konusunda gönüllü olduğu anlaşılmaktadır.

Noyan'ın hatıraları ve Özbay'ın yazdıkları arasındaki tutarlılık, Hulusi Bey'e ait askerî safahat belgesiyle de karşılaştırıldığında Anadolu'ya geçiş tarihini Ağustos 1921 olarak daraltmak mümkündür. Bu belgeye göre de Hulusi Bey 14 Ağustos 1921 tarihinde Ankara Menzil Müfettişliği Başhekimliğine atanarak Millî Mücadele'deki ilk resmi görevini almıştır.⁹⁴

1921 yılının Ağustos ayında Anadolu'ya geçtiğini bildiğimiz Hulusi Bey, 12 Ağustos'ta Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Bey ile görüştü⁹⁵ ve ardından 14 Ağustos günü Ankara Menzil Müfettişliği Başhekimliğine atandı. Aslında Hulusi Bey'in Anadolu'ya gelmesinden kısa bir zaman önce İbrahim Tali Bey İsmet Paşa'ya yazmış olduğu telgrafta, hakkında tartışmaların bulunduğu Süleyman Emin Bey'in yerine daha önce IX. Ordu'da Sıhhiye Reisliği yapmış olan; daha genç ve faal bulunduğu Hulusi Bey'i atayabileceğini yazmıştı.⁹⁶ Süleyman Emin Bey'in görevinde kalmasıyla menzil müfettişliği başhekimliğine atanan Hulusi Bey, 10 gün sonra da Yahşiyan Menzil Müfettişliği başhekimliğine geçti.⁹⁷

1. 3. 5. Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Yunan Kuvvetleri, Eskişehir-Afyon hattına çekildi ve buradaki birliklerini takviye etmeye başladı.

⁹³ ATASE Arşivi, İSH, K. 653, G. 17.

⁹⁴ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

⁹⁵ Erdal Aydoğan ve Şaban Ortak (hızl.), *İbrahim Tali Bey'in (Öngören) Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 74; Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

⁹⁶ ATASE Arşivi, İSH, K. 736, G. 60. Fih. 67.

⁹⁷ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

Yunanlıların güneye hareketi karşısında Türk ordusu da Batı Cephesini kademeli bir şekilde güneye kaydırıldı ve Akşehir yeni karargâh oldu. Böylece güneyden gelecek bir kuşatma hareketi engellenebildi, ordunun ikmal yolları da zarara uğrayan kuzey ikmal hatlarına nazaran daha güvenli bir hale geldi.⁹⁸

Söz konusu güneye hareket ile genişleyen cephe hattının daha kolay yönetilmesi amacıyla teşkilat yapısında da bir takım değişikliklere gidildi ve grup komutanlıkları kaldırılarak yerlerine kolordu komutanlıkları kuruldu. Batı Cephesi iki kısma ayrılarak 14 Ekim 1921’de I. Ordu Komutanlığı, 19 Kasım 1921’de ise II. Ordu Komutanlıkları faaliyete geçirildi.⁹⁹ Mütareke döneminde, Malta’ya sürgüne gönderilen ve kaçarak Ankara’ya gelen Ali İhsan Paşa¹⁰⁰ I. Ordu Komutanlığına atandı ve karargâhı Bolvadin’e taşındı.¹⁰¹

Teşkilâtın ve kadrolarının yeniden düzenlenmesi kapsamında Hulusi Bey’in de I. Ordu Sıhhiye Reisliği görevine getirilmesi düşünüldü ancak bu görevlendirme süreci tartışmaların yaşanmasına neden oldu. I. Ordu Komutanlığına tayin olan Ali İhsan Paşa’ya, ordusunda görev alması için Cephe Sıhhiye Reisliği tarafından daha önce Kocaeli Grubu Başhekimisi olan Kaymakam Asaf Bey, Milli Savunma Bakanlığı tarafından da Hulusi Bey önerildi. Ali İhsan Paşa, bu iki seçenek hakkında araştırmalar yaptıktan sonra Hulusi Bey’i tercih etmeye karar vermişti. Ona göre Asaf Bey yaşlı, sönük birisiydi ve sırf miralay olması için bu göreve atanması isteniyordu.¹⁰² Ali İhsan Paşa’ya görüşü sorulduğunda; daha genç olması, I. Dünya Savaş’ında IX. Ordu’daki başarılı faaliyetleri ve Abdülkadir Noyan’ın övgülerini almış olması nedeniyle Hulusi

⁹⁸ Mehmet Koç, *Akşehir’den Zafere Doğru (Gün Gün Büyük Taarruz Hazırlıkları)*, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2009, s. 16-18.

⁹⁹ İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 13.

¹⁰⁰ Ali İhsan Sabis (1882-1957): 1882 yılında İstanbul’da doğan Ali İhsan Paşa 1904 yılında Harp Akademisinden birincilikle mezun olmuştur. Balkan Savaşları’nda Çatalca Muharebelerinde, I. Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde görev almıştır. Mütareke döneminde Malta’ya sürgüne gönderilmiş 1921 Eylül ayında buradan kaçarak Millî Mücadele’ye katılmıştır. Ekim ayında Birinci Ordu Komutanlığına tayin edilse de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile yaşadığı sorunlar neticesinde Haziran 1922’de görevden alınmış ve emekliye sevk edilmiştir. Sivil hayatı boyunca muhalif kimliğiyle tanınan İhsan Paşa, 1954 yılında Demokrat Parti’nin Afyonkarahisar Milletvekili olarak meclise girmiştir. 1957 yılında vefat eden Sabis’in I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’deki anıları hakkında kitapları bulunmaktadır. Zekeriya Türkmen, “Sabis, Ali İhsan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 35, 2008, ss. 346-348.

¹⁰¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 368

¹⁰² Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Cilt 5, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 390,

Bey'i tercih ettiğini belirtmesine rağmen Cephe Sıhhiye Reisi, İsmet Paşa'ya Asaf Bey'i kabul ettirmeyi başardı.

Ali İhsan Paşa, Asaf Bey ile yüz yüze görüştüktan sonra onun bu göreve layık olmadığı konusundaki görüşlerinin netleştiğini ve bu konu hakkında İsmet Paşa'ya yazarak Hulusi Bey'i tekrar istediğini aktarmakta, İsmet Paşa'nın 21 Ekim 1921'de Bolvadin'e gelmesinin ardından bizzat görüşerek ikna ettiğini söylemektedir.¹⁰³ Resmi belgelere göre ise 13 Ekim'de Hulusi Bey söz konusu göreve zaten tayin edilmiştir.¹⁰⁴ İbrahim Tali Bey de günlüğünde 7 Ekim'de Hulusi Bey'i I. Ordu Sıhhiye Reisliğine vereceğini yazmıştır.¹⁰⁵

Ali İhsan Paşa'ya göre, bu durumun sonrasında Cephe Kurmay Başkanı Asım Bey ve Cephe Sıhhiye Reisi Süleyman Emin Bey, Hulusi Bey'e karşı tavır sergilemişler ve fırsat buldukça üzerine gitmişlerdir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Hulusi Bey'in ilk başta Süleyman Emin Bey'in yerine önerilmesi ve bu durumdan haberdar olma ihtimali Ali İhsan Paşa'nın bu yorumunu doğrulamaktadır. Yine İhsan Paşa'nın aktardığına göre Aralık 1921'de, Hulusi Bey'in ilaç talebi üzerine cephe kumandanlığından tepki dolu bir cevap gelmiş, ardından konu karşılıklı yazışmalarla büyümüş ve tartışmaya İsmet Paşa da dâhil olmuştur.¹⁰⁶

Hakkındaki tartışmalara rağmen görevine başlayan Hulusi Bey'in cephedeki özverili davranışları, İstanbul basınının da dikkatini çekti. *Vakit* gazetesinden Ahmet Emin Bey, 15 Ocak 1922 tarihinde I. Ordu karargâhına yaptığı ziyaretteki izlenimlerini 2 Şubat 1922 günü yayınladı. Bu yazı, Hulusi Bey'in faaliyetleri ve I. Ordu'nun sıhhi durumu hakkında önemli bilgiler içermekteydi. Ali İhsan Paşa ve kurmaylarıyla birlikte teftişe çıktıklarını belirten Ahmet Emin Bey, özellikle ordunun sağlık teşkilatından ve temizliğinden övgüyle bahsetmekteydi. Öyle ki Ahmet Emin Bey'e göre böyle bir düzen ve temizliğin şehirlerde yaşayanlara bile nasip olması mümkün değildi. Ordunun durumundaki değişimi anlamak için Ali İhsan Paşa'nın 19 Ekim 1921'de cephe komutanlığına gönderdiği teftiş raporu bize fikir vermektedir. İhsan

¹⁰³ *A.g.e.*, s. 391.

¹⁰⁴ Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

¹⁰⁵ *İbrahim Tali Bey'in (Öngören) Günlüğü*, s. 80.

¹⁰⁶ Sabis, *a.g.e.*, s. 391; Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 419.

Paşa, karşılaştığı manzarayı “*bunlar adeta ellerine çıplak ve kirlî bir tüfek verilmiş bir yığın fukara*” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰⁷

Ahmet Emin Bey, Ordu Sıhhiye reisi Hulusi Bey’in bizzat askerleri muayene ettiğini ve onların beslenmesinden güçlü tutulmasına kadar bütün meselelerle bir baba gibi ilgilendiğini yazmakta; Askerî Tıbbiye müdürü olmasına rağmen dağ başına gelerek hizmet etmeyi seçmesinin üzerinde durmaktadır.¹⁰⁸

1. 3. 6. Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği ve Ordunun Sıhhi Durumu

Büyük Taarruz öncesi hazırlıklar devam ederken cephedeki kadrolar da yenilenmekteydi. 1922 yılında sıhhiye kadrolarının yeniden düzenlenmesi kapsamında Hulusi Bey de Batı Cephesi Sıhhiye Reisi oldu. Hulusi Bey’in bu göreve tayini konusu ilk olarak Şubat ayında gündeme geldi ancak hem Ali İhsan Paşa’nın Hulusi Bey’i bırakmak istememesi hem de I. Ordu’ya tayini konusunda yaşananlar nedeniyle bu görevlendirme geç gerçekleşti.

Ali İhsan Paşa’nın aktardığına göre; Hulusi Bey’e tayin haberini verdiğinde bunu istememiş ve hemen cephe kumandanlığına cevap verilerek, daha önce yaşanan tartışmalara atıfla çok önemli bir mevki olan Cephe Sıhhiye Reisliğine Hulusi Bey’in gelemeyeceği kinayeli bir şekilde ifade edilmişti.¹⁰⁹ Batı Cephesi kumandanı İsmet Paşa cevaptan memnun olmasa da daha sonra Hulusi Bey’i tekrar bu görev için istedi. Bu defa isteği kabul edilmek zorunda kalındı ve 10 Haziran 1922 tarihinde Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği görevine tayin edildi.¹¹⁰

Hulusi Bey göreve başladığında, İstanbul’dan doktorlar gelmeye devam ediyordu. Sıhhiye Dairesi kadro eksikliklerini gidermek amacıyla özellikle Gülhane’de stajını tamamlamış olan ve yarbay rütbesinin altında kalan İstanbul’daki subayları Anadolu’ya çağırılmıştı.¹¹¹ Akşehir’de bulunan Cephe Sıhhiye Reisi Hulusi Bey de İstanbul’dan gelen ve daha önceden öğrencisi olan genç doktorları gerekli birliklere dağıtarak görevlendiriyordu.¹¹²

Taarruz hazırlıkları sebebiyle askerî birliklerin yer değiştirmesiyle yaşanan hareketlilik, salgın hastalıkların yayılması için uygun ortamın oluşmasına neden oldu

¹⁰⁷ Sabis, *a.g.e.*, s. 168-169.

¹⁰⁸ Ahmed Emin, “Ali İhsan Paşa İle Bir Fırka Cephesini Ziyaret”, *Vakit*, 2 Şubat 1922, s. 1-2.

¹⁰⁹ Sabis, *a.g.e.*, s. 394-395.

¹¹⁰ Hulusi Alataş’ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

¹¹¹ *İstiklal Harbi Sıhhi Raporu*, s. 23.

¹¹² Özbay, *a.g.e.*, s. 405-406.

ve hasta asker sayısında artış gözlemlendi.¹¹³ Uzun yürüyüşler sonucunda birliklerin çoğunda ayak vurgunu ve güneş çarpması vakaları ortaya çıktı, birlikleri takip eden sıhhiye bölükleri gerekli tedavi işlemlerini yaparak ordu hareketinin yavaşlamasını engelledi.¹¹⁴

Salgın hastalıkların kaynağı genelde cephe dışındaki Anadolu köyleriydi. Buralarda dizanteri¹¹⁵, humma ve çiçek hastalıkları saptansa da ordu genelinde yapılan aşı çalışmaları ve düzenli temizlik sayesinde cephedeki birliklere bulaşmasına izin verilmedi.¹¹⁶ Sıcaklıkların artmasıyla Sıhhiye teşkilatını en çok sıtma meşgul etmeye başladı. Sıtmanın görüldüğü belirli bir alan bulunmuyor ve neredeyse her bölgedeki askerler arasında vakalara rastlanıyordu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile birlikte cepheye teftişte bulunan Hulusi Bey'in bizzat muayene ettiği askerlerde sıtma hastalığına rastlandı, daha sonra bu askerlere süvari neferi aracılığıyla kinin gönderildi.¹¹⁷

Batı Cephesindeki önemli sağlık sorunlarından bir diğeri de iskorbüt¹¹⁸ hastalığıydı. Özellikle Ankara'da ortaya çıkan iskorbüt vakaları, ordunun güneyde olması sayesinde sebze, meyve, limon ve sirke gibi ihtiyaçların kolaylıkla temin edilmesi sonucunda vaka sayıları artmadan durdurulabildi. Aynı dönemde ordu içinde nezle ve dizanteri hastalıkları da görüldü ancak hızlı bir şekilde önüne geçildi.¹¹⁹

Cephe merkezinin güneye taşınmasıyla birlikte mevcut yaralıların da nakledilmesi ve nakledilecekleri yerlerdeki ihtiyacın karşılanması için Konya ve Adana bölgelerinde kurulan hastanelerin yatak sayıları artırıldı.¹²⁰

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla terhis olacak askerler önce buldukları kıtalarda aşılandı; temizlik ve muayenenin ardından yol boyunca inzibat

¹¹³ *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 544.

¹¹⁴ *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III ncü Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 287

¹¹⁵ Belirtileri arasında yaygın olarak kanlı ishal ve şiddetli karın ağrıları bulunan ve bağırsakta yaralara neden olan salgın hastalık. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 25 Kasım 2020]

¹¹⁶ *İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu*, s. 17.

¹¹⁷ Levent Alpat, *Bir Osmanlı Askerinin Anıları Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş'a*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2010, s. 156.

¹¹⁸ C vitamini eksikliğinde ortaya çıkan ve savaş şartlarında yetersiz beslenme nedeniyle sık rastlanan bir hastalık. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 25 Kasım 2020].

¹¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, s. 555.

¹²⁰ *İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu*, s. 23.

kontrolünde ilerledi. Memleketlerinden önceki son sevkiyat merkezlerinde yeniden muayene edilip, temizlenerek terhis işlemleri tamamladı. Aynı zamanda hareket halinde olan ikmal erlerinin yolları üzerinde temizlik istasyonları kuruldu.¹²¹

Sıhhi malzemelerin temini de savaş süresince önemli meselelerden biriydi. Aşı, ilaç gibi malzemeler sağlık dairesinin talebi üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından, İstanbul'dan İnebolu yoluyla cepheye gelen doktor ve eczacılarla birlikte gönderildi¹²² İstanbul'dan temin edilemeyenler ise Avrupa'dan satın alındı. Ordunun aşı ihtiyacını karşılamak ve dışa bağıllığını azaltmak amacıyla Ankara'da yeni bir kurum kuruldu ve burada üretilen çiçek ve veba gibi önemli hastalıkların aşılırları birliklere dağıtıldı.¹²³

1. 3. 7. Mustafa Kemal ile İzmir'e Yürüyüş ve Mudanya Mütarekesi

Cephe Sıhhiye Reisliği sırasında karargâhta bulunan Hulusi Bey'in önemli işlerinden biri de Mustafa Kemal'in sağlık durumunu takip etmek oldu. 1922 yılı Mart ayında cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa, 12 Mart'ta orduları teftişe çıktı. Bolvadin'de bulunduğu sırada böbreklerinden hastalandığında Sıhhiye Reisi Hulusi Bey hemen müdahale etti ve böbrek rahatsızlığının yanında kalbinde de sorun saptadı. Aralıklarla Mustafa Kemal'i muayeneye gitti ve beslenmesini de takip etti.¹²⁴

Hulusi Bey'in Mustafa Kemal'i yakından takibi, savaş sonuna kadar devam etmiş, İzmir'in kurtulmasından sonra Mustafa Kemal ile birlikte İzmir'e doğru yola çıkan grupta Hulusi Bey de yer almıştı. I. Dünya Harbi'nin sonunda IX. Ordu Sıhhiye riyasetinde görevliyken İzmir'e naklini istemişse de bu gerçekleşmemişti, dört yıl sonra ise galip bir ordunun önemli bir üyesi olarak memleketine ayak basmıştı.¹²⁵

Ağustos ayındaki zaferden sonra TBMM tarafından önemli hizmetlerde bulunan kumandanların ve üst rütbeli subayların mevcut rütbelerinin yükseltilmesi kararı alındı. Bu karar kapsamında; Erkân-ı Harbiye-i Reisi Fevzi Paşa Müşirliğe; Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, ordu kumandanlarından Yakup Şevki, Nureddin Paşalar Ferikliğe; Miralay Kütahyalı Asım, İzzeddin, Kazım, Kemal, Mürsel, Kazım

¹²¹ *İstiklal Harbi Sıhhi Raporu*, s. 25; *Türk İstiklal Harbi 2nci Cilt Batı Cephesi 6ncı Kısım 2nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos, 1922)*, s. 311.

¹²² Fuat İnce, *İstiklâl Harbi'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 118; *ATASE Arşivi*, İSH, K. 1081, G. 40.

¹²³ *İstiklal Harbi Sıhhi Raporu*, s. 24-25.

¹²⁴ Arı Mithat İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, 3. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 104-106.

¹²⁵ Nilgün İnce, "Kurtuluş'tan Sonra Atatürk'ün İzmir'e Gelişi - İzmir'de İlk Günleri ve Demeçleri", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 995-996.

Beyler Mirlivalığa; Kaymakam Naci, Sami, Halit, Salih, Derviş, Zeki, Kemal, Naci, Vehbi, Dr. Hulusi Beyler Miralaylığa; Tayyareci Fazıl Bey Binbaşılığa terfi edildi.¹²⁶

Türk ordusunun İzmir'e girip Yunan kuvvetlerini püskürtmesinin ardından, I. Ordunun İstanbul'a, II. Ordunun ise Çanakkale'ye yönelmesi planlandı ve kuvvetler kaydırılmaya başlandı. İtilaf Devletleri bu gelişmeler karşısında Türk tarafına mütareke çağrısı yaptı ve 3 Ekim'de başlaması planlanan görüşmelerde TBMM Hükümetini Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın temsil etmesine karar verildi.¹²⁷ İzmir'den yola çıkan İsmet Paşa'nın maiyetindeki askerler arasında Sıhhiye Reisi Hulusi Bey de bulunuyordu.¹²⁸

1. 3. 8. Askerî Doktorluktan Sivil Doktorluğa

En son askerî rütbesi miralay olan Hulusi Bey, savaşın ardından doktorluk mesleğine devam etti ve yeni görev yeri Gülhane oldu. Ağustos 1923'te işgal sonrası dönem büyük bir törenle açıldı; Süleyman Emin, Adnan Adıvar, Süleyman Numan, Asaf Derviş gibi önemli doktorlarla beraber Hulusi Bey de bu organizasyonda hazır bulundu.

Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektebi'ne Hazar ve Seferde Tababet-i Askeriye hocası olarak tayin olsa da kısa bir süre sonra 21 Ekim 1923'te kendi isteğiyle emekli oldu. Böylece askerî doktorluk kariyeri sona eren Hulusi Bey, bu tarihten sonra İzmir'e dönerek serbest doktorluk yapmaya başladı.¹²⁹ Mezuniyetinden emekliliğine kadar neredeyse ömrünün 15 yılı cephelerde geçen Hulusi, askeri doktor ve sağlık teşkilatı idarecisi olarak özellikle salgın hastalıklarla mücadele konusunda oldukça önemli hizmetlerde bulundu.

¹²⁶ "Muzaffer Kumandanlarımızın Rütbelerinin Terfii", *Vakit*, 6 Eylül 1922, s. 1; Hulusi Bey'in terfi belgesi için bkz. EK A. 7.

¹²⁷ Belen, *a.g.e.*, s. 519-522.

¹²⁸ Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp Ve Memleket Anıları*, Metin Özata (drl.), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 181; İsmail Eyyupoğlu, *Mondros Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002 s. 318. [Hulusi Alataş'ın soyadı "Atalar" olarak yazılmıştır.]

¹²⁹ İhsan Güneş, *a.g.e.*, s. 66; Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3; Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

İKİNCİ BÖLÜM DR. HULUSİ BEY'İN LİMAN MÜDÜRLÜĞÜ VE İZMİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI DÖNEMİ FAALİYETLERİ(1925-1935)

2. 1. Liman İşleri'nde Hulusi Bey (1925-1935)

2. 1. 1. İzmir Liman İşleri Şirketi İdare Reisliği

Askerlikten emekli olup, hayatına İzmir'de doktorluk yaparak devam etmek isteyen Hulusi Bey, 1925 yılında Kızılay Merkez-i Umumi müfettişliğine seçilse¹³⁰ de bu nedenle söz konusu görevden istifa etti ve yalnızca İzmir Kızılay Merkez-i Umumi azalığı yaptı.¹³¹ İzmir'deki önemli bir millileşme hamlesi onu yeniden büyük bir sorumluluğun içine atacak ve idarecilikten çok uzak kalamayacaktı.

Uzun yıllardan beri yabancıların idaresinde bulunan limanlarda taşıma ücretinin fazla olması, mavnacıların¹³² disiplinsiz çalışmaları ve yüksek fiyat talep etmeleri, taşınan eşyaların zarar görmesi ve hırsızlık vakalarının artması gibi nedenlerle hükümet bu durumun çözümü için çalışmaktaydı.¹³³ Lozan'la birlikte kabotajın Türk bayrağına geçmesiyle de limanlarda yapılacak bir düzenleme oldukça gerekiyordu. Hükümetin çözüm için 14 Nisan 1925'te çıkardığı Limanlar Kanunu ile limanlarda Türk anonim şirketleri kurulması kabul edildi.¹³⁴ Bir gün sonra yayınlanan 1816 sayılı kararnameyle de "İzmir Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi" kuruldu.¹³⁵

Faaliyetlerine Ağustos 1925'te başlayan şirketin kurucuları arasında bulunan Hulusi Bey, şirketin tasfiyesine kadar idare meclisi reisliğini üstlendi. Ayrıca 1.000.000 lira sermaye ile kurulan ve hisselerinin %98'i devlete ait olan şirketin hissedarları arasında

¹³⁰ Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin (hızl.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2013, s. 406-407.

¹³¹ *A.g.e.*, s. 443; Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

¹³² Kıyıya yakın gemilere yük taşıyan ve güvertesi bulunmayan teknelerin sahipleri. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 20 Kasım 2020].

¹³³ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 156.98.6.

¹³⁴ *Resmi Gazete*, Sayı 95, 20 Nisan 1925, s. 101.

¹³⁵ Umur Karabulut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Limanı ve Limanın Bölge Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, 2005, s. 127.

da bulunuyordu.¹³⁶ Eylül ayında da Muammer Bey'in imtiyaz sahibi olduğu Körfez Vapurları 360.000 lira karşılığında şirkete devredildi ve şirketin tam adı "İzmir Liman ve Körfez İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi" olarak değiştirildi.¹³⁷

2. 1. 2. Hulusi Bey'in İstanbul Liman Şirketi'nde Geçici Görevi

1925 yılında kabul edilen Limanlar Kanunu'yla Eylül ayında da İstanbul'da bir liman şirketi kuruldu.¹³⁸ Ancak İstanbul limanındaki yoğunluk ve sermayesinin yetersizliği nedeniyle bu şirketin yönetiminde sorunlar yaşandı. Burada yıllardan beri çalışan mavnacıların başını çektiği gruplar şirketin yetki alanını kısıtlamaya çalışmış ve işlerin yavaşlamasına neden olmuşlardı. Şirketin idare meclisinde sayısal üstünlüğü sağlayan mavnacılar, müdür Ahmet Hamdi Bey'in azlini istemiş ve mesele hükümete kadar gitmişti.¹³⁹

Hamdi Bey'in görevden alınmasından sonra İsmet İnönü, durumu kontrol altına almak ve liman işlerini düzene sokmak amacıyla İzmir'deki Liman İşleri Müdürü ve güvendiği yakın bir dostu olan Hulusi Bey'i Ankara'ya davet etti. Başar'ın aktardığına göre Hulusi Bey, ilk olarak bu teklifi geri çevirmek istemiş ancak ısrar üzerine İstanbul Liman İşleri İdare Meclisi Reisliği görevini kabul etmişti.¹⁴⁰ Görevde kaldığı 4 aylık süre boyunca haftanın iki günü İstanbul'a gelerek liman işleriyle ilgilenmişse de, İstanbul limanındaki çıkar çatışmaları karşısında daha fazla dayanamamıştı. Başar, Hulusi Bey'in içine düştüğü ortamı şu şekilde tarif etmekteydi:

"Doktor Hulusi Bey İstanbul'da Liman işlerinin ne baş belası, ne Arap saçığı, ne yutulmaz leblebi olduğunu anlamakta gecikmedi. İstanbul İzmir'e hiç benzemiyordu. Liman Şirketi henüz tam manasıyla kurulmuş bile sayılmazdı. Eski İdare Meclisi'nin düşürülmesi, eskilerin yeniden seçilmemeleri, Mavnacılar Şirketi'nin menfi durumu filan her gün kritik birçok meseleler çıkıyor ve bunları yenmek çok güç oluyordu. Öte yandan şirketin hiç dostu yoktu. Ecnebi vapur kumpanyalarının acenteleri, işleri ellerinden alınanlar, mavnacılar; köprüden her gelip geçenin

¹³⁶ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler 1850-1950*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012, s. 210-211; Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme (1923-1930)*, Deniz Ticaret Odası, İstanbul, 2003, s. 98; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 403.

¹³⁷ Kurt, *a.g.e.*, s. 209.

¹³⁸ Fatma Yalçın, *Erken Cumhuriyet Döneminde Milli İktisat Politikası ve Bir Örnek Girişim: İstanbul Liman Şirketi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 65.

¹³⁹ Yalçın, *a.g.e.*, s. 89-90.

¹⁴⁰ Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 9. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 328-329; Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403; Murat Koraltürk (hızl.), *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi*, Cilt 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 237.

lanet okuduğu bu şirketin kuyusunu kazmak için fırsat bekliyorlardı. Gazeteler ise daha önce de belirttiğim gibi, pahalılık başta olmak üzere hemen hemen her işte Liman Şirketi'ne hücum etmek konusunda adeta söz birliği etmişlerdi.”¹⁴¹

Hulusi Bey, dördüncü ayın sonunda İstanbul limanında yaşanan karışıklıklar ve mavnacı grevinin başlaması üzerine Ankara'ya giderek İsmet Paşa'dan affını istedi ve Hamdi Bey'in geri dönmesini teklif etti. Hamdi Bey'in yeniden göreve başlamasıyla İzmir'e döndü.¹⁴²

2. 2. İzmir Belediye Başkanı Hulusi Bey

2. 2. 1. Belediye Başkanı Seçilme Süreci

İzmir'in ticarî açıdan gelişmesiyle birlikte aydınlanma, su işleri ve ulaşım gibi yabancı şirketlerin sorumluluğunda bulunan ihtiyaçların karşılanmasında zorlandı ve altyapısı yetersiz kalmaya başladı. Yabancı tüccarlar bu durum karşısında İzmir'de bir belediye teşkilatı kurulması için talepte bulundu ve Osmanlı Hükümeti de hem bu talepler hem de şehrin bakımsızlığından dolayı 1867'de bir belediye teşkilatı kurulmasına karar verdi. Bu teşkilat kısa bir süre faaliyette bulunduktan sonra 1879 yılında ikinci bir belediye dairesi daha kuruldu. Osmanlı döneminde aralıklarla çıkarılan belediye kanunları ve talimatnamelerle bu teşkilatlar Cumhuriyet dönemine de intikal etti.¹⁴³ Cumhuriyetin ilk yıllarından Hulusi Bey'in belediye başkanlığına kadar sırasıyla Şükrü Kaya (1922-1924), Muammer Uşaklıgil (1924) ve Hüseyin Aziz Akyürek (1924-1927) belediye başkanlığı görevinde bulunmuşlardı.

Askerî görevinden istifa eden Hulusi Bey, İzmir'e dönerek doktorluk kariyerine devam etmesinin yanı sıra siyasî görevler almaya da başladı. 1924 yılında gerçekleştirilen Muammer Uşaklıgil'in kazandığı seçimlerde belediye meclis üyeliğinde bulunan Hulusi Bey, bir sinemada yaşanan yangın faciasından sonra bu görevinden istifa etti.¹⁴⁴ Muammer Bey'in de görevinden ayrılmasıyla 1924 yılı sonunda yeniden yapılan seçimlerde partinin adayları arasında gösterilse de bunu reddetti.¹⁴⁵ Hulusi Bey, 1927 yılının başında yapılan belediye seçiminde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF)

¹⁴¹ Koraltürk, *a.g.e.*, s. 238-239.

¹⁴² *A.g.e.*, s. 239.

¹⁴³ Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin, *İzmir Kent Tarihi*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 61-62; Sadık Kurt, *a.g.e.*, s. 13; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 101-102.

¹⁴⁴ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 177.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s. 180.

adayları arasında bulunsa da 11. 646 oy alarak dördüncü oldu; 14. 202 oy alan Aziz Bey görevine devam etti.

Eylül 1927'de gerçekleşen genel seçimlerde Aziz Bey'in Erzurum Milletvekili seçilmesiyle boş kalan belediye başkanlığı koltuğuna İzmir Belediye Meclisi'nde yapılan oylamada Liman İşleri Şirketi Meclisi Yönetim Kurulu Başkanı Hulusi Bey seçildi.¹⁴⁶ Seçimin 10 Ekim'de sonuçlanmasının ardından 15 Ekim'de İzmir'e gelen Hulusi Bey, limanda tezahüratlarla karşılanarak görevine başladı.¹⁴⁷

Hulusi Bey göreve geldiğinde belediye hem maddî hem de manevî olarak itibarını kaybetmiş durumdaydı. Borçlar yüzünden iş yapılamamakta, belediye memurlarının maaşları dahi ödenememekteydi. Göreve gelir gelmez ilk iş olarak belediyenin borçları ödenmeye başlandı¹⁴⁸, tüm belediye memurlarının maaşları düzenli olarak yatırıldı. Belediye hizmetlerinin düzenli olarak işleyebilmesinde zabıta büyük önem arz ettiği için basının dikkat çekmesinin de etkisiyle zabıta maaşlarında iyileştirme yapıldı.¹⁴⁹

Kasım ayında toplanan Belediye Meclisi, belediye işlerinin hızlı bir şekilde düzenlenmesi ve uygulamaya başlanması amacıyla Hulusi Bey'e geniş yetkiler verdi. Ayrıca bu toplantıda, belediyenin satın alma ve ihale gibi işleri için bir komisyon kurulması kararı da alındı.¹⁵⁰

Yeni döneminin önemli gelişmelerinde biri de belediye memurlarının terfi meselesi oldu. Hulusi Bey öncülüğünde alınan kararlar, belediyede açık bulunan bir kadroya dışarıdan memur alımı yapılmayacak, söz konusu kadroya mevcut memurlardan terfi etmeyi hak edenler getirilecekti. Hulusi Bey'in bu terfi sistemi, memurlar tarafından da olumlu karşılandı.¹⁵¹ Ayrıca yine bu dönemde, tasarruf amacıyla görevlerini ihmal eden memurların görevlerinden uzaklaştırılmasına ve yerlerine yeni memur alınmamasına karar verildi.¹⁵² Hulusi Bey'in başa geçmesiyle birlikte belediye yolsuzluk konusunda da oldukça dikkatli davranıyordu. Gazetelerde çıkan yolsuzluk haberleri takip ediliyor, gerekli önlem ve yaptırımlar hemen uygulanıyordu.¹⁵³

¹⁴⁶ Fevzi Çakmak, *İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 192.

¹⁴⁷ "Hulusi Beğ", *Ahenk*, 15 Ekim 1927, s. 1.

¹⁴⁸ "Belediyenin Borçları", *Ahenk*, 17 Kasım 1927, s. 2.

¹⁴⁹ "Belediye Reisi Muvaffak Olmak İstiyor", *Ahenk*, 1 Kasım 1927, s. 2.

¹⁵⁰ "Belediye Meclisi Reis Hulusi Beye Salahiyet Verdi", *Ahenk*, 15 Kasım 1927, s. 2.

¹⁵¹ "Terfi Nasıl Olacak", *Ahenk*, 14 Kasım 1927, s. 2.

¹⁵² "Belediye Memurları", *Ahenk*, 28 Mayıs 1928, s. 2.

¹⁵³ "Karar Vermekle Yapmak Arasında Dağlar Kadar Fark Vardır", *Ahenk*, 4 Kasım 1929, s. 2.

İktisadî istikrarın sağlanmasının ardından belediye dairelerinde iyileştirme çalışmalarına ağırlık verildi. Hulusi Bey, görevinin ilk günlerinde daire müdürlerinden oluşan bir encümenle her gün belediye işleri hakkında toplantı yaptı, bu toplantılar zamanla haftalık yapılmaya başlandı.¹⁵⁴ Dairelerde yapılan iyileştirmeler kapsamında, imar işlerini üstlenen Belediye Fen Heyeti'nin kadrosu genişletildi. 1928 yılı başında bu amaçla Trabzon Belediye Mühendisi Nuri Bey, eski Samsun Vilayet Mühendisi Cevad Bey, Afyonkarahisar Mühendisi Lütfi Bey ve Erzurum Şimendifer Hattı Fen Heyeti Müdürü Mir Ali Bey Belediye Fen Heyetine tayin edildiler.¹⁵⁵

Belediyede yapılan değişiklikler sadece idarî olmadı. Kasım 1927'de belediye zabıta ve çalışanların elbiselerinin yerli kumaştan yapılmasına karar verildi. Daha sonra bu karar itfaiye memurlarının kıyafetleri için de geçerli oldu.¹⁵⁶

Hulusi Bey'in belediyenin yapacağı işlerle ilgili formülü ise oldukça basitti. Belediye sadece bütçesine göre iş yapmalıydı. Göreve geldiği günden itibaren üzerinde en çok çalıştığı, makamında sabahladığı konu bütçe oldu.¹⁵⁷ 1927 yılının belediye bütçesinden, 1928 yılı bütçesine bu alanda Cumhuriyet'in ilanından beri en büyük rakam olarak 696.000 lira borç kaldı. Ayrıca arsa satışlarından gelecek paranın da hesaba katılmasıyla 2.476.910 lira olarak belirlenen 1928 geliri, tahsilat yapılamaması nedeniyle sadece 1.885.809 lira oldu.¹⁵⁸ Bu nedenle belediyenin imar planları için kaynak bulması gerekti ve İş Bankası'ndan kredi alındı.

2 milyon liralık krediye rağmen 1929 yılında tüm dünyada patlak veren ekonomik buhran nedeniyle Hulusi Bey dönemi, ekonomik sıkıntılarla geçti. Bu dönemde hayat pahalılığı ile mücadele konusunda birçok önlem alındı ve hatta Şubat 1928'de aralarında Vali Kazım Paşa ve Hulusi Bey'in de bulunduğu Hayat Pahalılığı adıyla bir encümen de kuruldu.¹⁵⁹ Kendisinden sonraki belediye yönetimine de söz konusu ekonomik sıkıntılar devredildi.

¹⁵⁴ “Yeni Belediye Reisi Nasıl Çalışıyor?”, *Ahenk*, 17 Ekim 1927, s. 1; “Devairi Müdiranı İçtimar”, *Ahenk*, 13 Kasım 1927, s. 2.

¹⁵⁵ “Belediye Heyeti Fenniyesi”, *Ahenk*, 22 Ocak 1928, s. 2.

¹⁵⁶ “Belediye Müstahdemi”, *Ahenk*, 21 Kasım 1927, s. 2; “Elbiseler İçin”, *Hizmet*, 17 Mayıs 1929, s. 2.

¹⁵⁷ “Yeni Belediye Reisi Nasıl Çalışıyor?”, *Ahenk*, 17 Ekim 1927, s. 1.

¹⁵⁸ *İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928*, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929, s. 37; Serçe, *a.g.e.*, s. 230.

¹⁵⁹ “Hayat Pahalılığı Encümeni”, *Ahenk*, 16 Şubat 1928, s. 2.

2. 2. 2. İzmir Tayyare Cemiyeti'ndeki Görevi

Mustafa Kemal önderliğinde Türkiye'de havacılığın gelişmesini sağlamak ve havacılık için gerekli personel ve malzeme ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmak amacıyla 16 Şubat 1925'te Türk Tayyare Cemiyeti kuruldu.¹⁶⁰ Hulusi Bey de 1930 yılına kadar cemiyetin İzmir şubesinin idare heyeti azalığını yaptı ve Ocak 1930'da istifa etti.¹⁶¹

1929 yılı sonunda İzmir Tayyare Cemiyeti'nde bir yolsuzluk iddiası ortaya atıldı, cemiyet müdürü Durmuş Bey ve muhasebeci Ahmet Bey'in görevlerine son verildi. İlk olarak Durmuş Bey'in, 1927 yılında cemiyetin düzenlediği piyango biletlerinin satış aidatından gelen parayı çeşitli üyelere dağıttığı bilgisi ortaya çıktı.¹⁶² Kısa bir süre sonra Tayyare Piyangosu Müdürü Fikri Bey'in açıklamalarıyla bu paranın bilet geliri olmadığı anlaşıldı:

“... Biz biletlerimizi satanlara yüzde 11 komisyon bırakırız. Bu komisyon bilet bayii bulunmayan yerlerde tayyare cemiyeti heyeti idarelerine aittir. İzmir'de de cemiyet heyeti idaresine ait olan bu para idare heyeti azasına taksim edilirken azadan bazılarına haber verilmemiş, bir kısım aza arasında taksim edilmiş olacak ki gürültü koptu. Yoksa para piyango müdürlüğüne ait olmayan, piyango müdürlüğü tarafından beyiye hakkı olarak verilmiş bulunan bir paradan ibarettir...”¹⁶³

Ankara'daki Tayyare Cemiyeti Merkezi'nin, Durmuş Bey'in yerine dedikodulara neden olduğu düşünülen Mehmet Şevki Bey'i ataması tepkiyle karşılandı ve şehrin ileri gelenlerinden Giritli Raşit Bey, 4 Ocak 1930 tarihinde gerçekleşen cemiyet toplantısında Şevki Bey ile tartışarak idare heyetinden istifa etti.¹⁶⁴ Bir gün sonra Belediye Başkanı Hulusi Bey de “...*Bu hesap temizlenmeden üzerine bir de Şevki Beyin cemiyet müdürlüğüne tayini sebebiyle ben artık tayyare cemiyetinde çalışmayacağım. İcap ederse bu hususta belediye riyasetini dahi feda ederim...*” diyerek görevinden ayrıldı.¹⁶⁵ Bu önemli istifaların ardından cemiyet meselenin çözümüne kadar faaliyetlerini durdurma kararı aldı. Yaşanan gelişmeler üzerine

¹⁶⁰ Mahmut Akdoğan, *Türk Tayyare Cemiyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 29.

¹⁶¹ Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

¹⁶² “Çok Garip Bir İş!”, *Vakit*, 20 Aralık 1929, s. 2.

¹⁶³ “Meselenin Aslı Ne?”, *Vakit*, 23 Aralık 1929, s. 2.

¹⁶⁴ “Tayyare”, *Hizmet*, 5 Ocak 1930, s. 6.

¹⁶⁵ “Bravo”, *Hizmet*, 6 Ocak 1930, s. 1.

Cemiyet Umumi Reisi Fuat Bey, İsmet Paşa'ya izahat verdi ve konunun fırka grubunda incelenmesine karar verildi. İzmir Fırka Müfettişi Zühtü Bey de bilgi vermek üzere Ankara'ya gitti.¹⁶⁶

Grup toplantısı öncesi İzmir Valisi Kazım Paşa, yolsuzluk iddiaları hakkında gizli bir araştırma yürüttü ve eline geçen bilgileri hükümetle paylaştı. Bizzat Durmuş Bey ile konuşan Kazım Paşa'nın aktardığına göre mesele Piyango Müdürü Fikri Bey'in dediği gibi ortaya çıkmıştı. Durmuş Bey, acil ihtiyaçları için para isteyen Kars Mebusu Sadrettin Bey'e birkaç gün sonra yerine konması şartıyla beyiye(komisyon) parasından ödünç vermişti. Sadrettin Bey, bu paranın bir kısmını ödeyemese de senet vermiş ve evinin kirasını karşılık göstermişti. Tek sorun ise bu yapılanların zabıtlara geçirilmemiş ve bütün azalara haber edilmemiş olmasıydı.¹⁶⁷

18 Ocak'ta Mustafa Kemal başkanlığında toplanan ve tam yedi buçuk saat süren fırka divanında alakadarların tek tek dinlenmesiyle de cemiyetin masum olduğu anlaşıldı.¹⁶⁸ Bunun yanında hükümetin, cemiyetin 1927 yılındaki işlemlerini incelemesine ve paraların yazılı bir karar olmadan dağıtıldığı tespit edildiği takdirde geri istenmesine karar verildi.¹⁶⁹

2. 2. 3. Sergi, Bayram ve Özel Günlerde Hulusi Bey

İzmir birçok alanda olduğu gibi fuarcılıkta da öncü şehirlerdendi. 1923 yılında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nin ardından Ticaret Odası tarafından ortaya atılan Dokuz Eylül Sergisi fikri, Vali Kazım Paşa'nın da benimsemesiyle fiiliyata döküldü. İlk olarak 4-25 Eylül 1927'de gerçekleştirilen sergiye Türkiye'deki kuruluşlar dışında Sovyetler Birliği ve Polonya'dan da katılım oldu. İlk serginin İzmir'de ve Türkiye'de büyük yankı uyandırmasının ardından 1928 yılında daha kapsamlı bir fuar düzenlenmesine karar verildi.¹⁷⁰

Ticaret Odası, Haziran ayında toplanarak sergi düzenlenmesiyle ilgilenmek amacıyla bir sergi komitesi belirledi. Bu komiteye Belediye Başkanı Hulusi Bey, Ticaret Odası Başkanı Balcızade Hakkı, Kızılay Başkanı Hüsnü, Borsa Komiseri Kemalettin Bey,

¹⁶⁶ "İzmir Tayyare Suiistimali Meselesi", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1930, s. 3; "Tayyare Meselesi", *Hizmet*, 7 Ocak 1930, s. 1.

¹⁶⁷ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 60.404.2.

¹⁶⁸ "Fırka Divanında Fevkalade İctimar", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1930, s. 1-2.

¹⁶⁹ "Tayyare Beyiyesi", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1930, s. 1-2; "Tayyare İşi", *Hizmet*, 20 Ocak 1930, s. 1.

¹⁷⁰ Erkan Serçe, Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin, *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2003, s. 155

Ticaret Odası Kâtibi Umumisi Turgut Bey, Vilayet Encümeni azasından Şevki Bey, tüccardan Arapzade Cevdet Bey, Sanatlar Mektebi Müdürü Ferit Bey, Mıntıka Ticaret Müdürü Ziya Bey, Doktor Memduh Bey ve Fırka Mutemedi Salih Bey seçildi.¹⁷¹

Seçimin ardından komite, 16 Haziran'da sergi hakkında görüşmek üzere toplanıp çalışmalarına başladı.¹⁷² Tüm hazırlıkların tamamlanmasıyla serginin açılışı, 4 Eylül'de yapıldı. Açılıшта Başbakan İsmet İnönü, Maliye ve Adliye Vekilleri ve birçok önemli kişi yer aldı.¹⁷³ Sergi için Mithatpaşa Sanatlar Mektebi binası süslenerek ışılandırıldı. Sergiye 360'ı Türk, 155 yabancı resmî ve özel kuruluş katıldı; 16 gün süren sergiyi toplam 86 bin kişi ziyaret etti. Sergi 1929 yılındaki Büyük Buhran nedeniyle açılmadı ancak 1933 yılında, "İzmir 9 Eylül Panayırı" adıyla tekrar düzenlenmeye başlandı.¹⁷⁴

İzmir için önemli olan günler, şehirde büyük bir coşkuyla kutlanmaktaydı. Belediye Başkanı Hulusi Bey de resmî bayramlar, İncir Bayramı ve 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu gibi günlere tüm devlet erkânıyla birlikte iştirak ediyor ve kutlamaların sorunsuz geçmesi için üzerine düşen görevleri yerine getiriyordu. Bayram günlerinde belediye tarafından tramvaylar ve vapurlar gibi ulaşım araçları bayraklarla süsleniyor ve caddelere taklar kuruluyordu.

1930 yılında kutlanan bayramlardan en görkemlisi de 23 Nisan Çocuk Bayramı olmuş, 23 Nisan'ın ardından gelen bir hafta çocuk haftası olarak kutlanmıştı. Bayram günü ve hafta boyunca yapılacakları planlamak amacıyla bir komite bile kuruldu. Alınan kararlara göre, çocuklar bayram günü sinemalardan bedava yararlanacak, tramvay ve vapurlara bedava binebileceklerdi. Bayram günü Türk Ocağı tarafından çocuklara oyuncak, şeker, yemiş ve ayran verildi; çocuklar için salıncak, beşik ve dönme dolaplar kuruldu. Tören alayını belediye binası önünde karşılayan Hulusi Bey çocuklara badem ezmesi ve çikolata dağıttı. Törenin ardından Hulusi Bey'in otomobili, çocukların gezmesine tahsis edildiği için Hulusi Bey evine tramvayla halkın arasında gitti.¹⁷⁵

¹⁷¹ "Sergi Komitesi", *Ahenk*, 7 Haziran 1928, s. 2; Kazım Doğan Dirik, *Vali Paşa Kâzım Dirik*, Güner Yayınları, İstanbul, 2008, s. 216.

¹⁷² "Sergi Komitesi", *Ahenk*, 16 Haziran 1928, s. 2.

¹⁷³ "9 Eylül Sergisi", *Ahenk*, 3 Eylül 1928, s. 1.

¹⁷⁴ Hasan Hüseyin Genç, *1929 İzmir'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2010, s. 143; Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 94-95.

¹⁷⁵ "Çocuk Bayramı Güzel Oldu", *Anadolu*, 24 Nisan 1930, s. 3.

Hulusi Bey belediye başkanlığı döneminde, yerli yabancı birçok davete katılmaya özen göstermiş, sosyal alanda aktif bir idareci olmuştur. Hulusi Bey'i Yardımcı Hemşireler Cemiyeti'nin davetinde, Konsoloslukta Fransız Milli Bayramı'nın kutlandığı resmî kabulde ve hatta İlk Bahar At Yarışları'nda görmek mümkündür.¹⁷⁶

2. 2. 4. Basında Belediye Başkanı Hulusi Bey

Hulusi Bey'in kendine has tarzı nedeniyle görev süresi boyunca basınla arasında zaman zaman gerginlik yaşadığı bilinmektedir. Bu biraz da gazetelerin siyasi kimlikleriyle ilgiliydi. Hulusi Bey'in konuşmaktan ziyade iş yapmayı tercih eden, basına açıklama yapma konusunda isteksiz tavrı daha ilk günlerinde gazetelerin dikkatini çekti. *Ahenk* gazetesinin "Yeni Belediye Reisimiz Nasıl Çalışıyor?" başlıklı yazısında, Hulusi Bey'in kendisini görmek isteyen kişilere belediye makamında ziyaret kabul etmediğinden ve vaktin nakit olduğunu söylediğinden bahsediliyordu. Alınan bilgiye göre Hulusi Bey, gece geç vakitlere kadar çalışmaktaydı.¹⁷⁷

Bu çalışkanlık ilk günlerde basının takdirini kazansa da, devralınan yetersiz bütçeyle aksayan belediye işleri gündeme gelmeye başladı, şikâyetler çoğaldı.¹⁷⁸ Fakat Hulusi Bey'in gazetelerin yayınlarını takip edip, bu şikâyetleri dikkate alarak gerekli düzenlemeleri yapması yine basın tarafından memnuniyetle karşılandı.¹⁷⁹ Buna rağmen belediye işleri hakkında eleştirilerin artmasıyla, belediyede sınırlar gerginleşti. Bunun üzerine 21 Mayıs 1928'de yayınlanan Ahmet Kami Bey'in başmakalesinde, söz konusu eleştirilerin tamamen belediyenin daha iyi çalışması için olduğu yazılıyordu. Yazıda daha önceki belediye başkanı Aziz Bey ile karşılaştırılan Hulusi Bey'in dönemi şu şekilde yorumlanmıştır:

"Yeni belediye mali açıdan bitmiş bir belediye bulsa da bütün bunlara göğüs gererek her gün daha da ileri gitmiştir. Aradan az bir zaman geçti, belediyemiz bütün borçlarını ödedikten sonra memurlarına her ay düzenli maaş vermeğe, istiklak işler vesair işleri peşin para ile yapmaya başlamış ve belediyenin itibarı maliyesini memnuniyeti şayan bir derecede yükseltmiştir. Hulusi Bey ve refikası muhterresi, işleri muhtelif cephelerden takip ederek dinlenmeden çalışmışlar ve bu meydana kabili inkâr değildir ki birçok konuda başarı göstermişlerdir."

¹⁷⁶ "Samimi Bir Gece", *Ahenk*, 27 Mayıs 1928, s. 1; "Fransızların Milli Bayramları", *Ahenk*, 15 Temmuz 1929, s. 1; "İlkbahar At Koşuları", *Ahenk*, 30 Mart 1930, s. 1-3.

¹⁷⁷ "Yeni Belediye Reisimiz Nasıl Çalışıyor?", *Ahenk*, 17 Ekim 1927, s. 1.

¹⁷⁸ "Belediye Reisi Muvaffak Olmak İstiyor", *Ahenk*, 1 Kasım 1927, s. 2.

¹⁷⁹ "Belediye Reisimiz Muhakkak Muvaffak Olacaktır", *Ahenk*, 7 Kasım 1927, s. 2.

Bunun yanında, halkın tüm bu büyük işleri görmek yerine sokaklarda, caddelerde temizlik gibi küçük sayılacak işleri gördüğü, başka ülkelerde de belediyelerin asıl bu işlerle ilgilendiği vurgulanmıştı. Kami Bey, Hulusi Bey'in muayenehanesinin temizlik ve düzeninden örnek vererek bütün şehrin neden böyle olmadığını sorgulamıştı.¹⁸⁰

1928 yılının Haziran ayında ise ilk günden beri Hulusi Bey'e karşı yayınlar yapan *Yeni Asır* gazetesinin Hulusi Bey hakkında yaptığı eleştiriler İzmir gazeteleri arasında tartışmalara neden oldu. Bu eleştiriler karşısında *Ahenk* ve *Hizmet* gazeteleri halkın belediye işleri hakkında memnuniyetlerine örnek olarak Eşrefpaşa sakinlerinin mektuplarını yayınladılar.¹⁸¹ *Ahenk* manşetten *Yeni Asır*'a cevap vererek halkın tüm işleri gördüğünü yazarken¹⁸², *Hizmet* ise Hulusi Bey'e karşı yapılan eleştirilerin haksızlığı üzerinde duruyordu:

“...Hulusi Bey bazı halleri insanı hakikaten sinirlendirir. Mesela gazete muhabirlerini muayyen saatte toplu halde kabul etmek ister, belediye icraat veya tasavvuratı hakkında susmayı tercih eder. Aklına koyarak doğruluğuna kanaat getirdiği bir mesele hakkında söz dinlemek istemez. Fakat bütün bunlara rağmen doktor Hulusi Bey iftihar edilecek bir hemşerimiz, muktedir bir vatandaş ve kuvvetli bir idarecimizdir. Hulusi beyin şahsı için ‘tembeldir, dalaverecidir, acizdir, kâsırdır [ehliyetsiz]’ demenin imkânı olmadığı gibi riyaset ettiği belediye heyetine de ‘iş bilmiyor, vaktini boş geçiriyor, şehre ait işleri ihmal ediyor’ diyende samimiyet namına zerre aranamaz... Fakat belediye işleri vesile ederek memleketin şayanı hürmet ve çalışkan bir çocuğunu incitmek reva değildir. Hulusi Beyin tembellik ve yavaşlığı, belediye heyetinin de ehliyetsizliği yoktur. Bunu inkâr etmeyelim.”¹⁸³

Diğer gazeteleri Hulusi Bey konusunda karşısında bulan *Yeni Asır*, *Ahenk* başta olmak üzere söz konusu gazeteleri Hulusi Bey'e yaranmaya çalışmakla suçlamıştı. *Ahenk* ise bu iddialara “*memlekete faydalı işler yapan bir vatan kahramanı, ilim ve irfan timsalini övgüyle yâd etmekle Türk ahlakı namına gurur duyuyoruz*”¹⁸⁴ diyerek cevap verdi. Günlerdir halkın övgüleri yayınlanmasına rağmen *Yeni Asır* bu icraatları görmemekte ısrar ediyordu. Ayrıca *Ahenk* gazetesine göre *Yeni Asır*'ın Hulusi Bey'e karşı beslediği düşmanlığın nedeni tamamen siyasiydi.¹⁸⁵

¹⁸⁰ “Yazılarımızda Daima Samimiyiz”, *Ahenk*, 21 Mayıs 1928, s. 1

¹⁸¹ “Muhterem Ahalimiz ve Parlak Eserler”, *Ahenk*, 7 Haziran 1928, s. 1; “Belediye Çalışıyor Mu Çalışmıyor mu?”, *Hizmet*, 6 Haziran 1928, s. 1.

¹⁸² “Parlak Sözler Bizim Değil Parlak İşlerin Parlak Faziletinin İfadesi”, *Ahenk*, 6 Haziran 1928, s. 1.

¹⁸³ “Belediye Çalışıyor Mu Çalışmıyor mu?”, *Hizmet*, 6 Haziran 1928, s. 1.

¹⁸⁴ “İmkânın Fevkinde İş İstemiyormuş İmkânın Dününde İşe Razi Olmazmış”, *Ahenk*, 10 Haziran 1928, s. 2.

¹⁸⁵ “Nihayet Yeniasır Bariz Sanatlarından Birini Daha Ortaya Attı”, *Ahenk*, 11 Haziran 1928, s. 2.

Neredeyse 10 gün boyunca süren basın arasındaki tüm bu tartışmalara rağmen Hulusi Bey sessizliğini korudu. 12 Haziran'da *Hizmet* gazetesine verdiği röportajda konu hakkındaki görüşleri sorulduğunda “*Efendim bu mesele etrafında söylenecek sözüm yoktur. Bu, benim mesaimin haricindedir*” şeklinde cevap vermekle yetindi.¹⁸⁶

Bu tartışmaların üzerinden bir yıl geçmeden, Mayıs 1929'da Hulusi Bey'in istifa edeceği ve yerine Kızılay Başkanı Sezai Bey'in geçeceğine dair iddialar ortaya atıldı. *Yeni Asır* da bu iddiaları bahane ederek Hulusi Bey'e yüklenmeye, başarısız bir belediye başkanı olarak istifa etmesi gerektiğine dair yazılar yayınlamaya başladı. Bunun üzerine yine *Ahenk* ve *Hizmet* gazeteleri de tartışmaya dâhil oldu. *Ahenk*, *Yeni Asır*'ın bu tavrını insafsızca olarak niteliyor, geçen seneki tartışmaları da hatırlatarak Hulusi Bey'in istifa etmediğini, etse bile yerine yine onunla aynı vasıflara sahip başka bir Hulusi'nin geleceğini söylüyordu. *Ahenk*'e göre Hulusi Bey demek “*ciddiyet, fazilet, intizam, gayret ve bilerek yürümek, memleketin menafîini her şeyin fevkinde görmek, şunun bunun şahsi menfaatine alet olmamak*” demekti.¹⁸⁷

Hizmet gazetesinden Zeynel Besim Bey ise, Hulusi Bey'in istifa etmesi halinde halkın ve İzmir'in kaybedeceğini iddia etmişti. Ona göre başarılı olan bir belediye başkanının istifa etmesi için hiçbir sebep yoktu ancak sağlığı nedeniyle böyle bir şeyi istiyorsa üzülmekten başka bir çare de kalmamaktaydı.¹⁸⁸ *Hizmet* söz konusu iddiayı direkt olarak Hulusi Bey'e sormuş ve böyle bir şeyden haberi olmadığı cevabını almıştı. Sezai Bey de benzer cevabı vermiş ve haberin tekzip edilebileceğini söylemişti.¹⁸⁹

Hulusi Bey ile basın arasındaki en ateşli tartışma aynı yılın Kasım ayında yaşanmış, mesele Halk Fırkası ve mahkemeye kadar gitmişti. Hulusi Bey, 13 Ağustos'ta hem tedavi hem de Avrupa şehirlerindeki belediye işlerini incelemek için seyahate çıkmış ve 29 Ekim'de şehre dönmüştü. Döner dönmez 29 Ekim kutlamalarına katılan Hulusi Bey'e basın tarafından Avrupa seyahati hakkında soru sorulmuş, başta sessiz kalsa da yanında bulunan Ferik Fahrettin Paşa'nın ısrarı üzerine kısa bir açıklama yapmıştı. Hulusi Bey konuşmasına “*Gazeteler imla hatası dolu. Avrupa'da gazetecilik çok*

¹⁸⁶ “Belediye Reisi Hulusi Beyin Beyanâtı”, *Hizmet*, 12 Kasım 1928, s. 1.

¹⁸⁷ “Yeniasrın Karşılaştığı Fırsat”, *Ahenk*, 13 Mayıs 1929, s. 1.

¹⁸⁸ Zeynel Besim, “Beldî İşler”, *Hizmet*, 14 Mayıs 1929, s. 1.

¹⁸⁹ “Riyaset Meselesi”, *Hizmet*, 13 Mayıs 1929, s. 1.

mütekâmil[gelişmiş]. *Biz de çok çalışarak onlar gibi olmalıyız*” diye başlayınca neredeyse bir ay sürecek bir tartışmanın fitili ateşlenmişti.¹⁹⁰

Gazetelerin tepkisini çeken Hulusi Bey, hemen ertesi gün tüm gazetelere mektup göndererek söz konusu beyanatı hakkında açıklamada bulundu:

“Salı günü resmi geçidin hitamında bazı İzmir gazete muhabirleri Avrupa seyahatim hakkında beyanat istediler. Yapılacak beyanatım olmadığını söyledim. Hazirundan Fahrettin paşa hazretleri (biz askeriz deye söylemiyoruz diğerleri memuruz diye söylemiyorlar, sen bazı şeyler söyleyiver) buyurdular. Ben de müşarünileyhe [adı geçenlere] hitaben dedim ki: (bu muhabir arkadaşlar verdiğimiz fikirleri doğru nakletmek şöyle dursun notlarımızı bile doğru nakletmiyorlar. Ben ne söyleyeyim demekle beraber gazete muhabiri arkadaşlara Avrupadaki mütekâmil gazetecilikten bahsettim.) ve (mükaleme [konuşma] burada bitmiştir.)

Esasen sıhhatimin ilcaatı [zorlaması] ile bu defa yaptığım Avrupa seyahatimde memleketime nafi[faydalı] olacak elbette birçok intibaatım vardır. Fakat bunları salahiyyetar[yetkili] arkadaşlarımla görüşüp fikirlerimizde mutabakat hasıl olduktan sonra bütçemizin tahammülüne göre tatbik edeceğimizden şimdiden bunlar hakkında bir şey söylemeğe kendimde selahiyet görmedim.

Buna da söylemek icabeder ki: İzmir gazetelerimizden bir iki muhabir beye ait sözlerim ne İzmir gazetelerine ve ne de Cumhuriyet matbuatına teşmil etmeği[kapsamına almak] hatırımdan bile geçirmedim. Netekim bu son hatalı ve mugalatalı [yanıltıcı] neşriyat dahi yukarıdaki mütalaamı isbat eder. Efkârı umumiyede yanlış bir iz bırakılmamak için tavzihi[açıklama] keyfiyet eylerim efendim.”¹⁹¹

Ancak bu açıklama bir işe yaramamış, Hulusi Bey çoktan gazetelerin hedefi olmuştu. *Hizmet*'ten Zeynel Besim Bey “Farkımız” başlıklı yazıda, *Times* gazetesi muhabirleri ile kendilerini, Londra Belediye Başkanı ve Avrupa doktorlarıyla da Türk doktorlarını karşılaştırarak Hulusi Bey'e cevap verme yolunu seçmişti. Şahsî olarak saygısı bulunduğu, namuslu ve çalışkan olduğunu vurgulamasına rağmen Hulusi Bey'i artık belediye başkanı olarak görmek istemediğini açıklamıştı.¹⁹² Yine aynı gazetenin manşetinde, Hulusi Bey'in gazetelere gönderdiği mektupla hakaretini daha da büyüttüğü ve ayrıca İzmir gazetelerinin imla bilmediğini iddia etmesine rağmen kendi mektubunda 14 yazım hatası bulunduğu vurgulanıyordu. *Hizmet* gazetesi bugünden

¹⁹⁰ “Hulusi B. İyi Dönmüş”, *Hizmet*, 30 Ekim 1929, s. 1

¹⁹¹ “Bu Nedir?”, *Ahenk*, 3 Kasım 1929, s. 3.

¹⁹² Zeynel Besim, “Farkımız”, *Hizmet*, 1 Kasım 1929, s. 1.

itibaren şehrin belediye işleriyle ilgili olarak Hulusi Bey ile çalışmayacağını İzmir halkına ilan etti.¹⁹³

Ahenk'in aktardığına göre İzmir gazetelerinin Hulusi Bey'e karşı ortak hareket etmesi İstanbul basını tarafından takdirle karşılanmıştı. Haberde kullanılan Hulusi Bey'in fotoğrafının altınaysa “*Cumhuriyet tarihinde Türk efkârı umumiyesini tahkire cüret eden ilk vatandaş*” notu düşülmüştü.¹⁹⁴ Zeynel Besim de Hulusi Bey'in aslında muhabire hakaret ederek hem gazeteye hem de tüm Türk basınına hakaret ettiğini vurguluyordu.¹⁹⁵

4 Kasım günü İzmir Türk Etıbbı Cemiyeti'nin Zeynel Besim'in 1 Kasım'daki yazısındaki Avrupalı doktorlarla Türk doktorları karşılaştırmasına Behçet Salih Bey imzalı bir mektupla cevap vermesiyle mesele daha da büyüdü. Besim Bey ertesi gün köşesinde yayınladığı cevapta, Hulusi Beyle şahsî bir meselesi olmadığını, doktorlar konusunda ise sadece bir kıyaslama yaptığını ve hakaret etmediğini uzun uzadıya anlatmaktaydı.¹⁹⁶

Hakarete karşı ortak bir cephede birleşen İzmir gazeteleri, Hulusi Bey'i mahkemeye verme kararı almışlardı. *Anadolu* yazarlarından Şahap Bey, *Hizmet* Yazı Müdürü Orhan Rahmi Bey, *Yeni Asır* Mesul Müdürü Abdullah Abidin Bey, *Hizmet* ve *Akşam* yazarlarından Cemal Bey'in davacı olacakları basında yer bulsa da bu meselenin devamı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁹⁷

Tartışma büyürken ilginç bir olaya da sahne oldu. *Ahenk* gazetesi 3 Kasım'daki nüshasında İstanbul Şehremini Muhittin (Üstündağ) Bey'i, basınla iyi geçinme konusunda Hulusi Bey'e örnek olarak gösterdi. Sadece 2 gün sonra ise Muhittin Bey *Milliyet* gazetesi için “*bu gazete, ne yazdıklarını bilmeyecek derecede cahil adamların elindedir*” açıklamasını yaptı.¹⁹⁸ Daha da ilginç olan ise bu haberi okurlarına küstahlık olarak duyuran *Ahenk* gazetesi, haysiyete zarar veren yayın suçlamasıyla Muhittin Bey tarafından mahkemeye verildi.¹⁹⁹ Muhittin Bey'in açıklamalarına sert çıkan sadece

¹⁹³ “Hakaret Katmerlendi”, *Hizmet*, 1 Kasım 1929, s. 1.

¹⁹⁴ “Efkârı Umumiye”, *Ahenk*, 2 Kasım 1929, s. 2.

¹⁹⁵ Zeynel Besim, “Muhabir”, *Hizmet*, 3 Kasım 1929, s. 1.

¹⁹⁶ Zeynel Besim, “Doktor Gilbert”, *Hizmet*, 5 Kasım 1929, s. 1.

¹⁹⁷ “İzmir Gazetecileri Doktoru Mahkemeye Verdiler!”, *Ahenk*, 6 Kasım 1929, s. 1.

¹⁹⁸ “Hulusi Beyefendi”, *Ahenk*, 3 Kasım 1929, s. 1-2; “Yarışa Mı Çıktılar?”, *Ahenk*, 6 Kasım 1929, s. 1.

¹⁹⁹ “İstanbul Valisi Bizi Mahkemeye Veriyormuş”, *Ahenk*, 12 Kasım 1929, s. 1.

Ahenk değildi. *Hizmet* de olay için “*Kabahat kimde? Hiç şüphesiz gazetecilerde. İdare adamlarını dalkavukluğa alıştırmışlardı... Şimdi çeksinler*” başlığını atmıştı.²⁰⁰

İstanbul basınının olaya dâhil olmasıyla çeşitli iddialar da ortaya atılıyordu. *Hizmet*'in 5 Kasım'da “Doğru Söze Kim Ne Der” başlığıyla *Cumhuriyet* gazetesinden nakledilen yazısında Hulusi Bey'in Avrupa seyahatine belediyenin parasıyla çıktığı söylenince, İzmir Belediye Meclisi, derhal bu yazıya cevap olarak bir karar çıkardı. Bu cevaba göre Hulusi Bey, söz konusu seyahate sadece tedavi için gitmiş ve belediyeden tahsisat almamıştı. Hatta bundan önce belediye adına yapılan seyahatlerinde de belediye bütçesinden para alınmamıştı.²⁰¹

Hakkında yapılan tartışmalar ve ortaya atılan iddiaların ardından Hulusi Bey, ilk kez *Akşam* ve *Milliyet*'e açıklamalarda bulundu. Diğer gazeteler Hulusi Beyle çalışmak istemediğini beyan ettiği için aşağıdaki açıklamayı *Akşam* ve *Milliyet*'in İzmir muhabirlerine yapmak zorunda kaldı:

“Bu defaki seyahatimde muhtelif memleketleri gezdim. Fakat bu seyahatim ne bir tetkik seyahati idi, ne şu ve ne bu.. İki senedir rahatsızdım. Viyana'da, Paris'te kendimi muayene ve tedavi ettirdim. Gitmiş iken deruhte ettiğim işlere ait görgü ve bilgimi de artırmağa çalıştım. Bu seyahatim baştan nihayetine kadar kendi hesabımdır. Bazılarının söyledikleri gibi hiçbir müessese hesabına değildir ve hiçbir yerin bir santimi bu seyahatim için sarf edilmemiştir.

İş bankasından aldığımız iki milyon lira ile yapacağımız birçok işler vardır. Bunlar cemiyeti umumiyyede bir programla tespit edilmiştir. Şimdi bu husus etrafında dahiliye vekaletiyle muhaberedeyiz. Vekalet bu programı tasvip eder, etmez derhal tatbikatına geçeceğiz. Azami iki sene içinde programımızda tespit edilmiş olan işleri ikmal edeceğimize eminiz.

İzmir'in istikbalde 400 bin nüfuslu bir şehir olacağını düşünerek ona göre iş göreceğiz. Şimdilik (rene danje) nin tanzim ettiği plandaki sahayı tevsi suretiyle Gazi bulvarının sol tarafını geniş bir koruluk haline ifrağ[çevirme] edeceğiz. Bu suretle hem oradaki çirkinlik zail olacak, hem de şehir yeni ve muntazam bir bahçeye daha malik olacaktır.

Bazı ecnebi gruplarının belediyeye tekliflerinden bahsediliyor. Filhakika böyle teklifler karşısında kalmadık değil.. Fakat bunlar, yüzde elliden fazla kazanmak gayesiyle hareket ederek gayri kabili kabul teklifler olduğundan nazarı itibara alınmamışlardır.

Bu defaki seyahatimde Almanya'da, Fransa'da ve diğer memleketlerde otomatik fırınlar etrafında da tetkikatta bulundum. Bunların muhtelif tarzla yapılmış olanlarını gördüm. Hasıl ettiğim kanaate göre ekmek işini dürüst yapabilmek ve halka ucuz ve istenen nefasette ekmek

²⁰⁰ “Âlim Cahil Kavgası”, *Hizmet*, 7 Kasım 1929, s. 1.

²⁰¹ “Hulusi B. Avrupalıya Kendi Parasıyla Gitmiş Bize Ne?”, *Hizmet*, 6 Kasım 1929, s. 2.

yedirmek için değirmen ve fırının bir elden idaresi iktiza eder. Fırınlara hakkında aldığım istifadeli notları arkadaşlarımla görüşerek bir karara raptedeceğiz[bağlamak]. Henüz otomatik fırın inşası hakkında verilmiş bir karar yoktur. Bence fırıncılar bir şirket şeklinde bu işi deruhte etmelidirler. Bu teessüse belediye de azami müzaheretle[yardım] bulunur”²⁰²

Beyanatın ardından *Milliyet* İzmir muhabiri kendisi hakkındaki tartışmaları sorduğunda Hulusi Bey, cevap vermek istemese de sadece “*ben öyle demek istemedim, yanlış anladılar*” demekle yetindi.

7 Kasım’da Zeynel Besim’in “İstifa” başlığıyla kaleme aldığı yazıda, Hulusi Bey’in istifa etmek istediğine dair bir iddia ortaya atıldı. Besim Bey’in duyularına göre Hulusi Bey, istifa etmek amacıyla doktorlardan rapor almak istemiş ancak bazı yüksek makamlar bunu engellemişti. Besim Bey’e göre Hulusi Bey, borç ödemekten ilk defa iş yapmaya fırsat bulmuş ve bu sefer de dili engel olmuştu. Daha önce Hulusi Bey’in istifasını isteyen Besim Bey yumuşayarak, onun belediye başkanlığı için yeterli vasıflara sahip olduğunu söylüyordu. Meselenin çözümü için tek gerekli şey Hulusi Bey’in hakaretini geri almasıydı.²⁰³

İstifa iddialarının artmasının üzerine *Hizmet* gazetesi, konuyu Ankara’daki kaynaklarına sormuş ve Hulusi Bey’in istifa etmeyeceği, iki milyon lira ile belirlenen programlara uygun şekilde iş yapmaya devam edeceği cevabını almıştı. Aynı kaynaklar Hulusi Bey’in hastalığının, Fransa’da incelemelerde bulunurken şiddetli yağmura yakalanması ve ardından yolculuğa çıkmasıyla başladığını bildirmişti. Hulusi Bey o günden itibaren sol omuzunda problem yaşamaktaydı.²⁰⁴

Tartışmaların üzerinden kısa bir zaman geçince, daha önce aynı tarafta olan gazeteler arasında ayrılıklar çıkmaya başladı. *Ahenk*’ten N. N. imzasıyla çıkan yazıda, haklı olarak alınan cephenin *Yeni Asır* ve *Hizmet* yazarlarının amacını aşan, şahsileşen ve hedefini şaşırان tavırları nedeniyle dağıldığından şikâyet ediliyordu.²⁰⁵ Zeynel Besim de gazeteler arasındaki ortaklığın bozulmasından bahsederek diğer gazeteleri suçlamaktaydı. Ayrıca Besim Bey’in aktardığına göre, Parti Müfettişi Zühtü Bey konu

²⁰² “Belediye Reisinin Beyanâtı”, *Hizmet*, 8 Kasım 1929, s. 1.

²⁰³ Zeynel Besim, “İstifa”, *Hizmet*, 7 Kasım 1929, s. 1.

²⁰⁴ “Rivayet Yalanmış”, *Hizmet*, 10 Kasım 1929, s. 1.

²⁰⁵ N. N., “Fireni Bozuk Kalemler!”, *Ahenk*, 9 Kasım 1929, s. 1.

hakkında inceleme yapmak için şehre gelecekti. Bu yüzden *Hizmet* incelemeler sonuçlanıncaya kadar susma kararı almıştı.²⁰⁶

Daha önce konu hakkında parti adına CHF İzmir Vilayeti İdare Heyeti Mutemedi Salih Bey açıklamada bulunmuş ve halkın, gazetelerin Hulusi Bey hakkındaki yayınlarından rencide olduğunu bildirmişti.²⁰⁷ Meselenin büyümesinin ardından Ankara olaya müdahil olma kararı aldı ve Müfettiş Zühtü Bey'i inceleme yapma üzere görevlendirdi. Fırkanın amacı iki tarafın arasını bulup, konunun kapanmasıydı.²⁰⁸

Bütün tarafları dinleyen Zühtü Bey'in incelemeleri yaklaşık on gün sürdü. Zeynel Besim Bey'in 24 Kasım'daki "Son Söz" başlıklı yazısından da anlaşıldığına göre mesele en azından *Ahenk* ve *Hizmet* gazeteleri için kapanmıştı. Besim Bey son söz olarak yol arkadaşları arasında bu gibi olayların bir daha tekrar etmemesini temenni etmişti.²⁰⁹ Konunun *Yeni Asır* için kapandığını söylemek ise zordu. Gazete Hulusi Bey hakkındaki sert yazılarına son ana kadar devam etmişti.

Ahenk ve *Hizmet* gazeteleri genel anlamda, Hulusi Bey'in belediye reisliğini desteklemişler ancak görev süresi boyunca belediye işleriyle ilgili eleştirilerini sakınmamışlardır. *Ahenk* 24 Kasım 1929 tarihli sayısında şehrin tüm sokaklarını gezerek, gördükleri bütün aksaklıkları yazacağını ilan etmiştir.²¹⁰ Genel olarak bu gazetelerle aynı tutumu benimseyen *Anadolu* gazetesinde ise 1930 yılında Liman İşleri hakkında eleştiriler artmış, özellikle O. K. müstearıyla "Sağa-Sola" başlığıyla çıkan yazı dizilerinde Hulusi Bey'in şahsı hedef alınmıştır. Görev süresi boyunca basınla problemler yaşayan Hulusi Bey, şahsî olarak tartışmalara girmemeye dikkat ederek sadece çalışmak istemiştir.²¹¹

2. 2. 5. Hulusi Bey'in İstifa Süreci

İzmir'in ihtiyaçları, borçlar, ekonomik sıkıntılar ve basının eleştirileriyle mücadele etmek zorunda olan Hulusi Bey ayrıca sağlık sorunlarıyla da uğraşmaktaydı. Belediye Başkanlığı döneminde ilk olarak 1928 yılı Mart ayında rahatsızlandı, yaklaşık 15 gün makamına gelip çalışmadı. İyileştikten sonra şehirdeki birçok kurumu ve gazetelerin

²⁰⁶ Zeynel Besim, "Şu Mesele", *Hizmet*, 11 Kasım 1929, s. 1.

²⁰⁷ "Fırkanın Beyannamesi", *Ahenk*, 9 Kasım 1929, s. 1.

²⁰⁸ "İzmir Gazeteleri Ve Belediye Reisi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1929, s. 3.

²⁰⁹ Zeynel Besim, "Son Söz", *Hizmet*, 24 Kasım 1929, s. 1.

²¹⁰ "İzmir'i Mahalle Mahalle Dolaşacağız.. Ne Görürsek Yazacağız", *Ahenk*, 24 Kasım 1929, s. 1.

²¹¹ Andan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir 1849-1949*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s. 28.

idarehanelerini ziyaret ederek makamına geri döndü.²¹² Bu rahatsızlığından yaklaşık bir buçuk ay sonra 29 Mayıs'ta tedavi olmak için İstanbul'a gitti ve 4 Haziran'da İzmir'e gelerek şehrin ileri gelenlerinden oluşan büyük bir kalabalık tarafından karşılandı.²¹³ Ayrıca Ağustos ayı başında annesini de kaybetmiş ve bu yüzden de kısa bir süre İstanbul'da kalmıştı.²¹⁴

Belediye işleri ve sağlık sorunlarıyla geçen 1928 yılı sonunda doktor sıfatıyla, Dr. Ekrem Hayri, Operatör Dr. Esat ve Göz Doktoru Yusuf İzzet Beylerle birlikte Kahire'de düzenlenen sıcak memleketler hastalıkları kongresine katılmak üzere 10 Aralık'ta yola çıkmış ve 29 Aralık'ta İzmir'e dönmüştü.²¹⁵

1929 yılında kredi meselesi hakkında görüşmeler yapmak üzere Nisan ve Haziran aylarında Ankara'ya gitti.²¹⁶ Hulusi Bey kredi meselesinin gündeme gelmesiyle yapılacak belediye işleriyle ilgili incelemeler yapmak üzere seyahatlere başladı ve bu amaçla Mayıs ayı sonunda Eczacıbaşı Ferit Bey ile birlikte Köstence'de kısa bir süre bulundu.²¹⁷

Temmuz ayında da söz konusu amaç doğrultusunda Avrupa'nın belediye teşkilatları gelişmiş şehirlerini incelemek üzere seyahate çıkacağına dair haberler yapıyordu. Bu haberlere göre Hulusi Bey, İtalya, Fransa ve İngiltere'de incelemelerde bulunacak ardından Hamburg'a geçerek liman işleri hakkında da bilgi toplayacaktı.²¹⁸ Buna rağmen seyahatin ayrıntıları hakkındaki bilgilerin farklı olduğu ortaya çıktı. *Ahenk*'in 12 Ağustos'taki haberine göre Hulusi Bey kendisini tedavi ettirmek için Avrupa'ya gidecekti. Tedavisi bitince de Avrupa'daki şehirleri dolaşarak belediye işleri hakkında incelemelerde bulunacaktı. 13 Ağustos'ta başlayan bu seyahat Ekim ayı sonuna kadar devam etmişti.²¹⁹

²¹² "Belediye Reisimiz", *Ahenk*, 10 Mart 1928, s. 2; "Belediye Reisimiz", *Ahenk*, 21 Mart 1928, s. 2.

²¹³ "Belediye Reisimiz", *Ahenk*, 29 Mayıs 1928, s. 1; "Belediye Reisimiz", *Ahenk*, 3 Haziran 1928, s. 2; "Belediye Reisimiz", *Ahenk*, 4 Haziran 1928, s. 2.

²¹⁴ "Bir Ufulu Hazin", *Ahenk*, 2 Ağustos 1928, s. 2.

²¹⁵ "Gittiler", *Ahenk*, 10 Aralık 1928, s. 1; "Belediye Reisimiz", *Ahenk*, 29 Aralık 1929, s. 3.

²¹⁶ "Hulusi B.", *Ahenk*, 21 Nisan 1929, s. 2; "Hulusi B. Bugün Avdet Etti", *Ahenk*, 29 Haziran 1929, s. 2.

²¹⁷ "Hulusi B. Salı Günü Geliyor", *Ahenk*, 26 Mayıs 1929, s. 2; "Hulusi B. İstanbuldan Geldi", *Ahenk*, 29 Mayıs 1929, s. 2.

²¹⁸ "Hulusi B. Avrupaya Tetkikata Gidiyor", *Hizmet*, 18 Temmuz 1929, s. 1; "Hulusi B. Tetkikat İçin Avrupaya Gidiyor", *Ahenk*, 18 Temmuz 1929, s. 2.

²¹⁹ "Hulusi B. Yarın Gidiyor", *Ahenk*, 12 Ağustos 1929, s. 2; "Belediye Reisimiz Bugün Geldi", *Ahenk*, 29 Ekim 1929, s. 1.

1930 yılı başında Hulusi Bey'in rahatsızlığı yeniden nüksetti. 12 Ocak'ta Eczacıbaşı Ferit Bey ile birlikte tedavi için İstanbul'a gitti. *Anadolu* gazetesinin aktardığına göre İstanbul'daki doktorların yeniden Avrupa'ya gitmesini gerekli görmesi halinde Ferit Bey'in, Hulusi Bey'e Viyana'ya kadar eşlik etmesi planmış ancak ikili 15 Ocak'ta İstanbul'dan İzmir'e dönmüştü.²²⁰

Hulusi Bey'in sağlığı artık çalışmasını engelleyecek vaziyete geldi, Haziran ayı başında tekrar tedavi için İstanbul'a gitmesinin ardından istifa haberleri gündeme gelmeye başladı. Hem Türkiye'deki hem de Avrupa'daki doktorlar ciddi bir tedavi ve istirahat önermekteydi. Hulusi Bey'in de bazı görevleri bırakmak düşüncesinde olduğu ve İstanbul'daki muayenesinden sonra kesin bir karar alacağı iddia ediliyordu.²²¹ İddialar hakkında soruşturma yapan *Anadolu* gazetesinin konuştuğu Vali Kazım Paşa, doktorların Hulusi Bey'e dinlenmeyi ve fazla işten kaçınmasını tavsiye ettiğini doğrulamıştı. İsmi verilmeyen yakın dostları da doktorların tavsiyeleri nedeniyle istifa ihtimalinin yüksek olduğunu belirtiyordu.²²²

İstifa iddiaları İzmir basınında tartışılırken İstanbul'da Büyükdada'da bulunan Hulusi Bey, *Vakit* gazetesinin soruları üzerine İstanbul Belediyesi ile ilgili açıklamalarda bulundu ve istifa konusundaki soruya da manalı bir gülümsemeye "Hekim arkadaşlarım çok çalışmamaklığımı tavsiye ettiler; buraya geldim. Bunun iktizasına [gerektiğini] da tevessül ettim. Doktor arkadaşlarım lüzum görürse Avrupa'ya gideceğim" cevabını verdi.²²³

Nihayet bu iddialar gerçek çıkmış ve Hulusi Bey, sağlık sorunları nedeniyle 10 Haziran 1930'da Belediye Başkanlığı görevinden istifa etmişti.²²⁴ Daha önce İstanbul'da tedavi olan ve istifa kararını bir yıl önce almasına rağmen CHF tarafından vazgeçirilen Ferit Bey de aynı nedenle belediye azalığından çekildi. Hulusi Bey'in istifasının ardından *Anadolu* gazetesinde onun dönemini tanımlayan şu ifadeler yer verilmişti:

"...Hulusi Beyin istifasını biz kendi hesabımıza teessürle karşılarız. Kabilî inkâr değildir ki Hulusi Bey yorulmak bilmeyen faaliyeti ve bilhassa bir ihtisas derecesine çıkardığı idareciliği

²²⁰ "Hulusi Bey Ansızın İstanbul'a Gitti", *Anadolu*, 13 Ocak 1930, s. 1; "Hulusi B.", *Hizmet*, 13 Ocak 1930, s. 2; "Hulusi Bey İstanbul'dan Geldi", *Anadolu*, 16 Ocak 1930, s. 2.

²²¹ "Hulusi Bey Dün Gitti", *Anadolu*, 2 Haziran 1930, s. 1.

²²² "Hulusi B. Belediye Riyasetinden Çekiliyor Mu?", *Anadolu*, 10 Haziran 1930, s. 1.

²²³ "İzmir Belediye Reisi", *Vakit*, 10 Haziran 1930, s. 3.

²²⁴ "Belediye Reisi Kim Olacak", *Anadolu*, 11 Haziran 1930, s. 1.

sayesinde kısa bir zamanda belediyeyi islah etmiş, lüzumsuz israfatın önüne geçmiş, mevcut işleri derlemiş toplamış, belediye faaliyetine muayyen bir hedef tayin etmiş iyi bir belediye reisi idi. İzmir belki de uzun bir zaman için bu zatın bıraktığı boşluğu kolay kolay dolduramayacaktır...”²²⁵

Fırka Müfettişi Zühtü Bey’in 13 Haziran’da *Anadolu* gazetesindeki açıklamalarıyla çok önemli bir gerçek de ortaya çıktı. Hulusi Bey, 1929 yılı Ekim ayında sonlanan Avrupa seyahatinden sonra, Paris’teki doktorların tavsiyeleriyle fırkaya başvurarak görevden çekilmek istemiş ancak Başvekil İsmet Paşa yararlı faaliyetleri ve ciddi idaresinden dolayı bir müddet daha görevine devam etmesini uygun görmüştü.²²⁶

İstifanın ardından seçime kadar vekâleten en yaşlı aza olan Giritli Raşit Bey belediye başkanlığı koltuğuna oturdu. Belediye Meclisi kararıyla yeni belediye başkanı tarafından İstanbul’da tedavi altında bulunan Hulusi Bey’e telgraf çekildi.²²⁷ 23 Haziran’da toplanan Belediye Meclisi, belediye başkanlığı görevine Kızılay Başkanı Sezai Bey’i seçti.²²⁸

2. 2. Kredi Meselesi ve İmar Faaliyetleri

Belediye başkanı seçildiğinde ekonomik olarak kötü bir tablo ile karşılaşan Hulusi Bey’in döneminde İş Bankası’ndan kredi alındı. Bu krediyle önemli imar faaliyetlerine imza atıldı, İzmir’in yıllardan beri devam eden kanalizasyon gibi altyapı sorunları çözülmeye çalışıldı. Yangın yerlerinin imarı, cadde ve yolların inşası ve hizmet binalarının yenilenmesinin yanı sıra Gazi Heykeli gibi önemli eserlerin yapımına da bu dönemde başlandı.

2. 2. 1. Kredi Meselesi

1922 yılında yaşanan büyük yangın sonrasında İzmir’in yeniden imar edilmesi çok önemli bir hale gelmişti. Şehirdeki binalar yok olmuş, caddeler molozlarla dolup taşmıştı. Bu hem şehrin görüntüsüne hem de halkın sağlığına zarar vermekteydi. 1925 yılında şehrin yeniden imarı için Rene ve Raymond Danger’e hazırlatılan imar planı Belediye Meclisi tarafından kabul edilse de maddî imkânlar nedeniyle inşaat

²²⁵ “Hulusi Bey İstifa Etti”, *Anadolu*, 11 Haziran 1930, s. 1-2.

²²⁶ “Hulusi ve Ferit Beylerin İstifaları Meselesi”, *Anadolu*, 13 Haziran 1930, s. 1-4.

²²⁷ “Belediye Reis Vekilliğine Raşit B. İntihap Edildi”, *Anadolu*, 12 Haziran 1930, s. 1.

²²⁸ Çakmak, *a.g.e.*, s. 196.

faaliyetleri plana uygun yürütülememiştir. Şehrin, özellikle yangın yerlerinin tam anlamıyla imarı, 1930'lara kadar yapılamamıştır.²²⁹

Şehrin imarı için belediyeye yabancı şirketlerden teklifler de geliyordu. Bu konuda ilk ciddi teşebbüs 1928'de Avusturyalı bir inşaat grubundan yapılırsa da anlaşma sağlanamadı. 1929 yılının Ocak ayında ise bir Amerikan şirketi tarafından oldukça ciddi bir teklif yapıldı. Şirket belediyeye ilk olarak on milyon lira borç vermeyi önermiş; belediye bunu kabul etmediği takdirde de aynı sermaye ile şehri imar etmeye müsaade etmesini istemiştir. Önce sözlü teklif ardından da yazılı teklifin yapılmasıyla belediye konuyu görüşmeye başladı ve Şubat ayında şirketin teklifi ağır bulunduğu için kabul edilmedi.²³⁰

İmar için kaynak arayan Belediye Başkanı Hulusi Bey ve Belediye Meclisi kredi almaya karar verdi. Kredi fikri 1929 yılının Nisan ayında gündeme geldi ve İş Bankası ile temas kuruldu. Söz konusu temalar sonucunda İş Bankası, belediyenin istediği iki milyon liralık krediyi on sene içinde ödenmesi şartıyla vermeyi kabul etti. Karar, Dâhiliye Vekâleti'nden telgrafla belediyeye bildirilince Belediye Meclisi olağanüstü toplanarak görüşmelere başladı. Karara göre, para Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nden çıkacak özel bir kanunla belediyeye verilecekti.²³¹

Kanunun 4 Haziran 1929'da mecliste kabul edilmesinin²³² ardından Hulusi Bey, 6 Haziran'da, Dâhiliye Vekili ile kredi meselesini görüşmek üzere Ankara'ya gitti.²³³ Bu görüşmenin ardından kredi sözleşmesi, 13 Haziran 1929'da Hulusi Bey ile İş Bankası Genel Müdürü Celal (Bayar) Bey arasında imzalandı.²³⁴ İmzaların atılmasından sonra Ekim ayında İş Bankası, iki milyon liranın yarısının belediyenin emrine verildiğini bildirdi.²³⁵

Yapılan anlaşmalara göre belediyenin parayı hangi işlerde kullanacağı Dâhiliye Vekâleti'nin onayıyla belirlenecekti. Hulusi Bey belediyenin planını CHF'nin İzmir Kazası Kongresinde açıklamıştı. Hulusi Bey'in önceliği hayat pahalılığının önüne

²²⁹ Baran, *a.g.e.*, s. 61-62; Serçe, *a.g.e.*, s. 261-262.

²³⁰ "10 Milyon Lira Sermayeli Bir Amerikan Şirketinin Teklifleri", *Anadolu*, 30 Ocak 1929, s. 1; "Teklif Suya Düştü", *Anadolu*, 6 Şubat 1929, s. 3.

²³¹ "Belediye 2 Milyon Lira İstikraz Ediyor", *Ahenk*, 27 Mayıs 1929, s. 1.

²³² *Resmî Gazete*, Sayı 1208, 5 Haziran 1929, s. 7462.

²³³ "Hulusi B. Bugün İstanbul'a Gitti", *Ahenk*, 6 Haziran 1929, s. 2.

²³⁴ "İstikraz Mukavelesi Bugün Ankara'da İmza Edilecektir", *Ahenk*, 13 Haziran 1929, s. 2.

²³⁵ "İş Bankası Belediyeye Bir Milyon Lira Veriyor!", *Ahenk*, 20 Ekim 1929, s. 3.

geçmekti.²³⁶ Belediyenin planı vekâlet tarafından incelenerek üzerinde bazı değişiklikler yapıldı. Vezir ve Osmanağa sularının ıslahı, itfaiye binalarının inşası, hal ve sergilerin inşası, ekmek fabrikası kurulması ve bataklıkların kurutulması uygun görülmüş; suyollarının inşası maddesinin detaylandırılması; yangın yerlerinin ağaçlandırılması ve şoseslerin parke döşenmesi maddelerinin ertelenmesi istenmişti. Deniz banyolarının yapımı meselesi ise belediyenin kararına bırakılmıştı.²³⁷

1930 yılı Mart ayı başında İzmir'e gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile imar programı hakkında yapılan toplantıdan²³⁸ kısa bir süre sonra kredinin ikinci taksiti de belediye emrine verildi. Bu gelişmenin üzerinden bir ay geçmeden Belediyenin hesabındaki paraya el sürmediği ortaya çıktı. Belediye Meclisi, ekonomik kriz son buluncaya kadar bu parayla inşaat yapılmamasına karar vermiş²³⁹ ancak şehrin ihtiyaçları ve kamuoyunun istekleri sonucunda Mayıs ayından itibaren imar faaliyetlerinde krediden gelen para kullanılmaya başlanmıştı.²⁴⁰

2. 2. 2. Yangın Yerlerinin İmarı

1922 yangınında İzmir'in iki milyon 600 bin metrekarelik bölümü yok olmuş, 25 bin civarında yapı da küle dönmüştü.²⁴¹ Yanan yerlerin yeniden inşa edilmesi belediye için hem büyük bir yük hem de büyük sorumluluktur. Bütçe yetersizliği nedeniyle bu yerlere belediye inşaat yapamıyor, genellikle arsaları satıyordu. 1927-1928 yıllarında yanan yerlerde yapılan toplam 321 yapının tamamı şahıslara aitti.²⁴² Bunların arasında ruhsatsız olup sahipleri tarafından kiraya verilen barakalar da bulunuyordu. Mart 1929'da belediyenin aldığı kararla bu barakalar yıktırıldı.²⁴³ Bu yapılar dışında Belediye Fen Heyeti, şehrin çeşitli bölgelerinde yaptığı denetimlerde tehlikeli bulunan binaların yıkım işlemlerini gerçekleştirdi.²⁴⁴

Krediyle yapılacaklar arasında, yangın yerlerindeki zemininin düzenlemesi, ağaçlandırılması ve yolların açılması da bulunuyordu. Hatta belediye burayı fidanlık haline getirmek istese de yangın yerlerinin düzenlenmesi ve ağaçlandırılması işinin

²³⁶ Serçe, *a.g.e.*, s. 233.

²³⁷ "İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler", *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

²³⁸ "İzmir'in İmarı", *Anadolu*, 6 Mart 1930, s. 4.

²³⁹ "2 Milyon Belediye Paraya El Sürmemiş", *Anadolu*, 7 Nisan 1930, s. 1.

²⁴⁰ "Belediye İşe Başlıyor", *Anadolu*, 14 Mayıs 1930, s. 4.

²⁴¹ Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴² "İzmir'in İmarı", *Hizmet*, 2 Temmuz 1929, s. 1.

²⁴³ "Barakalar Yıkılıyor", *Ahenk*, 24 Mart 1929, s. 2.

²⁴⁴ "Hedmiyâta Devam Olunuyor", *Ahenk*, 9 Nisan 1928, s. 2.

vekâlet tarafından ertelenmesine karar verildi.²⁴⁵ 5 Mart 1930'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Belediye Başkanı Hulusi Bey, Fırka Müfettişi Zühtü Bey, Belediye azasından Sezai ve Ferit Beylerin katılımıyla yapılan ve imar programının onaylandığı toplantıda yangın yerlerinin ağaçlandırılması kesin olarak programdan çıkarıldı.²⁴⁶ Belediye yalnızca buradaki molozların temizlenmesi işini üstlenecekti.²⁴⁷

Bunun yanında yangın yerlerindeki imarı teşvik etmek amacıyla belediye fakir halkın ev yapabilmesi için kolaylıklar sağlamıştı. Yapılacak evlerin krokisini ücretsiz vermiş ve yangın yerlerindeki toprak, kum ve taşların parasız olarak alınmasına müsaade etmişti. Ayrıca bu bölgeden halka taksitle arsalar satılmış ancak kriz nedeniyle buralara ev yapılamamış, alınan arsaların taksitleri dahi ödenememişti.²⁴⁸

2. 2. 3. Cadde ve Yolların İnşası ve Düzenlenmesi

Belediye, yangın sonrasında harap hale gelen şehrin durumunu düzeltmek amacıyla imar faaliyetlerine özellikle de cadde ve yolların yeniden yapılıp döşenmesine büyük önem veriyordu. Yeni caddelerin yapımının yanı sıra mevcut caddelerin genişletilmesi için de çalışılıyordu. Belediye Fen Heyeti yapılacak işler hakkında keşifnameler hazırlamış ve bunların belediye meclisince kabul edilmesiyle inşaatlara başlanmıştır. Belediye Başkanı Hulusi Bey, yol inşaatlarını bizzat teftiş ederek belediyenin konuya verdiği önemi göstermekteydi.²⁴⁹

İzmir şehrine çok sık yağmur yağdığı için cadde ve sokakların çamur içinde kalarak bataklığa dönüştüğüne dair haberler gazete manşetlerini süslüyordu.²⁵⁰ Hulusi Bey görevinin başına geçtiği ilk gün, yukarı mahalle sakinlerinin sokakların halinden şikâyet eden mektubuyla karşılaşmıştı.²⁵¹ Maddî imkânlar ve uzun ömürlü olma konusunda cadde ve sokakların neyle döşeneceğine dair belediyenin düşünceleri zamanla değişmiş, 1928 yılının başında caddelerin asfalt yapılmasına karar verilmişti.²⁵²

²⁴⁵ “İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler”, *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

²⁴⁶ “İzmir’in İmarı”, *Anadolu*, 6 Mart 1930, s. 4.

²⁴⁷ “İmar Programı”, *Anadolu*, 7 Mart 1930, s. 3.

²⁴⁸ “Fakir Halk Ucuz Ev Yapılabilecektir”, *Anadolu*, 28 Nisan 1930, s. 3; Serçe, *a.g.e.*, s. 260-262.

²⁴⁹ “Belediye Reisimiz”, *Hizmet*, 11 Haziran 1928, s. 1; “Hulusi Bey Yol İnşaatını Teftiş Ediyor”, *Ahenk*, 18 Haziran 1928, s. 2.

²⁵⁰ “Belediyeden Şikayetler”, *Ahenk*, 14 Ekim 1929, s. 2; “İzmir’in Muhterem Belediyesi Bu Ne Hali Pürmelal”, *Ahenk*, 5 Kasım 1929, s. 1-2; “Servili Mescid Saman Sokak”, *Ahenk*, 17 Kasım 1929, s. 1; “Çıkmaz Çöktü, Gerizler Kokuyor”, *Ahenk*, 18 Kasım 1929, s. 1.

²⁵¹ “Şikayet Sütunu”, *Ahenk*, 17 Ekim 1927, s. 2.

²⁵² “İzmir Caddeleri İçin”, *Ahenk*, 13 Ocak 1928, s. 2.

Asfalt döşenmesi konusunda basında da tartışmalar yaşanıyordu. A. Kami Bey'in 25 Şubat 1929 tarihindeki yazısında taş ve toprak döşenen yolların kısa süre sonra yeniden bozulduğu söylenmekte ve tüm yolların asfalt döşenmesi teklif edilmekteydi. Kami Bey'in aktardığına göre belediyeye teklif yapmak için gelen Amerikalılar da yollara taş döşenmesini pahalı bulmuşlardı.²⁵³

26 Haziran'da *Ahenk* gazetesindeki Cem Cemal imzalı yazıda, İsmail Hakkı Bey'in *Yeniasır*'da çıkan Arnavut kaldırımları yerine cadde ve sokaklara asfalt döşenmesi gerektiğini anlatan yazısına eleştiride bulunuluyordu. Cemal Bey'e göre bu hayalcilikten başka bir şey değildi. İstanbul ve Ankara'da dahi asfalt döşeli yollar nadir bulunurken belediyenin sınırlı bütçesine rağmen İzmir için bunu istemek lükstü ve şehrin daha önemli ihtiyaçları vardı.²⁵⁴ Temmuz 1929'da belediyenin şehir içindeki yolların bir kısmını asfaltlama kararı aldığına dair haberler basına yansırken bazı müesseseler, belediyeye teklifler sunmuştu.²⁵⁵ Bu gelişmelere rağmen Kasım ayında, iki milyon lira kredinin kullanılacağı program açıklanırken asfalttan vazgeçildiği ortaya çıktı. Belediyenin incelemelerine göre Avrupa da asfalttan vazgeçmeye başlamıştı. Ayrıca cadde ve sokaklardaki kanalizasyon ve altyapılar yetersiz olduğu için kanalizasyonları yapmadan asfalt dökmenin ileride daha büyük masraflara yol açacağı anlaşılmıştı. Bu nedenlerle döşeme işleminde bandırma taşları kullanılmasına karar verildi.²⁵⁶ Belediyenin Dâhiliye Vekâleti'ne sunduğu programdaki yolların döşenmesine dair maddenin ertelenmesi istense de belediye bu konunun İzmir için önemli olduğunu ileri sürerek ısrarcı olmaya karar verdi. Belediye, döşemede kullanılacak bandırma taşlarının yetersiz kalması durumunda kendi imalathanesini açmayı dahi düşünüyordu.²⁵⁷

Temmuz ayında belediyenin krediyle ne yapması gerektiğine dair *Anadolu* gazetesinin açtığı ankete gelen cevaplar arasında cadde ve sokakların bir an önce döşenmesi başlıca istekler arasında bulunuyordu.²⁵⁸

²⁵³ A. Kami, "Yollara Para Yetişmiyor", *Ahenk*, 25 Şubat 1929, s. 1.

²⁵⁴ Cem Cemal, "Şehrin İmarı", *Ahenk*, 26 Haziran 1929, s. 1.

²⁵⁵ "Yolların Asfaltla İnşası", *Ahenk*, 30 Temmuz 1929, s. 2; "Caddeler Asfalt Olacak", *Hizmet*, 31 Temmuz 1929, s. 4.

²⁵⁶ "İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler", *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

²⁵⁷ "Lağım ve Kaldırım", *Hizmet*, 17 Kasım 1929, s. 2.

²⁵⁸ Cem Cemal, "İzmirin İmarı", *Ahenk*, 14 Temmuz 1929, s. 1.

Belediye Fen Heyeti'nin Temmuz ayında Belediye Meclisi'ne sunduğu keşifnamede gündeme alınan döşeme işleri şunlardı:

- Kışla ve deniz tarafındaki şosenin kesme ve bandırma taşlarıyla döşenmesi
- Halil Rifatpaşa caddesindeki Necip Efendi sokağına adi kaldırım döşenmesi
- Karantina'da köprü iskelesinden 391 metre doğusundaki şosenin kesme ve bandırma taşıyla döşenmesi
- Başturak Camii arkasından Yeniş Çarşısı'nda son bulan Cami Sokağı ve adı geçen sokaktan Ali Paşa meydanını Keresteciler caddesine bağlayan sokağa adi kaldırım yapılması
- Mimar Kemalettin caddesinden başlayarak İtalyan Mektebi'ne kadar olan yolun kaldırım döşenmesi
- Birinci Kordon'da şirket bulvarının ağzındaki yolun döşenmesi
- Hıfzıssıhha binası civarındaki Damlacık sokağının adi kaldırımla döşenmesi
- Göztepe Daniş Bey sokağından itibaren Reşadiye Halimağa tarlasına kadar olan şosenin kesme ve adi taşlarla döşenmesi²⁵⁹

Daha önce de Tuhafiyeciler Çarşısı, Sandıkçılar Çarşısı ile Zahireciler'de döşemeleri yenileyen, Karantina yokuşundaki yerleri sıfırdan döşeyen belediye, asfalttan kesin olarak vazgeçince Temmuz'daki plana uyarak sokak ve caddelerin taşlarla döşenmesine ağırlık verdi.²⁶⁰ Nisan 1930'da yol inşaatlarında kullanılmak üzere 20-25 bin m² bandırma taşı alındı.²⁶¹

Hulusi Bey'in belediye başkanlığı döneminde, şehrin önemli yerlerinde cadde ve bulvarlar açılmış, bazı caddeler de tamir edilmişti. Şubat 1928'de sadece Mısırlı Caddesi'nin tamiri için altı bin lira harcandı.²⁶² Bu dönemde inşa edilen en önemli bulvarlardan birisi de Gazi Bulvarı'ydı. Yıllardan beri tamamlanması düşünülen bulvarın inşasına, Haziran ayında başlanmış, bu işe oldukça önem veren belediye buraya döşenecek bandırma taşları için ocaklara usta ve işçi dahi göndermişti. Elektrik, su ve telefon gibi tesisatın döşemesi de cadde inşaatıyla aynı anda yapılmıştı.²⁶³ Şehir için önemli olan bir diğer bulvar da İsmet Paşa Bulvarı'ydı ve bu iki bulvar arasında açılan yollarla Büyük Gazi Meydanı ortaya çıkarılmıştı.²⁶⁴

²⁵⁹ "Yeni İşler", *Hizmet*, 7 Temmuz 1929, s. 2.

²⁶⁰ "Acele Yapılacak Kaldırımlar", *Ahenk*, 4 Mart 1929, s. 2; "Sokak Döşemeleri", *Hizmet*, 23 Temmuz 1929, s. 3.

²⁶¹ "Kaldırımlar", *Anadolu*, 22 Nisan 1930, s. 5.

²⁶² "Mısırlı Caddesi", *Ahenk*, 9 Şubat 1928, s. 2.

²⁶³ "Gazi Bulvarı Behemehâl Yapılacaktır", *Ahenk*, 4 Haziran 1928, s. 1; "Gazi Bulvarı", *Ahenk*, 9 Haziran 1928, s. 1.

²⁶⁴ "Gazi Bulvarı İle İsmet Paşa Bulvarı", *Ahenk*, 28 Haziran 1928, s. 2.

Yol çalışmaları sadece şehir içiyle sınırlı kalmadı, vilayet dâhilindeki kazalarla İzmir'i birbirine bağlayan şoseler de inşa edildi. 1928'de Göztepe ile İzmir'i birbirine bağlayan Mısırlıoğlu şosesinin, inşasına başlanmasına rağmen yolun taş döşenmesine ancak 1930 yılının Mayıs ayında geçilebildi.²⁶⁵ Aynı tarihte Belediye Meclisi tarafından Gazi Bulvarı'ndaki Tuhafiyeciler Çarşısı'nın ana yollarının inşasına karar verildi ve ihaleye açıldı.²⁶⁶

Belediye, Ağustos 1929'da şehir içindeki toprak yollardan oluşan şoseleri kaldırmaya karar vermiş, ilk olarak Karantina'dan Reşadiye'ye kadar olan şosenin kaldırılarak taşla döşenmesi işlemine başlanmıştı.²⁶⁷

Cadde ve sokakların inşası ve döşenmesi dışında bazı caddelerin genişletilmesi için de adımlar atılmış, Haziran 1929'da istimlak çalışmalarına dair talepler belediye tarafından vilayete bildirilmişti.²⁶⁸ Kasım ayında da Karantina bölgesinde birçok cadde ve sokağın genişletilmesine karar verilmişti.²⁶⁹

2. 2. 4. Kamu Binaları

İzmir Belediye binası oldukça dardı ve belediyeye bağlı bazı kurumlar bu binadan farklı yerlerde bulunmaktaydı. Bu durum hem vakit hem de para kaybına neden oluyor ve belediyenin işlerini aksatıyordu. Bu nedenle 1928 yılının Şubat ayında mevcut belediye binasının üzerine bir kat daha çıkılmasına dair Belediye Meclisi'nde karar alınmış ve ilave katın kaba inşaatı Temmuz ayında tamamlanmıştı.²⁷⁰

Merkez binanın yanı sıra belediye bünyesinde olmak üzere başka inşaatlar da yapılmaktaydı. Temizlik işlerinin idaresi için Kemer bölgesinde büyük bir Tanzifat Hanı'nın yapımı 1929'da tamamlanmış ve hizmete başlamıştı. Temmuz ayında ise artık şehrin ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanan evlenme dairesinin iki kat daha yükseltilmesine karar verilmişti.²⁷¹

²⁶⁵ "Mısırlıoğlu Şosesi Bitiyor", *Ahenk*, 17 Haziran 1928, s. 2; "Çok Şükür Yol Yapılıyor", *Anadolu*, 20 Mayıs 1930, s. 3.

²⁶⁶ "Yol Yapılıyor", *Anadolu*, 20 Mayıs 1930, s. 3

²⁶⁷ "Yol Faaliyeti Başlıyor", *Ahenk*, 25 Ağustos 1929, s. 1.

²⁶⁸ "Caddeler Tevsi Ediliyor", *Ahenk*, 10 Haziran 1929, s. 1.

²⁶⁹ "Karantina Yeni Bir Karar", *Hizmet*, 19 Kasım 1929, s. 1.

²⁷⁰ "Belediye Binası", *Ahenk*, 21 Şubat 1928, s. 2; "Belediye İnşaatı", *Ahenk*, 24 Temmuz 1928, s. 2.

²⁷¹ "Tanzifat Hanı", *Hizmet*, 14 Mayıs 1929, s. 3; "Evlenme Dairesi Genişliyor", *Hizmet*, 23 Temmuz 1929, s. 3.

Şehirdeki resmî binalardan bir diğeri de CHF merkeziydi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 1930 yılı başındaki İzmir ziyaretinde merkezin Kordon'daki Naim Palas binasına taşınmasını emretmişti. Belediye Fen Heyeti binada tadilat yapmak için proje hazırlamış ve hemen çalışmalara başlanmıştı.²⁷²

Kamu binaları arasında inşa süreci en uzun süreni ve tartışmalara neden olanı itfaiye binasıydı. 1927 yılında Bursa, İstanbul ve İzmir'de büyük yangınların yaşanmasından sonra Dâhiliye Vekâleti, belediye bütçelerine yeterli tahsisatın konulması, yeni araçların alınması ve ihtiyaç olan mekânların yapılması gibi maddelerin olduğu bir genelge yayınladı.²⁷³ Bunun üzerine İzmir Belediyesi yeni araç ve gereç alımını gerçekleştirerek itfaiye teşkilatını daha modern bir hale getirdi. Aynı yıl belediye, Basmane'de Kireç Han'ında bulunan itfaiye merkezinin yeni bir binaya taşınmasını düşündü ve İtfaiye Kumandanı Cemal Bey ile Belediye Fen Heyeti bir araya gelerek proje hazırlamaya başladı. Söz konusu merkezin 1930 yılında hizmete girmesi bekleniyordu.²⁷⁴

İtfaiye binasının inşası için İş Bankası'ndan alınan krediden 60.000 lira kullanılması planlanmış fakat Hulusi Bey, Avrupa seyahatinde Berlin İtfaiyesi'nin düzenini inceleyince tek büyük merkez açmak yerine aralarındaki haberleşme ve ulaşımın güçlü olduğu birden çok şube açılması fikrini benimsemişti.²⁷⁵ Şüphesiz bu kararda bütçe sıkıntısı da etkili olmuştu.

Belediyenin planladığı merkez binası iki kattan oluşan; içinde garaj, şoför koğuşları, yemekhane, hamam, eczane bulunan; sıcak su, elektrik ve kalorifer tesisatı döşenmiş oldukça modern bir yapı olacaktı. 80.000 liraya mal olacağı düşünülen binanın yapımı ertelenmek zorunda kaldı ve temeli Hulusi Bey'in istifasından dört ay sonra atılabildi.²⁷⁶ Onun döneminde, 1928 yılında 28 araçtan oluşan modern bir itfaiye parkı inşa edilebildi.²⁷⁷

²⁷² "C.H.F. Merkezi Kordona Taşınacaktır", *Anadolu*, 21 Nisan 1930, s. 2.

²⁷³ Serçe, *a.g.e.*, s. 226

²⁷⁴ "Yeni İtfaiye Binası", *Ahenk*, 27 Kasım 1927, s. 2; "İtfaiye Santrali", *Ahenk*, 27 Mart 1929, s. 2.

²⁷⁵ "İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler", *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

²⁷⁶ "Bu Ne Konfor? Bari İtfaiye Neferi Olalım", *Hizmet*, 19 Kasım 1929, s. 3; *Küllerinden Doğan Şehir*, s. 18.

²⁷⁷ Genç, *a.g.e.*, s. 121

2. 2. 5. Mezarlık, Park ve Bahçeler

İzmir'in imarının önemli unsurlarından biri de şehir dâhilindeki mezarlıklardı. Hulusi Bey, göreve gelir gelmez halkın Göztepe civarında yeni bir mezarlık isteğiyle karşılaştı. Bu istekler üzerine Aralık 1927'de Hulusi Bey, Sıhhiye Müdürü Lütfi ve Vilayet Encümen azasından Mehmet Şevki ile birlikte mezarlık konusunda incelemelere başladı. Hulusi Bey'in konuyla yakından ilgilenmesi neticesinde halk tarafından *Ahenk* gazetesine memnuniyet bildiren mektuplar gönderildi.²⁷⁸

Mezarlıklar belediyelere ait olmadığı için belediye, genelde önemli mezarların tadilatı ve ıslahıyla ilgilenmekteydi. Bu amaçla, 1928 yılının Temmuz ayında kötü bir kaza sonucu şehit olan Nihat ve Zeki Beylerin mezarlarının mermerle döşenmesi ve adlarına yakışır bir şekilde yapılması için belediye tarafından 500 liralık tahsisat ayrıldı.²⁷⁹ Belediyenin üstlendiği bir diğer mezar tadilatı da Tayyare Şehitlerinin Kadıfekale'deki mezarlıklarındaydı. Hulusi Bey, Avrupa'da incelemelerde bulunurken Paris'teki meçhul asker abidesinin üzerindeki elektrikli lambanın aynısını şehitliğe uygulamayı düşünmüş ve bu Belediye Meclisi tarafından kabul edilmişti.²⁸⁰ 1930 yılında İzmir'in önemli sembollerinden olan Dokuz Eylül Şehitler Abidesinin de etrafına park yapılmış ve çiçeklendirilmişti. Belediyenin amacı halkın burada gezinti yapması ve bu sırada da abideyi ziyaret etmesiydi.²⁸¹

Nisan 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu gereğince tüm mezarlıklar belediyelere devrolundu. Ayrıca bu kanuna göre şehir içindeki mezarlıkların şehir dışına taşınması gerekiyordu. Mezarlıkların taşınması hem halk sağlığı hem de düzenli bir şehir görüntüsü için oldukça önemliydi. Bu nedenle İzmir'de Şehitler mevkiinde binalar arasında bulunan Rum mezarlığının, şehir dışına taşınmasına karar verildi.²⁸² Taşınan mezarlıkların yerine spor alanları ve parklar yapılması düşünülüyordu. Mevcut parkların ağaçlandırılma işleri de belediyenin sorumluluğundaydı. Belediye bu amaçla

²⁷⁸ "Yeni Kabristan", *Ahenk*, 3 Aralık 1927, s. 2.

²⁷⁹ "Şehitler İçin Kabir", *Hizmet*, 17 Temmuz 1929, s. 3.

²⁸⁰ "Şehitlik Şükran Borcu", *Hizmet*, 19 Kasım 1929, s. 3.

²⁸¹ "Şehitler Abidesinde Bir Park Yapılıyor", *Anadolu*, 16 Nisan 1930, s. 1.

²⁸² "Mezarlıklar Tamamıyla Şehir Haricine Çıkarılacak", *Anadolu*, 2 Mayıs 1930, s. 3.

Kemer’de bir fidanlık kurmuştu.²⁸³ 1930’da Bahribaba Parkı’nda ağaçlandırma yapılmış ve buraya halkın vakit geçirmesi için Belediye Gazinosu inşa edilmişti.²⁸⁴

2. 2. 6. Deniz Banyoları

Belediye yaz mevsimlerinde halkın faydalanması için deniz banyoları yapmaya karar vermiş ve Kasım 1929’da Dâhiliye Vekâleti’ne verilen programda bu işin kararı belediyeye bırakılmıştı.²⁸⁵ Kokaryalı’da bir erkek ve bir kadın olmak üzere iki adet yapılması planlanan banyoların projeleri, 1930 yılının Şubat ayında Belediye Fen Heyeti tarafından hazırlandı. 120 tane ikişer kişilik kamara, altı özel oda ve 100 metrekairelik iki yüzme havuzundan oluşacak banyolar için toplam 40.000 lira harcanması düşünülüyordu. Ayrıca banyolar belediye için önemli bir gelir kaynağı da olacaktı.²⁸⁶ Mart ayında banyoların yapılacağı yerler tespit edilip, sondaj çalışmaları yapılmasına²⁸⁷ rağmen ekonomik sıkıntılar nedeniyle Nisan ayında alınan ani bir kararla bu iş bir sonraki seneye bırakıldı.²⁸⁸

Belediyenin verdiği bu ani karar yerel basın tarafından da şaşkınlıkla karşılanmış, gazeteler bu karardan geri dönülmesi için kamuoyu oluşturmak amacıyla sayfalarında Amerika’daki plajların fotoğraflarını yayınlamaya başlamıştı.²⁸⁹ Yaklaşık 15 gün sonra Belediye tekrar kararını değiştirerek banyoların 1930 yazına yetiştirilmesine karar vermiş ve Mayıs ayı içinde banyoların inşaatı için ihale açılmıştı.²⁹⁰

2. 2. 7. Kanalizasyon

1922 yılındaki yangında zarar gören önemli bir yapı da şehrin kanalizasyon sitemiydi. Hem yağmur sularının tahliyesi hem de yetersiz lağım tesisatı nedeniyle kanalizasyon şehrin hayati meselelerinden biri haline gelmişti. Belediye, kanalizasyon sistemini yeniden inşa etmek için 1926 yılında Hoyizler şirketiyle ile anlaştı ve şirketin hazırladığı plan doğrultusunda çalışmalara başladı.²⁹¹ Belediyenin inşasına önem verdiği Gazi Bulvarı’nın lağım sistemi, 1927 yılının Kasım ayında döşenmeye

²⁸³ “İzmirin İmarı”, *Hizmet*, 2 Temmuz 1929, s. 1.

²⁸⁴ Serçe, *a.g.e.*, s. 726.

²⁸⁵ “İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler”, *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

²⁸⁶ “Denize Hasretiz!”, *Anadolu*, 17 Şubat 1930, s. 1.

²⁸⁷ “İmar Programı”, *Anadolu*, 7 Mart 1930, s. 3; “Kokaryalı Banyoları Yakında Açılıyor”, *Anadolu*, 21 Mart 1930, s. 4.

²⁸⁸ “Banyolar Yapılmıyacak”, *Anadolu*, 14 Nisan 1930, s. 6.

²⁸⁹ “Banyo Zamanı Geliyor”, *Anadolu*, 18 Nisan 1930, s. 5.

²⁹⁰ “İş Değiştirdi Banyolar Bu Sene Yapılacak”, *Anadolu*, 1 Mayıs 1930, s. 3; “Kokaryalı Banyoları Bu Sene Yapılıyor”, *Anadolu*, 20 Mayıs 1930, s. 4.

²⁹¹ Serçe, *a.g.e.*, s. 271.

başlandı ve bu iş için 27.000 lira harcandı.²⁹² Haziran 1928’de Karantina mahallelerinde daha önce hiç düzenleme yapılmamış ve döşenmemiş sokakların lağımalarının inşasına başlandı.²⁹³

Belediye yalnızca lağım inşa etmiyor mevcut lağımaların temizliğini de yapmaya devam ediyordu. 1927 yılında 673 metrekare uzunluğunda yeni lağım inşa edilirken, 2907 metre uzunluğunda lağım temizlenmişti. 1928 yılında ise 3072 metre uzunluğunda yeni lağım mecrası inşa edilirken, 11393 metre lağımın temizleme işlemi yapılmıştı.²⁹⁴

1929 yılında Bornova ve Mesudiye caddelerindeki lağımalar ile Balyozoğlu ve Tahmis sokaklarıyla Keten Hanı civarındaki lağımalar ve Maltızlarda belediyeye ait ana lağım temizlendi, Çelikel Sokağı’ndaki lağımalar tamir edildi.²⁹⁵ Aynı yıl Şerafettin Bey Caddesi’ne, Kuyumcular Çarşısı’na ve Karataş’ta İngiliz Bahçesi civarında dere kapatılarak lağımalar inşa edildi.²⁹⁶

İş Bankası’ndan alınan krediyle yapılacaklar arasında en önemlilerden biri de lağım inşaatlarıydı. Ulusal basın kredi talebinin asıl kullanım amacı olarak da bu işi görmekteydi. *Hâkimiyet-i Milliye*’nin aktardığına göre Belediye Fen Heyeti lağım tamiri için iki milyon lira gerektiğine dair bir rapor hazırlamıştı.²⁹⁷ Şehrin hâlâ 4’te 3’ünde lağım bulunmamakta, mevcut lağımalar da sellerde patlayarak sokaklara taşmaktaydı.²⁹⁸ 1929 yılında belediyenin, bazı bölgelerde pis sularını sokaklara döken mahalle sakinlerine ceza kesmesinin ardından vatandaşlar Vali Kazım Paşa’ya giderek 34 yıldır lağım yapmayan belediyenin kendilerine karışamayacağını söylemişlerdi. Bu şikâyetlerin ardından ceza kesmekten vazgeçen belediye, vatandaşlardan lağım sistemi yapılıncaya kadar evlerine kör kuyu açmalarını istedi.²⁹⁹

²⁹² “Gazi Bulvarı Lağımaları”, *Ahenk*, 28 Kasım 1927, s. 2.

²⁹³ “Mısırlıoğlu Şosesi Bitiyor”, *Ahenk*, 17 Haziran 1928, s. 2.

²⁹⁴ *İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928*, s. 44-45.

²⁹⁵ “Lağımalar”, *Hizmet*, 14 Mayıs 1929, s. 3; “Yeni İşler”, *Hizmet*, 7 Temmuz 1929, s. 2.

²⁹⁶ “Lağım İnşaatı”, *Hizmet*, 23 Temmuz 1929, s. 3.

²⁹⁷ “Kanalizasyon İşleri”, *Akşam*, 11 Ekim 1929, s. 3; “İzmir Belediyesi İstikrazı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Mayıs 1929, s. 3.

²⁹⁸ “İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler”, *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

²⁹⁹ “Varan İki”, *Ahenk*, 7 Kasım 1929, s. 1; “Belediye Neşriyatımızı Büyük Bir Alaka İle Takip Etti”, *Ahenk*, 20 Ekim 1929, s. 3.

Belediye iki milyonluk kredinin 500.000 lirasını bu işe ayırdı.³⁰⁰ Yine bu işin sorunsuz halledilmesi için iki Macar mühendisle temasa geçilip, anlaşıldı.³⁰¹ Ancak ilk olarak Eşrefpaşa'dan Halkapınar'a kadar ana bir lağım yaptırmayı ve sonrasında bu hattı genişletmeyi düşünen belediyenin bütçesinin tüm bunlara yetmeyeceği anlaşıldı. Yapılan hesaplara göre şehrin tamamının lağım tesisatının döşenmesi için 24 milyon gerekmektedir.³⁰²

2. 2. 8. Gazi Heykeli

1928 yılında belediyenin gündeminde, Ankara'da olduğu gibi büyük bir Atatürk heykeli yapılması vardı. Önceden yapılan heykellerden daha görkemli olması istenen heykelin, Gazi Bulvarı'nın kordon kısmında, Borsa Sarayı'nın karşısında yapılması planlandı.³⁰³ Heykel için belediye bütçesine 1928 ve 1929 yıllarında 25.000'er lira tahsisat konuldu ve buna ek olarak il özel idaresi 150.000 lira ayırdı. Ayrıca bu işle özel olarak ilgilenmek üzere Vali Kazım Paşa, Parti Müfettişi Zühtü Bey ve Belediye Fen Heyeti Müdürü Necmettin Beylerin bulunduğu bir komisyon kuruldu.³⁰⁴ Heykelin yapılmasına karar verildikten sonra heykeli kimin yapacağı tartışılmaya başlandı. Belediye ilk olarak heykeltıraşın belirlenmesi için bir yarışma düzenlemeyi düşünmüşse de zaman kaybı olacağından daha önce Taksim Cumhuriyet Anıtı'nı da yapan Kanonika'da karar kıldı.³⁰⁵

Kanonika isminin gündeme gelmesiyle hem yerel hem de ulusal basında tartışmalar yaşanmaya başladı. *Cumhuriyet* gazetesinde, Kanonika'nın Taksim ve Ankara'da yaptığı heykellerin Gazi'nin ihtişamına yakışır olmadığı iddia edilirken³⁰⁶ İzmir gazetelerinde de Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü ressam Namık İsmail Bey'in Kanonika'nın Taksim Anıtı hakkındaki eleştirilerine ve Türk sanatçıların millî abideleri daha iyi yapabileceklerine dair yorumlarına yer veriliyordu.³⁰⁷

³⁰⁰ Serçe, *a.g.e.*, s. 271.

³⁰¹ "Lağım ve Kaldırım", *Hizmet*, 17 Kasım 1929, s. 2.

³⁰² Serçe, *a.g.e.*, s. 272.

³⁰³ "Gazimizin Heykeli", *Ahenk*, 5 Aralık 1928, s. 1.

³⁰⁴ Serçe, *a.g.e.*, s. 276.

³⁰⁵ Mevlüt Çelebi, *İzmir Gazi Heykeli*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2002, s. 19.

³⁰⁶ *A.g.e.*, s. 21-22.

³⁰⁷ "İzmir Abidesini Kanonika Yapamaz!", *Ahenk*, 20 Kasım 1929, s. 1.

Aralık 1929'da Roma'da bulunan Belediye azası mimar Tahsin Sermet Bey, Kanonika ile görüştü ve Roma dönüşü Kanonika'nın teklifleri belediye meclisinde görüşülerek heykeltıraş İzmir'e davet edildi.³⁰⁸

1930 yılı Mart ayında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in İzmir'i ziyareti sırasında yanında bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Fırka Müfettişi Zühtü Bey, Belediye Başkanı Hulusi Bey ile birlikte heykel ve zafer abidesinin dikileceği alanda incelemelerde bulunmuşlardı. Alınan haberlere göre 8 Mart'ta Belediye Meclisi'nde Şükrü Kaya'nın incelemeleri de görülecekti.³⁰⁹

Anlaşmaya varılan ve görüşmek için şehre beklenen Kanonika'nın ilk olarak 14 Mart tarihinde İzmir'de olacağı planlanmış ancak İtalya'dan vapurla yola çıkan Kanonika belediyeye yazdığı mektupta işleri nedeniyle Mısır'a uğramak zorunda olduğunu ve oradan geleceğini, yanında heykelin küçük bir modelini de getireceğini yazmıştı.³¹⁰ Kanonika'nın 21 Mart'ta Mısır'dan hareket ettiği oradan Rodos'a geçeceği ve birkaç gün kaldıktan sonra İzmir'e geleceği haberi alınmıştı. Ayrıca bu tarihte Heykel Komisyonunun aldığı karara göre Atatürk bir at üzerinde ve eliyle de "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz! İleri!" diye işaret edecek şekilde olacaktı. Komisyon bu konuda Kanonika'nın da görüşünü almayı düşünüyordu.³¹¹

23 Mart sabahı İzmir'e gelen Kanonika, ilk olarak belediyeye giderek Hulusi Bey ile görüştü ve getirdiği modeli takdim etti. Daha sonra heykel komisyonu azasından Necmettin Bey ile birlikte heykelin ve zafer abidesinin dikileceği yerde incelemelerde bulundu. Ardından belediyeye dönen İtalyan heykeltıraş, Vali Kazım Paşa ve Fırka Müfettişi Zühtü Beyler ile birlikte heykelin modelini inceledi. Kanonika'ya heykelin anlattığı dönemin ruhunu daha iyi hissettirebilmek için Atatürk'ün meşhur emrini verdiği tepe ziyaret edildi ve olay hakkında bilgi verildi. Bunun üzerine Kanonika "*Vaziyeti şimdi anladım, getirdiğim modelin hükmü kalmamıştır. Artık başka bir eser vücuda getireceğim*" şeklinde bir yorumda bulundu. Ziyaretlerin ardından Hulusi Bey, Kanonika şerefine İzmir Palas'ta bir yemek ziyafeti verdi. Heykel ile ilgili işlerin

³⁰⁸ "Gazi Hazretlerinin Heykeli", *Ahenk* 10 Aralık 1929, s. 1.

³⁰⁹ "Gazi Hz.nin Heykeli", *Anadolu*, 7 Mart 1930, s. 1.

³¹⁰ "Heykeltıraş Sinyor Kanonika Bugün Geliyor", *Anadolu*, 14 Mart 1930, s. 1.

³¹¹ "Gazinin Heykeli", *Anadolu*, 21 Mart 1930, s. 1.

görüülmesinden sonra Şehirdeki müze gezdirilen Kanonika trenle Selçuk'a giderek harabeleri ziyaret etti.³¹²

24 Mart'ta olağanüstü toplanan Belediye Meclisi'nde Hulusi Bey, Kanonika ile yapılan görüşmeler hakkında meclise bilgi verdi. Aynı toplantıda heykelde tadilat yapılması kararı alındı. Buna göre heykelin kaidesi Afyon mermerlerinden yapılacak; etrafında da Millî Mücadele ile ilgili kabartmalar olacaktı. Kanonika kabartmaları zaten hazırlamıştı. Ayrıca bu toplantıda, Hulusi Bey'e Kanonika ile görüşmek için meclis tarafından yetki verildi.³¹³

Yetki alan Belediye Başkanı Hulusi Bey, 25 Mart günü Kanonika ile son kez görüştü ve anlaşma sağlandı. Kaidenin üzerindeki kabartmalarda; cepheye mermi taşıyan ve elinde Türk bayrağı tutan köylü kadın olacak, ardından ordu gelecek ve bu kısımda kırık top tekerlekleri ve savaş meydanını andıran şeyler bulunacaktı.³¹⁴

Son görüşmede yapılan bir önemli değişiklik de heykelin yeri konusundaydı. İzmir'e denizden gelenlerin görebilmesi için heykelin Gazi Bulvarı'na değil Gazi Meydanı'na konulması, meydanın ağaçlandırılması ve parke taşı döşenmesi planlandı.³¹⁵

25 Mart akşamı İtalya'ya dönmek için Şehirden ayrılan Kanonika, 28 Mayıs'ta belediyenin eline geçen mektubunda heykelin yapımına başladığını bildiriyordu. Kanonika'ya ilk taksit olarak 120.000 İtalyan lireti gönderildi.³¹⁶ Belediyenin yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle heykelin üretilip Şehre getirilmesi 1932 yılını bulmuş ve 27 Temmuz 1932 tarihinde açılışı yapılabilmışti.³¹⁷

Hulusi Bey'in belediye başkanlığı döneminde imar faaliyetleri kapsamında yukarıdaki büyük işler dışında Şehrin belirli yerlerine umumi tuvaletler, otomatik telefon santrali, otomobil garajları, belediye tahsilat yerleri, et satış barakaları, iki köprü, Darülaceze pavyonları, mezbaha binaları gibi yapılar inşa edilmiş, caddelerdeki molozların temizlenmesi ve tamiri hizmetleri verilmişti.³¹⁸

³¹² "Gazinin Heykeli", *Anadolu*, 24 Mart 1930, s. 1-3.

³¹³ "Fevkalade İçtima", *Anadolu*, 25 Mart 1930, s. 1-2.

³¹⁴ "Gazinin Heykeli", *Anadolu*, 26 Mart 1930, s. 1.

³¹⁵ Çelebi, *a.g.e.*, s. 26.

³¹⁶ "Gazi Heykeli - S. Kanonika İşe Başlamıştır", *Anadolu*, 29 Mayıs 1930, s. 3.

³¹⁷ Serçe, *a.g.e.*, s. 276.

³¹⁸ "İzmir'in İmarı", *Hizmet*, 2 Temmuz 1929, s. 1.

2. 3. Belediye Hizmetleri

Hulusi Bey'in belediye başkanlığı döneminde belediye hizmetlerinde de önemli gelişmeler yaşandı. Şehrin elektrikle aydınlatılması, ulaşımda elektrikli tramvayların yaygınlaştırılması ve Osmanlı'dan beri devam eden su meselesinin çözümü konusunda önemli adımlar atıldı. Kendisi de doktor olan Hulusi Bey'in başkanlığı sırasında sağlık hizmetlerinin tüm halka ulaşması için yoğun çaba harcandı ve sıtma başta olmak üzere birçok salgın hastalıkla mücadele edildi. Belediyenin temizlik ve itfaiye teşkilatları imkânlar dâhilinde genişletildi, ekonomi ve toplum sağlığı açısından büyük önem arz eden teftişler sıklaştırıldı. Çocuk, öğrenci ve fakir halka yönelik sosyal yardımların kapsamı genişletildi. Harf inkılabıyla tüm ülkede başlayan okuma-yazma seferberliğinde belediyenin üzerine düşen görevler yerine getirildi. Aynı dönemde meydana gelen doğal afetlerde yardım çalışmaları yapıldı ve afetlere karşı tedbirler alındı.

2. 3. 1. Şehrin Aydınlatılması

Cumhuriyet öncesi dönemden 1930'lara kadar İzmir'de genel aydınlatma havagazıyla sağlanıyordu. Bu hizmet, 1862 yılında kurulan ve yabancıların imtiyaz sahibi olduğu İzmir Havagazı Şirketi tarafından verilmekteydi.³¹⁹ Bu dönemde elektrikli aydınlatma imkânı da bulunmasına rağmen tesisat vb. yüksek maliyetler nedeniyle İzmir'de sadece birkaç kurum tarafından kullanılıyordu. Zamanla havagazı fiyatları da artmış ve yüksek ücretlerden şikâyetler başlamıştı. Hulusi Bey göreve başladıktan yaklaşık bir ay sonra şirketle yapılan görüşmeler sonucunda belediye fenerlerinde 50, halk fenerlerinde 30 kuruş indirim yapılmış ve fener olmayan yerlerin de aydınlatılmasına karar verilmişti. Ayrıca görüşmede yer alan Nafia komiserinin çabalarıyla fenerlerin akşam güneş battıktan sonra sabaha kadar yanması şirkete kabul ettirilmişti.³²⁰

Temmuz 1929'da Havagazı Şirketi'nin sokak lambaları için belediyeden aldığı ücretin artması üzerine belediye, Nafia Vekâleti aracılığıyla gerekli girişimlerde bulunarak indirim talep etti. Nafia Komiseri Emin Bey, belediye ve şirketin katılımıyla yeni tarife konusunda bir anlaşma yapıldı.³²¹ Belediye almış olduğu iki

³¹⁹ Kurt, *a.g.e.*, s. 79.

³²⁰ "Hava Gazı Ücretleri Tenzil Edildi", *Ahenk*, 13 Kasım 1927, s. 2.

³²¹ "Hava Gazı Parası Fazladır", *Hizmet*, 15 Temmuz 1929, s. 3; "Hava Gazı Ucuzlayacak", *Hizmet*, 18 Temmuz 1929, s. 3; "Hava Gazı Nasıl Verilecek", *Hizmet*, 19 Temmuz 1929, s. 3.

milyonluk krediyle havagazı fenerlerinin sayısını artırsa³²² da zamanla bunların yerini elektrikli lambalar aldı.

Teknolojik gelişmeler neticesinde elektrikli aydınlatmanın daha hesaplı ve erişilebilir hale gelmesiyle Belediye 1927 yılında bir elektrik şebekesi kurmak istemişse de elektrik imtiyazına sahip olan Belçikalı Elektrik Şirketi buna karşı çıkmış, konu Şurayı Devlet'e kadar gitmişti. Belediyenin çabaları sonucunda şirket bu amaçla 1928 yılında Bahribaba'da bir elektrik santrali kurmuştu.³²³

Belediyenin amacı tüm İzmir'in elektrikle aydınlatılmasıydı ancak bunu da maddî imkânları dâhilinde gerçekleştirmek zorundaydı. Fenerler aracılığıyla yapılan aydınlatma artık şehre yetersiz geliyor, havagazı şirketi de ihtiyacı karşılamakta zorlanıyordu. Karanlıkta kalan mahallelerin haberlerini gazetelerde sık sık görmek mümkündü.³²⁴

Elektrik Şirketi ile belediye arasında İzmir'in elektrikle aydınlatılması konusundaki diyalog, 1927 yılında Belediye Başkanı Hulusi Bey ile şirket müdürünün görüşmeleriyle hız kazandı.³²⁵ İkili görüşmelerde çözülemeyen ve süreci uzatan en önemli mesele, tarifenin belirlenmesiydi. Tarife meselesinin çözümü için görüşmelere Nafia Vekâleti adına şehir Nafia Komiseri Emin Bey de katılmaktaydı.³²⁶

Tarife meselesinde İzmir basını belediyenin yanında yer alıyordu. Gazetelere göre Başkan Hulusi Bey, İzmir halkının çıkarlarını sonuna kadar savunmaktaydı. Meseleyi çözmek için kurulan komisyona belediye adına bizzat katılan Hulusi Bey için *Ahenk* gazetesinde “*Memleketin ve binlerce halkın her günlük bir masrafı olan bu mühim meselede muhterem belediye reisimizin azami bir şekilde şehrimizi müdafaa edeceğinden eminiz. Doktor Hulusi Bey efendinin, meseleyi bizzat üstlenerek müzakerata iştirak etmesi hepimizde çok iyi tesirler bırakmıştır. Muvaffak olacağına da inancımız vardır*” yorumu yapılmıştı.³²⁷

Hulusi Bey, tarife belirlenmesinde Heyet-i Vekile'nin kabul etmiş olduğu formülün dışına çıkamayacağını şiddetle savundu. Bu formüle göre tarife hesaplanırken; bir

³²² Serçe, *a.g.e.*, 234

³²³ *A.g.e.*, s. 298-299.

³²⁴ “Belediyenin Nazarı Dikkatine”, *Ahenk*, 17 Aralık 1928, s. 2; “Fenersizlik”, *Ahenk*, 30 Aralık 1928, s. 2; “Fener Lazımdır”, *Ahenk*, 12 Mart 1929, s. 2.

³²⁵ “Elektrik Hakkında Müzakereler”, *Ahenk*, 25 Ekim 1927, s. 2.

³²⁶ “Elektrik Tenviratı Meselesi Bitti”, *Ahenk*, 30 Ocak 1928, s. 2.

³²⁷ “Tarife Komisyonu”, *Ahenk*, 27 Eylül 1928, s. 2.

saatlik amele ücreti, maden kömürü maliyeti, Belçika Frankı'nın Türk Lirası'na muadil kıymeti dikkate alınmalıydı. Belediye bu formüle uymayan teklifleri kesin olarak reddetti.

Ekim 1928'de anlaşmazlığın çözüldüğüne dair haberler çıksa da Hulusi Bey'in 1 Temmuz 1929'da *Hizmet* gazetesine verdiği demeçten melesinin Ankara'da Nafia Vekâlet'inde görüşülmeye devam edildiği ve yakında hallolacağı anlaşılmaktaydı.³²⁸ Tarifenin belirsizliğini koruması halkın ve sanayideki şirketlerin tesisat için başvurularını da engelledi.³²⁹ Ayrıca şirket tek başına yapılan abonelik başvurularını kabul etmemiş, aynı sokaktan birkaç abone daha bulma şartı koymuştu. *Ahenk* gazetesi bu konuda gelen şikâyetler üzerine belediyeye havagazı şirketini elektriğe alternatif olarak güçlendirmesini ve böylece şirketin yola getirilebileceğini öneriyordu.³³⁰

Tarife meselesiyle birlikte şirket ile belediye arasında tartışmalara neden olan bir diğer konu da tesisat döşenmesiydi. Şirket, tesisat kurulumu için yüksek masraf çıkardığından belediye aynı işi çok daha ucuza yapabileceğini anlayarak şehirdeki şebeke tesisatlarını kendisi yapmaya karar verdi. Tesisatın yaygınlaşması ve abonelerin artması nedeniyle voltaj düşeceği için şirketten bazı mahallelerde yeni santral kurması istendi. Ayrıca acil durumlara önlem olarak bir elektrik deposu da inşa edilmeliydi.³³¹

Şehirdeki kaza belediyeleri de İzmir Belediyesi'nden konu hakkında bilgi talep etti ve tesisat kurulumu için yardım istedi. Belediye de bu taleplere cevap vererek gerekli kolaylıkları sağladı.³³² Tesisat için gerekli malzemeleri bulmak da zordu, bazı mahallelerin lamba direkleri hazır olmasına rağmen piyasada bakır tel bulunmadığı için aydınlatma işleri gecikti. Belediye, Türkiye'de bulamadığı malzemeleri Avrupa'dan getirtmek zorunda kalmış, Temmuz 1929'da sadece tel vb. benzeri malzemeler için 30.000 lira para harcanmıştı.³³³ Tek başına tesisat işini üstlenen belediye tüm mahallelerin işlerine yetişmekte zorlanıyor, buralardaki halk gazetelere yazarak belediyeden istekte bulunuyordu.³³⁴ Bunun üzerine, belediyenin elektrik

³²⁸ "Zafer Abidesi Hazırlığı İkmâl Edilmiştir", *Hizmet*, 1 Temmuz 1929, s. 1.

³²⁹ H. Rüştü, "Tarife", *Anadolu*, 18 Ocak 1929, s. 1.

³³⁰ "Elektrik Şirketi", *Ahenk*, 21 Ekim 1928, s. 1-2.

³³¹ "İmar Programından", *Hizmet*, 18 Kasım 1929, s. 1.

³³² "Belediyemize Müracaatlar", *Ahenk*, 14 Haziran 1928, s. 2.

³³³ "Tenvirat İşi Ne Halde?", *Hizmet*, 14 Temmuz 1929, s. 2; "Tenvirat İçin Sipariş Veriliyor", *Hizmet*, 21 Temmuz 1929, s. 3.

³³⁴ "Yukarı Mahallât Elektriksiz Bekliyor", *Ahenk*, 21 Eylül 1929, s. 1.

mühendisi Kamuran Bey çalışma yapılan mahalleleri gezerek tesisatı teftiş etti ve böylece iş hızlandırıldı.³³⁵

Belediye elindeki tüm imkânları kullanarak çalışmasına rağmen şirket elektrik verilmesi konusunda yeteri kadar istekli ve titiz değildi. Mehmet Şevki imzalı *Ahenk* gazetesindeki yazıya göre; şirket özel aydınlatma araçlarını kaldırtmasına rağmen işleri aksatmaktaydı. Belediye ve halk para harcayarak tesisat yaptırmasına rağmen şirket hala elektrik vermiyor, yüksek sayıdaki talebe rağmen bu işler için sadece 3-5 kişiyi çalıştırıyordu.³³⁶ Şirket, elektrik gibi şehir için oldukça önemli bir meselede isteksiz davranması ve millî bir şirket olmaması nedeniyle basının hedefi oldu. *Ahenk* yazarlarından A. Kami “Servetimizi Yutan Ecnebi Şirketler” başlıklı yazıda Belçikalıların elinde bulunan Elektrik ve Tramvay Şirketi’nin zararlı ve sırtımızdan geçinmek isteyen şirketlerden biri olduğunu iddia ediyordu.³³⁷

Daha önce caddelerde elektrik tellerini açık şekilde bırakan şirket, 1930 yılının başında çok büyük bir ihmale imza attı. Ocak ayında Alsancak’taki Kartal Makarna Fabrikası’nda yaşanan yangından sonra İtfaiye Kumandanı Cemal Bey tarafından hazırlanan raporda, şirketin tüm uyarılara rağmen elektriği bir buçuk saat sonra kesmesiyle Alsancak itfaiyesinin yanı başında yanan fabrikaya müdahale edilemediği ortaya çıktı.³³⁸ Bu raporun yayınlanmasından sonra belediye, elektrik şirketini savcılığa verdi ve İzmir’i yakma tehlikesine maruz bıraktığından dolayı şirket hakkında kanuni takibat yapılmasını talep etti. Çünkü belediye çok önceden beri elektrik şirketine yangın durumlarında bölgedeki elektriği kesmek için otomatik tertibat yapılmasına dair yazılar yazıyordu. Şirket bu yazılara başta önem vermese de, sonra tertibatı yaptığını belediyeye bildirmişti. Ancak söz konusu yangınla bu tertibatın yapılmadığı ortaya çıktı.³³⁹

28 Ocak’ta Belediye, Nafia Komiserliğine bir mektup göndererek söz konusu tesisatın bir an önce yapılmasını bildirdi. Şirket imzalanan anlaşmada böyle bir madde olmadığını savunsa da belediyenin sonradan yaptığı uyarılar göz ardı

³³⁵ “Tenvirat İşleri Artık Bitiyor Mu?”, *Hizmet*, 15 Mayıs 1929, s. 3.

³³⁶ Mehmet Şevki, “Elektrik Şirketi Ne Yapıyor”, *Ahenk*, 20 Aralık 1928, s. 1.

³³⁷ A. Kami, “Servetimizi Yutan Ecnebi Şirketler”, *Ahenk*, 4 Mart 1929, s. 1.

³³⁸ “Kopmuş Teller”, *Ahenk*, 27 Ekim 1928, s. 1; “Yangın Tehlikesi Altındayız”, *Anadolu*, 21 Ocak 1930, s. 1-3.

³³⁹ “Şirket Mahkemede”, *Anadolu*, 22 Ocak 1930, s. 1-6; “Mesuliyet Pek Büyüktür”, *Anadolu*, 23 Ocak 1930, s. 3.

edilmemeliydi.³⁴⁰ Şubat ayında savcılık belediyenin talebini kabul ederek şirketin mahkemeye verdi ve dava Asliye Ceza Mahkemesi'nde görüldü.³⁴¹

Bu olaydan sonra da şirketin aydınlatma işindeki özensizlikleri devam etti. Kordon, Gazi Bulvarı ve Alsancak caddelerine masraftan kaçarak adi demir elektrik direkleri diken şirketin hedefi olmaktan kurtulamadı, şehrin güzelliğini bozan bu direklere göz yumduğu için belediye de sorumlu tutuldu.³⁴² Ancak Belediye daha önce bu konuda şirket ile ciddi bir tartışmaya girmişti. Ocak 1929'da şirket şehrin önemli yerlerine kötü görüntülere sahip demir petroller dikmeye karar vermiş, Belediye Fen Heyeti bunlara müsaade etmemişti. Nafia Komiserliği ve hatta vekâlet, şirketin istediği direği dikme hakkına sahip olduğunu belediyeye bildirerek şirkete izin verilmesini istemişti. Buna rağmen şehrin güzelliğini düşünen belediye net bir şekilde bu talebe karşı çıkmış ve konuyu gerekirse Şurayı Devlet'e kadar taşımaya karar vermişti.³⁴³

Tüm bunların yanında 1930 yılında, şehrin tamamında 3-4 günlük elektrik kesintileri yaşanmaya başladı. Kesintinin sebebini merak eden halk ve yetkililer şirketten herhangi bir cevap alamadı. Daha sonra şirket tarafından kesintilerin fabrikadaki arızalardan kaynaklandığı açıklandı.³⁴⁴

Aynı yıl tüm şehrin elektrikle aydınlatılması konusunda ciddi adımlar atıldı. Özellikle yılın ilk aylarında gerçekleşmesi planlanan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ziyareti için büyük caddelerin aydınlatılması işi bitirilmek isteniyordu. Bu sebeple Gazi Bulvarı ve Birinci Kordonun elektrik lambalarıyla aydınlatılması konusunda belediye ve şirket anlaşmıştı.³⁴⁵ İlk olarak Gazi Bulvarı'ndaki sık yerleştirilmiş direklerin arası açıldı ve lambalar değiştirildi, ardından Birinci Kordon tesisatı yenilendi. Hükümet Konağı'ndan Güzelyalı'ya kadar olan tramvay caddesinin tamamen elektrikle aydınlatılması planlandı. Nisan ayının başında Gazi Bulvarı ve Basmane civarındaki sokakların tesisatı tamamlandı. Belediye elektrik verilmesi için şirkete müracaat etti ve buradaki elektrikler 21 Nisan'da yanmaya başladı.³⁴⁶

³⁴⁰ "Yangın Tehlikesi", *Anadolu*, 29 Ocak 1930, s. 1.

³⁴¹ "Belediye Davası", *Anadolu*, 25 Şubat 1930, s. 4.

³⁴² "Belediye Atladı Diye Biz de Susalım mı?", *Anadolu*, 10 Haziran 1930, s. 1.

³⁴³ "Petrol Kavgası", *Anadolu*, 9 Ocak 1929, s. 1.

³⁴⁴ "İzmir Zulmet İçinde Kaldı", *Anadolu*, 5 Mayıs 1930, s. 3.

³⁴⁵ "Birinci Kordon Tenvir Edilecektir", *Anadolu*, 11 Mart 1930, s. 4.

³⁴⁶ "İzmir Ne Zaman Tenvir Edilecek?", *Anadolu*, 13 Nisan 1930, s. 5; "İzmir Tenvir Ediliyor", *Anadolu*, 21 Nisan 1930, s. 4.

Nisan ayı bitmeden belediye şehrin tamamen elektrikle aydınlatılması için şirkete başvurdu ve görüşmeler başladı. 22 Nisan'da taraflar arasında anlaşma sağlandı ve şirket müdürü Mösyö Bet de bu iş için şehre geldi. Bu gelişmeler üzerine şirket bütün sokakların elektrikle aydınlatılması için proje hazırlayacak ve belediyenin projeye onay vermesi halinde tesisatın döşenmesine başlanacaktı.³⁴⁷

Tüm İzmir'in elektrikle aydınlatılması meselesi halledildikten sonra, Nafia Vekâleti tarafından Bornova, Karşıyaka ve Buca'ya da elektrik verilmesi için incelemeler başlatıldı. Böylece daha önce şirketle yapılan imtiyaz anlaşmasına göre, şirket kilovat ücretlerini düşürmek zorunda kalacaktı. Havagazı ile aydınlatmaya nazaran, elektrikle aydınlatma yapılmasının belediyeye yarı yarıya kazanç sağladığı düşünüldüğünde bu bölgelere de elektrik verilmesi tüm şehir için oldukça önemliydi.³⁴⁸

2. 3. 2. Ulaşım Faaliyetleri

İzmir'de ulaşım, 1927-1930 yılları arasında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden araçlarla yapılmaya devam etmekteydi. Bu araçlar; otomobil, taksi, at arabası, nakliye kamyonları, tramvay ve vapurlardan ibaretti. Zamanla motorlu taşıtlar yaygınlaşsa da söz konusu dönemde caddelerde at arabaları ve faytonları görmek mümkündü. Otobüslerin toplu taşımada kullanılmaya başlaması ise ancak 1930 yılından sonra gerçekleşti. Bunların dışında şehirdeki en ilginç ulaşım aracı 1907'de Karataş ile Halil Rıfat arasında hizmet vermesi için kurulan asansördü.³⁴⁹

Belediyenin ulaşım konusundaki temel gayesi, tüm tramvayları elektrikli hale getirerek şehre daha modern bir görünüm kazandırmak ve sanayi bölgeleri ile yerleşim yerleri arasındaki ulaşımı daha kolay ve işler bir hale sokmaktı.³⁵⁰ Şehirde biri Kordon'da ve biri Göztepe'de olmak üzere iki atlı tramvay hattı bulunmaktaydı. Belçikalıların yönetiminde bulunan Elektrik ve Tramvay Şirketi ve belediye arasında anlaşmazlıklar yıllarca sürse de belediye, şirketi elektrikli tramvay konusunda ikna etmeyi başardı. Bu süreç de birçok tartışmaya neden oldu. İlk olarak şirketin Belçika'dan getirdiği elektrikli tramvay arabaları hakkında, Selanik'ten ikinci el olarak alındığı iddiaları çıktı. Bunun üzerine belediye fen memurları arabaları kontrol

³⁴⁷ "Anlaşma Hasıl Oldu", *Anadolu*, 22 Nisan 1930, s. 2.

³⁴⁸ "Tenvirat", *Anadolu*, 25 Mart 1930, s. 4; "Karşıyaka Burnava ve Buca Elektrikleri", *Anadolu*, 23 Nisan 1930, s. 3.

³⁴⁹ *Küllerinden Doğan Şehir*, s. 140.

³⁵⁰ Serçe, *a.g.e.*, s. 295.

ederek yeni olduklarını ve Belçika’da üretildiklerini tespit ettiler. Her biri 18 yolcu kapasiteli olan arabalar kullanıma hazır halde bekliyordu.³⁵¹

Elektrikli tramvay meselesinde sorunlar bununla da bitmedi. Bir başka ihtilaf da Belediye ile Nafia Komiseri arasında yaşandı. Nafia Komiseri, Reşadiye’den Hükümet Konağı önüne kadar çift hat yapılmasını isterken belediye bunun için yaklaşık 150.000 liralık istimlak yapılmasının gerekeceğini ve belediye bütçesinin buna uygun olmadığını söylemişti ancak bu mesele kısa sürede çözüldü.³⁵²

1929 yılının başında ise ray döşenmesi konusunda şirket ve belediye arasında anlaşmazlık çıktı. Planlanan elektrikli tramvay güzergâhı kışla içinden geçmekte ve caddenin kavisli olması nedeniyle ray döşemek zorlaşmaktaydı. Bu yüzden caddenin genişletilmesine karar verilmiş, bu mesele de Milli Müdafaa, Maliye Vekâletleri ve Emlak Bankası arasında bir takım tartışmalara neden olmuştu. Meselenin Haziran 1928 tarihinden sonra neticelendiği Hulusi Bey’in röportajından anlaşılmaktadır.³⁵³ Cadde genişletildikten sonra belediyenin düzenlemeyi yapması, ardından da şirketin rayları döşemesi kararlaştırıldı. İşte bu evrede işler durdu, şirket ve belediye birbirlerini sorumlu tutmaya başladı. *Anadolu* gazetesinin 8 Ocak 1929 tarihli haberine göre belediye caddeyi hazırlamış ancak şirket masraflı olacağı için ray döşemek istememişti.³⁵⁴

Ertesi gün yine *Anadolu*’da yayınlanan haberle farklı iddialar gündeme geldi. Gazete ayrıntılı bilgi almak için belediye, şirket ve vali ile görüştü. Belediye kendi üzerine düşeni yaptığını iddia ediyor, şirket caddenin hala moloz yığınlarıyla dolu olduğunu söylüyor, vali de caddenin düzenlenmesinin hala yapılmadığını kabul ediyordu.³⁵⁵ Nafia Komiseri de şirketi haklı bularak, toprak dökerek düzenleme yapılmış olunamayacağını ve belediye bu düzenlemeyi tamamlarsa şirkete bu işi bizzat kendisinin yaptıracağını söyledi.³⁵⁶ Komiserin bu açıklamasından sonra, belediye işin uzamaması için bütün masrafı üstlenerek kaldırımlar dâhil düzenlemenin tamamını yapmayı kabul etti ve kaldırım ile rayların aynı anda döşenmesi için rayların hazır olmasını şirketten istedi. Buna rağmen şirket bu sefer de kavisten doğan ray masrafının

³⁵¹ “Tramvay Arabaları”, *Ahenk*, 14 Şubat 1928, s. 2.

³⁵² “Paramız Yok Diyorlar”, *Ahenk*, 24 Ocak 1928, s. 2.

³⁵³ “Belediye Reisi Hulusi Beyin Beyanatı”, *Hizmet*, 12 Haziran 1928, s. 1.

³⁵⁴ “Kışla Caddesi”, *Anadolu*, 8 Ocak 1929, s. 1.

³⁵⁵ “Şirket Ne Diyor?”, *Anadolu*, 9 Ocak 1929, s. 1.

³⁵⁶ “Kavs Meselesi Hâlâ Bitmedi”, *Ahenk*, 20 Mart 1929, s. 2.

kabul edilmeyeceğini ileri sürerek, işi aksatmaya devam etti. Bu gelişme üzerine basın, Nafia Komiserinin 1 hafta önce verdiği sözü hatırlatmış ve açıklama yapmasını istemişti.³⁵⁷ Neredeyse 2 yıl süren Kışla Caddesi meselesi şirketin döşeme işlerini tamamlamasının ardından nihayet 1930 yılında çözüme kavuştu. 8 Şubat 1930'da da tramvay seferine başladı.³⁵⁸

Elektrikli tramvayın neden olduğu sorunlar seferler başladıktan sonra da devam etti. Tramvay duraklarında vatandaşlar güneş ve yağmur altında kaldığı için bekleme salonu yapılması meselesi ortaya çıkmış, bu konu hakkında şirket müdürü ve Belediye Fen Heyeti müdürü arasında görüş ayrılıkları çıktığı için uzun süre çözülememişti.³⁵⁹

Yeni kurulan hattın problemleri devam ederken söz konusu hattın Eşrefpaşa'ya kadar uzatılacağı gündeme geldi. 30 Ekim 1929'da *Ahenk*'te çıkan habere göre, güzergâh tespiti için şirket ve belediye fen heyetleri ortaklaşa çalışmaktaydı. Plana göre tramvay hükümet binası önünden geçerek Gazi Bulvarı üzerinden Basmahane'ye kadar gidecekti. Kesin güzergâhın belirlenmesi için Hulusi Bey'in Avrupa'dan dönmesi beklenmiş ardından hattın istimlak çalışmalarına başlanılmıştı.³⁶⁰ Bir gün sonra *Hizmet* konuyla ilgili Nafia Komiserliği, belediye ve şirkete ulaşarak bu haberlerin doğruluğunu sorguladı. Nafia Komiserliği'ne göre güzergâh tespiti söz konusu değildi. Belediye de şirketin yukarı mahallenin krokilerini istediğini ancak bunun tramvayla ilgili olup olmadığını bilmediğini ve güzergâh çalışması yapılmadığını açıkladı. Şirket ise konu hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamayı tercih etti.³⁶¹

Belediye tüm tramvay hatlarının elektrikli olması için uğraşsa da bu konuda başarılı olması güçtü. Kordon kısmında atlı tramvaylar işlemeye devam etti. Şehrin bir tarafında atlı tramvay bir tarafında elektrikli tramvay bulunması basının da sık sık gündemini meşgul ediyordu. Şehre gelen yabancıların ilk olarak atlı tramvayların fotoğraflarını çekip güldüklerini aktaran *Hizmet* gazetesi, bu arabalardan artık herkesin utandığını yazmaktaydı.³⁶²

³⁵⁷ "Nafia Komiseri B. İzahat versin", *Ahenk*, 27 Mart 1929, s. 2.

³⁵⁸ "Yılan Hikâyesi Bitti", *Anadolu*, 9 Şubat 1930, s. 1.

³⁵⁹ "Gene Mi Fesat?", *Anadolu*, 13 Şubat 1930, s. 2; "Ne Bekliyorlar", *Anadolu*, 21 Mart 1930, s. 1.

³⁶⁰ "Elektrikli Tramvaylar", *Ahenk*, 30 Ekim 1929, s. 2.

³⁶¹ "İş Hayale Kalınca...", *Hizmet*, 31 Ekim 1929, s. 1.

³⁶² "Şu Hale Bakınız", *Hizmet*, 10 Mayıs 1929, s. 1.

Şehirdeki otomobil ve kamyonların sayısı da günden güne artıyordu. 1929 yılında motorlu taşıt sayısı 500'leri aşmış,³⁶³ bu artış trafik kazaları ve asayiş konusunda sorunların yaşanmasına neden olmuştu. Belediye trafiğin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için sık sık denetimler yapıyor ve gerekli yaptırımları uyguluyordu. Teftişlerde birçok şoförün belediye talimat ve emirlerine uymadıkları ortaya çıkmış, ehliyetsiz ve vizesiz şoförlere ceza yazılmıştı. Belediye, arabacılara ceza kesmesine rağmen cezanın tahsilinde ikametgâhlar nedeniyle sorunlar yaşanıyordu. Bu durumun önüne geçilmesi için belediye, arabacıların ikametgâhlarının düzenli bir şekilde tespit edilmesini ve ikametgâhlarını bildirmeyenlerin işlerini yapmalarına izin verilmemesini kararlaştırdı.³⁶⁴

Arabacıların tarife konusunda sık sık müşterilerini aldattıkları ve bu yüzden ceza yediklerine dair haberler gazetelere yansımaktaydı.³⁶⁵ Taksimetrelerde hile yapılmasının önüne geçmek isteyen belediye ciddi tedbirler almaya karar verdi ve bu tedbirlere göre gece ve gündüz tek tarife kullanılması düşünüldü.³⁶⁶ Tek tarife konusunda İstanbul'dan haber bekleyen belediye, bir acentenin yaptığı teklif üzerine tek kişilik taksilerin İzmir'de de kullanılabileceğini ancak bunun da tekli tarifeye geçilmesi halinde gerçekleşebileceğini açıkladı.³⁶⁷

Belediye, tarifelerde usulsüzlük yapanlar ve trafik kurullarına riayet etmeyenlerle mücadele etmek için tüm şoförleri sınava tabi tuttu. Belediye Fen İdaresi tarafından yürütülen bu sınavlarda şoförlerinin çoğunun yetersiz olduğu anlaşıldı ve bunlara belirli bir süre staj yaptırıldı.³⁶⁸

Tüm bu eğitime ve cezalara rağmen arabacılar yolculara saygısız davranmaya ve yüksek hız yapmaya devam ediyordu. 15 Ekim 1929'da Menemen'de sarhoş bir şoförün kullandığı araba iki yolcusuyla birlikte kaza yaptı ve yolculardan biri hayatını kaybetti. Bunun üzerine basın belediyenin trafik memurlarını sorumlu tuttu.³⁶⁹ *Hizmet* gazetesinden Zeynel Besim Bey ise belediyenin bu konuda yetkisiz olduğundan

³⁶³ Genç, *a.g.e.*, s. 28.

³⁶⁴ “Şoförler Ve Arabacılar”, *Ahenk*, 22 Ocak 1928, s. 2; “Yine İtaatsizlik”, *Ahenk*, 8 Şubat 1928, s. 2.

³⁶⁵ “Muğfil Şoförler”, *Ahenk*, 14 Mart 1928, s. 2.

³⁶⁶ “Taksimetreler İçin Bir Tedbir Alınıyor”, *Ahenk*, 10 Kasım 1928, s. 2.

³⁶⁷ “Bir Kişilik Taksiler”, *Ahenk*, 25 Kasım 1928, s. 2.

³⁶⁸ “Tasfiye İmtihanları”, *Ahenk*, 18 Eylül 1928, s. 2.

³⁶⁹ “Arabacılar”, *Ahenk*, 24 Nisan 1929, s. 2; “Sarhoş Bir Şoför”, *Ahenk*, 16 Ekim 1929, s. 1.

şikâyetçiydi. Ona göre belediyenin fen heyeti sadece sınav yapmak ve ehliyet vermekle sorumluydu ve bu da kazaların önüne geçilmesi için yetersizdi.³⁷⁰

Belediye, arabacıların usulsüzlüklerinin ve can kaybına neden olan kazaların önüne geçmek için son çare olarak 1930 yılında söz konusu şoförlerin ehliyetlerinin ellerinden alınmasına karar verdi ancak belediyenin böyle bir yetkisi bulunmuyordu. Böyle bir uygulama yalnızca Ankara Belediyesi tarafından yapılmaktaydı. Bu yüzden İzmir Belediyesi, Vali Kazım Paşa aracılığıyla Dâhiliye Vekâleti'ne başvurarak Ankara'da olduğu gibi kendilerine de yetki verilmesini istedi.³⁷¹

Türkiye'nin en önemli kıyı ve liman şehri olan İzmir'de şehir içi ulaşımda denizyolu da kullanılmaktaydı. 1883 yılından beri aktif olarak işleyen Körfez Vapurları, 1925 yılında İzmir Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi'ne devredildi.³⁷² Bu şirketin yönetim kurulu başkanı da aynı zamanda Belediye Başkanı olan Dr. Hulusi Bey'di. Şirketin vapurları, Karşıyaka-İzmir, İzmir-Reşadiye, Foça ve Turan'a seferler yapmaktaydı.

Ekonomik kriz şehrin ulaşımına da etki etmiş, ulaşım tarifeleri halk ve basın tarafından fazla bulunmuştu.³⁷³ Bu pahalılığı azaltmak için kurulan Tarife Komisyonu, 1930 yılı başında görüşmeler yapmaya başlamış; Liman İşleri Yönetim Kurulu Başkanı sıfatıyla Hulusi Bey'in de katıldığı toplantılar sonucunda vapur seferlerinin ücretlerinde indirimle gidilmişti.³⁷⁴

Hulusi Bey belediye başkanlığı döneminde özellikle elektrikli tramvay meselesinde ısrarcı davranarak şehir içi ulaşımın gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Artan taşıt sayıları ve taksicilerin yarattığı problemler çözülmeye çalışılsa da yetki anlamında kısıtlı imkânlarla sahip olduğu için kesin bir başarı sağlanamadı.

2. 3. 3. Su Meselesi

İzmir'in su sorunu, Osmanlı döneminden 1930'lara kadar devam etti. 1894 yılında Belçikalılar tarafından su imtiyazı alındı ve İzmir Osmanlı Su Şirketi adıyla hizmet vermeye başlandı. Şirket şehrin içme suyu ihtiyacını karşılamak için sadece Halkapınar'a tesis kurmuştu ve sadece aşağı mahallelere su vermekteydi. O dönemden

³⁷⁰ “Şoförler”, *Hizmet*, 10 Kasım 1929, s. 1.

³⁷¹ “Şoförler Meselesi Ankara'ya Yazılıyor”, *Anadolu*, 28 Nisan 1930, s. 3.

³⁷² Kurt, *a.g.e.*, s. 209.

³⁷³ “Araba Tarifesi”, *Anadolu*, 28 Nisan 1930, s. 3.

³⁷⁴ “Tarife Komisyonu”, *Anadolu*, 14 Şubat 1930, s. 1.

beri yukarı mahalleler susuzlukla mücadele ediyordu. Şehrin diğer önemli su kaynaklarından Vezir ve Osmanağa suları da vakıfların elinde olduğu için belediye bunları da kullanamıyordu.³⁷⁵

1926 yılında çıkan kanunla söz konusu su kaynakları belediyenin eline geçti ancak bu sefer de maddi imkân bulunmadığı için suların halka ulaşması gecikti.³⁷⁶ Başta Kadifekale olmak üzere yukarı mahallelerin sakinlerinden gazetelere, Vali Kazım Paşa ve Belediye Başkanı Hulusi Bey'e şikâyet mektupları yazılıyordu.³⁷⁷ Belediye, 1929 yılında yukarı mahallenin su ihtiyacını tamamen çözmek için adım atarak gerekli tesisatın yapılması ve depo inşası kararı aldı.³⁷⁸ Kasım ayında hazırlanan kredi programında da bu iş için 300.000 lira ayrıldı. Dâhiliye Vekâleti tarafından da kabul edilen plana göre; şirketin Halkapınar'daki kaynağı yetersiz ve pahalı olduğu için belediye Kadifekale'de büyük bir su deposu kuracak, buradan da makinalar aracılığıyla hem yukarı mahalleye hem de şehrin diğer kısımlarına açılacak çeşmelerle tüm halkın sudan faydalanması sağlanacaktı. Ayrıca bu suyun fiyatı şirketin verdiği suya göre oldukça ucuz olacaktı.³⁷⁹

Belediyenin tüm bu çalışmalarına rağmen, 1930 yılında Karşıyaka Belediyesi'nin de İzmir'e bağlanmasıyla su sorunu daha da büyümüştür. Tüm şehrin su tesisatının tamamen döşenmesi ve tüm bölgelere su verilmesi 1940'lı yıllara kadar sürmüştür.³⁸⁰

2. 3. 4. Sağlık Hizmetleri

1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'ndan itibaren yerel yönetimlerin sağlık konusunda önemli sorumlulukları bulunmaktaydı. Cumhuriyet ile birlikte Sağlık Bakanlığı kurulsa da, belediyeler ve vilayet idareleri çevre ve halk sağlığını korumak, sağlık kurumlarını idare etmek gibi görevleri yerine getirmeye devam ediyordu.³⁸¹ Şehrin sağlık meselelerini görüşmek üzere, vali, belediye başkanı, sıhhiye müdürü ve doktorlardan oluşan bir Vilayet Sıhhiye Meclisi bulunuyor ve bu meclis düzenli

³⁷⁵ *İzmir'de Suyun Serüveni*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 13-14.

³⁷⁶ Serçe, *a.g.e.*, s. 301.

³⁷⁷ "Su Derdi", *Ahenk*, 29 Mayıs 1928, s. 1.

³⁷⁸ "Su İhtiyacı Temin Ediliyor", *Hizmet*, 18 Temmuz 1929, s. 3.

³⁷⁹ "İmar Programından", *Hizmet*, 18 Kasım 1929, s. 1; "İki Milyon Lira İle Belediyenin Göreceği İşler", *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

³⁸⁰ Serçe, *a.g.e.*, s. 302.

³⁸¹ *A.g.e.*, s. 305.

aralıklarla toplanıyordu.³⁸² Belediye bünyesinde sağlık işleri ile ilgilenmekle görevli bir Sağlık Müdürlüğü de yer almaktaydı.³⁸³

Belediye, sıhhiye heyetleri aracılığıyla muayene; sahip olduğu dispanserler sayesinde de tedavi hizmeti sunuyor, zabıtalılarıyla halk sağlığını ilgilendiren işlerin takibini yapıyor ve gıda üretim-satışını denetleniyor, sağlık memurlarıyla da bataklıkların kurutulması, bina ve eşyaların dezenfekte edilmesi gibi işleri yerine getiriyordu.³⁸⁴

İzmir belediyesinin sağlık kurumu olarak bünyesinde 1926 yılında Memleket Hastanesinin yükünü hafifletmek için açılan dispanserler bulunmaktaydı.³⁸⁵ Yine de yapılan teftişlerde memleket hastanesinin yetersiz kaldığı görülmüştü.³⁸⁶ Bütçe görüşmeleri için Ankara'ya giden heyetin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ile görüşmesi neticesinde, memleket hastanelerinin de belediye emrine verilmesine ve belediye dispanserlerinde çalışan doktorların burada da çalışmasıyla maaştan da tasarruf yapılabileceği çözümü üzerinde durulmuş ancak bu planın uygulamasına o dönemde geçilememiştir.³⁸⁷

Belediyenin sıhhiye heyetleri düzenli aralıklarla halkı muayene ediyor, maddî imkânları olmayanlara ücretsiz ilaç veriyor ve çocuklara aşı yapıyordu. Muayene edilenler arasında esnaf ve tütün fabrikası işçileri de bulunuyordu. Gerekli görülenler memleket hastanesine sevk ediliyordu. Muayene işlemleri hakkında raporlar hazırlanarak merkeze bildiriliyordu. Belediye doktorları ve belediye dispanserleri doktorlarının görev aldığı bu uygulamalarda muayene edilen hasta sayıları kısa sürede binlere ulaşmıştı.³⁸⁸ Sadece 1929-1930 yılları arasında senede 60.000 kişinin belediye tarafından muayene edildiği bilinmektedir.³⁸⁹

Muayenelerin yanında esnaf dükkân ve mağazaları da söz konusu heyetler tarafından sıklıkla denetlenmiş, sağlık kurallarına uymadığı tespit edilen dükkânlara ihtarname

³⁸² "Sıhhiye Meclisi", *Ahenk*, 4 Ekim 1928, s. 2.

³⁸³ Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2008, s. 46-47.

³⁸⁴ Karayaman, *a.g.e.*, s. 324.

³⁸⁵ *A.g.e.*, s. 97.

³⁸⁶ "Sıhhi Vaziyetimiz", *Anadolu*, 20 Şubat 1930, s. 1.

³⁸⁷ "Heyet Dün Geldi", *Anadolu*, 16 Şubat 1930, s. 3.

³⁸⁸ "Muayene-i Sıhhiye", *Ahenk*, 18 Ekim 1927, s. 2; "Muayene-i Sıhhiye", *Ahenk*, 19 Ekim 1927, s. 2; "Muayene-i Sıhhiye", *Ahenk*, 5 Kasım 1927, s. 3; "Bir Haftalık Vukuat-I Sıhhiye", *Ahenk*, 30 Nisan 1928, s. 2.

³⁸⁹ Karayaman, *a.g.e.*, s. 48.

veya ceza verilmişti. Kötü koşullarda satılan ürünler derhal imha edilmiş, gerekli görülen binalar ve eşyalar da belediye görevlilerince dezenfekte edilmişti.³⁹⁰

Dükkânlarda veya seyyar olarak satılan gıdaların teftişi toplum sağlığı açısından oldukça önemliydi. Esnaf bozulan gıdaları dökmek yerine akşam saatlerinde fukaralara düşük fiyattan satıyor, kötü koşullarda satılan bu sebze ve meyveler yüzünden fakir halk zehirleniyordu.³⁹¹ Ayrıca seyyar kebabçı, kelleci ve pilavcılar da halka mikroplu yemekler yedirdiyordu.³⁹²

1929 yılında Büyük Buhran nedeniyle gıda sektöründeki fiyat artışları sonucunda çürük ve bozuk gıda satıldığına dair şikâyetler artmış, belediye söz konusu esnafın uyarılmasını ve bozuk ürün satmaya devam edenlerin şiddetle cezalandırılmasını zabıta memurlarına bildirmişti.³⁹³

Hulusi Bey'in belediye başkanlığı döneminde şehirde toplum sağlığını etkileyen hatta insan hayatına mal olabilecek önemli bir mesele de kapalı alanlarda sigara içilmesi idi. Bu dönemde belediye, sinema ve tiyatrolarda sigara içilmesini men etmiş ve buna uymayanlara para cezaları kesilmişti. Sinema ve tiyatro gibi kapalı alanlarda sigara içmek hem halkın sağlığına zarar vermekte hem de yangın konusunda kötü hatıralara sahip olan şehri ve insanları tehlikeye atmaktaydı. Kısa bir süre önce Kokaryalı sinemasında çıkan yangının hafızalardaki yeri daha çok tazeydi.³⁹⁴ Belediye zabıta memurları sık sık ceza kesmelerine rağmen zamanla buralarda sigara içenlerin sayısında artış görüldü ve cezaların yetersiz kaldığı düşünülmeye başlandı. Hatta zabıtalardan sigara içildiğini görmelerine rağmen artık ses çıkarmadıkları iddia edilmekteydi.³⁹⁵ Sinema ve tiyatrolardaki yasağın yanında vapurlarda da sigara içilemediğini Ni. Şe. imzalı "Sigara İçilmezmiş!" başlıklı yazıdan anlamaktayız. Yazar söz konusu yazıda bu duruma karşı çıkmakta ve isteyenlerin İstanbul'daki vapurlarda olduğu gibi alt ve üst kat olarak ayrı şekilde oturabileceğini belirtmekteydi. Ona göre de sinema ve tiyatrolarda sigara içilmemesi doğru ve gerekliydi.³⁹⁶

³⁹⁰ "Bir Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye", *Ahenk*, 30 Nisan 1928, s. 2; "Esnaf Teftişleri", *Ahenk*, 21 Mart 1928, s. 2; "Taharetsizlik", *Ahenk*, 16 Nisan 1928, s. 2; "Temizlik İçin", *Hizmet*, 18 Temmuz 1929, s. 3.

³⁹¹ "Bozulmuş Meyveler", *Ahenk*, 23 Temmuz 1928, s. 2.

³⁹² "Mikroplu Yemekler Yediriyorlar", *Ahenk*, 20 Ekim 1929, s. 3.

³⁹³ "Çürük Meyva ve Sebzeler", *Ahenk*, 18 Haziran 1929, s. 2.

³⁹⁴ "Sinemalarda", *Ahenk*, 13 Ocak 1928, s. 2; "Sinemalarda Sigara İçenler", *Ahenk*, 25 Ocak 1928, s. 2.

³⁹⁵ "Hayret", *Anadolu*, 18 Şubat 1930, s. 1.

³⁹⁶ Ni. Şe., "Sigara İçilemezmiş!", *Ahenk*, 25 Aralık 1929, 1.

İzmir Belediyesi'nin bu yıllarda mücadele ettiği sağlık meselelerinden bir diğeri de kuduz hastalığıydı. 1927 yılına kadar şehirde kuduz hastalarının tedavi olabileceği bir kurum bulunmamakta ve hastalığa yakalananlar tedavi için İstanbul'a gitmek zorunda kalmaktaydı. Aynı yılın Ağustos ayında vilayet bütçesinden kuduz mücadelesi için bir miktar para ayrılrsa da tedavi merkezinin hizmete başlaması zaman almıştı.³⁹⁷

1927 yılında artan kuduz vakaları nedeniyle şehir Baytar Müdürü harekete geçerek İzmir ve Karşıyaka belediyelerine, kuduz köpek ve kedilerin itlaf edilmesi konusunda acil faaliyete başlanmasının gerekliliğini bildirdi. Belediyelerin gerekli tedbirleri ciddiyetle almalarına ve bu mücadelede özensiz davranan belediye zabıtalılarının cezalandırılmalarına karar verildi.³⁹⁸ 1927 yılı Kasım ayında vakaların giderek artması üzerine bu iş için görevlendirilen memurların sayısı belediye tarafından artırıldı.³⁹⁹ 1928 yılına gelindiğinde kuduz vakaları kısmen azalsa da sokak köpeklerinin sayısı artmaya devam etti. Halktan gelen şikâyetleri aktaran *Ahenk* gazetesine göre belediye sistemli çalışmamış, sadece kuduz vakası olduğu dönemlerde köpek itlafına önem vermiş ve sonra zamanla önlemleri gevşetmişti.⁴⁰⁰

Belediye yaşanan gelişmeler üzerine 1928 yılında Kuduzla Mücadele Talimatnamesi yayınladı. 1929'da da Kuduz Tedavi Koğuşu hastalara hizmet vermeye başladı.⁴⁰¹ 1929'un sadece ilk üç ayında 775 köpek itlaf edildi ve bu faaliyetlerin devam etmesi konusunda gerekli yerlere emirler verildi.⁴⁰² Şehirdeki köpek itlafının artmasıyla sokaklarda kötü kokular arttı ve gazeteler bu durumdan ilk olarak belediye işçilerini sorumlu tuttular.⁴⁰³ Belediye Muamelat Müdürü M. Adli Bey'in 20 Ekim'deki açıklamasıyla leş kokusunun yangın yerlerinde barınan kişilerin gizlice leş derilerini kullanmasıyla ortaya çıktığı anlaşıldı. Belediye durum fark edildikten sonra gerekli önlemleri aldı.⁴⁰⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında hem ülke genelini hem de İzmir'i en çok tehdit eden ve uğraştıran sağlık sorunu sıtmaydı. Sivrisinek yoluyla insana geçen bu hastalığın şehrin içindeki su birikintileri ve bataklıklar nedeniyle önüne geçilemiyordu. Bataklıkları

³⁹⁷ Karayaman, *a.g.e.*, s. 186.

³⁹⁸ "Kuduz Mücadelesi", *Ahenk*, 31 Ekim 1927, s. 1.

³⁹⁹ "Kuduz Mücadelesi", *Ahenk*, 10 Kasım 1927, s. 3.

⁴⁰⁰ "Sokak Köpekleri Çoğaldı", *Ahenk*, 15 Mart 1928, s. 2.

⁴⁰¹ Karayaman, *a.g.e.*, s. 186.

⁴⁰² "Köpek İtlafı Faaliyeti", *Ahenk*, 24 Mart 1929, s. 2.

⁴⁰³ "Sokaklarda Leş Kokusu Var", *Ahenk*, 12 Ekim 1929, s. 1.

⁴⁰⁴ "Belediye Neşriyatımızı Büyük Bir Alaka İle Takip Ediyor", *Ahenk*, 20 Ekim 1929, s. 3.

kurutmak oldukça maliyetli bir işti ve vilayet bütçesi yetersiz kaldığı için daha geçici önlemler alınmıştı. Belediye sıhhiye memurlarından kurulu olan Sıtma Komisyonu sıtma ile mücadele kapsamında şehir içindeki su birikmiş yerlere mazot dökerek sinekleri imha etmeye çalışmıştı.⁴⁰⁵ Buna rağmen çabalar yetersiz kalmış, sıtma İzmir ve civarında binlerce kişiye bulaşmıştı. *Ahenk* gazetesine göre; Kokaryalı'daki Halimağa tarlasında oluşan bataklık sıtma hastalığının temel kaynaklardan olmasına rağmen yetkililer bu bataklığı kurutmak yerine yol ve kaldırım yapmakla meşguldü.⁴⁰⁶

Gazetede yayınlanan bu yazıdan kısa bir süre sonra 22 Eylül 1929 tarihinde Vali Kazım Paşa, bataklıkların kurutulmasıyla ilgili açıklamalarda bulundu. Kazım Paşa, Halkapınar bataklığını kurutmak için vilayet meclisinin 25.000 lira bütçeyi kabul ettiğini söyledi. Gazetenin aktardığına göre ise asıl sıtma kaynağı olan yer Kokaryalı'daki Halimağa tarlasıydı ve ayrıca kabul edilen miktar da Halkapınar bataklığının kurutulması için yetersizdi. Bu yüzden belediyenin fedakârlık yapması gerekecekti.⁴⁰⁷ Yine *Ahenk*'te Sıtkı Şükrü Bey imzasıyla çıkan yazıda da sıtma mücadelesinin yetersiz olduğundan ve bu durumun düzelmesi için belediye kanunlarında yapılacak değişikliklerle bataklık kurutma konusunda belediyeye gerekli yetkiler verilmesinden bahsediliyordu.⁴⁰⁸

1930 yılının Şubat ayına gelindiğinde şehir meseleleri ve vilayet bütçesini görüşmek üzere Ankara'ya giden heyetin gündemindeki konulardan biri de Halkapınar bataklığının kurutulmasıydı. Bir önceki sene yol yapımı için tahsis edilen paradan 23.000 lira bu iş için ayrılmış fakat Nafia Vekâleti buna karşı çıkmıştı. Söz konusu görüşmelerde vekâlet bu konuya çözüm olarak belediyenin bu seneki bütçesine 25.000 lira, il özel idaresine 10.000 lira koyulmasına ve vekâletin kendisinin de 15.000 lira tahsisat ayırmasına karar verdi.⁴⁰⁹

Aynı tarihlerde şehrin Ankara'dan önemli konukları bulunuyordu. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Müsteşarı Hüsamettin Bey, 19 Şubat'ta Vali Kazım Paşa ve Belediye Reisi Hulusi Bey'i ziyaret etti. Genel bir sağlık teftişinin yanında Hüsamettin Bey'in ziyaretinin asıl nedeni, sıtma vakaları giderek artan İzmir'in de sıtma mücadele mıntikasına alınma meselesiydi. Bu nedenle müsteşarın yanında Manisa Sıtma

⁴⁰⁵ "Sıtma Mücadelesi", *Ahenk*, 25 Ağustos 1929, s. 2.

⁴⁰⁶ "Ne Yapacağımızı Bilelim", *Ahenk*, 17 Eylül 1929, s. 1.

⁴⁰⁷ "Güzel İzmirin Dertleri", *Ahenk*, 22 Eylül 1929, s. 1.

⁴⁰⁸ Sıtkı Şükrü, "Artık Yeter", *Ahenk*, 2 Ekim 1929, s. 1.

⁴⁰⁹ "Heyet Dün geldi", *Anadolu*, 16 Şubat 1930, s. 3.

Mücadele Reisi Dr. Kani Bey de vardı.⁴¹⁰ Ankara ile kurulan bu temaslardan sonra şehirdeki sıtma mücadele faaliyetleri hız kazandı. Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü tarafından halkı bilgilendirmek için hazırlanan beyannameler belediye memurları tarafından tüm evlere dağıtıldı.⁴¹¹

Tüm dünya ile birlikte Türkiye’de de etkisini gösteren ekonomik buhran ve belediye bütçesinin yetersiz olması, sıtma mücadelesinin önündeki en önemli engellerden birisiydi. Öyle ki belediye meclisi, Halkapınar ve Bostanlı bataklıklarının kurutulması için halktan beş taksitle 125 kuruş alınmasına karar vermişti.⁴¹² Belediyenin İş Bankası’ndan aldığı krediyi kullanmak için hazırladığı planda bataklıkların kurutulması da yer alıyordu. Ekonomik buhranın derinleşmesi üzerine bu önemli mesele bir sonraki seneye bırakıldı. Ancak 25 Nisan’da basına yansıyan bilgilere göre belediye bu karardan vazgeçmiş, Dâhiliye Vekâleti’nin desteği ve geçen seneden biriken tahsisatla Halkapınar bataklığının kurutulmaya başlanmasına karar vermişti.⁴¹³

Belediyenin bu kararıyla bataklık kurutma çalışmaları hız kazandı ve Mayıs ayı başında Kokaryalı’daki Halimağa tarlasındaki bataklığı kurutma işlemine başlandı. *Anadolu*’nun haberine göre ardından Katipoğlu mevkiindeki Talebe Çayı’ndaki bataklıklarda da çalışma başlayacaktı.⁴¹⁴ Mayıs ortasında ise Belediye Fen Heyeti, Eşrefpaşa bataklıklarının kurutulması için planlar hazırlamaya çalışıyordu.⁴¹⁵ Tüm bu çabalara rağmen bataklıkların tamamen kurutulması ancak uzun yıllar sonra gerçekleşebildi. Bataklıkların kurutulması dışında sıtma ile mücadele kapsamında 1929 yılında Şehir Mücadele Heyetleri kuruldu; polis, zabıta ve sıhhiye memurlarından oluşan bu heyetler su birikintilerine mazot döktüler ve halka kinin dağıttılar.⁴¹⁶

Sivrisineklerin bulaştırdığı ve şehrin sağlığını tehdit eden bir diğer hastalık da, 1928 yılında Yunanistan’da salgına dönüşen dang⁴¹⁷ idi. Liman şehri olması ve

⁴¹⁰ “Sıhhi Vaziyetimiz”, *Anadolu*, 20 Şubat 1930, s. 1.

⁴¹¹ “Mücadele”, *Anadolu*, 11 Nisan 1930, s. 3.

⁴¹² Alev Gözcü, “Bir İntiharın Sosyo Ekonomik Arkaplanı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 14, Bahar 2007, s. 98.

⁴¹³ “Bataklık”, *Anadolu*, 25 Nisan 1930, s. 3.

⁴¹⁴ “Bataklıklar”, *Anadolu*, 4 Mayıs 1930, s. 5.

⁴¹⁵ “Eşrefpaşa Bataklıkları” *Anadolu*, 16 Mayıs 1930, s. 4.

⁴¹⁶ Karayaman, *a.g.e.*, s. 190.

⁴¹⁷ Baş, eklem ve kaslarda ağrı gibi belirtileri olan ve vücudun çeşitleri yerlerde kızıl lekeler oluşmasına yol açan ateşli ve salgın bir hastalık. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 13 Ekim 2020].

Yunanistan'a yakınlığı nedeniyle hastalık İzmir için de büyük tehlike arz ediyordu. Ekim 1928'de *Ahenk* gazetesinde henüz şehirde vaka olup olmadığı bilinmemesine rağmen dang hastalığı hakkında bilgi veriliyor ve alınacak tedbirler sıralanıyordu. Hastalıkla mücadele etmek için sivrisinek öldüren maddeler kullanılması, su birikintilerinin kurutulması ve mazot dökülmesi, cibinlik kullanılması gibi önerilerde bulunuldu. Ayrıca söz konusu uygulamaların masrafını karşılayamayacak vatandaşlara, müracaat etmeleri halinde belediyenin yardım edeceği bildirildi.⁴¹⁸

Dang hastalığının varlığı çeşitli tartışmalara da neden oldu. 1929 Eylül ayında Sıhhiye Müdürü Lütfi Bey, şehirde dang vakalarının az olduğunu beyan etse de *Ahenk* gazetesinin aldığı bilgilere göre dang hastalığı çok fazlaydı. Özellikle Karataş, Asansör ve Kokaryalı civarında vakalar şiddetlenmişti. Gazeteye göre mevsim hastalık için müsait olmasına rağmen ne yeterli önlem alınmış ne de zamanında halka ilan edilmişti.⁴¹⁹

Geçmişten günümüze tüm Türkiye ve İzmir'de önüne geçilemeyen bir diğer önemli sağlık meselesi de zührevi hastalıklardı. Özellikle işgal döneminde ve sonrasında Cumhuriyetin ilk yıllarında artan zührevi hastalıklarla mücadele edilse de tam anlamıyla başarı sağlandığını söylemek mümkün değildi. Fuhşun yoğun olduğu İzmir şehri de söz konusu mücadelenin önemli merkezlerinden oldu. 1929 yılının başında artan frengi vakaları sonrasında Şubat ayında Vali Kazım Paşa önderliğinde, Belediye Reisi Hulusi Bey, Sıhhiye müdürü Lütfi Bey ve doktorların katılımıyla düzenlenen toplantıda fuhuşla mücadele konusunda önemli kararlar alındı.⁴²⁰

Fuhuşla mücadele konusunda belediyeye düşen görev zabıta memurları aracılığıyla fuhuş yapılan yerleri ve fuhuş yapan kadınları denetlemektir. Ayrıca belediye tarafından zührevi hastalıkların tedavisi için 1927 yılında Emraz-ı Efrenciye Dispanseri açıldı.⁴²¹ Bu şekilde de başarı sağlanamayınca fuhşun gizli değil açık ve kontrol edilebilir şekilde yapılmasına müsaade edildi ve zabıtalara fuhuş yapan kadınlara vesika verme yetkisi verildi. Böylece fuhuş yapan kadınların belirli olması ve düzenli olarak sağlık kontrollerinin yapılabilmesi planlandı.

⁴¹⁸ "Tedabir-i Sıhhiye", *Ahenk*, 10 Ekim 1928, s. 2.

⁴¹⁹ "Dang Hastalığı Var", *Ahenk*, 27 Eylül 1929, s. 1.

⁴²⁰ "Fuhuş ve Frengi", *Anadolu*, 21 Şubat 1929, s. 1.

⁴²¹ Karayaman, *a.g.e.*, s. 181.

Bu sistem de başarılı olmayınca Dâhiliye Vekâleti bu konuda ciddi tedbirlere başvurdu ve yeni bir talimatname hazırlandı.⁴²² 24 Mayıs 1930 tarihinde İzmir Valisi Kazım Paşa başkanlığında, Belediye Reisi Hulusi Bey, Savcı Hidayet Bey, Sıhhiye Müdürü Lütfi Bey, Adli Tabip Şakir Beylerin katılımıyla bir toplantı düzenlendi ve Dâhiliye Vekâleti'nden gelen fuhuş talimatnamesi hakkında müzakerelerde bulunuldu. Toplantı sonunda söz konusu talimatnamenin uygulanması için Hulusi Bey, Savcı Hidayet Bey, Adli Tabip Şakir Bey ve Sıhhiye Müdürü Lütfi Beylerden oluşan bir komisyon kuruldu.⁴²³ Vekâletin zabıtalara geniş yetkiler verdiği talimatnameye göre artık fuhuş yapan kadınlara vesika verilmeyecek, yeni umumhane açılmayacak, açık olanlar da yeni kadın alamayacak ve sadece gece 24'e kadar açık kalacaklardı.⁴²⁴

Salgın hastalıklar dışında İzmir'in sağlığını tehdit eden başka meseleler de bulunmaktaydı. Bunlar hastalıklardan çok medeni hayata uyum ile ilgiliydi. Fiziki altyapı ve üst yapı ne kadar modernleşse de halkın eski alışkanlıklarını değiştirmek oldukça zordu. Söz konusu gayri medeni davranışların başta gelenleri yerlere tükürmek ve sokaklarda tuvalet ihtiyacını gidermekti. Grip ve verem gibi hastalıkların kol gezdiği şehirde yerlere tükürmek toplum sağlığı açısından oldukça tehlikeliydi. Gazeteler bu konuya dikkat çekmiş ve belediye talimatnamesine madde eklenip bunu yapanlara para cezası verilmesini talep etmişti.⁴²⁵

Bazı mahallelerde de halk sokaklardaki arsalara ve köşe başlarına tuvaletlerini yapanlardan şikâyet ediyordu. Kokudan evlerinin kapı ve pencerelerini açamayan halk belediyenin bir an önce buna bir çare bulmasını istemekteydi.⁴²⁶ Belediye ne kadar önlem alsada bunun önüne geçemedi. Örneğin Milli Kütüphane Sineması arkasında ve belediye garajı yanında bir aralık resmen umumi tuvalet olarak kullanılmaktaydı. Belediyenin şikâyetler neticesinde burayı tahta ile kapatmasına rağmen vakalar devam etmiş, belediye de tahtayı kaldırarak çareyi bu alana düzenli aralıklarla kireç dökmekte bulmuştu.⁴²⁷

⁴²² Mehtap Gülçiçek, *1929-1945 Yılları Arasında İzmir'de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019, s. 106-107.

⁴²³ "Fuhuş", *Anadolu*, 25 Mayıs 1930, s. 3.

⁴²⁴ Gülçiçek, aynı yer.

⁴²⁵ "Yerlere Tükürenlere Ceza", *Ahenk*, 4 Mart 1929, s. 1.

⁴²⁶ "Sokak Başlarında Su Dökmek Âdetini Bırakmalıyız", *Ahenk*, 19 Eylül 1928, s. 2.

⁴²⁷ "İllallah Be Yahu", *Ahenk*, 10 Ekim 1929, s. 1.

Hulusi Bey'in belediye başkanlığı yıllarında sağlık alanında atılan önemli adımlardan biri de işçi sağlığının korunması çabalarıydı. *Ahenk* gazetesinin 11 Nisan 1928 tarihli haberine göre şehirde binlerce erkek ve kadın günde 8-9 saat tütün ve pamuk fabrikalarında çalışmakta ve bunların sağlıklarıyla ilgilenecek bir makam bulunmamaktaydı. Gazeteye göre bu görev belediyeye aitti.⁴²⁸ Aynı yılın Haziran ayında konunun görüşülmesi için Vali başkanlığında bir toplantı düzenlendi ve bu toplantıya Belediye Başkanı Hulusi Bey, fabrika müdürleri, Sıhhiye Müdürü Lütfi, belediyenin makine ve elektrik mühendisi Kamuran Bey ve Nafia Vekâleti Şirketler Komiseri Mehmet Beyler katıldılar. Yıllardan beri göz ardı edilen bu konuyu çözmek için kararlı olan belediye, fabrikalarda Avrupa'daki imkânların sağlanması ve işçilerin sağlıklarına uygun olarak fabrikalarda gerekli tesisatın kurulmasını istemekteydi.⁴²⁹

Osmanlı döneminden beri belediyeler sadece halk sağlığıyla değil hayvan sağlığıyla da ilgileniyordu. 1928 yılında kabul edilen Hayvan Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun gereğince bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele konusunda mahalli idareler de sorumlu tutuldu. İzmir'de bu kanundan hareketle aynı yıl içerisinde kurulan Sağlık Zabıtası Komisyonu azalarından biri de Belediye Başkanı Hulusi Bey'di.⁴³⁰

2. 3. 5. Temizlik İşleri

İzmir'in temizlik işleri 19. yüzyıldan itibaren önemli bir sorun olmaya başladı. Modern belediye anlayışının yerleşmesinden itibaren temizlik belediyenin görevlerinden biri oldu ve bu iş için halktan vergi toplandı.⁴³¹ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren belediye sokakların temizliğini ilkel süpürgelerle yapıyor ve bu temizlik halkı tatmin etmiyordu. 1928 yılına gelindiğine belediye bünyesinde sokakların temizlenmesi için iki sulama makinesi, üç hem sulama hem süpürme makinesi, 15 sulama arabası, 33 tanzifat arabası, 113 el arabası, 59 beygir, 58 merkep, 200 kazma; dört memur ve 210 müstahdem bulunmaktaydı.⁴³²

Özellikle dükkân sahipleri, caddelerdeki tozun iş yerlerine dolmasından şikâyetçiydi. Daha önce eski belediye başkanı Aziz Bey'e de başvurularda bulunan ve sonuç alamayan esnaf, gazeteler aracılığıyla yeni belediye başkanına seslerini duyurmaya

⁴²⁸ Ahmet Kami, "Kuvvetli Bir Azim Kâfidir", *Ahenk*, 11 Nisan 1928, s. 1.

⁴²⁹ "İmalathanelerde Yapılacak Tesisat", *Ahenk* 10 Haziran 1928, s. 1.

⁴³⁰ Karayaman, *a.g.e.*, s. 219.

⁴³¹ *A.g.e.*, s. 216.

⁴³² *İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928*, s. 45.

çalışıyordu. Tek istedikleri sokaklardaki tozun kalkması için süpürge işlerinden önce caddelerin sulanmasıydı.⁴³³ Belediye işçileri sulama saatleri ile süpürge saatlerine dikkat etmemekte, çoğu zaman su kullanmadan süpürge yapmaktaydı.⁴³⁴ *Ahenk* gazetesinde “İllallah Yahu” başlıklı bir yazıda sokakların süpürülmesi hakkında “belediye su denilen temizleyici vasıtanın farkında değildir. İzmir Veremle Mücadele derneğinin en büyük düşmanı belediyedir” yorumları yapılıyordu.⁴³⁵ Eleştiriler daha da ileri giderek Belediye Başkanı Hulusi Bey’i hedef almaya başlamış, 30 Ekim 1929’da *Hizmet* gazetesindeki Ni.Şe. imzalı kinayeli yazıda sokakların pisliğinden bahsedilmiş ve yalnızca Hulusi Bey’in özel muayenehanesinin olduğu Şamlı Sokağı’nın temiz olduğu iddia edilmişti.⁴³⁶ Şikâyetlerin artmasının ardından belediye süpürgeler konusunda yeni kararlar aldı. 18 Kasım 1929’da gazetelere yansıyan haberlere göre eski süpürgeler kaldırılacak yerlerine modern aletler alınacaktı.⁴³⁷

Şehrin önemli temizlik sorunlarından birisi de çöplerin toplanmasıydı. Belediyenin halk ve gazetelerden en çok eleştiri aldığı konu da bu oldu. Çöplerin toplanmasındaki aksaklıklar nedeniyle “şehir değil süprütülük” başlıkları atılıyor; belediyenin sadece büyük caddelerle değil şehrin tamamıyla ilgilenmesi isteniyordu.⁴³⁸ Gazetelere tüm imar işleri ve hizmetlerden geri kaldığını gördüğümüz yukarı mahalle sakinlerinden temizlik arabalarının uğramadıklarına ve çöplerin günlerce toplanmadığına dair mektuplar gönderiliyordu.⁴³⁹

Şikâyetlerin yoğunlaştığı bir diğer yer de Namazgah’daki çöp sandığıydı. Buraya eşekler ve arabalarla her gün çöp dökülmekte ve taşan çöpler etrafa kötü kokular saçmaktaydı. Ekim ayı boyunca şikâyetlerin artmasının⁴⁴⁰ ardından açıklama yapan Belediye Muamelat Müdürü M. Adli Bey belediyenin söz konusu yeri incelediğini ve bundan sonra sokak aralarında çöp birikmesini engellemek amacıyla çöplerin doğrudan mezbeleğe götürüleceğini söyledi. Ayrıca belediye bu iş için yeni nakliye araçları alacaktı.⁴⁴¹

⁴³³ “Belediyenin Nazarı Dikkatine”, *Ahenk*, 5 Mayıs 1928, s. 1.

⁴³⁴ “Süpürge Zamanı”, *Ahenk*, 26 Ağustos 1929, s. 1.

⁴³⁵ “İllallah Yahû!”, *Ahenk*, 6 Ekim 1929, s. 1.

⁴³⁶ “İzmir’in Temiz Sokağı”, *Hizmet*, 30 Ekim 1929, s. 2.

⁴³⁷ “Süpürgeler Kaldırılıyor”, *Ahenk*, 18 Kasım 1929, s. 1.

⁴³⁸ “Şehir Değil Süprütülük”, *Ahenk*, 16 Eylül 1929, s. 1.

⁴³⁹ “Şikâyetler Çoğalıyor”, *Ahenk*, 17 Eylül 1929, s. 2.

⁴⁴⁰ “Hala Kaldırılmadı”, *Ahenk*, 2 Ekim 1929, s. 2; “İllallah Yahu”, *Ahenk*, 7 Ekim 1929, s. 1.

⁴⁴¹ “Belediye Neşriyatımızı Büyük Bir Alaka İle Takip Etti”, *Ahenk*, 20 Ekim 1929, s. 3.

Belediye çöplerin toplanması ve sonrasındaki süreç için çeşitli çözüm arayışlarına girdi. İlk olarak 1928 yılında çöplerden yakılarak faydalanılması düşünüldü ve Almanya'daki iki önemli fabrikadan teklif alındı. Fabrikalar çöplerin yakılması için fırınlar kurulmasını önerse de belediye yakılacak çöplerden elde edilecek enerjinin de kullanılmasını istiyordu.⁴⁴² Konu hakkında çalışmalara başlayan belediye, çöplerin tahlil edilmesi için Almanya'ya teneke içinde çöp gönderdi. Mayıs ayında gönderilen tenekelerin incelemeleri tamamlandı ve Haziran ayında Berlin'den gelen rapor olumlu oldu. Belediye yeni kurulan fabrika vb. yerlerde kömür yerine çöp yakılması konusunda girişimlere başladı.⁴⁴³

Belediyenin bir diğer çözümü de çöplerle Halkapınar'daki bataklığı kurmaktı. Hulusi Bey, Avrupa'daki incelemeleri sırasında çöplerin seyyar fırınlarda yakıldığını gördüğü için bu iki düşünceden de vazgeçildi. Belediyenin yeni kararı Avrupa'dan seyyar fırınlar getirterek çöplerin bunlarda yakılması oldu.⁴⁴⁴ *Hizmet*'in aktardığına göre çöplerin şehir dışına taşınması için arkasında vagon taşıyan makinalar getirilecekti. Seyyar fırınlar da Karahasan, Reşadiye ve Şehitler'de bulundurulacaktı.⁴⁴⁵

2. 3. 6. İtfaiye Teşkilatı

Cumhuriyet öncesi şehirlerde itfaiye teşkilatı bulunmuyor, mevcut belediyelerin tulumba teşkilatı da şehri gözlemlemek ve yangını haber vermek dışında bir şey yapmıyordu. Şehrin ticarî açıdan önem kazanmasıyla yabancıların sahip olduğu sigorta şirketlerinin itfaiye birimleri kurulmaya başladı.⁴⁴⁶

Cumhuriyetle birlikte bu yönde teşkilatlanmaya önem verildi, 1924 yılında çıkarılan kanunla itfaiye hizmetleri belediyelere devredildi. İlk olarak, 1924 yılında Muammer Bey'in belediye başkanlığı döneminde yeni araçlar alınarak kadro 40 kişiye çıkarıldı. Ardından 1926 yılında İzmir Belediyesi, yangın yerinde bir itfaiye merkezi kurulmasına karar verdi.⁴⁴⁷

⁴⁴² "Belediyemizin Mühim ve Bütün Belediyelere Numune Olacak Derecede Bir Teşebbüsü", *Ahenk*, 19 Şubat 1928, s. 2.

⁴⁴³ "Tenekeler Vasıl Oldu", *Ahenk*, 28 Mayıs 1928, s. 2; "Süprüntüler", *Ahenk*, 13 Haziran 1929, s. 2.

⁴⁴⁴ "Süprüntü Çaresi Bulundu", *Hizmet*, 22 Kasım 1929, s. 1.

⁴⁴⁵ "Süprüntü Şehir Kurtuluyor", *Hizmet*, 24 Kasım 1929, s. 2.

⁴⁴⁶ Serçe, *a.g.e.*, s. 225.

⁴⁴⁷ *Küllerinden Doğan Şehir*, s. 18; Derya Genç Acar, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2017, s. 644.

1928 yılına gelindiğinde itfaiye teşkilatı bünyesinde bir otopomp, iki merdivenli otopomp, iki motopomp, bir sıhhiye otomobili, kamyon, bir buhar tulumbası, iki otomatik merdiven, üç hortum arabası, yedi el tulumbası ve beş beygir bulunmaktaydı. Bunların toplam değeri 45.950 liraydı. Bu araçların dışında aralarında müdür, zabıt, şoför, makinist, çavuş ve erlerin olduğu toplam 84 personel mevcuttu.⁴⁴⁸

Hulusi Bey, Haziran 1928’de basına yaptığı açıklamada itfaiye için yeni makineler, deniz yangınları için motor getirileceğinden bahsetti. Ayrıca teşkilatta kullanılan hayvanları tamamen kaldırmaya çalıştıklarını ve tüm makinelerin aynı standartta olmasına uğraştıklarını söyledi.⁴⁴⁹ 1929 yılı Mart ayında itfaiye teşkilatını geliştirmek amacıyla yeni motopomp ve makine siparişi verildi.⁴⁵⁰ 1930 yılı başında da daha önce siparişi verilen 3 itfaiye otomobili geldi ve kullanılmaya başlandı.⁴⁵¹ Hulusi Bey’in belediye başkanlığı döneminde itfaiye teşkilatındaki gelişim İzmir basınının da takdirini toplamıştı. *Ahenk* gazetesinden Ahmet Kami Bey, itfaiye teşkilatının mükemmel bir hale geldiğinden bahsederek, Hulusi Bey dönemini daha önceki başkanların dönemleriyle karşılaştırmıştı.⁴⁵²

2. 3. 7. Belediyenin Eğitim Çalışmaları ve Harf Devrimi

Kendisi de bir muallim olan ve Türkiye’nin en büyük eğitim kurumlarından Askeri Tıbbiye’de hocalık ve müdürlük yapan Hulusi Bey’in İzmir Belediye Başkanlığı döneminde, eğitim konusunda önemli işlere imza atıldı. Söz konusu dönemde Harf İnkılabı ve okuryazarlık oranının artırılması çalışmaları ülkenin temel meselelerinden biriydi.

Genç Cumhuriyetin muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi için eğitim seviyesinin yükseltilmesi büyük önem taşıyordu. Halkın okuryazarlık oranı oldukça düşüktü ve sadece okul çağındaki gençlerin değil şehirli, köylü; erkek kadın herkesin günlük hayatlarını kolaylaştıracak şekilde eğitilmeleri gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak 1926 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki İlköğretim Genel Müdürlüğüne bağlı olarak Halk Terbiyesi Şubesi kuruldu. Bir yıl sonra yayınlanan bir talimatname ile de bu şube çalışmalarına “Halk Dershaneleri” adı

⁴⁴⁸ *İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928*, s. 45-46.

⁴⁴⁹ “Belediye Reisi Hulusi Beğın Beyanatı”, *Hizmet*, 12 Haziran 1928, s. 1.

⁴⁵⁰ “İtfaiye İçin Yeni Siparişlerde Bulunuldu”, *Anadolu*, 1 Mart 1929, s. 2.

⁴⁵¹ “İtfaiye Otomobilleri”, *Anadolu*, 12 Şubat 1930, s. 5.

⁴⁵² Ahmet Kami, “Yazılarımızda Daima Samimiyiz...”, *Ahenk*, 21 Mayıs 1928, s. 1.

altında devam etmeye başladı.⁴⁵³ Halk Dershaneleri'nin hedef kitlesi, ilköğretim yaşını geçmiş ve hiç eğitim almamış çocuklar ile okuma yazma bilmeyen yetişkinlerdi. Dershaneler bu kapsama göre düzenlenmiş, ilk grubun eğitimi iki yıl zorunlu olurken ikinci grubun eğitimi devam zorunluluğu olmayan konferanslar şeklinde devam etmişti. Dershanelerin gelir kalemleri arasında Maarif Vekâletinden gelen tahsisat ve bağışların yanında belediyeler tarafından ayrılan paylar da bulunmaktaydı.⁴⁵⁴

Halk Dershaneleri'nin düzenli bir şekilde işlemesi için belediyeler de görevlendirildi.⁴⁵⁵ İzmir Belediyesi de şehrin çeşitli yerlerindeki halk dershanelerinin eğitim dışındaki tüm işleriyle ilgilendi. Örneğin 1928 yılının başında eğitime başlayan Eski Foça'da 55 mevcutlu iki sınıf; Yeni Foça'ya bağlı Çakmaklı'da da 25 mevcutlu halk dershanelerinin aydınlatma ve ısıtma işleri belediye tarafından yapıldı.⁴⁵⁶

Uzun süredir tartışılan harf inkılabı meselesi çalışmaları, 1928 yılında fiiliyata döküldü ve hazırlık için kurulan Dil Encümeni sesleri ve gramer kurallarını belirleyecek iki komisyon kurdu. Ağustos ayında komisyonların çalışmaları neticelendi ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal önderliğinde yapılan toplantılarda yeni alfabenin son şekli kabul edildi. Aynı ay içinde alfabe eğitim çalışmaları başladı. Bu gelişmeler nedeniyle İzmir Belediyesi de 29 Ağustos tarihinde dershaneleri faaliyete geçirmeyi kararlaştırdı. Bununla birlikte zaman kaybetmeden yeni harfleri öğrenmek isteyenleri halk dershanesi müdüriyetleri, Tilkilik'teki halk dershanesi ve Halk Fırkası'na yönlendirdi.⁴⁵⁷

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 1 Kasım 1928'de mecliste 1353 sayılı kanunla Latin Harfleri kabul edildi.⁴⁵⁸ Hükümet artık bu devrimin tüm halka yayılması ve yeni harflerin bir an önce öğrenilmesi meselesine yönelmiş, Maarif Vekâleti bütçesine bu nedenle 400.000 liralık olağanüstü bir ödenek de konulmuştu.⁴⁵⁹ Başbakan İsmet Paşa, 1 Kasım'daki açıklamalarında yeni harflerin halka öğretilmesi konusundaki en önemli adım olan millet mekteplerini kamuoyuna duyurdu ve kısa bir

⁴⁵³ Gönül Türkan Demir ve Emine Altunay Şam, "Millet Mekteplerinin Fikri Temelini Oluşturan Halk Dershane Ve Konferansları Talimatnamesi Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 49, Temmuz 2017, s. 339.

⁴⁵⁴ Ufuk Aktaş, *Millet Mektepleri(1928-1935)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003, s. 42-43.

⁴⁵⁵ Demir ve Şam, a.g.m., s. 341.

⁴⁵⁶ "Halk Dershaneleri", *Ahenk*, 23 Ocak 1928, s. 2.

⁴⁵⁷ "Yeni Harfler İçin", *Ahenk*, 25 Ağustos 1928, s. 1.

⁴⁵⁸ Şerefettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 209.

⁴⁵⁹ Aktaş, a.g.e., s. 76.

süre sonra 7284 sayılı kararname ile Millet Mektepleri Talimatnamesi kabul edildi. Talimatnameye göre millet mektepleri A ve B olmak üzere iki sınıftan oluşacaktı. A sınıflarında hiç okuma yazma bilmeyenler, B sınıflarında ise Arap harfleriyle okuma yazma bilenler eğitilecekti. Ayrıca mektepler kuruluş şekilleri itibariyle sabit, gezici ve özel olmak üzere üç kategoriye ayrılacaktı. Sabit mektepler daha önce okul olan yerlerde, gezici mektepler okulu bulunmayan yerlerde özellikle köylerde; özel millet mektepleri ise devlet kurumları, belediyeler, bankalar, ulaşım idareleri ve hapisane gibi yerlerde açılacaktı. Bunun yanında, en az 20 kişi çalıştırılan yerlerde özel mektep açılması zorunlu olacaktı.⁴⁶⁰

Millet Mekteplerinin yerelde uygulanışı ise, her ilde vali başkanlığında oluşturulan ve belediye başkanı, savcı, defterdar, başmühendis, sağlık müdürü, jandarma komutanı, özel saymanlık müdürü, il genel meclisinden bir üye, polis müdürü, Halk Partisi mutemedi ve eğitim müdürünün bulunduğu bir heyet tarafından yürütülecekti.⁴⁶¹

Söz konusu talimatnamenin 24 Kasım 1928'de Resmi Gazetede yayınlanmasının ardından İzmir'de hazırlıklara başlandı ve aralarında Belediye Başkanı Hulusi Bey'in de bulunduğu Millet Mektepleri Vilayet Heyeti, Ankara'dan gelen emirleri görüşmek üzere 8 Aralık'ta bir toplantı yaptı. Bu emir kapsamında 1 Ocak 1929'da eğitime başlamak üzere şehirde 600 mektep açılmasına karar verildi.⁴⁶² Belirlenen bu sayının yeterli yer olmaması nedeniyle düştüğü konuşulsa da, İzmir'de ilk gün 50 mektep eğitim-öğretime başladı ve bu sayı kısa sürede köy ve şehirlerde toplam 983'e kadar çıktı.⁴⁶³

İzmir'de kurulacak Millet Mektepleri için vilayet bütçesinden 32.000 lira ayrıldı. Ayrıca talimatname gereğince belediye ve Ticaret Odası da söz konusu bütçeye destek sağlayacaktı. Mekteplerin açılmasının ardından Vali Kazım Paşa, Jandarma Kumandanı ve Belediye Başkanı Hulusi Bey'in de bulunduğu teftiş grupları şehri bölgelere ayırarak mektepleri teftiş ettiler. Kadın mektepleri gündüz, erkek mektepleri ise gece saatlerinde denetlendi.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ *Resmi Gazete*, Sayı 1048, 24 Kasım 1928, s. 6102-6108.

⁴⁶¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930: Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 284.

⁴⁶² "Millet Mektepleri Açılıyor", *Ahenk*, 8 Aralık 1928, s. 1.

⁴⁶³ Mihriban Kurt, *Millet Mektepleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 77.

⁴⁶⁴ "Millet Mektepleri Teftişi", *Anadolu*, 8 Ocak 1929, 1.

Harf devrimi sadece eğitim değil sosyal hayatta da bir takım değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Bu değişikliklerden belediyeleri ilgilendiren konu ise şehirdeki tabelalardı. İzmir basını, Latin harflerinin kabulünün üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen şehirdeki dükkân, mağaza ve kurumlardaki tabelaların imla hatalarıyla dolu olduğunu sık sık dile getiriyordu. Belediye de bu şikâyetlerin ardından hatalı tabelaların kaldırılmasına karar vermişti.⁴⁶⁵

Belediye Başkanı Hulusi Bey'in görevi esnasında eğitim alanındaki faaliyetleri yalnızca belediye işleri kapsamında kalmamış, Maarif Cemiyeti gibi Türk Eğitiminin köklü kurumlarından birinde de faaliyet göstermişti. Aralık 1927'de eğitim yaygınlaştırılması konusunda sadece devletin değil, aydınların da seferber olması fikriyle bir cemiyet kurulması gündeme gelmişti. Bu cemiyet, kendi bulduğu kaynaklarla öğrenci yurtları ve okullar kuracak, imkânı olmayan öğrencilerin eğitim hayatlarına devam etmesini sağlayacaktı.⁴⁶⁶ Cemiyetin bir diğer önemli amacı da yabancı okullara olan ihtiyacı azaltacak eğitim kurumları kurarak milli eğitime destek olmaktı.

Ocak 1928'de kurulan Maarif Cemiyeti, ülke genelinde teşkilatlanmasına hızlı bir şekilde başladı. Cemiyetin İzmir teşkilatını kurma görevi zührevi hastalıklar uzmanı Dr. Cevdet Fuat Bey'e verildi. Mart ayında Ankara'dan gelen nizamname ile şube heyeti seçilmesi için çalışmalar yapıldı, ay sonunda gerçekleştirilen bir toplantıyla Vilayet Heyet-i Faalesi belirlendi. Bu heyette Belediye Başkanı Dr. Hulusi Bey, *Ahenk* Başyazarı Şevki Bey, İş Bankası İkinci Müdürü Sezai Bey, *Anadolu* gazetesi Mesul Müdürü Mustafa Turgut Bey, Tayyare Cemiyeti Müdürü Durmuş Bey bulunuyordu. 1928 Mart'ında seçilen bu heyet 1930 yılına kadar görevine devam etti.⁴⁶⁷

2. 3. 8. Sosyal Yardımlar

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum halkın alım gücünün giderek düşmesine neden oldu. Hayat pahalığının üst düzeye çıktığı dönemde, Belediye imkânları el verdiğince yaptığı yardımlarla halkın üzerindeki bu yükü hafifletmeye çalıştı. Söz konusu yardımlar, Belediye Aceze Komisyonu aracılığıyla yapıldı. Komisyon belirli aralıklarla toplanmış ve bu toplantılarda müracaat edenler arasından yardıma muhtaç

⁴⁶⁵ "Tabelalar", *Ahenk*, 11 Haziran 1929, s. 1.

⁴⁶⁶ Mevlüt Çelebi, "Atatürk'ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, Aralık 2004, s. 37-38.

⁴⁶⁷ Çelebi, a.g.m., s. 43; "Maarif Cemiyeti", *Ahenk*, 22 Mart 1928, s. 2.

kişiler belirlemiştir.⁴⁶⁸ Aceze Komisyonu sadece muhtaçlara nakdi yardım yapmamış, İzmir’de gurbette bulunanların yol masraflarını karşılayarak memleketlerine dönmelerini de sağlamıştır.⁴⁶⁹

Belediye, özellikle kışların ağır geçtiği dönemlerde hem vurgunculuğu engellemek hem de fakir halka yardımcı olmak amacıyla piyasanın altında bir fiyatla kömür de sattı. Belediyenin kömürü sadece fakir vatandaşlara olmak şartıyla 1928 yılının başında kilosu yedi buçuk kuruşa satılırken⁴⁷⁰, ekonomik buhranın etkisinin artmasıyla 1930’da beş kuruşa kadar düşürüldü. Kömürçüler ise kilosunu 7-8 kuruştan satmaya devam ettiler.⁴⁷¹ Belediyenin kömür satışı, şehrin belirli yerlerinde kurulan 15 merkezden yapılmaktaydı.⁴⁷²

Belediyenin sosyal yardımlarından en çok pay ise çocuklara ayrılıyordu. Özellikle 3 sene öncesine kadar Himaye-i Etfal Cemiyeti bünyesinde bulunan ve sonra belediye idaresine geçen Çocuk Yuvası için belediye bütçesinden her yıl 30.000 lira harlandı. Yuvada 1930 tarihinde 0-7 yaş aralığında 83 çocuk bulunmaktaydı. Yuva çok iyi yönetildiği ve çocuklara iyi bakıldığı için çocuk ölüm oranları, İstanbul’da modern araçların bulunduğu Darülaceze’de bakılan çocukların ölüm oranlarına göre oldukça düşüktü. Tek sorun yuvanın halk tarafından özellikle de çoğu aydın ve zengin tarafından bilinmemesiydi. Bu yüzden ziyaretçisi de çok az oluyordu.

Belediye Başkanı Dr. Hulusi Bey, her hafta yuvayı ziyaret ediyor, bütün yuvayı gezip odalardaki karyolaları çektirerek temizliklerini kontrol ettiriyordu. Yuvanın iyi şekilde idare edilmesinde Müdür Emin Bey, yuva başhekimini Dr. Yusuf Ziya Bey ve Başhemşire Hidayet Hanımın hizmetlerinin rolü büyüktü.

Çocuk yuvasına çok fakir ailelerin çocukları ve babası bulunmayan ya da terk edilen çocuklar kabul ediliyordu. Çocukların kabul aşamasında soruşturma işlemleri belediye zabıtalardan yapıyor, çocuklara nüfus cüzdanı çıkarma gibi resmi işlemler de belediye tarafından yürütülüyordu.⁴⁷³ Çocukların beslenme ihtiyaçlarının bir kısmı

⁴⁶⁸ “Fakir Aileler”, *Anadolu*, 23 Ocak 1930, s. 3; “Aceze Komisyonu”, *Anadolu*, 1 Nisan 1930, s. 4.

⁴⁶⁹ “Fakirlere Yardım”, *Anadolu*, 13 Mart 1930, s. 4.

⁴⁷⁰ “Belediye Kömürü”, *Ahenk*, 6 Şubat 1928, s. 2.

⁴⁷¹ “Kömürçülerin İhtikârı”, *Anadolu*, 23 Ocak 1930, s. 1.

⁴⁷² “Belediye Kömürü”, *Ahenk*, 25 Şubat 1928, s. 2.

⁴⁷³ “Çocuklar”, *Anadolu*, 7 Şubat 1930, s. 3.

yuva bahçesindeki sebzelerden karşılanıyordu.⁴⁷⁴ Hatta belediye çocukların süt ihtiyacı için de süt veren inekler satın almaya karar vermişti.⁴⁷⁵

Bunun yanında belediye bütçesinden yardıma muhtaç öğrencilerin eğitimlerine destek olunmuş ve bazılarının okul ücretleri ödenmişti. Hulusi Bey bu konuya büyük önem verdiği için 1930 yılı Şubat ayındaki Vilayet Meclisi maarif bütçesi görüşmelerinde tartışmaların odağı oldu. Hulusi Bey, yuvada bulunan 7 yaşından büyük 13 çocuğun Buca'da bir pansiyona yerleştirilerek okuldaki derslerini buradan takip etmesi için 20.000 lira tahsisat ayrılmasını isteyince meclis üyeleri arasında tansiyon yükseldi.⁴⁷⁶ Kamuoyu ve basın da bu konuda oldukça duyarlı davranıyordu. Öğrencilere yapılan belediye yardımları konusunda bir aksaklık olduğunda mesele gazetelerin ilk sayfalarında yer alıyor ve direkt olarak muhatap Hulusi Bey oluyordu.⁴⁷⁷

Belediyenin çocuklara yönelik yardımları bunlarla da sınırlı değildi. Nisan 1930'da belediye meclisinin aldığı kararla başvuran fakir ailelerin çocukları belediye tarafından sünnet edilecekti. Sünnet ve pansuman işlemleri belediye sağlık memuru Fethi Bey tarafından yapılacaktı. Sünnet başvuruları ise her hafta Cuma günleri saat 10'dan 12'ye kadar alınmıştı.⁴⁷⁸

2. 3. 9. Teftişler

Belediyenin kabul ettiği talimatnamelerin, aldığı kararların ve önlemlerin uygulanmasını denetleyen zabıta, şehir düzeninin sağlanması için hayati bir öneme sahipti. Sağlık, temizlik ve pahalılık zabıta'nın yapmış oldukları teftişlerle kontrol altında tutulmaktaydı. Böyle önemli görevlerin sorumluluğunu üstlenen bu yapı şüphesiz en ağır eleştirilerin de hedefinde olmuştu.

Zabıta memurları düzenli aralıklarla esnaf dükkânlarını teftiş ediyor ve temizlik, fiyatlar, gıdaların kalitesi gibi konularda belediyenin koyduğu kuralların uygulanmasını sağlıyordu. Söz konusu şartlara uymayanlar cezai işleme tabi tutuluyor ve standartlara uygun olmayan mallar ise uygun fiyatla halka satılıyordu. Hulusi Bey

⁴⁷⁴ "Çocuklar Nasıl bakılıyor", *Anadolu*, 17 Nisan 1930, s. 1-3.

⁴⁷⁵ "Hatta Bol Bol versinler", *Hizmet*, 1 Kasım 1929, s. 2.

⁴⁷⁶ "Dün Epeyce Münakaşa Oldu", *Anadolu*, 25 Şubat 1928, s. 3.

⁴⁷⁷ "Cidden Müteessir Olduk", *Ahenk*, 23 Ekim 1928, s. 1.

⁴⁷⁸ "Fakir Çocuklar Sünnet Edilecek", *Anadolu*, 22 Nisan 1930, s. 3.

döneminde özellikle 1930 yılında teftişlerin sayısı sıklaştırıldı ve sadece Mart ayında 220 esnafa ceza kesildi, 229 esnaf muayeneye sevk edildi.⁴⁷⁹

Zabitanın meşgul olduğu başka bir mesele de seyyar satıcılardı. Belediye bu konuda birçok kez basını karşısında bulmuş, zabıta memurlarının uygulamaları sonucu işleri engellenen seyyar satıcılar gazetelere giderek belediyeyi şikâyet etmişlerdi. *Anadolu* gazetesinde pislik içinde yüzen, dört tarafında mum yanan İzmir olarak nitelenen şehirde iş kalmamış gibi seyyar satıcıların peşine düşülmesinden yakınılmıştı.⁴⁸⁰ Buna rağmen aynı gazeteler, sokaklarda seyyar satıcıların sattıkları ürünlerin pislüğünden ve denetlenmediklerinden şikâyette bulunmaya devam etmişti.⁴⁸¹

Hulusi Bey'in belediye başkanlığı sırasında İzmir'de zabıtalara uğraştıran büyük bir mesele de 1928 yılında sinemalarda yaşanan izdihamlardı. Şehirdeki sinemalar kapasitelerinden fazla bilet kesmekte ve bunun sonucunda kalabalık arasında çıkan tartışmalara polis müdahale etmek zorunda kalmaktaydı. Basına göre bu durumun sorumlusu sinemalarda denetim yapmayan zabıta memurlarıydı. Bu durum salgın hastalıkların yaşandığı yıllarda, toplum için tehlikeli bir hal almıştı.⁴⁸²

1929 yılından sonra ekonomik krizin de etkileriyle şehirde dilencilere daha çok rastlanmaya başladı. Belediye dilencileri toplama kararı aldıysa da, 1930 yılında dahi gazeteler hala şehrin çeşitli bölgelerindeki dilencilerin varlığından şikâyet etmeye devam etmekteydi.⁴⁸³

2. 3. 10. Doğal Afetlerde Belediyenin Faaliyetleri

Coğrafi sınırları içerisinde tam olarak 13 fay hattı bulunan İzmir şehri, tarih boyunca büyük depremlere sahne oldu. Bu büyük depremlerden bir tanesi de 1928 yılında, Torbalı'da yaşandı. 31 Mart gecesi meydana gelen 6.5 büyüklüğündeki deprem İstanbul'da bile hissedildi. Aynı gece ve ertesi gün artçı sarsıntılar devam etti. 50 can kaybının yaşandığı ve yüzlerce binanın yerlere bir olduğu deprem⁴⁸⁴ sonrasında yardım ve kurtarma faaliyetlerinin büyük çoğunluğu Kızılay tarafından yürütüldü. Cemiyetle beraber polis ve belediye zabıtalara da arama kurtarma çalışmalarına katıldı.

⁴⁷⁹ "Esnafa Ceza", *Anadolu*, 25 Mart 1930, s. 6.

⁴⁸⁰ "Yazıktır", *Anadolu*, 3 Haziran 1930, s. 1; "Seyyar Satıcılar", *Ahenk*, 27 Ekim 1928, s. 1.

⁴⁸¹ "Belediyeden Şikâyetler", *Ahenk*, 14 Ekim 1929, s. 2.

⁴⁸² "Yine O Dert", *Ahenk*, 30 Aralık 1928, s. 2.

⁴⁸³ "Haniya Şehir Dahilindeki Dilenciler Toplanıyordu?", *Ahenk*, 2 Ocak 1930, s. 1.

⁴⁸⁴ Melih Tinal, "1928 Torbalı (İzmir) Depremi", *Journal of Turkish Studies*, Cilt 4, Sayı 8, 2009, s. 2232-2233.

Belediyenin faaliyetleri daha çok deprem sonrası hasarlı binaların tespit edilip yıkılması ve yıkılan binaların molozlarının temizlenmesine yoğunlaştı. Belediye Fen Heyeti yedi birime ayrıldı ve yapılan muayeneler sonucunda tehlikeli bulunan binaların yıkım işlemleri gerçekleştirildi. Heyet sadece yıkım işlemi yapmadı aynı zamanda yıkılan ve hasara uğrayan binaların değerlerini de belirleyerek bir cetvel hazırladı. 18 Nisan tarihli haberde yıkım işlemlerinin %90'ının bittiği yazılsa da⁴⁸⁵ 2 Mayıs'ta tehlikeli binaların hâlâ ayakta oldukları ve belediyenin bu konuya önem vermediği belirtilmişti.⁴⁸⁶

Altyapı konusunda henüz yetersiz bulunan ve yeni imar edilen şehrin önemli sorunlarından biri de kuvvetli yağmur ve fırtınalardı. 1929 ve 1930 yıllarının Mart aylarında iki büyük felaket yaşandı. 6 Mart 1929 tarihinde 15 saat aralıksız devam eden yağmur şehri perişan etti, tepelerden inen sel caddeleri moloz ve taşlarla kapladı ve vatandaşlar evlerinden sandallarla kurtarılabildi. Zaten yetersiz olan lağımaların bazıları taşı, bazıları da patladı. Evleri su basan halk, Kemeraltı'na taşınarak otellere yerleştirildi. Sel nedeniyle tramvaylar çalışmadı ve ulaşım aksadı. Yaşananlar üzerine şehrin ileri gelenleri harekete geçti; Vali Kazım Paşa, Belediye Başkanı Hulusi Bey, Polis Müdürü Ömer Bey ve Jandarma Merkez Bölüğü Komutanı Nazmi Bey acil toplanarak gerekli tedbirlerin bir an önce alınması için çalıştı. Yağmur esnasında bir jandarma müfrezesi ile belediye temizlik ve itfaiye memurları hazır bir şekilde bekliyordu. Tramvay Şirketi işçileri tramvay hatlarını temizledi, Kızılay görevlileri de halkın ihtiyaçlarını tespit etmeye çalıştı. Can kaybı yaşanmayan felaket sırasında yağmur suları 40-50 cm'ye kadar yükselmişti.⁴⁸⁷

Bir yıl sonra aynı zamanlarda, 12 Mart günü sağanak yağmurla birlikte kuvvetli bir fırtına etkili oldu. Fırtına yüzünden evlerin çatıları uçtu, camlar kırıldı. Denizin dalgaları Saat Kulesi'ne kadar gelmiş, caddenin parke taşlarını söküp götürmüştü. Bu yüzden de tramvay seferleri durdurulmak zorunda kalındı. Kıyıdaki gemi ve kayıklar batmış, kordondaki polis barınakları da denize düşmüştü. Yükselen dalgalar yüzünden vapur seferleri tatil edilirken İstanbul'dan gelen Konya Vapuru fırtına yüzünden limana yanaşamamış ve yolcular saatlerce mahsur kalmıştı.

⁴⁸⁵ "Hedmiyât", *Ahenk*, 18 Nisan 1928, s. 2.

⁴⁸⁶ "Belediye Okusun", *Ahenk*, 2 Mayıs 1928, s. 2.

⁴⁸⁷ "On Beş Saat Devam Eden Tufan", *Ahenk*, 7 Mart 1929, s. 1.

Ertesi gün yetkili makamlarca zarar tespiti yapıldığında felaketin boyutları ortaya çıkmış ancak telefon telleri kopmuş ve direkler yıkılmış olduğu için zararın tamamı belirlenememişti. Ayrıca, fırtına sadece İzmir’de değil neredeyse bütün Akdeniz ve Marmara’da etkili olmuştu.⁴⁸⁸

2. 4. Ekonomik Meseleler

Hulusi Bey’in görevi süresince tüm dünya ile birlikte Türkiye’de de etkili olan ekonomik kriz halkın alım gücünü oldukça düşürmüştü. Özellikle temel tüketim maddelerine ulaşım konusunda büyük sıkıntılar yaşıyordu. Belediye bu durumun doğurduğu vurgunculukla mücadele etti; ekmek, sebze-meyve ve et gibi gıdaların fiyatlarında düzenlemeler yaptı. Söz konusu gıdaların üretim ve dağıtım konusunda yeni atılımlar gerçekleştirdi.

2. 4. 1. Ekmek Meselesi

Hulusi Bey’in belediye başkanlığı yaptığı yıllarda İzmir basını incelendiğinde gündemi en çok meşgul eden konunun ekmek meselesi olduğu görülmekteydi. Temel ihtiyaçların başında gelen ekmeğin üretimi ve satılması büyük önem arz ediyordu. Belediye, ekmeğin gramajı, şekli ve fiyatını kontrol etmekle ve üretim aşamasını denetlemekle görevliydi. Belediye zabıtalrı tarafından yapılan teftişlerde, belediyenin koyduğu narhtan aşağı ekmek satanlar, belediye numunesinden farklı gramajda ve farklı tahıllarla ekmek çıkaranlara para cezası veriliyor, ekmekleri belediye tarafından mezarlık başında kurulan barakalarda halka ucuz fiyatla satılıyordu.⁴⁸⁹

1927 yılının son aylarında Ekmekçiler Cemiyeti, vilayete başvurarak söz konusu teftişlerde ceza işlemleri uygulanırken kendi üyelerinden de birilerinin bulunmasını istemiş, belediye bunu iç işlerine müdahale olarak gördüğü için reddetmişti.⁴⁹⁰ Cezalardan kaçamayan ve noksan ya da narhtan aşağı ekmek satmaya devam eden fırıncılar, kendilerine ceza yazıldığında dükkânlarını başka birilerine devrederek cezanın uygulanmasının önüne geçmeye çalışıyorlardı. Bu durum anlaşılmış, basın tarafından da kamuoyuna duyurulmuştu.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ “Müthiş Fırtına”, *Anadolu*, 14 Mart 1930, s. 1-3.

⁴⁸⁹ “Bu Nasıl Narhdır?”, *Ahenk*, 4 Ocak 1928, s. 1; “Dediğimiz Çıktı”, *Ahenk*, 5 Ocak 1928, s. 2; “Noksan Ekmekler”, *Ahenk*, 1 Ağustos 1928, s. 2; “Eksik Ekmek Çıkaranlar”, *Ahenk*, 20 Mart 1929, s. 2; “Noksan Ekmekler”, *Anadolu*, 24 Ocak 1930, s. 3.

⁴⁹⁰ “Ekmekçilerin Müracaatı”, *Ahenk*, 16 Kasım 1927, s. 2.

⁴⁹¹ “Bir Hile”, *Ahenk*, 30 Haziran 1929, s. 2.

Belediyenin neredeyse her gün teftiş yapmasına ve ceza kesmesine rağmen şehirde malzeme ve gramaj açısından kusursuz ekmek bulmak giderek zorlaştı.⁴⁹² Bunun en temel nedeni de hayat pahalılığının artmasıydı. 1928 yılında belediye hem pahalılığın önüne geçmek hem de şehrin ihtiyacını karşılamak amacıyla modern bir fırın kurmayı düşündü ve bu fırının günde 50-60 bin kilo ekmek çıkaran otomatik bir tesisata sahip olması planlandı.⁴⁹³

Şehrin 20 saatlik ekmek ihtiyacını karşılayabilecek fabrikada 18-20 kişi istihdam edilecekti. Ayrıca bu fabrika açıldıktan sonra şehirdeki bütün fırınlar ekmek çıkarmayıp, sadece satış bayii olarak devam edeceklerdi. Bina inşası, makinelerin getirilmesi ve kurulmasının toplam masrafları tahminen 150-160 bin lira olarak hesaplandı. 15 Ağustos 1929'a kadar ihalesinin tamamlanması planlanan fabrika için iki şirket teklifte bulundu.⁴⁹⁴ Sadece yerli şirketler değil bir Alman sermayedar grubu da İzmir'e gelerek fırın konusunda belediyeye teklifini sundu.⁴⁹⁵

Belediye, İş Bankası'ndan aldığı krediyi nerelerde kullanacağına dair hazırladığı plana ekmek fabrikası projesini de dâhil etmişti. Başkan Hulusi Bey, Avrupa ziyaretinde bu konuyla ilgili de incelemelerde bulunmuş, Avrupa ülkelerinde genelde ekmek fabrikalarının belediye ve halk tarafından ortaklaşa kurulduğunu gördüğü için fabrika konusunun askıya alınabileceğini düşünmüştü.⁴⁹⁶ Aralık ayında alınan habere göre ise belediye fabrika inşasına kesin olarak başlamaya karar vermişti. İnşaat bir hafta içinde ihaleye çıkacak ve ihalenin ardından hemen çalışmalara başlanacaktı. Ekmek fabrikasının yeri ise Halkapınar olarak belirlendi.⁴⁹⁷

Ekmek konusunda önemli sorunlardan biri de ekmeklerin belirli bir standarda göre üretilmemesiydi. Bazı ekmekler noksan, bazılarının da un kalitesi düşük olmaktaydı.⁴⁹⁸ Bu sorunların çözülmesi için Ekmekçiler Cemiyeti ile belediye arasında görüşmeler yapıldı. Cemiyet, belediyenin yarım kiloluk ekmek çıkarılması ısrarının ekmek kalitesini etkilediğini iddia etti ve kiloluk ekmek çıkarılması için belediyeden izin istedi. Cemiyet Kâtibi Umumisi Cemal Bey'in aktardığına göre Belediye Başkanı

⁴⁹² "Hamur Yutmaktan Usandık", *Anadolu*, 6 Şubat 1930, s. 1.

⁴⁹³ "Belediyemizin Müsmin Faaliyeti", *Ahenk*, 10 Ekim 1928, s. 2.

⁴⁹⁴ "Asri Furun Ne Kadar Ekmek Çıkaracak", *Hizmet*, 21 Temmuz 1929, s. 3.

⁴⁹⁵ "Asri Furun İçin Yeni Teklifler", *Hizmet*, 22 Temmuz 1929, s. 3.

⁴⁹⁶ "Borç Alınan İki Milyon Lira İle", *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2.

⁴⁹⁷ "Günde 56.000 Kilo", *Hizmet*, 1 Aralık 1929, s. 2.

⁴⁹⁸ "Ekmek Meselesi", *Ahenk*, 23 Temmuz 1928, s. 2.

Hulusi Bey, götürülen numunelere bakmamış ve sert bir şekilde bu isteği reddetmişti.⁴⁹⁹

Ekmek kalitesinin düşük olmasının ya da bir standardının bulunmamasının nedenlerinden biri de fazla fırın olmamasından doğan rekabet eksikliğiydi. Ticaret müdürlüğünden İhsan Bey, *Ahenk* gazetesine yazdığı yazıda Göztepe'deki tek fabrikanın kendilerine adeta deve hamuru yedirdiğinden şikâyet etmekteydi.⁵⁰⁰

1930 yılı başında dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik sıkıntılar neticesinde şehir üreticilerinin elinde bol miktarda arpa ve darı kaldı. Borsa İdare Heyeti elde kalan bu tahılların karıştırılarak yeni çeşit bir ekmek yapılmasını belediyeye teklif etti ve belediye kendi numune fırınında yapacağı örneği uygun bulursa çıkarılmasına izin vereceğini belirtti. Belediyenin bu konudaki incelemeleri bir ayı aşkın süre devam etti ve sonucunda ekmeğin çıkarılmasına karar verildi.⁵⁰¹ Ekmek kalitesi hakkında artan şikâyetler ve bir standardın belirlenememesi problemini çözmek için Belediye Meclisi toplanarak yeni kararlar aldı. Daha önce fırıncıların talep ettiği kiloluk ekmek çıkarılması konusunda incelemelerde bulunan belediye daha çok odun yakıldığını bizzat tespit ederek, yarım kiloluk ekmek çıkarma şartını kaldırdı. Ayrıca, birinci nevi[çeşit] ekmeğin içeriğinde değişiklik yapılarak Uşak buğdayı kullanılmasına karar verilmiş bu buğdayın özelliğiyle de yeni ekmek daha esmer çıkmıştı. İkinci nevi ekmeğin de bir kiloluk ve yuvarlak olarak üretilmesi planlanmıştı.⁵⁰²

Belediyenin pahalılığı azaltmak ve standardı belirlemek amacıyla yaptığı bu hamle ters tepti, yeni birinci nevi ekmek neredeyse bütün İzmir'in mide sorunu yaşamasına neden oldu. Halk “böyle ucuzluk olacağına keşke olmasaydı” diyecek seviyeye gelmişti. Yaşanan gelişmeler üzerine Belediye Meclisi 26 Nisan'da acil bir şekilde toplanarak geç vakitlere kadar meselenin çözümünü görüştü ve birinci nevi ekmek için yeni bir karışım oranı belirlendi. Ayrıca bu toplantıda francala ekmek çıkarılmasına da karar verildi.⁵⁰³

Belediyenin francala ekmek çıkarma kararının ardından İzmir'deki unculardan fabrikatör Sabri Kazım Bey belediyeye giderek francalaya biçilen 19 kuruş fiyatın

⁴⁹⁹ “Furuncular Ne Diyorlar”, *Ahenk*, 8 Ekim 1929, s. 1.

⁵⁰⁰ “Hamur Ve Çamur Yapan Garip Bir Fabrika”, *Ahenk*, 17 Kasım 1929, s. 2.

⁵⁰¹ “Ucuz Ekmek Çıkarılacak”, *Anadolu*, 31 Ocak 1930, s. 1; “Ekmek”, *Anadolu*, 24 Şubat 1930, s. 5.

⁵⁰² “Ekmek Ucuzladı”, *Anadolu*, 21 Nisan 1930, s. 1-4.

⁵⁰³ “Ekmekler Hamur”, *Anadolu*, 27 Nisan 1930, s. 4; “Yediğimiz Ekmekler Ne Halde”, *Anadolu*, 28 Nisan 1930, s. 1.

fazla olduğunu ve kendisinin aynı ekmeği 16 kuruşa imal edebileceğini söyledi. İlk olarak ekmek ve zahire işlerine bakan belediyeden Balcızade Hakkı Bey'e yönlendirildi ve hesaplamalar yapıldı. Daha sonra tekrar Hulusi Bey ile görüştü. Hulusi Bey fabrikatöre: “*Francalayı 16 kuruşa mal edeceğinizi söylüyorsunuz. Çok güzel. Fakat bize evvela paçalınızı bildirmeniz lazımdır. Bundan başka bir numune çıkarmanız icap eder. Bunları yaptıktan sonra sizinle esaslı surette konuşur, hesaplı, kitaplı müzakeratta bulunuruz*” şeklinde açıklama yaptı.⁵⁰⁴

Sabri Bey, bu konuşmadan sonra hemen numuneyi üreterek belediyeye iddialarını kanıtladı ve bu gelişmeyle belediyenin fırıncılar tarafından aldatıldığı ortaya çıktı. Fırınlarda satılan francala ile belediyenin fırıncılara sunduğu numune arasında çok büyük fark vardı. Karşıyaka Belediyesi bunu daha önceden fark ettiği için francala çıkarılmasını yasaklamıştı. Hulusi Bey'in de geç de olsa francalayı yasaklayacağını yakın çevresine söylediği iddia edilmişti.⁵⁰⁵ Buna rağmen 3 Mayıs'ta Belediye Meclisi'nin aldığı karara göre francala üretimi yasaklanmamıştı. Bu meclis toplantısında alınan asıl önemli karar ise birinci nevi ekmeğe arpa, darı ve bakla unu karıştırılmaması olmuştu. Bu karara göre ekmeğin %90'ı Uşak buğdayı, %10'u yerli buğdaydan üretilcekti.⁵⁰⁶

Ekmek meselesinin gündemi meşgul eden bir diğer önemli yanı da fiyatlardı. Ekmek fiyatlarının belirlenmesinde birçok farklı değişken bulunmaktaydı. 1928 yılında tarım sezonunun kötü geçmesiyle piyasada yaşanan buğday kıtlığı nedeniyle ekmek fiyatlarında zam yapıldı.⁵⁰⁷ Ancak 1929 yılındaki ekonomik krizin ağırlaşması ve özellikle tüm dünyada ürün fazlalığının yaşanması nedeniyle ihraç edilemeyen buğdaylar elde kalmış; bu da fiyatların düşmesine neden olmuştu.⁵⁰⁸

Pahalılıkla mücadele eden belediye, ekmekteki ucuzluk konusunda un ve zahire tüccarları ile de mücadele etmek zorunda kaldı. Ocak ayında İktisat Vekâleti'nin un vergisinin düşürülmesi kararına karşı olan tüccarlar, Vali Kazım Paşa başkanlığındaki Ticaret Odası'nda Hulusi Bey'in de katıldığı toplantıda bir karar çıkmayınca işin

⁵⁰⁴ “Bir Teklif Var!”, *Anadolu*, 1 Mayıs 1930, s. 1-2.

⁵⁰⁵ “Ekmek Meselesi Değişiyor”, *Anadolu*, 2 Mayıs 1930, s. 1-3.

⁵⁰⁶ “Ekmek Meselesi”, *Anadolu*, 4 Mayıs 1930, s. 1-3.

⁵⁰⁷ “Ekmek Pahalılandı”, *Ahenk*, 2 Ekim 1928, s. 2; “Ekmek Fiyatları Arttı”, *Ahenk*, 2 Nisan 1929, s. 2.

⁵⁰⁸ Genç, *a.g.e.*, s. 126.

Ankara'ya kadar gitmesine neden olmuşlar ancak vergi indiriminin önüne geçememişlerdi.⁵⁰⁹

Buğday piyasasındaki düşüş nedeniyle 1929 Nisan ayından itibaren ekmek fiyatları ucuzlamaya devam etti.⁵¹⁰ 1929 kış aylarındaki genel fiyat artışıyla birlikte ekmek fiyatlarına da zam yapılmak zorunda kalındı⁵¹¹ ancak piyasalardaki birikim nedeniyle 1930 yılı Şubat ayından sonra fiyatlardaki düşüş devam etti.⁵¹² Belediye en son fiyatı 16 buçuk kuruşa indirmesine rağmen basın bu ucuzluktan memnun olmuyordu. *Anadolu* gazetesine göre buğday piyasasındaki düşüş gerçekten dikkate alındığında ekmeğin kilosunun 10 kuruşa satılması gerekmektedir.⁵¹³ Bu haberleri yakından takip eden Belediye Muamelat Müdürü Mustafa Adil Bey konu hakkında *Anadolu* gazetesine bir açıklamada bulundu. Fiyatların piyasaya göre oldukça uygun olduğunu söyleyen Adil Bey talep edildiği takdirde ayrıntılı hesabın basına verilebileceğini de eklemiştir.⁵¹⁴

Basın bu açıklamalarla yetinmemiş ve İzmir'deki fiyatları Aydın'daki ekmek fiyatlarıyla karşılaştırarak Aydın'da daha ucuz ekmek yenildiğini yazmıştı. Bu haberin yayınlanması üzerine Hulusi Bey konuyu araştırarak, orada çıkan ekmeğin bir numunesi ile un fiyatlarını gösteren bir cetvel hazırlattı. Hulusi Bey'in verdiği bilgilere göre, Aydın'da ekmeğin ucuz olmasının nedeni fırınlarda çalışanlara daha az yevmiye verilmesi ve dükkân kiralarının İzmir'e göre çok daha ucuz olmasıydı.⁵¹⁵

Hulusi Bey'in bu yüzden ekmek fiyatlarının daha fazla düşmeyeceğini söylemesine rağmen kısa bir süre sonra ekmeğin kilosu 16 kuruşa kadar düşürüldü. *Anadolu* gazetesi fiyatlardaki bu düşüşün daha da devam edeceğini iddia etmişti.⁵¹⁶ İzmir basınındaki diğer gazeteler de ekmeğin ucuzlaması konusunda ısrarına devam etmiş ve çeşitli iddialar ortaya atılmıştı. *Anadolu* gazetesi ekmek meselesindeki fiyat ve kalite sorunlarının kaynağı olarak buğday ve un tüccarlarının, fabrikatörlerin nüfuzunu göstermekteydi.⁵¹⁷ *Hizmet* gazetesi daha da ileri giderek Belediye Un Fabrikası ve

⁵⁰⁹ "İzmir Değirmencileri", *Anadolu*, 17 Ocak 1929, s. 1.

⁵¹⁰ "Ekmek Ucuzluyor", *Ahenk*, 14 Nisan 1929, s. 2; "Ekmek Ucuzladı", *Hizmet*, 4 Temmuz 1929, s. 1.

⁵¹¹ Genç, aynı yer.

⁵¹² "Ekmek 40 Para Ucuzladı", *Anadolu*, 7 Şubat 1930, s. 3; "Ekmek Ucuzladı", *Anadolu*, 24 Şubat 1930, s. 1.

⁵¹³ "Ekmek Daha Fazla Ucuzlayabilir", *Anadolu*, 26 Şubat 1930, s. 1.

⁵¹⁴ "Ekmek Fiyatları Daha Fazla İndirilemez Mi?", *Anadolu*, 12 Mart 1930, s. 1.

⁵¹⁵ "Ekmek", *Anadolu*, 25 Mart 1930, s. 2.

⁵¹⁶ "Ekmek Bugünden İtibaren Ucuzladı", *Anadolu*, 15 Nisan 1930, s. 1.

⁵¹⁷ "Ekmek Meselesi", *Anadolu*, 4 Mayıs 1930, s. 1-3.

Balcızade Hakkı Bey'in isimlerini zikretmişti. Bunun üzerine Hulusi Bey gazetelere bir mektup göndererek açıklamada bulundu:

“Muhterem Efendim, 6 Mayıs tarihli salı günkü Hizmet gazetesinin birinci sahifesinde (Ekmek mes'elesi) başlığı altında Belediye un fabrikasından bahsederek diğer gazeteleri de mevzubasederek (Dost manevraları) gibi bazı tabirlerle Balcızade Hakkı Bey'in ismi de zikredilmişti. Bu münasebetle merbut[ilişik] tavzihi gazetenizle de dercetmenizi rica ve bilvesile arzı hürmet eylerim muhterem efendim.

Un fabrikamız Belediye tarafından sırf un tahniye ücretini [buğday öğütme ücreti] makul hadde irca[döndürme] maksadile işletilmektedir. Filvaki fabrika faaliyete geçtiği vakit kilede tahniye ücreti 40 kuruştı. Fabrikamız bunu 20'ye indirince diğer fabrikalar da aynı suretle harekete mecbur kalmışlardır. Fabrika bütün un tüccarlarının emrine bırakılmıştır. İsteyen buğdayını öğütebilir. Ticari kaideler dâhilinde muntazaman işleyebilmesini temin için fabrikaya umur ve muamelâtı ticariyedeki ihtisası dolayısıyla nezaret vazifesi Belediye meclisi kararla Balcızade Hakkı Beye verilmiştir. Hakkı Beyin bunda zerrece menfaati yoktur. Bilâkis maddi manevi külfetli vatanî bir hizmet yapmaktadır. Belediye un ticareti yapmadığı gibi Balcızade Hakkı Bey de un ticareti yapmaz. Hatta zahire ticareti ile de meşgul olmadığı gibi fabrikacılığı da yoktur. Bu vuzuh ve sarahat karşısında Balcızade Hakkı Beye teşekkürden başka yapacak bir işimiz yoktur”⁵¹⁸

Basın ve halk, ekmeğin daha da ucuzlamasını beklerken, Mayıs ayının ortasından itibaren artan tahıl fiyatları nedeniyle en son 13 kuruş 10 paraya kadar düşen ekmek fiyatlarına yeniden zam yapılmış ve bu kademeli olarak devam etmiştir.⁵¹⁹

2. 4. 2. Et Fiyatları

Belediyenin vurgunculukla mücadele etmek zorunda kaldığı bir diğer alan da et piyasasıydı. İzmir Belediyesi kendi mezbahasını açmak için 1925 yılında girişimde bulunmasına rağmen bütçe yetersizliği nedeniyle mezbahanın özel girişimler tarafından yapılıp bir süre işletildikten sonra belediyeye geçmesine karar verildi. 1926'da imzalanan anlaşmayla 10 yıl 8 ay süreyle imtiyaz sahibi İzmir Mezbahası Türk Anonim Şirketi oldu.⁵²⁰ Bu sistemde celepler komisyonculardan aldıkları hayvanları mezbahada kestirip kasaplara satmaktaydı. Böylece daha önce 100 kuruşa mal edilen bir kuzunun kasaba maliyeti 207,5 kuruşa çıkıyor, bu da et fiyatlarının artmasına neden oluyordu.⁵²¹

⁵¹⁸ “Belediye Reisi Bey”, *Anadolu*, 8 Mayıs 1930, s. 1-2.

⁵¹⁹ “Ekmek”, *Anadolu*, 19 Mayıs 1930, s. 4; “Anladık Fakat!”, *Anadolu*, 26 Mayıs 1930, s. 1.

⁵²⁰ Kurt, *a.g.e.*, s. 235-236.

⁵²¹ Zeynel Besim, “Mezbaha”, *Hizmet*, 17 Kasım 1929, s. 1.

Belediye de söz konusu fiyatları kontrol altına almak için narh koydu. Buna rağmen kasapların narhtan fazla et satarak vurgunculuk yapmaya devam ettikleri belediye teftişlerinde ortaya çıkıyordu. Kasaplar sadece yüksek fiyatla et satmıyor, satamadıkları etleri uzun süre buzlukta tutarak bayat etleri de satıyorlardı. Koyun kıymasıyla keçi eti, manda ile de sığır etini karıştırıyorlardı.⁵²²

Vurgunculukla mücadelede teftişler yeterli kalmadığı için belediye kendi et satmak için bir teşkilat kurdu. Bu teşkilat günlük olarak çevre kazalardan kuzu getirip kesti ya da kesilmiş et alarak belirlenen narhtan çok daha ucuza sattı. Bu işe önem veren belediye, et satmak için içi çinko kaplı arabalar yaptırdı. Belediye'nin bu hamlesi başarılı oldu ve kasaplar rekabet edebilmek için et fiyatlarını düşürmek zorunda kaldılar.⁵²³ Tüm bu çabalara rağmen vurgunculuğa devam eden dükkânlar ile ilgili halktan ihbarda bulunmaları istendi.⁵²⁴

1930 yılı Mart ayında, belediye meclisinin kararıyla kuzu eti narhı 80 kuruşa düşürülünce hayvan sahipleri ve celepler belediyeye müracaat etti ve Belediye Başkanı Hulusi Bey onları dinleyerek gerekli açıklamalarda bulundu.⁵²⁵ Celepler zebih [kesim] ücretleri yüksek olduğu için bu indirimlerden zarar gördüklerini ve pahalılıkla mücadele etmek için asıl olarak kesim ücretlerinin yarı yarıya düşürülmesi gerektiğini iddia etmişlerdi.⁵²⁶

Belediyenin fiyatları kontrol etme çabaları ve vurgunculukla mücadele için aldığı önlemlere rağmen söz konusu sıkıntılar İzmir Mezbahası Türk Anonim Şirketi'nin 1937 yılında belediyeye devrine kadar devam etmiştir.⁵²⁷

2. 4. 3. Hal İnşa Meselesi

Belediye hayat pahalılığı ile mücadele amacıyla sebze halleri kurmak istiyordu. Hulusi Bey, 12 Haziran 1928 tarihinde verdiği beyanatta konu hakkında çalışmaların tamamlandığını ve inşaatla başlanması için 300.000 liranın arandığını söyledi.⁵²⁸ 1929 yılında İş Bankası'ndan kredi alınmasının gündeme gelmesiyle hal inşası krediyle

⁵²² “Kasaplar İçin”, *Ahenk*, 14 Kasım 1927, s. 2; “Kokmuş Et Satan Kasaplar”, *Ahenk*, 14 Kasım 1929, s. 1.

⁵²³ “Kasaplar Eti Ucuzlattı”, *Anadolu*, 3 Mart 1929, s. 1

⁵²⁴ “Kasaplar Narhı Dinlemiyorlar”, *Anadolu*, 20 Mart 1930, s. 1.

⁵²⁵ “Kuzu Eti”, *Anadolu*, 31 Mart 1930, s. 2.

⁵²⁶ “İşlerine Gelmiyor?”, *Anadolu*, 1 Nisan 1930, s. 1.

⁵²⁷ Kurt, *a.g.e.*, s. 253; Acar, *a.g.e.*, s. 495.

⁵²⁸ “Belediye Reisi Hulusi Beyin Beyanatı”, *Hizmet*, 12 Haziran 1928, s. 1.

yapılacaklar programında da yer aldı. Ancak buradaki tahsisat 200.000 liraydı ve sadece sebze değil et ve balık halleri de kurulması planlanmaktaydı. Böylece satışlar tek bir yerde, esnaf tarafından ve belediyenin kontrolünde yapılacaktı. Ayrıca dükkân kiralarının yüksekliği nedeniyle birçok bölgede dükkânlar inşa edilerek esnafa ucuza verilmesi de düşünülmekteydi.⁵²⁹

Hizmet gazetesinden Zeynel Besim Bey'e göre söz konusu hallerin kurulmasıyla hancı-üretici, kasap-celep arasındaki ilişki bozulacaktı. Bu durumun önüne geçilmesi için de Ziraat Bankası ya da belediyenin üreticiye kredi vermesi gerekiyordu.⁵³⁰

Hal inşa meselesi Hulusi Bey döneminden sonra da İzmir Belediyesi'nin planları arasında yer almış, Behçet Uz'un 1938 yılındaki imar programında da balık hali için 75.000 ve merkez hal için 400.000 liralık tahsisat ayrılmıştır.⁵³¹

2. 5. Belediye Başkanlığı ile Liman İşleri Müdürlüğü (1927-1930)

Hulusi Bey, 1927 yılı sonunda belediye başkanı seçilmiş, Haziran 1930'a kadar bu makamda kalmış ve iki görevi birlikte yürütmüştü. Belediye işleri konusunda dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden ve bunları İzmir'de de uygulamak için çabalayan Hulusi Bey, liman işleri için de aynı hassasiyeti gösteriyordu. 1929 yılındaki Avrupa seyahatinde Hamburg'a da giderek limanların çalışma sistemlerini ve sahip oldukları teçhizatları yakından incelemiştir.⁵³²

1930 yılında yerel basında liman şirketine yönelik eleştiriler artış gösterdi. Özellikle Nisan ayının sonunda *Anadolu* gazetesinde çıkan yazı dizisiyle şirketin varlığı sorgulanmaya başladı. 29 Nisan tarihli *Anadolu* gazetesinde çıkan bir yazıda "Bu şirket niçin teşekkül etti, ne yapacaktı ve şimdi ne iş yapıyor" alt başlığı ile liman şirketinin faaliyetleri mercek altına alındı. Yazıya göre hükümet, şirketi ihracat maddelerini korumak, işleri geliştirmeye çalışmak, ucuzluğu temin etmek için kurmuştu ancak şirket bunların hiçbirini yerine getirmemiş; gerekli modern tesisatı almamış ve

⁵²⁹ "Borç Alınan İki Milyon Lira İle", *Hizmet*, 12 Kasım 1929, s. 1-2; Serçe, *a.g.e.*, s. 233.

⁵³⁰ Zeynel Besim, "İmar", *Hizmet*, 3 Temmuz 1929, s. 1.

⁵³¹ Baran, *a.g.e.*, s. 82-83.

⁵³² "Hulusi B. Tetkikat İçin Avrupaya Gidiyor", *Ahenk*, 18 Temmuz 1929, s. 2.

kurulduğundan beri yüksek tarifelerde bir değişiklik yaşanmamıştı. Gazeteye göre şirket tamamen kalkmamalı, sadece zihniyeti değişmeliydi.⁵³³

Bir sonraki gün şirketin memlekete yararı olmadığını nedenleri uygulanan tarife fiyatları üzerinden örneklerle açıklandı. 1 Mayıs'ta da bu örneklere devam edildi ve şirketin memlekete yararlı olabilmesi için modern tesisat; son sistem vinçler, boşaltma ve yükleme işlerini kolaylaştırmak için vapurların rıhtıma rampa etmesini sağlamak gibi önerilerde bulunuldu. Hulusi Bey'in de bu ihtiyaçların farkında olduğu şu şekilde vurgulandı:

“...Geçenlerde Avrupa'ya giden şirketin İdare Meclisi Reisi Doktor Hulusi Bey, avdetinde Hamburg limanında gördüğü asri tesisatı - velev kısmen olsun- İzmir limanında vücuda getirmek istediğini söylemişti. Bu, bizim iddialarımıza en kuvvetli bir delildir. Şirketin en salahiyettar bir rüknü olan Hulusi Bey de, Tahmil ve Tahliye işlerinin bugünkü vaziyetinden memleketin zarar gördüğünü anlamış ve asri tesisat vücuda getirmek hususundaki vaatleri hatırlıyarak filî eserler meydana koymak istemiştir...”⁵³⁴

Gazetenin kanaatine göre modern tesisat bulundurulduğu takdirde tarifede %50 indirim sağlanacaktı. Tesisatın alınması için de şirketin verdiği maaşlarda kesinti yapması önerilmişti. Maaş meselesi aynı gün çıkan “Efendiler! Neredeyiz!” başlıklı başka bir yazının da konusu olmuş, zamanında dört kişiyle yönetilen liman işleri için şu an yüzlerce memurun kullanıldığından ve bunların yüksek maaşlarından şikâyet edilmişti.⁵³⁵

Liman işleri hakkındaki eleştirilerin artması ve mecliste de limanlar hakkında tartışmalar yaşanması üzerine, bu dönemde basına konuşmamayı tercih eden Hulusi Bey bir açıklama yapmak zorunda kaldı.⁵³⁶

İzmir Ticaret Odası, 27 Mayıs'ta geçmiş yıllardaki tahmil ve tahliye fiyatlarını karşılaştıran bir bülten yayınladı; Hulusi Bey de bu bülteni kullanarak tarifelerin geçmiş yıllara göre pahalı olmadığına dair *Anadolu* gazetesine bir cevap gönderdi. Gazete konu hakkında Ticaret Odası Umumi Kâtibi Turgut Bey'le konuşmuş ve o da fiyatların eskilerden az olduğunu yinelemişti. Turgut Bey'e göre şirketin daha çok

⁵³³ “Liman İnhisarları”, *Anadolu*, 29 Nisan 1930, s. 1-4.

⁵³⁴ “Liman İnhisarı”, *Anadolu*, 1 Mayıs 1930, s. 1-3.

⁵³⁵ “Efendiler! Neredeyiz!”, *Anadolu*, 1 Mayıs 1930, s. 1.

⁵³⁶ O. K., “Sağa Sola- Eski Köye Yeni Adet”, *Anadolu*, 23 Mayıs 1930, s. 1.

indirim yapamamasının nedeni 1925 yılında devralınan Körfez Vapurlarının bütçe açığını kapatmak zorunda kalmasıydı.⁵³⁷

Anadolu gazetesi Mayıs sonunda Yunanistan'daki liman işlerinin incelemesi için Pire Limanı'na bir muhabir gönderdi. Muhabirin buradaki izlenimleri 28-29 Mayıs tarihlerinde yayınlandı ve ücretler İzmir limanı ile karşılaştırılarak Hulusi Bey'den konu hakkında açıklama yapması beklendi.⁵³⁸

Hulusi Bey'in Haziran ayında belediye başkanlığından çekilmesinin ardından eleştiriler gündemden düşse de hükümetin liman işleri hakkındaki çalışmaları devam etti. Hulusi Bey, konu hakkında görüşmek üzere 16 Eylül'de Ankara'ya gitti.⁵³⁹ Basına göre bu seyahat neticesinde liman şirketinin kandırılması muhtemeldi. İstanbul Liman Şirketi Müdürü Hamdi Bey'in de katılımıyla iki büyükşehrin liman müdürleri ve İktisat Vekili bir toplantı yaptı ve liman işlerinin ıslahı konuşuldu.⁵⁴⁰ Ay sonuna kadar Ankara'da kalan Hulusi ve Hamdi Beyler, 2 Ekim'de İsmet Paşa'nın mecliste yaptığı limanlar hakkındaki açıklamalarında kullanması için İktisat Vekili ile birlikte günlerce çalışarak liman inhisarlarının kuruluş ve faaliyetleriyle ilgili bir rapor hazırladılar.⁵⁴¹

2. 6. Belediye Başkanlığı Sonrası Dönemde Liman İşlerinde Hulusi Bey

1932 yılı başında Hulusi Bey'e hükümet tarafından yeni bir sorumluluk daha verildi. 19. yüzyılın sonundan itibaren yabancıların elinde bulunan Rıhtım Şirketi hakkında 1930'lardan itibaren yolsuzluk iddiaları ortaya atılmış, şirket müdürünün işten kovduğu yöneticilerin bu iddialara dair belgeleri paylaşmasıyla hükümet duruma el koymuştu. Ocak ayında hükümetin yaptığı incelemeler sonucunda şirketin yıllardan beri yaklaşık 800.000 liralık geliri devletten sakladığı ortaya çıktı. Bunun üzerine Heyet-i Vekile kararıyla şirkete el konuldu, şirket binasına polisler eşliğinde girilerek kasalar mühürlendi.⁵⁴² Maliye Vekâleti nakit işleri müdürü Sırrı Bey, İzmir'e gelerek incelemelerde bulundu. Şirketin müdürlüğüne Heyet-i Vekile kararıyla Hulusi Bey tayin edildi. O da teftişlerinin ardından rapor vermek üzere Ankara'ya gitti.⁵⁴³

⁵³⁷ "Liman İnhisarı Meselesi", *Anadolu*, 27 Mayıs 1930, s. 1-3.

⁵³⁸ "Bindiğimiz Dalı Kesiyoruz!", *Anadolu*, 28 Mayıs 1930, s. 1-3; "Yunanlılar Neler Yapıyor?", *Anadolu*, 29 Mayıs 1930, s. 1-4.

⁵³⁹ "Liman İnhisarı", *Anadolu*, 16 Eylül 1930, s. 3.

⁵⁴⁰ "Liman ve Dizbarko", *Anadolu*, 19 Eylül 1930, s. 2.

⁵⁴¹ Koraltürk, *a.g.e.*, s. 271-272.

⁵⁴² *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 25.3.10; "Suiistimal", *Akşam*, 12 Ocak 1932, s. 2; "İzmir Rıhtım Şirketi", *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Ocak 1932, s. 4.

⁵⁴³ "Vaziyetten Sonra İzmir Rıhtım Şirketi", *Akşam*, 17 Ocak 1932, s. 5.

Bu gelişmelerden sonra Rıhtım Şirketi'nin belediyeye devredilmesi tartışılrsa da Ekim 1932'de Nafia Vekili ve şirket delegesi arasında imzalanan sözleşmeyle Rıhtım Şirketi devlet tarafından satın alındı. Mart 1934'te de Liman ve Körfez İşleri Şirketi'ne devredildi.⁵⁴⁴

18 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2521 sayılı Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine dair kanun gereğince İzmir Liman ve Körfez İşleri Şirketi'nin tasfiyesine ve Maliye Vekâleti'ne bağlanmasına karar verildi.⁵⁴⁵ 11 Ağustos'ta toplanan şirket genel meclisinde konuşma yapan Hulusi Bey, şirketin 9 senelik faaliyetlerinden, fiyat indirimi konusundaki başarılarından bahsetti ve Maliye Vekâleti'nden tasfiye için gönderilen telgrafi okudu. Eylül ayına kadar bitmesi gereken tasfiye işlerini yürütmek için başta Hulusi Bey olmak üzere Eczacıbaşı Ferit Bey, Ragıp Bey ve Abdurrahman Sami Bey görevlendirildi.⁵⁴⁶

Belediyeciliği bırakarak liman ve rıhtım işleriyle meşgul olan Hulusi Bey, zamanla bu konudaki en yetkin isim haline geldi ve adı daha büyük makamlar için anılmaya başladı. 1933 yılı Temmuz'undan itibaren devam eden İstanbul Rıhtım Şirketi'nin de hükümete devredilmesine dair çalışmalar ile birlikte tüm limanların tek bir müdürlüğe bağlanması gündeme geldi ve bu makam için en güçlü aday olarak Hulusi Bey görüldü.⁵⁴⁷

Bunların dışında İstanbul Rıhtım Şirketi'nin hükümete devredilmesi neticesinde İstanbul'da rıhtım ve liman işlerinin tek çatı altında toplanması ve yeni kurulacak İstanbul Liman Şirketi Umum Müdürlüğü'ne Hulusi Bey'in tayin edileceği iddia edilmekteydi. Kasım ayında mevcut şirketin tasfiye işlemleri sırasında İstanbul'a gelerek şirkette geç vakitlere kadar çalışması, şirketin eski hesaplarını incelemesi ve ardından Maliye Vekâleti'nin davetiyle Ankara'ya gitmesi bu iddianın en büyük delili olarak görülmekteydi.⁵⁴⁸

Aralık ayında İzmir ve İstanbul liman ve rıhtım işlerinin de “Liman ve Rıhtımlar Umum Müdürlüğü” adıyla tek çatı altında toplanması gündeme geldi. *Akşam*

⁵⁴⁴ Kurt, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁵⁴⁵ *Resmî Gazete*, Sayı 2735, 25 Haziran 1934, s. 4425.

⁵⁴⁶ “İzmir Liman ve Körfez Şirketi Tasfiye Ediliyor”, *Anadolu*, 12 Ağustos 1934, s. 1-2,7; “İzmir Sicilli Ticaret Memurluğundan”, *Anadolu*, 16 Ağustos 1934, s. 6.

⁵⁴⁷ “Limanlar İdaresi”, *Akşam*, 12 Ekim 1934, s. 2.

⁵⁴⁸ “Rıhtım Şirketi”, *Akşam*, 11 Kasım 1934, s. 2; “Liman Şirketinde Yeni İdare”, *Akşam*, 21 Kasım 1934, s. 5.

gazetesinin haberine göre müdür olarak Hulusi Bey ve İzmir Liman Şirketi Umumi Müfettişi Fikri Bey düşünülse de Hulusi Bey'in tayini daha muhtemel görülmekteydi.⁵⁴⁹ Aralık sonunda gazetelerdeki tahminler tutmamış, İstanbul Liman ve Rıhtım idaresinin başına Ali Rıza Bey getirilirken, İzmir Liman ve Rıhtım Umum Müdürlüğüne de Hulusi Bey tayin edilmişti. İzmir ve İstanbul Liman ve Rıhtım idareleri de Maliye Vekâleti'ne bağlanmıştı.⁵⁵⁰ *Akşam* gazetesi "...İzmir'de liman işlerini ıslah etmiş ve ihracat mevsimlerinde ihracata sekte vermemek için şirketin şatlarını artırmış, bir de büyük tersane inşa ettirmiştir. Tersane; büyük vapurların tamirlerini bile yapabilecek mükemmeliyettedir. Körfezde işleyen yolcu vapurları da onun zamanında yenileştirilmiş ve çoğaltılmıştır..." sözleriyle daha önceki önemli icraatlarından bahsederek Hulusi Bey'in tayinini duyurmuştu.⁵⁵¹

16 Ocak 1935'te göreve başlayan⁵⁵² Hulusi Bey, İstanbul'daki meslektaşı ile birlikte Maliye Bakanlığı ile aralarındaki ihtilaf nedeniyle 1 Haziran ayında istifa etti.⁵⁵³ Hulusi Bey'in yerine vekâleten şirketin Umum Muamelat Müdürü Haşmet Dülge tayin edildi. Aralık ayı başında da Dülge kalıcı olarak bu göreve getirildi.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ "Liman ve Rıhtımlar Umum Müdürlüğü", *Akşam*, 2 Aralık 1934, s. 2.

⁵⁵⁰ "Rıhtım, Liman Maliye Bakanlığına Bağlandı", *Yeni Asır*, 30 Aralık 1934, s. 2; "İzmir Liman ve Rıhtım İşleri Hakkında", *Anadolu*, 1 Ocak 1935, s. 2; Hulusi Bey'in tayin belgesi için bkz. *BCA*, FN: 30.11.1.0, YN: 92.44.14.

⁵⁵¹ "İzmir Limanı", *Akşam*, 9 Ocak 1935, s. 6.

⁵⁵² "İzmir Liman İşleri Yeni Şeklini Alıyor", *Anadolu*, 17 Ocak 1935, s. 3.

⁵⁵³ "İstanbul ve İzmir Liman Direktörleri", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1935, s. 3.

⁵⁵⁴ "Liman Genel Direktörlüğü", *Anadolu*, 20 Haziran 1935, s. 1; *BCA*, FN: 30.11.1.0, YN:100.37.17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DR. HULUSİ ALATAŞ'IN SAĞLIK BAKANLIĞI DÖNEMİ FAALİYETLERİ (1937-1945)

3. 1. Sağlık Bakanı Hulusi Alataş

1936 yılında meclise giren Hulusi Alataş, 1937-1945 yılları arasında, II. Dünya Savaşı'nın siyasî ve ekonomik etkilerinin ağır bir şekilde hissedildiği zor koşullarda sağlık bakanlığı gibi büyük sorumluluk gerektiren bir görev üstlendi. Söz konusu koşullar nedeniyle salgın hastalıklarla mücadele ve sağlık hizmetlerinin ülke geneline yayılmasının zor olduğu bir dönemde bakanlık yapan Alataş yedi yıl görevde kaldı ve 1945 yılında tartışmalı bir şekilde görevden ayrıldı.

3. 1. 1. Siyasete Giriş ve Bakanlık Süreci

Liman işlerinden 1935 yılı Haziran ayında ayrılan ve serbest doktorluk⁵⁵⁵ yapmaya devam eden Hulusi Alataş için bu yıl yeni bir siyasî kariyerin başlangıcı olmuştu. Belediye Başkanlığı sırasında iş yapmaya önem verip siyasetten uzak durmaya çalışan Alataş'a ilk vekillik teklifi 1930 yılında bizzat İsmet Paşa tarafından yapılmıştı. Liman işleri hakkında bilgi vermek için Alataş ile birlikte Ankara'ya giden ve söz konusu teklife şahit olan İstanbul Liman İşleri Müdürü Ahmet Hamdi Başar, yaşananları şu şekilde aktarmaktaydı:

“...Bir teveccüh eseri olmak üzere İsmet Paşa oturduğumuz Belvü Palas Otelinden otomobillerine alarak Hulusi Bey'le beni Ankara At Yarışları'na götürdüler... İsmet Paşa hem beni, hem Hulusi Bey'i mebus olarak Meclis'e alacağını söylediği zaman, Hulusi Bey gayri ihtiyari bir “cık” dedi ve siyasete akli ermediğini, doktorluğun ve İzmir Liman Şirketi'nin kendisine daha iyi olduğunu söyledi. Bir tarihi hatıra olmak üzere kaybettiğim bu olayı şimdi yazarken Doktor Hulusi Bey'in ‘cık’ının esrarını henüz çözememiş bulunuyorum. Çünkü o zaman sıhhatinin de düzgün olmadığından şikayet eden değerli arkadaşım, sonra hem mebus hem de vekil oldu. Acaba siyasete akli ermediği vesaire şeklindeki itirazlarla bu işi başlangıçta kabul etmemesi mi mebus ve vekil olmasına sebep oldu? Hâlâ kestirememekteyim.”⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Temmuz ve Ağustos ayındaki gazetelerin son sayfalarında Hulusi Alataş'ın muayene ilanlarını görmek mümkündür. İlan örneği için bkz. *Yeni Asır*, 22 Ağustos 1935, s. 8.

⁵⁵⁶ Koraltürk, *a.g.e.*, s. 272-273.

Liman işlerinden istifa ettikten sonra sadece doktorlukla meşgul olan Alataş'ın bu fikirleri 1936 yılında değişti. Haziran 1935'te Aydın Milletvekili Abidin Özmen vekillikten istifa ederek I. Umumi Müfettişlik görevini üstlenmişti.⁵⁵⁷ 1936 yılı başında vekil eksikliği bulunan Erzurum, Aydın, Çankırı, Çoruh, Zonguldak ve Diyarbakır şehirlerinde seçim yapılmış, CHP'nin Abidin Özmen'den boşalan Aydın için adayı Hulusi Alataş olmuştu.⁵⁵⁸ Bu haberi İzmir'de iken alan Alataş, hemen Atatürk'e şükran ve saygılarını sunan bir telgraf çekti.⁵⁵⁹

12 Ocak 1936'da gerçekleşen seçimde oy veren 531 ikincil seçmenden 526'sının oyunu alarak Aydın Milletvekili oldu.⁵⁶⁰ 16 Ocak'ta meclise katılan Alataş, bu yıl içerisinde iki kez iktisat encümenliğine seçildi.⁵⁶¹ Alataş, kendisini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği)⁵⁶² taşıyacak olan asıl görevi 1937 yılında üstlenecekti. Başbakan İsmet İnönü; bakanlara yardımcı olmak, meclisteki işleri bakanlar adına takip etmek ve bakanlıklara yöneltilen soruları cevaplamak gibi yetkileri bulunan bir "Siyasî Müsteşarlık" organının kurulmasına karar verdi. Milletvekillerinden seçilecek bu müsteşarların bakanların yanında yetişerek gelecekte bu koltuğa oturabilecekleri düşünülüyordu.⁵⁶³

1937 yılı başında konu basının gündemine gelmiş ve çeşitli iddialar da ortaya atılmıştı. Bu iddialar arasında Hulusi Alataş'ın Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olacağı da yer alıyordu.⁵⁶⁴ Siyasî Müsteşarlık statüsü 18 Şubat 1937'de *Resmî Gazete*'de yayınlanan

⁵⁵⁷ Semra Kılıç, *Türk Siyasi Hayatında Abidin Özmen*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016, s. 5-6.

⁵⁵⁸ Güneş, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁵⁹ Hulusi Alataş'ın telgraf metni: "Bütün bir acun değerinde olan yüksek tevaccühünüzle saylav namzetliğimin konulmasına müsaade buyrulmasından dolayı sonsuz şükranımı derin saygılarımla birlikte sunmağı kutsal bir ödev bilirim kurtarıcı ve yaratıcı büyük önderime sönmez imanla bağlılığım bitmez borcum vardır. Ulu katınıza sunduğum minnet ve saygılarımın lütfen kabul buyrulmasını yalvarım büyük önder büyük Atatürk." Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), Yer No(YN): 92, Fihrist No (Fih): 1-11.

⁵⁶⁰ "Dün Altı Vilayette Saylav Seçimi Yapıldı", *Ulus*, 13 Ocak 1936, s. 1; Hulusi Alataş'ın 1936 Yılı Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Devre 5, Sicil No: 403

⁵⁶¹ "Meclis Encümenlerine Seçimler", *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1936, s. 3; "B.M. Meclisinin Dünkü Toplantısında İhtisas Encümeni Azaları Seçildi", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1936, s. 8.

⁵⁶² Günümüz Sağlık Bakanlığı ilk olarak 1920 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti adıyla kurulmuştur. Harf inkılabından sonra adı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti olarak değişmiştir. 1936'dan itibaren de bu isimle birlikte Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı da kullanılmıştır. 1991 yılında sosyal yardım faaliyetleri bakanlığın görevlerinden çıkarıldıktan sonra günümüzdeki adını almıştır. Bkz. Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet'inden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 214-215. Metnin kalanında Sağlık Bakanlığı ifadesi kullanılacaktır.

⁵⁶³ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 80-82

⁵⁶⁴ "Siyasî Müsteşarlar Hakkında Yeni Rivayetler", *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1937, s. 3.

3117 numaralı kanunla resmen kabul edildi.⁵⁶⁵ 24 Mart'ta İnönü'nün imzasıyla çıkan siyasî müsteşarlar ile ilgili kararname ile isimler belli oldu ve Şubat ayında da iddia edildiği gibi Hulusi Alataş, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olarak seçildi.⁵⁶⁶

29 Mart'ta göreve başlayan Alataş, iskân edilen göçmenlerin durumlarını incelemek için 11 Eylül'de İzmir'e gittiğinde bunun müsteşarlıktaki son işlerinden biri olduğunu bilmemekteydi.⁵⁶⁷ İnönü'nün Atatürk'le yaşadığı fikir ayrılıkları sonucunda 20 Eylül'de başbakanlıktan çekilmesinin ardından vekâleten göreve gelen Celal Bayar döneminde, Atatürk'ün de memnuniyetsizliğini dile getirdiği siyasî müsteşarlık kanunu lağvedildi ve 30 Eylül'de müsteşarlar gece vakti Ankara'ya çağırılarak istifa ettirildi.⁵⁶⁸

Vekâleten başbakanlık yapan Bayar, Atatürk tarafından yeni kabine kurmakla görevlendirildi. Bu görevlendirmede de Alataş'ın kaderini etkileyecek önemli bir gelişme yaşandı. 1925 yılı Mart ayından beri aralıksız olarak Sağlık Bakanlığı yapan Refik Saydam, yeni kabinede sağlık sorunları nedeniyle yer alamayacağını açıkladı. Bu resmî nedene rağmen gerçek oldukça farklıydı. Atatürk, İsmet İnönü kabinesindeki bakanlara Bayar ile birlikte çalışıp çalışamayacaklarını sormuş ve sadece Refik Saydam kabinede yer almayı istememişti.⁵⁶⁹

İnönü kabinesini değiştirmeyip düzenli çalışan sistemi bozmak istemeyen Bayar da Saydam'ın yerine İnönü'nün yakın arkadaşı olan Alataş'ın Sağlık Bakanı olmasına karar verdi. Bunu bir incelik olarak gören Atatürk, Bayar'ı takdir ederek bu seçimi onayladı.⁵⁷⁰ Alataş'a bu durumu da bizzat Atatürk haber vermiş ve iddialara göre çevresindeki Eczacıbaşı Ferit Bey gibi dostlarının “*politikanın vefasızlığı*” konusundaki uyarılarına rağmen bu büyük görevi kabul etmişti.⁵⁷¹ Böylece Alataş'ın 1945 yılı Ocak ayına kadar sürecek olan Sağlık Bakanlığı dönemi 1 Kasım 1937'den itibaren başlamıştı. Bakan olduğu hükümetlere dair bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

⁵⁶⁵ *Resmî Gazete*, Sayı: 3537, 18 Şubat 1937, s. 76-96.

⁵⁶⁶ “Vekaletsiz Vekiller”, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1937, s. 1-7.

⁵⁶⁷ “Sihhat Vekâlati Siyasî Müsteşarı İzmirde”, *Akşam*, 12 Eylül 1937, s. 4.

⁵⁶⁸ Nihal Burcu Kaya, *Siyasî Açıldan I. Ve II. Celal Bayar Hükümetleri (1937-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 116.

⁵⁶⁹ Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 226.

⁵⁷⁰ Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 9. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 328-329.

⁵⁷¹ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakıf Yayınları, İstanbul, 1998, s. 294-295.

Tablo 1. Hulusi Alataş'ın Bakanlık Süresi Boyunca Görev Aldığı Hükümetler.

Hükümet	Başbakan	Görev süresi
9. Hükümet	1. Celal Bayar	25 Ekim 1937 - 11 Kasım 1938
10. Hükümet	2. Celal Bayar	11 Kasım 1939 - 25 Ocak 1939
11. Hükümet	1. Refik Saydam	25 Ocak 1939 - 3 Nisan 1939
12. Hükümet	2. Refik Saydam	3 Nisan 1939 – 9 Temmuz 1942
13. Hükümet	1. Şükrü Saraçoğlu	9 Temmuz 1942 – 9 Mart 1943
14. Hükümet	2. Şükrü Saraçoğlu	9 Mart 1943 – 18 Ocak 1945

Kaynak: Hüseyin Demirtola ve Asuman Attila, “Türkiye’de Cumhuriyet’ten Bu Güne Merkezi Sağlık Yöneticileri”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2015, ss. 1-17.

3. 1. 2. Alataş'ın İstifası Üzerine

Hulusi Alataş'ın yedi yıl süren bakanlık serüveni 1945 yılı Ocak ayında nedeni tam olarak belli olmayan bir şekilde son buldu. Resmî olarak sağlık sorunları sebebiyle 18 Ocak 1945'te bakanlıktan istifa etse de gerçek tamamen farklıydı. Alataş'ın istifası aslında bir görevden almaydı ve bu karar Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun önerisi ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün onayıyla alınmıştı. İstifadan iki gün önce, 16 Ocak Salı günü, CHP Meclis Grubu toplanmış ve bu toplantıda Elazığ Milletvekili Sabit Sağaroğlu'nun sıtma hakkında verdiği tavrı üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştı.⁵⁷² Sıtmayla mücadele konusunda birçok soruyla karşılaşan Alataş, defalarca kürsüye gelerek açıklamalar yapmış ancak vekilleri memnun edememişti.

Grup toplantısında yaşananları yakından takip eden Başbakan Saraçoğlu, 17 Ocak'ta Cumhurbaşkanlığına özel ve acele olarak gönderdiği yazıda pek çok vekilin Sağlık Bakanlığı'nın faaliyetleri hakkında kötü konuştuğunu, Alataş'ın da zayıf cevaplar verdiğini bildirmiş ve şunları söylemişti: “*Celseden ayrıldıktan sonra kendi kendime düşündüm: böyle bir konuşmadan sonra sıhhiye vekilini işinde tutmak mı daha az fenadır, yoksa işinden ayırmak mı daha az fenadır? Bu düşünceden sonra işinden çıkarmayı daha az fena buluyorum.*”⁵⁷³ Saraçoğlu kararını çoktan vermiş, Meclis Reisi ve Müstakil Grup Reisi vekiliyle konuşarak onlardan da bu yönde cevaplar almıştı.

Aynı gün içinde Saraçoğlu'na dönüş yapan İnönü, “*Sıhhiye bakanı ile görüşünüz. Kendisi yakın arkadaşımızdır. Kendisinden ilerde de istifade edeceğiz. Şimdi*

⁵⁷² “Parti Grubunda”, *Tanin*, 17 Ocak 1945, s. 1-6; “Yurdda Sıtmanın Geniş Zararları Açıklandı”, *Vakit*, 17 Ocak 1945, s. 1-4.

⁵⁷³ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 14.80.8.

bakanlıktan ayrılması meclis (ce) zaruridir. Gönlünü alarak çekilmesini teklif ediniz.” diyerek yerine Dr. Sadi Konuk ve Dr. Sadi Irmak’ın isimlerini önerdi. Ertesi gün mecliste Abdülhalik Renda, Ali Rana Tarhan ve Memduh Şevket Esendal ile mevcut adaylar konusunda görüşen Saraçoğlu, Sadi Konuk’ta karar kılındığını İnönü’ye haber verdi. Ayrıca Alataş ile de konuştuğunu, duyulduğunu ve İnönü’ye bir teşekkür telgrafı vermek istediğini bildirdi.⁵⁷⁴ Başbakanın önerdiği Sadi Konuk ismini İnönü de onaylamıştı.⁵⁷⁵

Alataş, 18 Ocak’ta Aydın Milletvekili Dr. Hulusi Alataş imzasıyla gönderdiği telgrafta yedi seneyi geçen bakanlığı boyunca kendisine gösterdiği ilgi ve yardımlardan ötürü İnönü’ye teşekkür etmekte,⁵⁷⁶ İnönü de cevabında ileride de memlekete hizmetler edeceğine inandığını söylemekteydi.⁵⁷⁷

Belgeler durumun bir istifadan ibaret olmadığını gözler önüne serser de konuyla ilgili başka iddialar da bulunmaktadır. Ahmet Barutçu’nun aktardığına göre Haziran 1944’te Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İnönü’nün görüş ayrılığı yaşaması üzerine Saraçoğlu başkanlığında İcra Vekilleri Heyeti toplanmış, buradaki görüşmeler sonucunda Menemencioğlu istifa kararı vermişti. Bu durum karşısında bakanlar arasında sadece Alataş farklı bir ses çıkarıp, *“Niçin yalnız Numan istifa ediyor, bu siyaset onun şahsi siyaseti değildi, hükümetin siyaseti idi. Eğer memleketin menfaati çekilmeyi gerektiriyorsa hepimiz istifa etmeliyiz!”* diyerek herkesi sorumluluk almaya çağırılmıştı.⁵⁷⁸ Bu sözlerin Alataş’ın kabinedeki görevinden el çektilmesinde herhangi bir dahli olup olmadığı yoruma açıktır.

İstifaya dair bir diğer iddiayı da Emin Karakuş aktarmaktadır. Karakuş’a göre istifanın nedeni bakanlık müsteşarı ve Alataş’ın dönürü olan Dr. Asım Arar’ın karaborsacılığın gündemde olduğu dönemde bir eczacıyla yemek yemesiydi.⁵⁷⁹ Bu iddia gerçek kabul edildiğinde; tüm askerî, idarî ve siyasî hayatı boyunca kendisine karşı olanların bile namuslu ve çalışkan addettiği, yolsuzluk gibi konularda taviz vermeyen Alataş’ın böyle bir olay karşısında istifa etmesi muhtemeldir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi resmi belgeler ortada bir istifadan ziyade görevden alınma olduğunu net bir şekilde

⁵⁷⁴ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 14.80.8.

⁵⁷⁵ CA, İsmet İnönü Arşivi (İA), YN: 2/12-34, Fih:7926.

⁵⁷⁶ CA, İA, YN: 2/ 13- 1, Fih: 8286-1.

⁵⁷⁷ CA, İA, YN: 2/ 13- 1 Fih: 8286.

⁵⁷⁸ Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, Cilt 2, 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001, s. 686.

⁵⁷⁹ Emin Karakuş, *İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 126.

ortaya koymaktadır. Söz konusu olay istifanın değil de görevden alınmanın arkasında yatan nedenlerden biri de olabilir.

3. 2. On Yıllık Sağlık Planı ve Personel Meselesi

3. 2. 1. Sağlık Planı ve İmar Faaliyetleri

Yakın dönem sağlık tarihi yazımında, cumhuriyetin ilk sağlık planı olarak Behçet Uz'un bakanlığı döneminde 1946 yılında kabul edilen Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı'ndan bahsedilmektedir.⁵⁸⁰ Bilinenin aksine ilk on yıllık sağlık planı Hulusi Alataş'ın bakanlığında bir kanun projesi olarak hazırlanmıştır. Yalnızca İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in kitaplarında Alataş'ın planının varlığından bahsedilmiş ve programın içeriğine dair bilgi olmadığı aktarılmıştır.⁵⁸¹ Plan hakkında ilk detaylar, Ağustos 1938'de *Poliklinik* adlı süreli yayında ortaya çıkmış, Ekim ayında ise yerel ve ulusal basında yer bulmuştur. Söz konusu 10 yıllık planın tamamı şu şekildedir:⁵⁸²

- 20 şehirde 50'şer yataklı hastane, 4 şehirde 100'er yataklı hastane, 10 şehirde 150-500 yataklı hastane
- 25 ilçe merkezinde sıhhat merkezleri
- 2 yerde her biri 500 yataklı verem hastanesi
- 2 yerde her biri 500 yataklı verem sanatoryumu
- 2 yerde 250'şer yataklı cerrahi verem sanatoryumu
- 2 yerde 200'er yataklı prevantoryum
- 30 şehirde yeniden verem mücadele dispanseri
- 4 yerde her biri 500 yataklı akıl hastalıkları hastanesi
- İstanbul'da 2000 yataklı merkezî akıl hastanesi
- 16 yerde her biri 30-50 yataklı doğum evi
- 5 yerde 250şer yataklı, şifa bulması mümkün olmayan hastalara özel müessese
- 2 yerde 500er yataklı darülaceze ve ihtiyarlar yurdu
- Yeniden üçü 50şer ve ikisi 100er yataklı olmak üzere 5 çocuk hastanesi
- İstanbul'da ayrıca 250 yataklı bir çocuk hastanesi

⁵⁸⁰ Rıdvan Ege, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, 2. Baskı, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 65; Hülya Öztürk, *Bir Doktor ve Politika Adamı Behçet Uz*, Dorlion Yayınları, Ankara, 2019, s. 89; Rahmi Dirican, "Dr. Behçet Uz (1893-1986) ve Ulusal Sağlık Planı, *Toplum ve Hekim*, Cilt 16, Sayı 6, Kasım-Aralık 2001, s. 466-467.

⁵⁸¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 137.

⁵⁸² *Poliklinik*, No 62, Ağustos 1938, s. 353-354; "Sıhhiye Vekâleti Geniş Bir Program Hazırladı", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1938, s. 1-7; "Sağlık Planımız", *Anadolu*, 7 Ekim 1938, s. 1-10.

- İki 100er yataklı ve üçü de 50şer yataklı beş tane geçici hastalıklar hastanesi
- İzmir'deki geri kalmış çocuklar müessesesine 500 yatak ilavesi
- 6 yerde köy ebe mektebi
- Trahom hastane ve enstitüleri
- Sıcak memleketler hastalıkları ve sıtma enstitüsü
- 6 yerde yeni tephirhane
- 375 kazada seyyar etüv
- 6 yerde her türlü malzeme, laboratuvar ve seyyar teşkilatı bulunan tam teşekküllü salgın hastalıklar ile seyyar mücadele heyetleri
- 50 adet sıhhi propaganda malzemesi ve teşkilatı
- 30 şehirde sıhhi müze
- Merkez hıfzıssıhha müessesesinin takviyesi
- Bir modern serum çiftliği oluşturulması

II. Dünya Savaşı'nın getireceği sıkıntılardan habersiz olarak hazırlanan bu ayrıntılı plan ekonomik şartlar nedeniyle tam anlamıyla uygulanamamıştı. Devlet bütçesinden Sağlık Bakanlığı'na ayrılan pay elverdikçe plandaki maddeler yavaş da olsa yapılmaya çalışılıyordu. 1944 yılındaki bütçe görüşmelerinde söz alan İçel Milletvekili Dr. M. Berker on yıllık program hakkında şu yorumu yapmaktaydı:

“Büyük sağlık programımız ki bu program harpten evvel 1938 senesinde Sıhhat Vekâletimiz tarafından hazırlanmıştı. Bu program on senede gerçekleştirilecek ve 70 milyon lira sarfını icabettirecek mahiyettedir. Harp dolayısıyla maalesef bu programı geniş ölçüde tatbikat sahasına koymak mümkün olamadı. Fakat bugün bütçemizde gördüğümüz gibi, gelecek sene bütçelerine de konacak fazla tahsisatla bu programın ceste ceste ve daha büyük mikyasta tatbikine başlanacaktır.”⁵⁸³

Hulusi Alataş'ın görev süresi boyunca birçok hastaneye yatak ilavesi yapılmış, az miktarda da hastane açılabilmişti. Bunlardan en önemlileri, 1941'de Elazığ'da açılan 265 yataklı Cüzzam ve 1943'te İstanbul'da açılan 250 yataklı Baltalimanı Kemik Hastalıkları Hastanesi'ydi.⁵⁸⁴ 1936 yılında inşasına başlanan Diyarbakır Numune Hastanesi'nin açılışı da 1939 yılı Mart ayında gerçekleşmişti.⁵⁸⁵ 1937 yılında yapımına başlanan Trabzon Numune Hastanesi'nin inşaatı kesintilere uğrasa da bu dönemde

⁵⁸³ TBMM Zabıt Cerideleri (ZC), Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 218.

⁵⁸⁴ Ege, a.g.e., 57.

⁵⁸⁵ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.226.11.

devam etmiş, Artvin Hastanesi'nin açılışı da 1945 yılına yetiştirilmişti. Bunların dışında bu süreçte gerçekleştirilebilen imar faaliyetleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Hulusi Alataş Döneminde (1937-1945) Açılan Sağlık Kuruluşları.⁵⁸⁶

	Devlet Hastaneleri		Sağlık Merkezleri		Muayene ve Tedavi Evleri
	Sayı	Yatak	Sayı	Yatak	Sayı
1937	12	3.355	1	10	-
1938	12	3.595	1	10	175
1939	14	3.910	1	10	179
1940	14	3.980	1	10	179
1941	15	4.010	1	10	179
1942	16	4.440	3	30	179
1943	16	4.675	4	40	180
1944	19	5.000	5	50	185

Kaynak: *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77-484-2, s. 59.

3. 2. 2. Doktor İhtiyacı ve Ankara Tıp Fakültesi

Artan nüfus ile birlikte ülkenin her köşesine sağlık hizmeti götürmek bir hayli zorlaşmıştı. Bu ihtiyacı karşılayacak doktorlar sadece İstanbul'daki Tıp Fakültesi'nde yetişmekte ancak buradan mezun olanlar da yeterli olmamaktaydı. Bakanlık ancak ilçelere kadar doktor gönderebiliyor bazen buralarda bile doktor bulunmadığı zamanlar oluyordu. 1938 yılı bütçe görüşmelerinde doktor yetersizliği konusunda soruları cevaplayan Alataş'ın aktardığına göre boş kadrolar zamanla tamamlanmaktaydı. 1936'da 208, 1937'de 157 olan boş doktor kadrosu 1938 yılında 80'e kadar düşürülmüş ve 1942 yılında bütün eksiklikler tamamlanarak doktorsuz ilçe kalmaması planlanmıştı.⁵⁸⁷

Sağlık Bakanlığı'nın doktor eksikliğinin tamamlanması konusundaki güvencesi 1937 yılında çıkarılan 3228 sayılı kanunla Ankara'da kurulması planlanan Tıp Fakültesi'ydi.⁵⁸⁸ 1939 yılı bütçe görüşmelerinde doktor azlığını karşılamak için yeni fakültenin hazırlıklarına devam edildiğini söyleyen Alataş'a göre burası tamamlanınca

⁵⁸⁶ Tabloda yalnızca genel tedavi hizmetlerinin verildiği kurumlar yer almaktadır. Hastalıklarla mücadele kapsamında açılan kurumlar, ilgili başlıkların altında ayrıca gösterilecektir.

⁵⁸⁷ *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 166.

⁵⁸⁸ *Resmî Gazete*, Sayı 3638, 23 Haziran 1937, s. 8359.

doktor kadrosu genişleyecekti.⁵⁸⁹ II. Dünya Savaşı tüm alanlarda olduğu gibi bu planı da kesintiye uğrattı. Bunun yanında birçok doktor da silahlı altına alındığı için mevcut kadrolarda da sıkıntı yaşandı. Bu duruma örnek olarak; Çoruh Milletvekili Mazhar Müfid Kansu, Artvin ilçesinde sadece bir doktor kaldığından şikâyet etmiş, Alataş da *“Orası tek doktorlu kaldı. Bu da askerî vaziyet dolayısıledir. Her hangi bir doktoru askere almıyacıklarını bilsem ikinci bir doktoru göndermek vadinde bulunurdum. Merkez Hükümet tabipleri askerlikten müeccel olmadıkları için merkezdekini de aldılar, yalnız bir sıhhiye müdürü kaldı.”* cevabıyla bu durum karşısındaki çaresizliğini ortaya koymuştu.⁵⁹⁰ 1941 yılına gelindiğinde askeri hizmete alınan doktorların sayısı 222 idi ve kazalarda 65 doktor açığı bulunmaktaydı. 1941 yılı bütçe konuşmalarının bir diğer önemli konusu da Ankara Tıp Fakültesi'nin inşası için konulan tahsisatın azalması oldu.⁵⁹¹

Savaş nedeniyle fakültenin kurulması ertelenmek zorunda kalındı. Alataş, 1943 Nisan ayı başında Trabzon Hastanesi ve Ankara Tıp Fakültesi gibi yapımları devam eden işlerin tamamlanması için 1.728.330 liralık fevkalade tahsisat istemiş ancak Maliye Bakanlığı'nın fevkalade kaynakların sadece Milli Müdafaanın hizmetlerine tahsis edilebileceği cevabıyla bu talep de reddedilmişti.⁵⁹²

Doktor ihtiyacı savaşın ilk yıllarından itibaren giderek artmıştı. Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ'ın 1943 yılı bütçe görüşmelerinde aktardığına göre Sıhhat Vekâletinin 500'ü aşkın doktoru ordunun elindeydi.⁵⁹³ Bu rakama rağmen Alataş, doktorsuz kaza kalmadığını açıkladı. Her kazada en az bir doktor bulunmaktaydı ve askerde olan doktorların da gelmesiyle bunların sayısı üçe ve hatta dörde kadar çıkarılacaktı. Tıp Fakültesi inşaatına da değinen Alataş, daha önce 8 milyon olarak hesaplanan maliyetin içinde bulunulan durum sonucunda 25 milyona kadar çıktığını ve müteahhit bulmanın da sıkıntı olduğunu söyledi.⁵⁹⁴

Askere alınan doktorlar, ekonomik şartlar ve salgın hastalıklarla geniş kapsamlı mücadele gibi etkiler vekâletin planlarını bozmaya devam ediyordu. 1943 yılında hekimsiz ilçe kalmadığını söyleyen Alataş, 1944 yılı bütçe görüşmelerinde üzülerək

⁵⁸⁹ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 232.

⁵⁹⁰ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 198.

⁵⁹¹ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 198-199.

⁵⁹² BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.227.13.

⁵⁹³ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 200.

⁵⁹⁴ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 211-212.

bunun tersi bir açıklama yapmak zorunda kaldı: “Bugün, sıkılarak söylüyorum, bazı kazalarda hekimim yoktur. Ben tedarik edemiyorum. Bu vaziyetlerde askerdeki 500 genç arkadaşımızın; dünya harbi sonunda, elimize geçirdiği zaman büyük bir ferahlık duyacağız, kazalarımızın hepsi hekime kavuşacaktır...”⁵⁹⁵

İçel Milletvekili Muhtar Berker ise sadece içinde bulunulan zaman için değil, ne zaman biteceği belli olmayan savaşın sonrasını da düşünerek Ankara’da bulunan bazı binalarla Tıp Fakültesi’nin geçici olarak kurulmasını önerdi. Bu teklif değişik zamanlarda başka vekiller tarafından da dile getirilmişti. Alataş’ın söz konusu önerilere cevabı ise şöyleydi:

“Tıp Fakültesini bugün Ankara’da bulunan bazı binalardan istifade etmek suretiyle açamaz mıyız meselesi üzerinde geçen senede görüştük. Arkadaşlarım nazarı dikkatimi celbettiler. O zaman açamayız mütalâasını söylemiştim. Bu sene arkadaşların mütalâalarını kıymetlendirerek daha çok çalıştım ve buna imkân göremedim. Meselâ bir teşrihhaneyi eksik malzeme ile açtıpta talebeyi eksik yetiştirmek bu mevzuda katiyen doğru değildir. İnşaat imkânları yaklaşmıştır, her şeyimiz ve plânlarımız hazırdır, bunu tahakkuk ettirmek yolunda olacağız. Bu sene hiç olmazsa arazisinin hazırlanmasına geçmek istiyordum, bir milyon liradan fazla masraf icabettiği için bu tahsisatı koyamadık. Büyük Meclisin, direktifi de başlamamış olan inşaatın bu yıl başlamaması yolunda olduğu için bunu durdurduk.”⁵⁹⁶

Ankara Tıp Fakültesi’nin kuruluşu ancak 1945 yılında gerçekleşebildi. 20 Haziran 1945’te kabul edilen 4761 sayılı Ankara Tıp Fakültesi’nin kurulması hakkında kanunla inşaat ve onarım için 2.800.000 lira tahsis edildi ve çalışmalara başlandı. Kısa bir süre sonra 28 Eylül 1945’te de Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu’nun katıldığı büyük bir törenle eğitim faaliyetlerine başladı.⁵⁹⁷ İkinci tıp fakültesinin açılışına şahit olamayan Alataş’ın döneminde, 1937-1945 yılları arasında vekâletin yetiştirdiği toplam doktor, hemşire, ebe ve sağlık memuru sayısı 1.548’di.⁵⁹⁸

3. 3. Nüfus Politikası

Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’si, savaşlardan yorgun düşmüş bir nüfusa sahipti ve gelişmek, üretmek için nüfusun geniş ve dinamik bir yapıda olması gerekmektedir. II. Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulduğu bir dünyada sayısal olarak fazla olmanın önemi de inkâr edilemezdi. Bu nedenle nüfus artışı, tüm hükümetlerin temel

⁵⁹⁵ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 236.

⁵⁹⁶ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 235.

⁵⁹⁷ Ege, a.g.e., s. 59-61.

⁵⁹⁸ BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2, s. 59’daki tablodan hesaplanmıştır.

gayelerinden birisi olmuştu. Bunu gerçekleştirmek için de Sağlık Bakanlığı'na büyük iş düşmekteydi çünkü nüfustaki çoğalmanın yolu doğum oranlarını artırmak, çocuk ölümlerini engellemek ve hastalıklarla mücadeleden geçmekteydi.

Bakanlığın bu amaç doğrultusundaki temel görevleri ise vatandaşların daha çok çocuk yapmasını teşvik etmek, doğumların sağlıklı bir ortamda gerçekleşmesini sağlamak ve bunu yapacak kadroları yetiştirmek olmuştu.

3. 3. 1. Çok Çocuklu Ailelere Yardım

Eski Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın önderliğinde hazırlanan 1493 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, cumhuriyetin nüfus politikasının benimsenmesi açısından oldukça önemliydi. 1930 yılında kabul edilen bu kanunun 156. maddesi çocuk doğurmayı maddî ve manevî olarak teşvik edici çok önemli bir karar içeriyordu. Bu maddeye göre kanunun ilanından itibaren altı ve üzerinde çocuğu olan kadınlara Sağlık Bakanlığı tarafından para ödülü verilecek, isteyenler de para yerine madalya ile ödüllendirilecekti.⁵⁹⁹

Kanunun 6 Mayıs 1930'daki ilanından sonra yapılan başvurulara devlet yetişmekte güçlük çekti ve ikramiye bekleyen vatandaşlar her sene bir sonraki seneye devredildi. Öyle ki Alataş'ın aktardığına göre 1938 yılında ikramiye alanlar 1932 yılında başvurup sıra bekleyenlerdi. Sıranın 1937 yılı başvurularına gelebilmesi için ise 750.000 liralık tahsisata ihtiyaç vardı ancak bütçeye bu iş için yalnızca 75.000 lira konulabilmişti.⁶⁰⁰

Halk ve hatta vilayetlerdeki yetkililer ikramiyelerin dağıtılması konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı için bazen karışıklıklar da yaşanıyordu. Vilayetlere gönderilen paraların dağıtılmasında yavaş davranılması ve ihmallerin yaşanması üzerine Sıhhat Vekâleti, bu gibi davranışlarda bulunan memurların kanuni takibatının yapılacağına dair bir tamim yayınlamak zorunda kaldı.⁶⁰¹ Bir diğer problem de tekrar eden başvurular olmuştu. Bakanlığın incelemeleri sonucunda bu durumun nedeninin memurların başvuranların isimlerini yanlış yazması olduğu tespit edildi. Bunun önüne geçmek için isimlerin bakanlığa gönderilirken ve para dağıtımı yapılırken tekrar incelenmesi ilgili kurumlara bildirildi.⁶⁰² Bunların dışında kanunda açıkça belirtilmeyen durumlar nedeniyle de sorunlar çıktı. Daha önce başvuru yapan

⁵⁹⁹ *Resmi Gazete*, Sayı 1489, 6 Mayıs 1930, s. 8903.

⁶⁰⁰ *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 166.

⁶⁰¹ *Resmi Gazete*, Sayı 3968, 25 Temmuz 1938, s. 10354.

⁶⁰² *Resmi Gazete*, Sayı 4033, 10 Ekim 1938, s. 10723.

annelerin ya da çocuklarının vefat etmesi durumunda bazı vilayetlerde ikramiye dağıtımında gecikmeler yaşanmış ve bakanlıktan bilgi istenmişti. Bakanlık da Ekim 1938’de bu duruma açıklık getirerek, başvuru tarihinden sonra vefat eden annelere verilecek paranın medeni kanun gereğince mirasçı olan çocuklara verilmesinde, çocukların vefat etmesi durumunda da ikramiyenin anneye verilmesinde bir sakınca olmadığını bildirdi.⁶⁰³ Kasım 1939’da da Maliye Bakanlığı daha önce çocuklarının varlığını resmi olarak kanıtlamış annelere sonradan çocuklarından ikisi vefat etse dahi ikramiye verileceğini açıkladı.⁶⁰⁴

Samsun Milletvekili Meliha Ulaş, 1939 yılı bütçe görüşmelerinde çok çocuklulara yardım başvurusunda bulunanların yıllardan beri sırada beklediğini, 1939 yılında bile 1934 yılından beri ikramiye almayı bekleyenler olduğunu söyleyerek Alataş’tan bu işe daha çok para ayrılmasını istedi.⁶⁰⁵ Ulaş’a cevap veren bakan, davası olarak gördüğü bu iş için daha önceki yıllarda ayrılan ve en çoğu 15.000’e kadar çıkan tahsisatları örnek gösterdi ve kendisinin ikramiye sırasını 1933 müracaatlarına kadar çekebildiğini söyledi. Ayrıca madalyaların da hazırlandığını ve yıl içerisinde dağıtılacağını ekledi.⁶⁰⁶

Sadece ikramiyelerde değil madalyalarda da gecikmeler yaşandı. *Cumhuriyet* gazetesinden Selahaddin Güngör’e konuşan altı çocuklu, İş Bankası kontrol servisi çalışanı Hatice Erdilek isimli bir anne, başvurularına rağmen sekiz yıldır madalyasını almayı beklediğini söylüyordu. Bu tarz örneklerle dolu mektup ve telefonlar neredeyse her gün gazetelerin yazı işlerini meşgul etmişti.⁶⁰⁷ Mart 1940’ta İstanbul’da verilecek madalyalar şehir sıhhat müdürlüğüne teslim edilmiş, şehir merkezinde oturanların madalyaları merasimle verilirken, uzak kazalardakilerin adreslerine gönderilmişti.⁶⁰⁸

1941 bütçesine de tekrar 75.000 liralık tahsisat konulmasını eleştiren vekillere cevap veren Alataş, eski müracaatlara bile ödeme yapamadığını yeniden hatırlatarak, yaptığı hesaplara göre ödemelerde senesine gelebilmek için bir milyon lirayı aşkın paraya ihtiyaç olduğunu anlattı. Kendisinin çaresi olmadığını vurgulayarak çözüm için Maliye Bakanını işaret etti.⁶⁰⁹ Aynı yıl *Cumhuriyet* gazetesindeki bir haberde de

⁶⁰³ Aynı yer.

⁶⁰⁴ “Çok Çocuklu Analara Verilecek İkramiye”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1939, s. 2.

⁶⁰⁵ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 225.

⁶⁰⁶ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 233.

⁶⁰⁷ Selahaddin Güngör, “Çok Çocuklu Annelere Verilecek Mükâfat”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1939, s. 8.

⁶⁰⁸ “Çok Çocuklu Analar”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1940, s. 2.

⁶⁰⁹ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 198-200.

ödeme bekleyen 42.382 anneye 1.271.460 lira verilmesi gerektiği ancak içinde bulunulan şartlar nedeniyle bunun 1941 yılında da gerçekleşmeyeceği açıklanmıştı.⁶¹⁰

Ağustos 1941’de sekiz çocuklu bir babanın yaşadığı sıkıntıları anlatan mektubunu köşesine taşıyan Yunus Nadi, cumhuriyet kurulduğundan beri içtimai muavenet (sosyal yardım) işlerine gereken önemin verilmediğini, çok çocuğu teşvik için çıkarılan yardım kanununu dahi uygulayacak ekonomik gücün bulunmadığını şikâyet etmişti.⁶¹¹

Hükümet biriken ikramiyelerin tamamını ödemek amacıyla 1942 yılında çok önemli bir karar aldı ve Sağlık Bakanlığı’nın bütçesindeki, 1938 yılından beri 75.000 liranın ayrıldığı çok çocuklu annelere yardım ödeneğini 1.575.000 liraya çıkardı. Bütçe görüşmelerinde söz alan Dr. Muhtar Berker’in açıklamalarından anladığımızı göre bu artış şeker vergilerinden gelen parayla sağlanmıştı.⁶¹² Alataş da 1942 yılına kadar toplanmış olan bütün alacakların ödeneceğinin müjdesini vermiş, bu yıl içinde söz konusu ödeneğin 1.497.372 lirası kullanılmış⁶¹³ ve böylece 1938 yılından beri her yıl 2.500 civarında annenin yararlandığı yardımdan 52.500 anne yararlanmıştı.⁶¹⁴ Eski ikramiyelerin dağıtmaya başlanmasıyla tüm başvurulara ulaşmakta güçlük çeken şehir sıhhat müdürlükleri yardım alacak annelerin listelerini gazetelerden ilan etmişti. 1932 yılından müracaatların dahi bulunduğu listelerde neredeyse on yıllık süreçte ikamet yerleri değişen ve ulaşılamayan vatandaşlara ulaşabilmek için eski adresleri de yazılmıştı.⁶¹⁵

Ertesi yıl yardım bütçesi yeniden 75.000’e düşürüldü ancak daha önce 50 lira olan ikramiye 150 liraya çıkarıldı.⁶¹⁶ 1944 yılında yardımın bütçedeki payı 1942’deki gibi olmasa da artarak 623.000 liraya çıktı, bakanlık bunun 579.921 liralık kısmını kullanarak 20.000 kişinin daha ikramiyesini ödedi.⁶¹⁷ 1930 yılında çıkarılan kanun,

⁶¹⁰ “Çok Çocuklu Aileler”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1941, s. 3.

⁶¹¹ Yunus Nadi, “Bir Memleket Meselesi: Çok Çocuklu Ailelere Yardım”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1941, s. 1-3.

⁶¹² *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 63, s. 299.

⁶¹³ Taner Bulut, *İnönü Dönemi T.C. Hükümetlerinin Sosyal Yardım Politikaları (1938-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2014, s. 257.

⁶¹⁴ *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2, s. 29.

⁶¹⁵ Liste örneği için bkz. *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1942, s. 4.

⁶¹⁶ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 488.

⁶¹⁷ Bulut, *a.g.e.*; *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2.

Alataş'ın bakanlığı döneminde savaş şartları ve bütçe imkânları dâhilinde düzgün bir şekilde uygulanmaya çalışıldı ve 1937 yılında 939 annenin yararlanabildiği yardımdan her yıl en az 2.300 kişinin yararlanması sağlanarak bir standart oluşturuldu.

3. 3. 2. Doğum ve Bakım Evleri

Geleneksel yöntemlerle ve sağlıklı olmayan ortamlarda doğumların gerçekleştiği bu nedenle çocuk ölümlerinin yaygın olduğu 1930'lar Türkiye'sinde nüfus artışını sağlamak için bu durumun önüne geçmek oldukça hayati bir öneme sahipti. Anne ve çocuk sağlığını korumak öncelikli hedef olmuştu. Bu ihtiyacı karşılamak için de doğum ve çocuk bakım evlerinin artırılması gerekmektedir. 1923 ile 1937 yılları arasında tüm ülkede yalnızca dokuz adet doğum ve bakımevi bulunmaktaydı ve bunların kapasitesi 220'ydı.⁶¹⁸

1937 yılında Başbakanlık görevini üstlenen Celal Bayar'ın açıklamış olduğu programdaki sağlık işlerinin başında doğum ve bakım evlerinin artırılması yer alıyordu.⁶¹⁹ Bayar'ın hükümetinde Sağlık Bakanı olan Hulusi Alataş da konunun ne kadar önemli olduğunu bilmekteydi. Alataş'ın ilk görev yılında hazırladığı ancak savaş şartları dolayısıyla gerçekleştirilemeyen on yıllık sağlık planında doğumevleri önemli bir yer tutmuştu. Bu plana göre on yıl içinde 16 farklı yerde her biri 30-50 yataklı olacak şekilde doğum evleri açılacak ve bunlara ek olarak üç tanesi 50'şer, iki tanesi 100'er ve İstanbul'da da 250 yataklı olmak üzere çocuk hastaneleri kurulacaktı.⁶²⁰ Söz konusu plan gerçekleşmese de Alataş'ın bakanlığı sırasında doğumevlerinin adet ve kapasitelerinde belirli bir artış yaşandı.

Alataş, bakanlığının nüfus politikalarını doğumu artırmak, ölümü azaltmak, yeni doğanları yaşatmak, doğan çocukları hastalıklardan korumak, ülke sağlığını düzeltmek ve hastaların yardımına koşmak olarak açıklamakta ve bu politikada doğum ve bakım evlerine düşen görevi şu şekilde ifade etmektedir:

“Nüfusu çoğaltma işinde bizim baştan beri yaptığımız şudur: evvelâ sağlam bir ana ve sağlam bir baba birleşecek ve bir aile kuracak, sağlam bir çocuk dünyaya gelecek. Evlenme muayenesi bunu temin içindir. Hamil zamanında kendisini hasta etmeden hekime gidip gebelik devresinin öğütlerini alacak. Çocuk bakımevleri ve müşavere[danışma] evleri bu işi görürler. Doğum

⁶¹⁸ *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2, s. 59.

⁶¹⁹ Nuran Dağlı ve Belma Aktürk (hızl.), *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 54.

⁶²⁰ *Poliklinik*, No 62, Ağustos 1938, s. 353-354.

zamanındaki yardımını her suretle meccani[parasız] olarak kabul ettik. Doğumdan sonraki arızalarda çalışabilmek için bütün yardımları da yapıyoruz. Binaenaleyh bir defa hamil zamanının arızasız olarak geçmesi lâzım, sağlam ana ve sağlam babadan, sağlam bir çocuk. Ananın hamil zamanında hasta olmaması. Doğum yardımları yapmak, doğumdan sonra sıhhi takayyüdat üzerinde yardım yapmak, bundan ileri kısımlarda sıhhat merkezlerimiz olan yerlerde, betahsis [özellikle] çocuğun doğumundan itibaren hayatiyle alâkadar olup onun mâruz kalabileceği hastalıklara karşı tedbirler alıp hastaliksız bir hale getirmek. Sıhhat merkezlerinin zaten en büyük dâvası ve işi koruyucu tababettir, bu yolda çalışmaktadır. Olmıyan yerlerde çiçek aşısı yaptırmak, mektep çağına geldiği zaman tekrarlamak, öğrettiğimiz hıfzıssıhha kaidelerini tatbik ettirmek, köyde ve şehirde. Bu suretle korumağa doğru gitmek. Her hastalığa karşı ayrı aşılarla aşılacak ve bu suretle doğacak çocuğu ölümden kurtarmak yolundaki bu çalışmalarımız nüfusumuzu arttırmak gayesini takip etmektedir...”⁶²¹

Alataş, görevinin ilk yılında 1938 bütçesinde doğum ve çocuk bakımevlerinin bütçedeki payını artırarak işe başladı. Bu paydan Çorum doğum evine 10 yatak ilave edildi.⁶²² Bakanlık, 1939 yılının başında Edirne’de Trakya bölgesinin ihtiyacını karşılayacak; köy ebelerine ait kursun da bulunduğu bir doğum evi açmaya karar verdi.⁶²³ Kasım ayında ise Bursa’da 20 yataklı, modern ameliyathane ve muayene yerleri bulunan bir doğum evinin açılışı yapıldı.⁶²⁴ Buna ek olarak hayırsever bir vatandaş da Mudanya’da bir doğum evi yaptırmıştı.⁶²⁵ İzmir Belediyesi şehrin ihtiyacını karşılamak amacıyla bir doğum evi ve çocuk hastanesinin inşasına başlamış ancak masraflar nedeniyle Sağlık Bakanlığı’ndan ödenek istemişti. Alataş’ın durumu başbakanlığa iletmesinin ardından Maliye Bakanlığı’nın bütçesine bu amaçla 70.000 lira tahsisat konuldu.⁶²⁶

Bu çalışmalara rağmen Alataş ulaşılan sayıdan memnun olmamıştı. Göreve geldiği günden 1940 yılına kadar sadece bir yeni doğum evi açılmış, kapasite de toplam 45 yatak artırılabilmişti. Ülke genelinde Ankara, Adana, Bursa, Konya Balıkesir, Çorum, Malatya, Kars, Van ve Erzurum şehirlerinde bakanlığa ait doğum evi bulunmaktaydı.⁶²⁷ 1940 bütçe görüşmelerinde bu durumdan üzüntüyle bahsederek, imkân oldukça ve bütçe müsaade ettikçe bu sayıların artacağını vurgulamıştı.⁶²⁸

⁶²¹ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 239-240.

⁶²² TBMM ZC, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 64, S. Sayısı 181, s. 35.

⁶²³ “Edirne’de Doğumevi Yapılması Kararlaştı”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1939, s. 5.

⁶²⁴ “Bursa’da Bir Doğum Evi Açıldı”, *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1939, s. 2.

⁶²⁵ “Mudanya’da Asri Bir Doğum Evi Yaptırdı”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1939, s. 7.

⁶²⁶ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 191.309.11.

⁶²⁷ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.227.3.

⁶²⁸ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, Birleşim 57, s. 311.

Alataş, yeni doğum evlerinin müjdesini ekonomik şartlar nedeniyle ancak 1943 yılında verebildi. Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker'in bütçe görüşmelerinde doğum evi açılması konusundaki taleplerine cevap verirken, 1942 yılında Aydın'da bir doğum evi açıldığını, 1943 yılında da Gaziantep'te açılacağını söyledi.⁶²⁹ Böylece yılsonunda ülkedeki doğum evi sayısı 12'ye, toplam kapasite de 305 yatağa çıktı. Alataş'ın görev süresi boyunca vekâlet tarafından yeni olarak beş doğum evi açıldı ve toplam yatak adedi 345'e kadar çıkarıldı.⁶³⁰ Bunlar, doğum oranlarının binde 40'larda, ölüm oranlarının binde 20'lerde olduğu Türkiye için yeterli olmasa da, savaş ekonomisinde ve büyük salgınlarla uğraşılmak zorunda kalınan bir zaman aralığı içinde göz ardı edilemeyecek rakamlardı.

3. 3. 3. Köy Ebe Mektepleri

Nüfus artışının temel ögesi olan doğumun sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için doğum evlerinin öneminden bahsetmiştik. Söz konusu kurumun haricinde doğumun asıl aktörü ise ebelerdi. Ebeler ise yalnızca İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine bağlı bulunan Ebe Mektebi'nde yetişmekteydi.⁶³¹ Nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşayan ve nüfus artışı için çalışan Türkiye'de bu kurumdan mezun olanlar yetersiz kalmaya başladı. Özellikle köylerde doğumlar eğitimsiz kişiler tarafından geleneksel yöntemlerle gerçekleştiriliyordu. Bu nedenle yetişmiş ebelerin köylere kadar yayılması büyük önem arz etmekteydi.

Söz konusu durumu düzeltmek amacıyla, 1936 yılından itibaren köylerdeki diplomasız ebelerin kısa eğitimlerden geçirilmeleri, doğum evlerinde ebe yetiştirecek teşkilatların kurulması gibi önlemler alınsa da ihtiyacı karşılamak için Köy Ebe Mekteplerinin açılması zorunlu hale geldi.⁶³² 1937'deki kanuni düzenlemelerin ardından ilk Köy Ebe Mektebi Balıkesir'de açıldı. Burada ilkokul mezunu kız çocuklarına 1,5 yıllık teorik ve uygulamalı eğitim verilmeye başlandı.⁶³³

⁶²⁹ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 208.

⁶³⁰ BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2, s. 59.

⁶³¹ Derya Kaya ve Mine Yurdakul, "Türkiye'de ve Dünyada Ebeler Eğitimi", *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2007, s. 235.

⁶³² Sadet Altay, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Ebeler Eğitime ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1923-1938)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 35, 2017, s. 195-196.

⁶³³ "Köy Ebeleri Mektebi", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1937, s. 2.

Sağlık Bakanı Alataş'ın 10 yıllık planında da altı yerde ebe mektebi açılması vardı ancak bu hedefin tamamını gerçekleştirmek oldukça zordu.⁶³⁴ 1938 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Alataş, 1938 yılı içinde Konya'da da bir Köy Ebe Mektebi açılacağını duyurmuştu.⁶³⁵ Yılsonuna kadar bu mektebin de açılmasıyla mektep sayısı ikiye yükselmişti. Ayrıca Alataş, bu konuşmasında, üniversiteye bağlı bulunan ebe mektebinden mezun olanların iyi hayat şartlarına alıştıklarından köylere gitmeye isteksiz oldukları için köy ebe mekteplerinin bu yüzden önemli olduğuna işaret etmişti. Bakanlık bu anlayışı kırmak için köy ebe mekteplerinde özellikle köylerden gelen kızların kabul edilmesine önem vermişti.⁶³⁶

Köy ebeleri, 1943 yılında daha önce 1936'da kabul edilen 3017 sayılı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı teşkilat yasasına eklenen madde ile köy sağlık örgütüne dâhil edildi.⁶³⁷ 1940 yılında Köy Enstitüleri'nin faaliyete geçmesiyle köy ebeleri yetiştirilmesinde de değişiklikler yaşandı. 1943 yılında Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları ortak bir çalışma yaparak Köy Enstitüleri'nde Köy Ebesi Kolu kurulmasına karar verdi ancak kız öğrencilerin sayısı az olduğu için bu kol açılmadı.⁶³⁸ Bununla birlikte Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilat ve Memurin Kanunu'nda yapılan değişikliklerle köy ebeleri birinci ve ikinci sınıf olmak üzere ikiye ayrıldı. Köy Enstitüleri'nde 3. sınıfa kadar eğitim gören ve Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıklarının seçimiyle Köy Ebe Mektepleri'nde eğitimini tamamlayanlar birinci, sadece Sağlık Bakanlığı'nın açtığı Köy Ebe Mektepleri'nde eğitim alanlar da ikinci sınıf olarak tanımlandı.⁶³⁹

Köy ebesi yetiştirme işinin Köy Enstitüleri'yle birlikte yapılmasıyla birçok kurum olaya dâhil olmuş ve bunun sonucunda çeşitli sorunlar yaşanmıştı. Alataş'ın bakanlığının son günlerinde kurumlar arasındaki iletişim bozukluğundan kaynaklanan kısa süreli bir tartışma dikkat çekmekteydi. 4 Ocak 1945 sabahı Başbakan Saraçoğlu ile görüşen Alataş, doktor hocaların askerlikten terhis olmadıkları için köy ebe ve sağlık memurlarının eğitimlerine başlanamadığını ve bu durumdan Cumhurbaşkanı İnönü'nün de rahatsız olduğunu İçişleri Bakanından öğrendiğini söyledi. Bununla

⁶³⁴ *Poliklinik*, No 62, Ağustos 1938, s. 353-354.

⁶³⁵ *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 166.

⁶³⁶ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 232.

⁶³⁷ Ege, *a.g.e.*, s. 59; *Resmi Gazete*, Sayı 5457, 16 Temmuz 1943, s. 5521-5524.

⁶³⁸ Cemal Hüseyin Güvercin, Murat Aksu ve Berna Arda, "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 57, Sayı 2, 2004, s. 101.

⁶³⁹ *Resmi Gazete*, Sayı 5457, 16 Temmuz 1943, s. 5521-5522.

birlikte Milli Eğitim Bakanlığı da Köy Enstitüleri'nden ayrılarak Köy Ebe Mektepleri'nde okutulacak kız çocuklarının tespitini geciktirmişti.⁶⁴⁰ Aynı gün toplanan Vekiller Heyeti'nde yapılan görüşmelerde Milli Savunma Bakanlığı'nın kusuru olmadığı, bu iş için belirlenen doktor hocaların yalnızca bir tanesinin terhis edilmediği anlaşıldı. Ardından Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve Alataş arasında, Başbakan Saraçoğlu'nun aktardığına göre sert bir tartışma yaşandı. Daha sonra konuşan diğer bakanlar iki bakanın birlikte çalışarak bu önemli meseleyi çözmesini teklif etti, Alataş ve Yücel de bunu kabul etti.⁶⁴¹

Alataş'ın görev süresi boyunca; 1938'de 30, 1939'da 50, 1940'da 55, 1941'de 59, 1942'de 57, 1943'de 79 ve 1944'de 93 olmak üzere toplam 423 köy ebesi yetiştirildi.⁶⁴² Bunun dışında ülke genelindeki ebelerin 1937 yılında 486 olan toplam sayısı 800'e kadar çıkarıldı.⁶⁴³

3. 4. Hastalıklarla Mücadele

Hulusi Alataş'ın bakanlığı boyunca, savaşın ekonomik etkileri ve büyük nüfus hareketleri gibi birçok farklı nedenle salgın hastalıklarda artış gözlemlendi. Ülkede tifüs, verem, sıtma, frengi, trahom ve çiçek hastalıkları etkili oldu. Alataş'ın döneminde sağlık bakanlığını en çok zorlayan tifüs ve sıtma hastalıklarıydı. Tüm olumsuz şartlara ve yetersiz imkânlarla rağmen bu hastalıkların çoğuyla başarılı bir şekilde mücadele edildi.

3. 4. 1. Tifüs

Lekeli humma olarak da bilinen ve riketsia türü mikrobu yol açtığı bu hastalık, vücut ve baş bitleri yoluyla insana bulaşır; ateş, baş ağrısı ve deride döküntülere yol açar. Ölüm oranı %40 olan tifüs, çocuk ve gençlerde hafif seyrederken yaşlı, hamile ve kronik hastalığı bulunanlarda ağır belirtiler gösterir. Savaş, depresyon ve kıtlık ortamlarında salgına dönüşme ihtimali yüksektir. Tedavisinde yüksek kalori ve vitaminli beslenme önemlidir. Korunma için ise bitlerle mücadele edilir, aşı uygulamaları yapılır.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.229.11.

⁶⁴¹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.229.12.

⁶⁴² BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2.

⁶⁴³ *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s. 53.

⁶⁴⁴ *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Gazetesi, s. 534-535.

Yakın tarihimizde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Türk-Yunan Savaşı, Balkan Savaşları ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda tifüs salgınları nedeniyle çok büyük kayıplar verildi.⁶⁴⁵ Sağlık Bakanı Alataş da, Kafkas Cephesi'nde görev yaparken tifüsün savaş şartlarındaki bu etkisini çok yakından tecrübe etmek zorunda kalmıştı.

Hastalık, I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle bu sefer de İstanbul'a gelen muhacirler vasıtasıyla yayılma fırsatı buldu. Cumhuriyetin ilanından sonraki tarihlerde ise özellikle 1925 yılından sonra Anadolu'nun belirli yerlerinde salgın halini almadan vakalar görülmeye devam etti.⁶⁴⁶ 1930'lu yıllara kadar durum korunduktan sonra 1932 yılından itibaren vaka sayılarında artış gözlenmeye başlandı. 1930 yılından 1938 yılına kadar Türkiye'de görülen tifüs vakaları şu şekildeydi:

Tablo 3. 1930-1938 Yılları Türkiye'de Tifüs İstatistikleri.

	Vaka	Vefat
1930	254	31
1931	181	24
1932	89	13
1933	193	22
1934	273	18
1935	421	57
1936	395	36
1937	710	95

Kaynak: Feridun Frik, "Memleketimizde Bulaşık Hastalıklara Dair 8 Senelik İstatistik", *Dirim*, Sayı 1, Ocak 1939, s. 41.

1932'de başlayan bu artış, 1939 yılında duraklamış ve vaka sayıları 436'ya kadar inmişti ancak II. Dünya Savaşı'yla beraber bu iniş hareketi tamamen tersine döndü. Türkiye fiilen dâhil olmasa da, savaşın sosyal ve ekonomik etkilerini derinden hissetmekteydi. Ekonomik şartların kötüleşmesiyle fakirliğin artması; temel tüketim ürünlerinde yaşanan kıtlık nedeniyle yetersiz beslenme ve kişisel temizliğin yapılamaması tifüs için uygun bir ortam yarattı. Askerî önlemler nedeniyle geniş kitlelerin yer değiştirmesi de hastalığın yayılmasında etkili oldu. Tüm bu etkenlerin sonucu olarak 1940 yılından itibaren vaka sayılarında artış yaşandı ve 1943 yılında

⁶⁴⁵ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1327

⁶⁴⁶ İnci Hot, *Sihhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 134.

İstanbul merkezli bir salgın ortaya çıktı. İstanbul yoğun nüfusu nedeniyle tifüsün odak noktası oldu.⁶⁴⁷ Özellikle başka şehirlerden gelenlerin kontrol edilememesi salgınla mücadeleyi imkânsızlaştırmaktaydı. Öyle ki, savaşın neden olduğu pahalılık sonucunda ekmek fiyatları artan çevre şehirlerden insanlar ekmek almak için bile İstanbul'a geliyordu.

Sağlık Bakanlığı, vakaların endişe yaratmayacak durumda olduğu dönemlerde tifüs görülen yerlere seyyar mücadele heyetleri göndererek hastalığı kaynağında söndürmeye çalışmaktaydı.⁶⁴⁸ Buna rağmen savaş yıllarında, bu tarz bir mücadelenin yetersiz kalacağı aşikârdı. Tifüsle mücadelede en etkin yöntem aşı olsa da Türkiye'de bu hastalığa karşı bir aşı üretimi yoktu. Bakanlık, tifüs aşısının üretimi konusunda incelemeler yapmak üzere 1939 ve 1942 yıllarında Kudüs, Tunus, Cezayir, Fas, Paris ve Almanya'ya doktorlar gönderdi. Söz konusu doktorlar incelemelerini bitirdikten sonra Türkiye'ye gelerek ve Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde aşı üretim çalışmalarına başlamışlardı.⁶⁴⁹

İstanbul'da artan vakalara ilk önlem olarak bakanlık tarafından tifüslü hastalar için bazı hastanelere 250 yatak ve hastaları taşımak için iki özel nakil aracı tahsis edildi. Ayrıca tifüslü hastaların ihbar edilmesi için özel bir telefon hattı kuruldu.⁶⁵⁰

Mayıs ayının ilk günü Bakan Alataş imzasıyla başbakanlığa gönderilen yazıda, bakanlığın gerekli önlemleri aldığı ancak bütün devlet ve belediye teşkilatlarıyla birlikte çalışılmadığı sürece bu mücadelede başarılı olunamayacağı vurgulanıyordu. Alataş'a göre günün şartlarında bütün halkın hastalığın kaynağı olan bitlerden temizlenmesi imkânsızdı. Bununla birlikte okulları, fabrikaları, inşaat ve ziraat işçilerini, cezaevlerini ve ulaşım araçlarını denetlemek; buraların temizliğini sağlamak mümkündü. Tifüs salgınının önüne ancak bu şekilde geçilebilecekti. Bu amaçla bakanlık, mücadelede kullanılması gerekli olan buğu sandıkları ve temizleme istasyonlarının nasıl olacağına dair bilgilerin bulunduğu projeler hazırlamış, alakadar

⁶⁴⁷ Bülent Bakar, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Lekeli Humma (Tifüs) İle Mücadele", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 107, Sayı 210, 2014, s. 143; Metinsoy, *a.g.e.*, s. 429.

⁶⁴⁸ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 210.

⁶⁴⁹ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 88.80.10; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN:89.116.1; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 89.119.8; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 99.77.1; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 99.76.14.

⁶⁵⁰ Metinsoy, *a.g.e.*, s. 430.

yerlere göndermişti. Bakan, bunların gelecek bahara kadar temin edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve sıkı emirler verilmesini başvekâletten rica etmişti.⁶⁵¹

20 Mayıs 1943'te Bakan Alataş'ın başkanlığında toplanan Yüksek Sağlık Şurası'nda da tifüsün yayılma hızının büyük tehlike doğurduğuna ve alınan tedbirlerin takviye edilmesine karar verildi.⁶⁵² 25 Mayıs'ta mecliste gerçekleşen Sağlık Bakanlığı bütçe müzakerelerinde Alataş'ın yaptığı konuşmayla tifüsün neden olduğu korkunç tablo ortaya çıkmıştı. Bakanın verdiği bilgilere göre Ocak'ta 167, Şubat'ta 269, Mart'ta 436, Nisan'da 742 ve Mayıs'ın 25'ine kadar da 698 vaka tespit edildi. Daha önce zikredilen rakamlar dikkate alındığında yalnızca Nisan ayında görülen vaka sayısı, 1937 yılındaki toplam vaka sayısından çoktu. Tehlikeye dikkat çekmek isteyen Alataş "... *Az görünen tehlikeyi dahi ben çok söyleyeceğim. Başımdan geçti, vaktiyle bu yüzden büyük sıkıntı çektim. Büyük tehlike ile karşı karşıyayız...*" diyerek mesleğinin ilk yıllarında Basra'da iken yaşadığı humma hastalığından örnek vermişti.⁶⁵³

Durum tespitinin ardından yapılan çalışmalara değinen bakanın aktardığına göre, Ulaştırma Bakanlığı vapur ve vagon gibi ulaşım araçlarının temizlenmesi konusunda, vilayetler ve belediyeler de otobüs ve diğer şehir içi ulaşım araçlarının temizlenmesinde bakanlığın isteklerini yerine getirmişti. Mücadele için sipariş edilen gerekli malzemelerin bir kısmı gelmiş, bir kısmı da yoldaydı. Halkı bilinçlendirmek için yüzbinlerce afiş ve risale basılıp dağıtılmıştı. Bakanlık salgın çıkan yerlerde hamamlar kiralarak, sabun ve gerektiği takdirde çamaşır vererek halka yardımcı oluyordu. Milletvekillerinin konu hakkında soruları üzerine Alataş İstanbul, İzmir, Erzurum ve Adana'da cebren hamama sokma işlemi yapıldığını, bu yapılmazsa işin önüne geçmeye imkân olmadığını belirtmişti.⁶⁵⁴

Alataş'ın meclisteki konuşmasında tehlikeye dikkat çekmesinin ardından İstanbul'da önlemler daha da artırıldı. Sağlık Bakanlığı'nın Almanya'dan sipariş ettiği 50 etüv makinasından⁶⁵⁵ 14'ü İstanbul'a verildi. Şehirde bakanlık bünyesindeki salgın hastalıklarla mücadele doktorlarının başkanlık ettiği dört sıhhi ekip çalışmış, belediye doktorları da bu ekiplere yardımcı olmuştu. İstanbul'a ucuz ekmek için gelenleri

⁶⁵¹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 177.224.1.

⁶⁵² "Tifüs Yayılma İstidadı Gösteriyor", *Akşam*, 23 Mayıs 1943, s. 1.

⁶⁵³ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 210.

⁶⁵⁴ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 217.

⁶⁵⁵ Eşyaları yüksek sıcaklıkla temizlemeye ve dezenfekte etmeye yarayan araç. Bkz. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 8 Kasım 2020].

engellemek adına çevre şehirlerdeki ekmek fiyatları İstanbul ile aynı seviyeye çekilmesi planlandı. Şehre gelenler de vilayet hududunda sıkı bir muayeneye tabi tutulmuş ve şehrin kenar mahallelerindeki evler temizlik heyetleri tarafından kontrol edilmişti.⁶⁵⁶

Vakaların artmasıyla Haziran ayında Sağlık Bakanı Alataş'ın başkanlığında ve şehirlerin sıhhiye müdürlerinin katılımıyla Lekeli Humma Komisyonu toplandı; tifüsle mücadele konusunda önemli kararlar alındı.⁶⁵⁷ Komisyonun tespitlerine göre cezaevleri, salgınlarda önemli rol oynuyor, vilayetlerdeki bazı idare amirleri ve zabıta mücadeleye yeteri kadar önem vermiyordu. Ayrıca, tüm şehirlerde buğulama aletleri yetersiz kalmış ve bunları temin etmesi gereken belediye ve diğer kurumların ilgisiz oldukları tespit edilmişti. Halkın çoğunluğunun bitli olması, işçilerin, göçebe ve dilenci gibi toplulukların kontrol edilmemesi mücadeleyi güçleştirmekteydi.⁶⁵⁸

Komisyon toplantı sonucu mücadelenin nasıl yürütüleceğine dair ayrıntılı bir program hazırladı:

- 1- Yatılı okullarda hamam bulunması zorunludur. Yatılı olmayan okullara bitli öğrenci kabul edilmeyecektir. Öğrenciler düzenli olarak bit muayenesine tabi tutulacaktır.
- 2- İşçi topluluğu bulunan yerlerde, temizlik vasıtaları temin etmekle kurumun müdürü sorumludur. 50'den fazla işçi çalıştıran yerlerde bitli şahıslar iş yerine kabul edilmeyecektir. İşçiler her sabah ve öğlen bit muayenesine tabi tutulacaktır. Kanunen doktor istihdam etmeye mecbur olan kurum ve kuruluşlarda doktorların bit mücadele esaslarını takip ve kontrol etmek için vazifelerine her gün gelmeleri mecburi tutulacaktır.
- 3- Bütün cezaevlerinde içinde bulunanlara yetecek kadar yıkanma yerleri bulunacaktır.
- 4- Devlete, şirketlere ve özel şahıslara ait her türlü nakil vasıtaları sık sık temizlenecektir.
- 5- Han, otel ve pansiyon gibi misafir kabul eden yerlere bitli şahısların kabulü yasaktır. Buraları, sinema, tiyatro, kahve ve gazino gibi yerler de sık sık temizlenecektir.

⁶⁵⁶ "Tifüsle Mücadele", *Akşam*, 7 Haziran 1943, s. 1.

⁶⁵⁷ "Tifüs Artıyor", *Akşam*, 20 Haziran 1943, s. 1-2.

⁶⁵⁸ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 15.84.32.

- 6- Fakir, yersiz göçebe gibi temizlik imkânı olmayan halk cebri temizliğe tabi tutulacaktır. Bu gibi kişiler zabıta tarafından takip olunacak ve temizlikleri belediyelerce parasız yapılacaktır.
- 7- Her köyde bir buğu sandığı bulundurulması zorunludur. Köydeki bütün sağlık teşkilatı ve idareciler bit mücadelesiyle meşgul olacaklardır.

Belirlenen program dışında *Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları* adıyla bir kitapçık basıldı.⁶⁵⁹ Ayrıca Bakanlık tarafından tifüsle mücadele için en gerekli şey olarak görülen hastalık ihbarı hakkında bir tebliğ de yayınlandı. Bu tebliğe göre kanunun emrettiği mecburiyetleri yerine getirmeyenler hakkında takibat yapılarak mahkemeye verilmeleri kararlaştırıldı.⁶⁶⁰

Bakan Alataş, İstanbul'daki tifüs mücadelesi için alınan tedbirleri yerinde incelemek amacıyla 12 Temmuz'da şehre gidip vilayet ve belediye sıhhiye müdürleri ve Vali Dr. Lütfü Kırdar ile görüştü. Daha sonra valiyle birlikte belediye tephirhanelerini (buğuevi), temizlenme yerlerini, halk hamamlarını, bazı oteller ve fabrikaları teftiş etti. Tedbirlerden genel olarak memnun kalan Alataş, Süreyya Paşa fabrikasında bazı emirlere uyulmadığını tespit edip, fabrika müdürlüğüne talimatlar verdi.⁶⁶¹

Kış mevsiminde durumun kötüleşmemesi için sadece tifüs mücadelesi ile meşgul olacak, bakanlık müfettişlerinden Dr. Nazif'in başkanlığında Hıfzıssıhha laboratuvarından Dr. Nureddin ve Sahil Sıhhiye Müdürlüğü'nden Dr. Arif'ten oluşan bir heyet kuruldu.⁶⁶² Alataş, Ağustos ayında da İstanbul'a gelip birkaç gün kalarak tifüs mücadelesi hakkında tetkiklerde bulundu.⁶⁶³

16 Eylül'de *Anadolu Ajansı* muhabirine açıklamalarda bulunan Alataş, tüm devlet organlarının düzenli çalışmaları sonucunda tifüs salgınının durdurulduğunun müjdesini vermişti:

“...bilhassa içinde bulunduğumuz harbin tesiriyle seneden seneye vakaların artacağını kuvvetle tahmin ettiğimiz için bu mücadeleye 1939'dan beri daha şiddetle devam ediyoruz. Bu tedbirlere rağmen vakaların adedi her sene bir miktar daha artarak, biraz evvel söylediğim gibi 1943 senesi kışının sonu ve ilkbahar ayları maalesef en yüksek miktara vasil olmuştur. Bu görülen salgınlardan en mühimi İstanbul'da olanıdır. Filhakika 1943 sonkanun başından eylül

⁶⁵⁹ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 15.84.32, s. 11-20.

⁶⁶⁰ Bakar, a.g.m, s. 150.

⁶⁶¹ “Tifüsle Mücadele Böyle Olur!”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1943, s. 1-2.

⁶⁶² “Sıhhiye Vekili Dün Tetkiklerde Bulundu”, *Akşam*, 13 Temmuz 1943, s. 1.

⁶⁶³ “Sıhhat Vekili İstanbul'da”, *Ulus*, 12 Ağustos 1943, s. 1.

başına kadar sekiz ay içinde bütün memlekette görülen lekeli humma vakaları adedi 3788 olduğu halde İstanbul vilayetinde tespit olunanlar 856'ya balığ olmuştur. Vekâlet, evvelden beri aldığı tedbirleri son hadiseler üzerine daha ziyade şiddetlendirmiş, teşkil edilen mütehassıslar komisyonunun hazırladıkları mücadele programlarına göre bütün devlet, belediye teşkilatıyla resmi ve hususi müesseselerin mücadeleye iştiraki temin olunmuş ve aylarca sarf edilen mesai sayesinde salgınlar bastırılmıştır.”⁶⁶⁴

Bakanın açıklamalarına göre Eylül ayında sadece yedisi İstanbul'da olmak üzere Türkiye genelinde 48 vaka görülmüştü. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen tehlikenin henüz geçmediğini, gelecek kış mevsiminde tekrar bir salgın yaşanma ihtimaline karşı tedbirlerin sıkı bir şekilde uygulanmasına devam edileceğini vurgulamıştı.⁶⁶⁵

Dünyanın çeşitli ülkelerine aşı üretimi konusunda bilgi almak için gönderilen doktorların ülkeye gelmesiyle, Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'ndeki aşı çalışmaları da hız kazandı. Kurumun uzmanları fazla mesai yaparak gelecek kışa yeteri kadar aşının hazır olması için ellerinden geleni yapmışlardı. Kasım ayında toplam vaka sayısı 85'e, Aralık ayında ise 123'e kadar çıktı. Alataş, 8 Ocak 1944'te yeniden *Anadolu Ajansı*'na bir açıklama yaparak hastalık tehlikesinin tamamen geçmediğini, bakanlığın yüzlerce buğu sandığı ve etüv dağıttığını, büyük şehirlerde ucuz fiyatlarla yıkanmak için hamamlar temin edildiğini ve her ihtimale karşı hastaneler hazırlandığını söylemişti. Vatandaşın da temizlik konusunda duyarlı olmasını isteyen bakan, aşı üretimindeki ilerlemeden bahsederek hastalığa maruz kalan seyyar sağlık memurlarına ve sağlık teşkilatı mensuplarına uygulanan tifüs aşılarının yakında satışa çıkacağını açıklamıştı.⁶⁶⁶ Nitekim birkaç ay sonra aşı eczanelere 75 kuruştan satılmak üzere dağıtıldı, kısa bir süre sonra yayınlanan bir kararnameyle de fiyat 40 kuruşa çekildi.⁶⁶⁷

Tüm önlemlere rağmen beklenen oldu ve 1944 yılı Aralık ayında vakalarda artış görüldü. Bakanlık bu durum karşısında yeniden halkın dikkatini çekebilmek için afiş ve broşürler dağıtarak önceki yıllarda alınan sıkı önlemlere geri döndü. Salgın tehlikesi 1945 yılında tamamen durduruldu, daha sonraki yıllarda mücadele vasıtalarının gelişmesi ve aşının yaygınlaşmasıyla tifüs vakaları giderek azaldı.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ “Eylülün İlk Yarısında Bütün Yurtta 48 Vaka Kaydedildi”, *Ulus*, 17 Eylül 1943, s. 1-3

⁶⁶⁵ “Tifüs Salgını”, *Akşam*, 17 Eylül 1943, s. 2.

⁶⁶⁶ “Sıhhat Vekilimizin Tifüs Durumuna Dair Bir Demeci”, *Ulus*, 8 Ocak 1944, s. 1-2.

⁶⁶⁷ Bakar, a.g.m., s. 168.

⁶⁶⁸ Tekeli ve İlkin, *a.g.e.*, s. 133.

3. 4. 2. Verem

Tüberküloz adıyla da anılan verem, genellikle akciğerlere yerleşen ve Koch basili olarak adlandırılan mikropların neden olduğu bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastanın öksürük ya da salyasındaki basilin bulaştığı hava damlacıklarının başkaları tarafından solunması yoluyla bulaşma gerçekleşir. Öksürük, kanlı balgam çıkarma, hışırtılı solunum ve göğüs ağrısı en çok rastlanan belirtilerdir. Bunun yanında ateş, yorgunluk, halsizlik, kilo kaybı, iştahsızlık ve gece terlemeleri hastalığın belirtileri arasındadır.⁶⁶⁹

II. Mahmud ve Abdülmecid'in bu hastalıktan hayatını kaybettiği Osmanlı'da, hastalığa dair ilk çalışmalar II. Abdülhamid'in Berlin'e gönderdiği heyet tarafından yapıldı, ardından hastalık hakkında raporlar hazırlandı. İlk çocuk sanatoryumu 1906'da açıldı. 1918 yılında veremle mücadeleyi daha örgütlü ve kapsamlı bir yapıya büründürmek amacıyla Veremle Mücadele Osman Cemiyeti kuruldu. Yetişkinler için ilk sanatoryum ise ancak 1924 yılında Heybeliada'da açılabilirdi.⁶⁷⁰

II. Dünya Savaşıyla birlikte Türkiye'de artış gösteren bir diğer önemli hastalık da verem oldu. Özellikle 1940 yılından sonra, savaşın ekonomik etkilerinin derinleşmesiyle birlikte düşen yaşam kalitesi sonucu verem vakalarına daha sık rastlanmaya başlandı. Bunun temel nedeni artan yoksulluk ile birlikte iyi beslenememe ve temel tüketim maddelerinde yaşanan kıtlıktı.⁶⁷¹ Ülkede veremle mücadele konusunda yeterli tesis bulunmamaktaydı. 1938 yılı bütçe görüşmelerinde Bakan Alataş, veremle mücadelenin zayıf olduğunu kabul etti. Tüm ülkede sadece Heybeliada'da bir sanatoryum; Ankara, Bursa ve Trabzon'da da birer dispanser bulunmaktaydı. Alataş'a göre mücadeledeki asıl sıkıntı veremli olduğu belirlenenleri ayırıp yanındakilere hastalığın sirayet etmemesinin sağlanamamasıydı. Çünkü ülkede 100 bin kişiye düşen yatak oranı yalnızca % 2,6'ydı. Bu oran Yunanistan'da 38, Bulgaristan'da 17 ve Yugoslavya'da 18'di. Bununla birlikte, 1938 yılına kadar veremli hastaları sadece belirli hastaneler kabul etmekteydi ancak bakanlık bu durumu düzeltmek amacıyla tüm hastanelerin bir kısmının veremli hastalar için ayrılmasını sağladı.⁶⁷²

⁶⁶⁹ *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 562-564.

⁶⁷⁰ Nuran Yıldırım, a.g.m., s. 1331.

⁶⁷¹ Metinsoy, a.g.e., s. 445-446; Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 129.

⁶⁷² *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 167.

Alataş'ın savaş nedeniyle uygulanamayan on yıllık sağlık planında da veremle mücadele için önemli maddeler bulunmaktadır. Bu plana göre, altı yerde verem sanatoryumu açılacaktı. Bunların ikisi 500'er yataklı verem hastanesi, ikisi 500'er yataklı sanatoryum, ikisi 250'şer yataklı verem cerrahi sanatoryumu ikisi 200'er yataklı verem prevantoryumu olacaktı. Bunlara ek olarak 30 şehirde de verem mücadele dispanseri kurulacaktı.⁶⁷³ Ancak bunları uygulamak, söz konusu yıllardaki sağlık bakanlığı bütçeleriyle mümkün olmamıştı.

Yeni kurumlar inşa etmede zorlanan bakanlık, mevcut kurumları yenilemek ve genişletmek için çalıştı. Bu amaçla, 1939 yılında Yugoslavya'dan alınan 650.000 lira veremli hastalara özel pavyonlar kurmak için Kızılay'a verildi ve bu paranın yaklaşık 235.000 lirasıyla Heybeliada Sanatoryumu'na 250 yatak ekleyerek kapasitesinin 500'e çıkarılmasına karar verildi. İnşaata başlanmasına rağmen gerekli olan 160 ton demirin temin edilememesi nedeniyle durdu.⁶⁷⁴

Dr. Osman Şevki Uludağ ve Berç Türker 1939 yılı bütçe görüşmelerinde söz alarak bütün verem mücadele teşkilatının üç dispanserden oluşmasından şikâyet ettiler ve Anadolu'da özellikle de iç ve doğu bölgelerinde verem mücadele birimleri kurulmasını istediler. Berç Türker, doğuda verem teşhisi konulan birinin tedavi için Heybeliada'daki sanatoryuma gelmesi gerektiğini, buraya kabul edilmek için de aylarca beklenildiğini söylemişti.⁶⁷⁵ Bu durumu doğrulayan Alataş, geçen sene bu iş için ayrılan tahsisat ile 300 küsur yataklı yeni bir müessesenin hazırlıklarına başladığını ve 1941 yılına yetiştirileceğini açıklamıştı.⁶⁷⁶

1942 yılı bütçesinde veremle mücadeleye ayrılan 260.000 liranın 95.000 liralık kısmıyla Balta Limanı'nda Kemik ve Mafsal Veremi Hastanesi inşasına başlandı. 250 yataklı bu hastane, 1943 yılında açıldı. Yine bu paradan iki verem dispanseri açılması için 34.000 lira tahsis edildi.⁶⁷⁷

Veremle mücadeledeki önemli bir mesele de sanatoryumlara sadece basil çıkararak açık veremlilerin kabul edilmesiydi. Mecliste bu konu hakkında birçok vekil şikâyet etmiş

⁶⁷³ *Poliklinik*, No 62, Ağustos 1938, s. 353-354.

⁶⁷⁴ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 206.

⁶⁷⁵ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 226-228.

⁶⁷⁶ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 231.

⁶⁷⁷ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 206; Rıdvan Ege, *a.g.e.*, s. 57.

ve kapalı veremlilerin de buralara kabul edilmesini talep etmişlerdi. Alataş, 1943 yılı bütçe görüşmelerinde bu konuya şu samimi sözlerle açıklık getirmiştir:

“Yalnız açık veremlilere sanatoryumda yer veriliyor meselesine gelince; açık veremlilerin hepsini bile yerleştirecek bir halde olmadığım için ıstırabım büyüktür. Bir veremli baba geliyor, iki evladım var, beni bir yere hapsed bu çocuklarıma sirayet etmesin diyor. Daha bunlara ben sıra bekletirken kapalı veremlileri alamam. Yatak adedini çoğaltmak zaruretindeyiz.”

1943 yılında iki dispanser, 1944 yılında Rize ve Adana’da⁶⁷⁸ birer verem dispanseri açan Bakanlık, bir yandan da İstanbul ve İzmir’deki Veremle Mücadele Cemiyetlerine yeni dispanserler açmaları için yardım etti. Kasım 1942’de İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti Başkanı Dr. Tevfik Sağlam, cemiyetin Erenköy’deki yeni dispanser pavyonu açılışında Sağlık Bakanlığı’nın verdiği 100.000 liralık tahsisatla, Fatih ve Üsküdar’da da dispanser açılacağını söyledi. Aynı zamanda 2 Aralık’ta Üsküdar Doğancılarda açılacak dispanserin temeli atıldı.⁶⁷⁹

Aynı yıl İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti, Buca’da çamlık bir alanda bina alarak 30 yataklı bir sanatoryum açma kararı verdi, bu hastanenin gerekli olduğunu düşünen Bakan Alataş da bakanlık bütçesinden cemiyete 50.000 lira gönderilmesini onayladı.⁶⁸⁰ 1944 yılı Şubat ayında hizmete giren sanatoryumun açılışında konuşan cemiyet başkanı Ali Halim Bayer, veremle mücadelede karşılaşılan güçlüklerin Hulusi Alataş’ın himaye ve yardımlarıyla aşıldığını söyleyerek teşekkür etti.⁶⁸¹

Alataş’ın bakanlığı döneminde daha önce 250 olan verem hastanesi yatak kapasitesi 360’a çıkarıldı. Bakanlığa ait dispanser sayısı üçte kalsa da her yıl ortalama 30.000 kişi muayene edildi. 1937-1945 yılları arasında 20.135 kişiye ücretsiz ilaç verilip 49.881 kişiye de röntgen muayenesi yapıldı.⁶⁸²

3. 4. 3. Sıtma

Sıtma, hastalık yapıcı plazmodium parazitlerinin anofel sivrisinekleriyle insanlara bulaşmasıyla ortaya çıkan ateşli bir hastalıktır. Tedavisinde iyi beslenme, kan yapıcı gıdalar tüketme, kinin ve kininden türetilen ilaçlar büyük önem taşır. Hastalıktan

⁶⁷⁸ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 10, Birleşim, 60, s. 237.

⁶⁷⁹ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 211.

⁶⁸⁰ “Verem Mücadele Cemiyetinin Yeni Dispanseri”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1942, s. 2; “Yeni Bir Dispanserin Temeli Atıldı”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1942, s. 2.

⁶⁸¹ “Buca’da Dün Bir Verem Sanatoryumu Açıldı”, *Ulus*, 19 Şubat 1944, s. 2.

⁶⁸² Hot, *a.g.e.*, s. 119.; *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2, s. 59.

korunmanın en basit ve etkili yolu ise sivrisineklerle mücadeledir.⁶⁸³ Yakın tarihimizde, Balkan Savaşları'ndan itibaren yoğun sıtma salgınları görülmüş, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de de büyük bir nüfus sıtmanın pençesine düşmekten kurtulamamıştır.⁶⁸⁴

Cumhuriyet döneminde sıtma ile kapsamlı bir mücadeleye 1924 yılında başlandı, 1926 Mayıs ayında da kanunlaştırıldı. Kabul edilen kanuna göre, bakanlık tarafından sadece sıtma ile mücadele üzerine yoğunlaşacak bir örgüt kurulmasına karar verildi. Bu örgütün görevleri ve sıtma mücadelesinin temel esasları; yapılacak muayenelerle sıtmalıları tespit ve bedava tedavi etmek, bataklıkların kurutulması, sivrisineklerin yaşadığı suların ve çeltik ekim alanlarının kontrol altında tutulması şeklinde üç ana başlık olarak belirlendi.⁶⁸⁵

Bakan Hulusi Alataş, askerî hekimlik yıllarından belediye başkanlığı dönemine kadar sürekli olarak sıtma mücadelesinin içindeydi. Bakanlık döneminde de ülke sağlığının en önemli sorunu yine bu hastalık oldu ve hatta dolaylı olarak Alataş'ın görevden alınmasına neden oldu.

Alataş'ın göreve başladığı yıla kadar sıtma mücadelesi başarılı denebilecek bir şekilde yürütüldü, bakanlığının ilk iki yılı da böyle devam etti. 1938 yılında, sıtma ile mücadele edecek kadroların yetişmesi için Adana Sıtma Enstitüsü'ne gönderilen stajyer doktor sayısı artırılarak 72'ye çıkarıldı.⁶⁸⁶ Sıtma uzmanı Dr. İsmail Hakkı Arda, Temmuz ve Eylül ayları arasında Roma'da düzenlenen Malarya Kursuna katılması ve sıtma araştırmalarına devam etmesi amacıyla İtalya'ya gönderildi.⁶⁸⁷ 1939 yılı Mart ayında, her iki senede bir toplanması gereken ancak geciken sıtma mücadele reisleri kongresi toplandı. Hulusi Alataş'ın başkanlık ettiği toplantıya sıtma mücadele heyetleri reisleri katıldılar, bölgelerindeki faaliyetlerini ve bunların sonuçlarını anlattılar. Ayrıca Avrupa tıbbında sıtma üzerine yaşanan gelişmeler görüşüldü ve alınacak yeni tedbirler belirlendi.⁶⁸⁸

⁶⁸³ *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 483-485.

⁶⁸⁴ Nuran Yıldırım, a.g.m., s. 1330.

⁶⁸⁵ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma", Eren Akçiçek ve Diğerleri (ed.), *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 482; Hamdi AYTEKİN, "Türkiye'de Sağlık Hizmetleri (1920-1980)", *Toplum ve Hekim*, Cilt 28, Sayı 3, Mayıs-Haziran 2013, s. 183.

⁶⁸⁶ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 84.74.13.

⁶⁸⁷ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 84.65.20.

⁶⁸⁸ "Sıtma Kongresi", *Etibba Odası Gazetesi*, Sayı 21, Haziran 1939, s. 8; "Sıtma Mücadele Reislerinin İçtimarı", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1939, s. 3; "Sıtma Kongresi", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1939, s. 7; "Sıtma

Bakanlığın sıtmayı önlemek amaçlı faaliyetleri 1939 yılında da devam etti; Aksaray, Antalya, Muğla ve İçel’de bataklık kurutma ve kanal açma çalışmaları yapıldı.⁶⁸⁹ Yurt içinde bunlar yaşanırken Nisan ayı sonunda Hatay’da bulunan Türkiye elçisi Cevat Akalın, Sağlık Bakanı Alataş’a telgraf göndererek sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere 50 kilo kinin gönderilmesini istedi. Mayıs ayında, hükümetin onayıyla söz konusu kinin Kızılay aracılığıyla Hatay’a ulaştırıldı.⁶⁹⁰

Anadolu’nun çeşitli yerlerinde etkisini artıran hastalık 1939 yazında İstanbul’u da tehdit etmeye başladı. Temmuz ayında Ayamama deresindeki sivrisinekler nedeniyle Yeşilköy ve Bakırköy’de sıtma vakaları görüldü. Bunun üzerine Yeşilköy ve Florya’da sıtma mücadelesi teşkilatı kurulmasına karar verildi. Bu dönemde İstanbul’da sıtma mücadelesinin yapıldığı bir diğer nokta da Anadolu yakasındaki Erenköy-Göztepe bölgesiydi. Buradaki mücadele memurları tarafından halkı bilinçlendirmek amacıyla beyannameler dağıtıldı, her on günde bir bütün evler teftiş edildi.⁶⁹¹ Sıtma Enstitüsü’ne gönderilen stajyer doktorların sayısı da bu yıl 100’e çıkarıldı.⁶⁹²

1940 yılında sıtma mücadelesinde savaşın etkileri, belirgin şekilde hissedilmeye başladı. Bu etkilerin en önemlisi de doktor yetersizliği idi. Bakan Alataş, sıtma mücadele mıntıklarında bulunan doktorların askere alınmasının mücadeleye yaptığı etkiyi şu şekilde açıklamıştı:

“Her sene muhtelif yerlerde yer yer sıtma salgını olurdu, mücadele mıntıkları salgınlarına, mücadele mıntikasındaki hekimleri teksif[yoğunlaştırma] eder ve derhal mahallinde bastırırdık. Bu mıntıkların haricinde ise çalışma imkânları müsait olan yerlerden hekimler tefrik[ayırma] eder, oralara gönderir ve yine mahallinde bastırırdık. Fakat geçen sene böyle olmadı. Hekim arkadaşlarımızın eksiğini ikmal edemedik. Her sene tıp talebe yurdundan hizmeti mecburelerini ikmal edenlerle bunları ikmal ederiz. Geçen sene vaziyet böyle olmamıştır. Evvelâ, sıtma mücadelesinde çalışan hekim arkadaşlarımızın eksiğini ikmal edemedik. Biz bunların eksiğini Tıp talebe yurdunu ikmal etmiş hizmeti mecburelilerle ikmal ederiz. Bunlar iki senedenberi terhis edilmediler. Orduda bu şekilde bulunanların yekûnu 265i buluyor. Bunlara zamimeten[ek olarak] sıtma mücadele mıntikasında çalışan doktorlarımızı da talim için hizmete aldılar. Binaenaleyh evvelce 98 kişilik kadro ile çalışan sıtma mücadelesi

Mücadele Reisleri Kongresi”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 1939, s. 2; Sıtma Mücadele Reisleri Toplantısı”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939, s. 3.

⁶⁸⁹ Özer, a.g.m., s. 470.

⁶⁹⁰ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 225.515.15.

⁶⁹¹ *Poliklinik*, No 75, Eylül 1939, s. 85; “Şehirde Sıtma Mücadelesi” *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1939, s. 1-8; “Sıtma Mücadelesi”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1939, s. 2.

⁶⁹² *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 88.84.2.

bugün 65 tabib eksiğile yani 33 tabible çalışmağa mecbur oluyor. Salgın çıkan yerlere her zaman yaptığımız yardımı yapamadık, hatta çalışmalarımız aksak oldu.”⁶⁹³

İlkbahar ve yaz aylarında ülkenin çeşitli bölgelerinde sıtma vakalarında artış gözlemlendi. Özellikle mevcut doktorlarının çoğu askere alınan İzmir’de sıtma Temmuz ve Ağustos aylarında etkisini göstermeye başladı. Sene içinde yağın fazla yağmurlar nedeniyle oluşan su birikintileri de sıtmanın bütün şehre yayılmasını sağladı. Bu şikâyetler üzerine sağlık bakanlığı, İzmir’e çevre illerden doktor ve durumu olmayan sıtmalılar için de 40 kg’ı parasız dağıtılmak üzere toplam 150 kg kinin gönderdi.⁶⁹⁴ Ege bölgesinde sıtma savaşı verilen şehir yalnızca İzmir değildi. Aynı zamanda Manisa’nın Salihli ve Aydın’ın Nazilli kazalarında sıtma vakaları arttı ve can kayıpları yaşandı.⁶⁹⁵

Tokat Valisi, 1940 yılı Ağustos ayı sonunda Sağlık Bakanlığı ve Başbakanlığa gönderdiği yazıda, ilkbaharda taşın Yeşilirmak ve Kelkit sularının Kazova ve Niksar’da bataklıklar oluşturduğundan şikâyet ederek ve özellikle Kazova’da 56 kişinin sıtma yüzünden hayatını kaybettiğini rapor etti. Kendilerine gönderilen kininin yetersiz olduğunu söyleyen vali, bölgeye yeterli miktarda kinin ve doktor gönderilmesini talep etti.⁶⁹⁶ 1940 yazında gelen bir diğer yardım çağrısı da Yozgat’ın Boğazlıyan kazasındandı. Cumhurbaşkanı İnönü’nün Yozgat ziyaretinde, Yozgat vekillerinin salgın konusundaki şikâyetleri üzerine yapılan araştırmada, bölgede sıtma olduğu anlaşıldı. Bu nedenle Sağlık Bakanlığı’ndan Boğazlıyan’ın sıtma mücadele muntkasına dâhil edilmesi ve hastalara dağıtılmak üzere kinin gönderilmesi istendi.⁶⁹⁷ Bunlar dışında güneyde Adana’da da sıtmayla savaş verilmekteydi. 1930’lu yıllarda alınan önlemler ve kurulan mücadele teşkilatlarına rağmen özellikle Kozan’da vakalar görülmeye devam etti.⁶⁹⁸ 1940 yılının son günlerinde sıtma mücadelesi hakkında sorulan sorular üzerine mecliste açıklamalarda bulunan Sağlık Bakanı Alataş, sıtma mücadele teşkilatında çalışanların askere alınmaması hakkında girişimlerde bulunduğunu söylemiş ve kinin tedariki ile ilgili sıkıntılardan bahsetmişti:

“...Bugün kinin tedariki meselesi de, dünyanın bu halile, bize çok sıkıntı vermektedir. Bunların Cava’dan getirtmek zaruretine düştük. Dünyanın vaziyeti dolayısıyla kinin ancak ağustos sonunda elimize gelmiştir. Biz evvelce dünya vaziyetini düşünerek, elimizde stok kinin

⁶⁹³ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 197.

⁶⁹⁴ BCA FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.6.

⁶⁹⁵ Özer, a.g.m., s. 471.

⁶⁹⁶ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.8.

⁶⁹⁷ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.7.

⁶⁹⁸ Özer, a.g.m., s. 472.

bulundurmştuk. Evvelce 29 liraya aldığımız kinin bugün 61 liraya çıktı. Tahsisatın bittiğini meclisi aliye arz ettik. Müsaade buyruldu. Yeniden aldığımız tahsisatla kinin alıyoruz. Bize sıkıntı veren bir cihet de öteden beri bu işlere alışmış ve hallini bilen arkadaşlarımızın elimizden alınmış olmalarıdır. İstirabımız budur.”⁶⁹⁹

Sıtma vakaları, 1941 yılında da tüm yurda yayılmaya hızla devam etti. Muğla Milletvekili Orgeneral İzzettin Çalışlar’ın mecliste yaptığı konuşmaya göre Meriç boyundan Çanakkale’ye kadar bataklıklarda, Bergama, Menderesler, Gediz çayı ve Köyceğiz’de; güneyde Antalya’da, Seyhan ve Ceyhan vadilerinde; doğuda Dicle nehri bölgesinde özellikle Diyarbakır Silvan’da ve son olarak Karadeniz’de Bafra ve Çarşamba’da sıtma vakaları etkili olmaktadır.⁷⁰⁰ Vakalardaki artışa paralel olarak alınan tedbirler de genişletildi. Sivrisinekle mücadelede büyük önem arz eden mazot ihtiyacını karşılamak üzere Şubat ayında 300 ton, Kasım ayında ise 200 ton mazotun pazarlıkla temin edilmesine karar verildi.⁷⁰¹

Bataklık kurutma çalışmaları da yurdun dört bir yanında devam etti. Ege’de vakaların en çok görüldüğü Manisa Nazilli’de bulunan bez fabrikası civarındaki bataklıkların kurutulması ve bölgedeki su birikintilerinin kanallar açılarak dağıtılması için 1941 yılı Eylül ayında çalışmalar başladı.⁷⁰² Aralık ayında da Kırıkkale askeri fabrikası çevresindeki bataklıkların bir an önce kurutulması için Hulusi Alataş ilgili makamları bilgilendirdi.⁷⁰³

Sıtma ile mücadelenin en zayıf kaldığı 1942 yılında kontrol altındaki nüfusun sıtmalı oranı cumhuriyet tarihi rekoru kırarak % 32.13’e yükseldi.⁷⁰⁴ Türkiye’nin savaşın ekonomik etkisini belirgin olarak hissettiği bu yılda sıtma savaşına yeterli harcama yapılamadı. Yurt dışından kinin ithalinin de imkânsız hale gelmesiyle, mevcut stokların erimemesi için kinin kullanımında sınırlandırılmaya gidildi, korunma kinini dağıtımı da durduruldu. Bu kapsamda sıtma tedavi süresi beş güne indirildi.⁷⁰⁵ Maaş ve harcırahların getirdiği mali yük nedeniyle 1942 yılında Adana Sıtma Enstitüsü’ndeki kurslara 82 stajyer doktor gönderilebildi.⁷⁰⁶ Mücadele kapsamında

⁶⁹⁹ “Sıhhiye Vekili Dün Mecliste İzahat Verdi”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1940, s. 3.

⁷⁰⁰ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 194.

⁷⁰¹ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 94.12.4; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 96.89.8.

⁷⁰² *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.12.

⁷⁰³ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.11.

⁷⁰⁴ Erdem Aydın, *Türkiye’de Sıtma Savaşı*, Türk Tabipler Birliği, Ankara, 1998, s. 53.

⁷⁰⁵ “Kinin Sarfiyatı Tahdid Edilecek”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1942, s. 3.

⁷⁰⁶ “82 Doktor Adana’ya Gidiyor”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1942, s. 2; “Adana’da Açılan Sıtma Tekamül Kursu”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1942, s. 3.

Muğla ve Çanakkale sıtma mücadele bölgelerinde genişletilme yapıldı, Kırıkkale’de incelemeler yapılarak burada sıtma mücadele teşkilatı açılmasına karar verildi.⁷⁰⁷

Vakalardaki artış 1943 yılında da devam etti. Çukurova ve Samsun’da sıtma bir salgın haline dönüştü, can kayıpları yaşandı.⁷⁰⁸ Mart ayında, gelecek yıllar için stoklamak amacıyla İngiltere’den satın alınan beş ton kinin İstanbul’a gönderildi.⁷⁰⁹ 15 Eylül’de parti grubu toplantısında, tatil sırasında ülkenin çeşitli yerlerindeki korkunç sıtma manzaralarıyla karşılaşan vekiller sıtma mücadelesi hakkında Bakan Alataş’ın gruba bilgi vermesini istediler.⁷¹⁰ Kasım ayındaki parti grubunda da Alataş sıtma savaşına dair açıklamalar yaptı. Ardından Dr. Osman Şevki Uludağ’ın sıtmayla mücadelede yeni esasların belirlenmesi üzerine hükümetin bir layiha hazırlamasına dair takriri kabul edildi.⁷¹¹ Alataş’ın aktardığına göre bu layiha hazırlandı ancak Maliye Vekâleti’nden cevap gelmediği için Mayıs 1944’e kadar meclise sunulamamıştı.⁷¹²

Maraş Milletvekili Kemali Bayazıt, 1943 yılı sonunda sıtma ile mücadele hakkında detaylı bir soru önergesi verdi ve Alataş, 5 Ocak 1944’te bakanlığa yöneltilen soruları tek tek yanıtladı. Alataş’ın aktardığına göre, 1944 yılı başına kadar sıtma mücadele teşkilatı 39 ile yayılmakta, 4.536 köy ve kasabada neredeyse 3,5 milyonluk nüfusu kontrol etmekteydi. 17 asli, iki tali mücadele mıntikasına ayrılan teşkilatta 106 şube bulunmaktaydı. Teşkilatın insan gücü ise 17 mücadele reisi, 18 laboratuvar şefi, 105 doktor ve 510 sağlık memurundan oluşmaktaydı. Boşta bulunan 34 doktor kadrosu da 1944 yılında askeri hizmetten dönen 17 doktorla kapatılmaya çalışılacaktı.⁷¹³

Sıtma mücadelesinde çalışan doktorların işlerinin zor olduğuna dikkat çeken Alataş, daha önce verilen ücretlerin mevcut şartlar nedeniyle verilemediğinden daha iyi ücretlerle çalışma fırsatı bulan doktorların teşkilattan çıktığını söyledi.⁷¹⁴ Mücadeledeki bir diğer zorluk da savaş ile başlayan ve 1942 yılından itibaren etkisini artıran ilaç azlığı idi. Daha önce reçetesiz satılan kininin eczanelerde reçeteye satılmasına başlandı. Doktorların mesai saatleri içinde sıtmalılar hastalara ücretsiz reçete vermesi de zorunlu hale geldi. Eczane bulunmayan, doktor olmayan yerlerdeyse

⁷⁰⁷ Özer, a.g.m., s. 472-473.

⁷⁰⁸ A.g.m., s. 474.

⁷⁰⁹ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.17.

⁷¹⁰ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 177.224.4.

⁷¹¹ “Parti Grubunda”, *Akşam*, 24 Kasım 1943, s. 2.

⁷¹² *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 234.

⁷¹³ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 7, Birleşim 14, s. 15.

⁷¹⁴ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 7, Birleşim 14, s. 18.

inhisar bayileri reçetesiz olarak satış yapmaya devam etti. Bununla birlikte, atebrinin de reçetesiz satılmasına izin verildi. Ayrıca 1942'dan itibaren kininin muadili olan 36 ton sentetik sıtma ilacı da alındı. Bu tedavi seçeneklerinin haricinde sineklerden korunmak için halkın cibinlik kullanması teşvik edilirken ucuza satın alınabilmesi için Ekonomi Bakanlığı ile anlaşarak Sümerbank'a ait fabrikalarda üretilmesine karar verildi.⁷¹⁵ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Aydın ziyaretinde, validen bu yöntemin iyi neticeler verdiğini öğrendi. 27 Nisan 1943'te cibinlik kullanımının tüm ülkeye yayılması için yapılması gerekenin Bakan Hulusi Alataş tarafından araştırılmasını istedi.⁷¹⁶ 1943 yılında halka toplam 270.000 m² cibinlik satıldı.⁷¹⁷

1944 yılı son 10 yıl içinde sıtma ile savaşta en çok paranın harcandığı yıl oldu. Ancak vakalarda istenilen düşüş gerçekleşmedi.⁷¹⁸ Bu yıl içinde Adana'da, Gaziantep'in İslahiye ilçesinde ve Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçelerinde sıtma vakalarında büyük bir artış yaşandı, özellikle hastalanan çocukların hayatlarını kaybetmeleri dikkat çekmekteydi. Ege bölgesinde ise Biga sıtma mücadele bölgesindeki köylerde sıtmalı sayısı 25.000'i aştı.⁷¹⁹

Kininin sıtma mücadelesinin ana unsuru haline gelmesiyle sahteleri üretilmeye başladı ve kinin kaçakçılığı ortaya çıktı. 1944 yılı bütçe görüşmelerinde bazı vekillerin bu konuya dikkat çekmesi üzerine Alataş, bunların peşlerinde olduklarını ve yakaladıkları kişileri adliyeye teslim ettiklerini açıklayıp sıtma ilaçlarının dağıtımını hakkında şunları söylemiştir:

“Sıtma ilacı olarak memlekette altı milyon doz yayacağız. Bunlar yerli yerine gider, herkes tarif ettiğimiz şekilde kullanırsa, bu senenin derdi, dâvası hal yoluna girmiş olabilir. Bir elden verir, o bir elden her türlü takayyütlere rağmen başka yerlere Sıhhiye Vekâletine zahir olacağı yerlerde beraber yürümezlerse tabii zayıf kalırız. Geçen sene koymuş olduğumuz, sıtma ilacı hakkındaki takyitleri bu sene tamamen kaldırdık, müracaat edene, eczaneler, Kızılay, istedikleri kadar atebrin vereceklerdir. Eczaneler 63 kuruşa alacak ve 70 kuruşa satacaklardır. Ayrıca Sıhhat Vekâleti İnhisarlar vasıtasıyla Devlet atebrini dağıtma işini de yapacaktır. Ampul kinin üzerinde çalışmaktayız, çalışmağa devam edeceğiz, ihtiyaca cevap verecek kadar geniş miktarda hazırlamış ve hazırlamaktayız. Bunu da ucuz fiyata satmağa çalışacağız. Bu mevzuda karaborsa tamamiyle aldatıcı bir şeydir. Kininler tamamiyle Devlet elindedir, Bütün sıtma ilâçları Devlet elindedir, şuradan buradan aldım şeklindeki ifadeler, hırsızları teşvikten

⁷¹⁵ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 7, Birleşim 14, s. 17-18.

⁷¹⁶ CA, İA, YN: 2/12-24, Fih: 6941.

⁷¹⁷ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 7, Birleşim 14, s. 18.

⁷¹⁸ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 243.

⁷¹⁹ Özer, a.g.m., s. 474-475.

başka bir şey değildir. Arkadaşların intihap dairelerinde veya başka yerlerden haber alacakları hâdiseleri vaktü zamanında Vekâletimi haberdar etmeleri, bu işlerle mücadelede bana büyük muvaffakiyet verecektir.”⁷²⁰

Mücadele 1944 yılında da tam anlamıyla başarıya ulaşamadı. Sıtmalı oranı 28.15’e kadar aşağı çekilebilse de bu rakam yeterli değildi.⁷²¹ 16 Ocak 1945’te toplanan parti grubunun gündeminde sıtma vardı ve Alataş’ın mücadele hakkında yaptığı açıklamalar ne vekilleri ne de Başvekil Saraçoğlu’nu memnun edebildi.⁷²² Sıtma, iki gün sonra istifa eden Alataş’ın bakanlığının sona ermesinin zeminini hazırlamıştır. Onun döneminde sıtmayla mücadele kapsamında yapılan işler ve harcanan paralar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. Hulusi Alataş’ın Bakanlık Yıllarında Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri.

	Muayene Edilen	Tedavi Edilen	Kurutulan Bataklık (hk)	Açılan Kanal (km)	Tüketilen Kinin (kg)	Tüketilen Atebrin (kg)	Tüketilen Mazot (kg)	Harcanan Para
1938	2.514.282	776.923	3787	122	9075	-	-	931.000
1939	2.313.290	788.027	1733	137	7172	-	-	1.167.000
1940	2.445.272	1.094.919	997	125	9548	1	89.000	795.000
1941	2.432.296	991.291	4916	124	8705	18	92.000	716.000
1942	1.775.816	784.967	948	136	3674	77	97.000	688.000
1943	2.256.241	1.063.397	1376	139	4008	434	129.000	900.000
1944	1.924.202	840.561	2637	91	578	902	163.000	4.011.000
Top.	15.661.399	6.340.085	16.394	874	42.760	1.432	570.000	9.208.000

Kaynak: *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, Cilt 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 159; İnci Hot, *a.g.e.*, s. 51.

Dolaylı da olsa Alataş’ın Bakanlığına mal olan sıtma salgını ancak 26 Mart 1945’te kabul edilen 4707 sayılı Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun’un kabul edilmesi sonrası başlayan kapsamlı mücadele ve ayrılan olağanüstü tahsisat sonucunda durdurulabildi.⁷²³

⁷²⁰ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 235.

⁷²¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 53.

⁷²² “Parti Grubunun Beş Saat Süren Bir Toplantısı”, *Vakit*, 17 Ocak 1945, s. 1-4; “Parti Grubunda”, *Tanin*, 17 Ocak 1945, s. 1-6; “Parti Grubunda”, *Akşam*, 17 Ocak 1945, s. 2.

⁷²³ *Resmi Gazete*, Sayı 5967, s. 28 Mart 1945, s. 8437-8438; Metinsoy, *a.g.e.*, s. 462; Aytekin, *a.g.m.*, s. 184.

3. 4. 4. Frengi

Cinsi temas yoluyla bulaşan ve üç devrede ilerleyen frengi neticesinde hastanın vücudunda çiban, döküntü ve frengi kabarcıkları gözlenir. Hastalık fiziksel muayene ve kan testleriyle teşhis edilir.⁷²⁴ Frengi, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başındaki Osmanlı-Rus savaşlarıyla görülmeye başlandı, 1854 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra salgına dönüştü. Yine bu yüzyılda Rusya'ya fırıncılık için gidenler nedeniyle özellikle Karadeniz bölgesinde frengi vakaları arttı. Osmanlı Devleti, hastalıkla mücadele için ilk olarak devlet kontrolünde genelevler açtı, 1869'da İstanbul'da fuhuşla mücadele komisyonu kuruldu. 1879 yılından itibaren belirli aralıklarla ilan edilen Emraz-ı Zühreviye Nizamnameleriyle mücadelenin esasları belirlendi.⁷²⁵

Mütareke dönemindeki kontrolsüz ortamda artan fuhuş ve Rusya'dan gelen göçmenlerin de etkisiyle frengi vakalarında artış yaşandı.⁷²⁶ Ankara Hükümeti, bu durumun önüne geçmek amacıyla 1921 yılında kabul ettiği Frenginin Men-i Sirayet ve İntişarının Tahdidi kanunuyla frengililerin devlet tarafından ücretsiz olarak tedavi edilmesine karar verdi. 1925 yılında birçok doktorun katılımıyla frengi komisyonu kuruldu ve komisyonun çalışmaları sonucunda Frengi Tedavi Talimatnamesi yayınlandı. 1927'den sonra Ankara ve İzmir'de; 1931'de Zonguldak'ta birer dispanser açıldı.⁷²⁷

Frengiyle mücadelede izlenen yol Alataş'ın ifadeleriyle şu şekildedir. Frengi olduğuna dair bilgi ve şikâyet alınan yerlerde bütün vatandaşlar beden ve kan muayenesine tabi tutularak tarama yapılır. Muayene edilenlerin isimleri defterlere kaydedilir. Belirlenen hastalık oranı yüksek ise bu yerlerde frengi mücadele sahası açılır. Bu süreç, bir sene tarama, dört sene tedavi takibi ve bir sene de tedavi sonrası tekrar kan ve beden muayenesi olmak üzere altı yıla yayılır. Çıkan orana göre mücadelenin devamına karar verilir. Eğer hastalık oranı düşükse buradaki hastalar hükümet tabibi kontrolüne bırakılarak başka bölgelerde tarama yapmaya devam edilir.⁷²⁸

⁷²⁴ *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 189-190.

⁷²⁵ Nuran Yıldırım, a.g.m., s. 1329.

⁷²⁶ İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2004, s. 39-40.

⁷²⁷ Aynı yer.

⁷²⁸ "Sıhhat Vekilimizin İzahatı", *Etibba Odası Gazetesi*, Sayı 17, Haziran 1938, s. 4-5.

Bakan Hulusi Alataş'ın aktardığına göre 1938 yılında ülkede bir frengi tehlikesi mevcut değildi. Yapılan taramalara göre frengili oranı % 1'i geçmemekteydi. 1938'de mücadele bölgeleri içinde 25.000, bölge dışında kalan yerlerde 140.000 frengili bulunmaktaydı. Mücadele heyetleri, Kars ve Uşak'ta tarama çalışmaları yaptı, Giresun Alucra'da mücadele sahası açıldı.⁷²⁹ Temmuz ayında Ordu'daki mücadelesini tamamlayan heyet Giresun'a nakledilmişti.⁷³⁰

1939 yılında ise Ardahan'da bir tarama çalışması yapıldı ve mücadeleye gerek görülmedi. Bu yıl içinde Kütahya'nın Domaniç ve Tavşanlı nahiyeleri mücadele sahalarına dâhil edildi. Karadeniz bölgesinde çalışmalarını yoğunlaştıran heyetler, Tokat Reşadiye ve Sivas Yıldızeli'ndeki mücadelesini tamamladıktan sonra Tokat'ın Erbaa kazasına geçtiler.⁷³¹ CHP'nin 1939'daki beşinci kurultayında konuşan Alataş, frengi mücadelesi için yeterli uzman doktor ve sağlık memuru olmadığından mücadelesi biten yerlerdeki çalışanların yeni başlanan sahalara kaydırıldığından söz etmiş ve zamanla personel eksikliğini giderileceğini söylemişti.⁷³²

Bazı vekillerin 1941 yılında meclisteki bütçe görüşmelerinde yurdun her yanında frengi vakalarının çoğaldığını söylemelerine karşın Bakan Alataş, daha önce Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykam'ın da dile getirdiği gibi halkın her çıban ve yarayı frengi sandığından bu şikâyetleri abartılı buldu.⁷³³ Buna ek olarak Alataş, 1941 yılında da tüm ülkede frengi oranının %0,9 olduğunu ve o güne kadar ihbar gelen yerlerde yapılan taramalarda da önemsiz sayıda vakalara rastlandığını açıkladı.⁷³⁴ 1941 yılında yaklaşık 19.778 frengilinin tedavi takibi yapıldı ve bunlardan 16.292'si 1942 yılına devredildi. Tüm ülkedeki frengili oranı da 1942 yılında %0,8'e geriledi.⁷³⁵

Frengiyle mücadelede yaşanan bir zorluk da köylerdeki hastaların tedavi amacıyla kısa zaman aralıklarıyla kazalara gitmek zorunda kalmalarıydı. 1941 yılından itibaren neosalvarsan ve bizmut tedavileri bir araya getirilerek bu aralıklar bir aya kadar çıkarıldı.⁷³⁶ Bu da köylerdeki sorunun tam olarak çözümünü sağlamadı. 1944 yılı

⁷²⁹ *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 167.

⁷³⁰ "Frengi Mücadelesi", *Poliklinik*, No 61, Temmuz 1938, s. 30.

⁷³¹ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim, 16, s. 232.

⁷³² "C.H.P. Beşinci Kurultayında Sıhhi İşlerimizin Müzakeresi", *Poliklinik*, No 77, Kasım 1939, s. 151-152.

⁷³³ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 2, Birleşim, 16, s. 230; *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 203.

⁷³⁴ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 205.

⁷³⁵ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 63, s. 301.

⁷³⁶ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 203.

bütçe görüşmelerinde bu konu hakkında şikâyetlerin tekrarlanması üzerine Alataş, mevcut sağlık memurlarının sayılarına bağlı olarak frengi vakaları görülen nahiye ve köylerde köy tedavi evleri açılacağını açıkladı. Köy Enstitüleri'ndeki sağlık talebelerinin de katılımıyla köylerdeki personel eksikliği kapatılacaktı.⁷³⁷

Frengili oranı 1944 yılına gelindiğinde 0,72'ye düştü.⁷³⁸ Sağlık memurlarının köylere kadar yayılması 1945 yılından itibaren tedavi imkânlarını kolaylaştırdı. Frengi savaşının genişletilmesiyle, vakalar zamanla azaldı ve yeni tedavi yöntemlerinin bulunmasıyla frengi büyük bir tehlike olmaktan çıktı.

Hulusi Alataş'ın görevde kaldığı süre içinde frengi tedavisi kapsamında şehirlere yaklaşık 650 kg Arsenobenzol, 2 tonu aşkın Bizmut, 1 tonu aşkın Civa ve 867 kg Potasyum İyodür ilaçları gönderildi.⁷³⁹ 1937 yılında 158.000 olan vaka sayısı 1945'te 122.631'e düştü.⁷⁴⁰

3. 4. 5. Trahom

Trahom, klamidya mikrobunun yol açtığı bulaşıcı bir göz hastalığıdır. Bu hastalık neticesinde göz kapaklarında kabarcıklar çıkar. İlerleyen süreçte tedavi edilmediği takdirde korneada bozulmalar oluşur ve körlüğe neden olur. Temizliğe verilen önemin artırılması hastalıktan korunmanın temel şartıdır.⁷⁴¹

Cumhuriyet döneminde, trahomla mücadelenin ilk adımları vakaların yoğun olarak görüldüğü Adıyaman ve Malatya'da 1925 yılında açılan dispanser ve hastanelerle atıldı. Bu kurumlar dışında köylere kadar giden seyyar heyetler tarafından tarama çalışmaları yapıldı.⁷⁴² 1930 yılında kabul edilen Hıfzıssıhha Kanunu ile trahomla mücadeleye ağırlık verildi, açılan yeni hastane ve dispanserlerle 1925 yılında 30 olan toplam yatak sayısı 100'e çıkarıldı.⁷⁴³ 1935 yılında, hastalığa ulaşım ve tedavi imkânını genişletmek amacıyla köylerde tedavi evleri açıldı, toplam yatak sayısı ise 130'du. Bu kapsamlı mücadele ile 1930'da 138 olan vaka sayısı 1937'ye kadar 44'de düşürüldü.⁷⁴⁴

⁷³⁷ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 236.

⁷³⁸ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 238.

⁷³⁹ Hot, *Sıhhiye Mecmuasına Göre*, s. 87.

⁷⁴⁰ Karayaman, *a.g.e.*, s. 82.

⁷⁴¹ *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 542.

⁷⁴² Aytakin, *a.g.m.*, s. 184.

⁷⁴³ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1973, s. 134.

⁷⁴⁴ Frik, "Memleketimizde Bulaşık Hastalıklara Dair 8 Senelik İstatistik", s. 41.

Sağlık Bakanı Alataş'ın 1939 yılı Mayıs ayındaki açıklamalarına göre özellikle güneydeki şehirlerde trahom vakalarında yoğunluk yaşanmaktaydı. Bakana göre trahomla mücadelede her yerdeki ihtiyaca cevap verebilmek için yeteri kadar yetişmiş personel bulunmamaktaydı.⁷⁴⁵ Bu açığı kapatmak için 1938 yılından itibaren birçok stajyer doktor trahomla mücadele teşkilatlarında kurs görmeye başladı.⁷⁴⁶

Alataş döneminde bakanlık trahomun tedavisinde dünyadaki yenilikleri de takip etti. 1941 yılı bütçe görüşmelerinde Eskişehir Milletvekili Yusuf Ziya Özer'in Alman askeri mecmularında yeni bir ilaçla ilgili yayından bahsetmesi üzerine Bakan Alataş hemen söz alarak, adı apsit olan bu ilacı fabrikasından getirttiğini ve mücadele bölgelerinde kullanılmaya başlandığını söylemişti.⁷⁴⁷

Trahomla mücadelede kişisel ve genel temizlik önemli olduğu için halkın bilinçlendirilmesi hayati öneme sahipti. Bakanlık bu amaçla binlerce afiş asarak ve halkın anlayacağı şekilde kısa broşürler hazırlayarak dağıttı. Bunun yanında okullar, halkevleri, köyodaları gibi yerlerde konferanslar düzenlendi.⁷⁴⁸ 1943 yılında yayınlanan Trahomla Mücadele Talimatnamesiyle, bulaşma devresinde olanların okul, fabrika, resmi ve özel kurumlara devam etmeleri yasaklandı. Ayrıca trahomla mücadele bölgesindeki çocukların eğitimleri için Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları özel önlemler aldı.⁷⁴⁹

Alataş'ın görev süresi boyunca daha önce 13 hastane, 160 yatak, 20 dispanser ve 36 köy tedavi evinden oluşan mücadele teşkilatı 16 hastane, 220 yatak, 37 dispanser ve 50 köy tedavi evi kapasitesine çıkarıldı. İlaçlama sayıları 5 milyonu geçti, binlerce ameliyat yapıldı.⁷⁵⁰ Tüm bunlara rağmen yüksek trahomlu oranları ancak 1950'li yıllarda bulunan ilaçlar ve yeni tedavi yöntemlerinin uygulanmasıyla düşebildi.

3. 4. 5. Çiçek

Bulaşıcı ve ateşli bir virüs hastalığı olan çiçek, öldürücü özelliğe sahiptir. Deride kabarcık şeklinde döküntülere neden olur ve zamanla bunlar tüm vücuda yayılır.

⁷⁴⁵ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 231-232.

⁷⁴⁶ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 82.26.12; BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 88.78.14; BCA FN: 30.18.1.2, YN: 93.101.12; BCA FN: 30.18.1.2, YN: 100.113.1.

⁷⁴⁷ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 200.

⁷⁴⁸ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 211.

⁷⁴⁹ Hot, a.g.e., s. 30-31.

⁷⁵⁰ Hot, a.g.e., s. 24; BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 774.84.2; Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2017, s. 469; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134.

Hastalığı geçiren kişiler ise ömür boyu bağışıklık kazanırlar. Çiçekten korunmanın en temel yolu aşıdır. Tarihteki ilk çiçek aşısının Türkler tarafından üretildiği bilinmektedir.⁷⁵¹ 19. yüzyılda ülkemizde ortaya çıkan vakalar karşısında aşı çalışmaları başladı ve 1892’de bir aşı üretim merkezi kuruldu. 20. yüzyılın başında, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde salgınlar görüldü.⁷⁵²

Erken cumhuriyet döneminde yapılan aşılama faaliyetleriyle 1925 ve 1926’da 500’lere yaklaşan çiçek vakaları, çift haneli sayılara düşürüldü. Ancak 1929 yılında İran’dan gelen göçmenler aracılığıyla yeniden bir salgın ortaya çıktı ve bu yıl içinde 870 kişi çiçek hastalığından hayatını kaybetti.⁷⁵³ 1930 yılında da etkisini koruyan bu salgın, başarılı bir mücadeleyle söndürüldü; Hulusi Alataş’ın bakanlık görevine başladığı 1937 yılında tüm ülkede sadece 36 vaka ve iki can kaybı görüldü.⁷⁵⁴

1938-1940 yılları arasında yine İran kaynaklı bir salgın daha yaşandı ve vaka sayıları 1000’e yaklaştı. Ancak yoğun aşı seferberliğiyle salgın hızlı bir şekilde durduruldu, 1940 yılında 958 olan vaka sayısı ertesi yıl yediye düştü.⁷⁵⁵ Bu büyük başarılarla rağmen ülke çiçek hastalığından tam anlamıyla kurtulamadı. İlk altı ay hiç vakaya rastlanmayan 1942 yılının Temmuz ayında, Suriye ve Irak kaynaklı büyük bir salgın başladı. İlk olarak Mardin’in Midyat ilçesinde görülen hastalık; Ağustos’ta Urfa’ya, Eylül’de Siirt’e, Ekim’de Diyarbakır’a sıçradı. Kasım ayından itibaren de başta İstanbul ve İzmir olmak üzere neredeyse tüm yurda yayıldı.⁷⁵⁶ Yıl sonuna kadar 1841 vaka tespit edildi ve bunlardan 173’ü hayatını kaybetti.⁷⁵⁷

Sağlık Bakanlığı acil bir şekilde mücadeleye başladı, hastalığın olduğu yerlere uzman doktor ve sağlık memurları gönderdi.⁷⁵⁸ Bölgedeki mücadeleye rağmen vakalardaki artışın devam etmesi üzerine, başta diğer salgın hastalıklarla mücadele heyetleri olmak üzere sağlık memurları, doktorlar, küçük sıhhat memurları mektebi öğrencileri, yatılı tıp talebe yurdu son sınıf öğrencileri ülke genelinde başlatılan aşı seferberliğinde

⁷⁵¹ *Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 118-119.

⁷⁵² Yıldırım, a.g.m, s. 1332-1334.

⁷⁵³ Hot, a.g.e., s. 184; Nevzat Eren ve Onur Hamzaoglu, *Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklar (1925-1993)*, Türk Tabipler Birliği, Ankara, 1996, s. 40.

⁷⁵⁴ Frik, “Memleketimizde Bulaşık Hastalıklara Dair 8 Senelik İstatistik”, s. 41.

⁷⁵⁵ Tekeli ve İlkın, a.g.e., 130; Eren ve Hamzaoglu, a.g.e., s. 40.

⁷⁵⁶ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 209.

⁷⁵⁷ Eren ve Hamzaoglu, a.g.e., s. 40.

⁷⁵⁸ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 15.87.30; *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 177.223.16.

çalıştırıldı ve mücadele köylere kadar yayıldı.⁷⁵⁹ Çiçek aşısı okullardaki öğrencilere, fabrikalardaki işçilere, resmi daire memurlarına ve müracaat eden herkese yapıldı.⁷⁶⁰

Bakan Hulusi Alataş'ın başkanlığında 20 Mayıs 1943'te toplanan Yüksek Sağlık Şurası'nda salgının yavaşladığı ancak yine de tedbirlerin genişletilmesi kararı alındı.⁷⁶¹ Birkaç gün sonra meclisteki bütçe görüşmelerinde kürsüye gelen Alataş, çiçek salgınıyla mücadele hakkında ayrıntılı bilgiler ve istatistikler sundu. İstanbul'daki salgının 15-20 güne kadar biteceğini belirterek ülkede genel bir salgın durumu kalmadığını vurguladı. Aşılama çalışmalarından da bahseden Alataş, ülke ihtiyacını karşılayacak aşının olduğunu ve hatta 17 milyon kişilik aşının da ihtiyat olarak tutulduğunu açıkladı.⁷⁶²

Görüşmelerde söz alan Konya Milletvekili Dr. Osman Şevki Uludağ ise mücadeledeki önemli bir eksiklikten bahsetmişti. Uludağ'a göre sadece Sağlık Bakanlığı'na değil Ulaştırma Bakanlığı'na da büyük görev düşmekteydi. Her yolculuktan sonra temizliği yapılmayan ulaşım araçlarının hastalığın yayılmasındaki rolü büyüktü.⁷⁶³ Çiçek hastalığının Midyat ilçesinden tüm ülkeye yayıldığı göz önüne alındığında Uludağ, bu eleştirisinde haklıdır. Sağlık Bakanlığı'na bağlı Hudut ve Sahiller Sıhhiye Umum Müdürlüğü, ülke dışından gelecek salgınlara karşı tedbirler alıp, nakil vasıtaları üzerindeki kontrollerini sıklaştırırsa da ülke içindeki ulaşımda zamanında tedbirler alınmadı.⁷⁶⁴

Mücadelenin önündeki bir diğer önemli engel de vatandaşların aşılansızlıktan kaçınmasıydı. Mecliste bu durumdan şikâyet eden Alataş, 1944 Ocak ayı başında *Anadolu Ajansı*'na verdiği demeçte yaşananları şöyle anlatmıştı:

“Memleketin muhtelif bölgelerinde çiçek hastalığı da yer yer kendisini göstermeye devam ediyor. Bir kısım halkın her türlü takiplere, gösterilen kolaylıklara rağmen aşılansızlıktan kaçmaları anlaşılabilir bir haldir. Son günlerde Ankara'da da birkaç vaka görüldü. Ankara'da geçen sene hatta ev ev dolaşarak aşı yapılmasına hükümetçe son derece gayret sarf edilmiş olduğu halde ve Ankara gibi her türlü parasız aşı yapan müesseseler pek çok olarak mevcut olmasına rağmen bu defaki hastalardan birinin on altı seneden beri aşılansızlıktan bir şahıs olması dikkati çeken

⁷⁵⁹ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 209.

⁷⁶⁰ “Çiçek Hastalığı İle Mücadele Başladı”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1942, s. 2.

⁷⁶¹ “Tifüs Yayılma İstidadı Gösteriyor”, *Akşam*, 23 Mayıs 1943, s. 1.

⁷⁶² TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 209.

⁷⁶³ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27, s. 200.

⁷⁶⁴ Seher Boykoy, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 78.

kusurlardandır. Bu cihetle şimdiye kadar her ne sebeple olursa olsun aşılınmamış veya aşılınmaya lüzum görmemiş olan kimselerin her arzu ettikleri yerlerde hükümet ve belediye sıhhat dairelerine müracaatla kendilerini behemehâl aşılattıklarını hem kendi menfaatleri ve hem de memleketin sağlığı ve selameti bakımından son derece ehemmiyetle tavsiye ederim.”⁷⁶⁵

Bakanlık herkesin aşılınması konusunda büyük titizlik gösterdi, sık sık aşı uygulamalarıyla ilgili genelgeler yayınladı.⁷⁶⁶ Alataş'ın bakanlığı sırasında, 1942 yılının ikinci yarısından 1945 yılına kadar toplam 60 milyon doz aşının harcandığı mücadele sonucunda, 1943 yılında 12.395'e kadar çıkan vaka sayısı ilk önce 6093'e ardından da 309'a düşürüldü. 1944 yılı sonunda çiçek salgını tamamen durduruldu.⁷⁶⁷

3. 5. İskân Faaliyetleri

İskân faaliyetleri, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren birçok farklı kurum tarafından yönetilmiştir. Bu iş için ilk olarak 1923 yılında Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu⁷⁶⁸ ancak mübadele esnasında yaşanan problemler nedeniyle vekâletin faaliyetleri sorgulanmaya başlandı. Tartışmalar sonucunda 1925'te söz konusu vekâletin kaldırılarak iskân işleriyle İçişleri Bakanlığı'nın ilgilenmesine karar verildi. 1935 yılına kadar iskân faaliyetleri İçişleri Bakanlığı'na bağlı İskân Müdüriyeti Umumiyesi ve 1927'de kurulan Umumi Müfettişlikler tarafından yürütüldü. 1935 yılında toplu yer değiştirmelerde başta bulaşıcı hastalıklar olmak üzere toplum sağlığı ve sosyal yardım işlerinin payının büyük olması gerekçesiyle iskân faaliyetleri Sağlık Bakanlığı'na bırakıldı.⁷⁶⁹ Hulusi Alataş'ın bakanlık döneminde iskân faaliyetlerinin içeriğini özellikle Balkan ülkelerinden gelen göçmenler ve Dersim başta olmak üzere güvenlik nedeniyle ülke içinde yaşanan nüfus nakilleri oluşturmaktaydı.

3. 5. 1. Göçmenlerin İskânı ve İlticalar

Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen iskân politikasının temel amaçlarından biri yurtdışındaki Türklerin ülkeye getirilmesiydi. Lozan Antlaşması gereğince Yunanistan'dan gelen mübadiller dışında Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan

⁷⁶⁵ “Sıhhat Vekilimizin Tifüs Durumuna Dair Bir Demeci”, *Ulus*, 8 Ocak 1944, s. 1-2.

⁷⁶⁶ Hot, *a.g.e.*, s. 185.

⁷⁶⁷ Boykoy, *a.g.e.*, s. 78; Eren ve Hamzaoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

⁷⁶⁸ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 285.

⁷⁶⁹ Ali Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi İskan Politikaları (1923-1952)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2004, s. 35-36.

da birçok göçmen Türkiye'ye geldi ve bu durum zaman zaman kesintiye uğrasa da 90'lı yıllara kadar devam etti. 1930'lardan itibaren Balkanlardan gelen göçmen sayısının artması nedeniyle Haziran 1934'te 2510 sayılı İskân Kanunu kabul edildi. İskân işlerini üstlenen Sağlık Bakanlığı, göçmenlerin ülkeye çeşitli vasıtalarla getirilmesi, vardıklarında muayene edilmesi ve nakil edildikleri yerlerde kendi hayatlarını idare edebilecek duruma (üretici) getirilmesinden sorumluydu.⁷⁷⁰

Hulusi Alataş göreve geldiğinde Bulgaristan ve Romanya'dan yoğun bir göçmen akını yaşanmaktaydı. 1925 yılında imzalanan Türk-Bulgar İkamet Anlaşması'ndan sonra Bulgaristan'dan göçler düzenli olarak devam etti.⁷⁷¹ Ancak 1934'te başlayan Kral Boris yönetiminde Türklere yapılan baskılara paralel olarak göçmen sayısı da arttı. 1934'te 8.682 olan göçmen sayısı 1935'te 24.968'e kadar çıktı.⁷⁷² 1923 yılından itibaren devam eden Romanya'dan göçler de, Eylül 1936'da Rumen Hükümeti ile imzalanan Dobruca'daki Türklerin Türkiye'ye göçünü düzenleyen anlaşmayla arttı.⁷⁷³ 1938 Ocak ayında Romanya Köstence'den 1699 göçmenin ülkeye nakli gerçekleşti.⁷⁷⁴ Bu göçmenleri almaya giden vapurun gecikmesi üzerine Köstence'de hanlarda bekletilen insanlar için Sağlık Bakanlığı'nın isteğiyle ve İcra Vekilleri Heyeti onayıyla 1400 liralık döviz gönderildi.⁷⁷⁵

1938 yılı başında Bulgaristan'daki Türklere yapılan baskının artması Türkiye'nin gündemini meşgul etmeye başladı. Bolu Milletvekili İsmail Hakkı Uzmay da konuyu parti grubuna taşıyarak Bulgaristan'dan göçler hakkında Sağlık ve Dışişleri Bakanlarının cevaplama için bir tahrir verdi. Cevap vermek için kürsüye gelen Alataş, 1934'ten beri Bulgaristan ve Romanya'dan toplam 138.428 kişinin geldiğini söyledi. Alataş'ın açıklamalarına göre bu göçmenler için 17.016 ev inşa edildi, 9542 öküz, 16.444 pulluk ve 1059 araba verildi. 1937'ye kadar gelenlerin hepsine, 1937 yılı içindekilerin de üçte ikisine arazi dağıtıldı. Aynı zamanda göçmenler arasında ihtiyaç sahiplerine de toplam 24.524.111 kilo yemeklik ve 8.864.914 kilo tohumluk verildi. Ayrıca ev yapılamayanlar da kiralari ödenerek hanlara ya da köylülerin evlerine

⁷⁷⁰ *Resmî Gazete*, Sayı 2733, 21 Haziran 1934, s. 4003-4009.

⁷⁷¹ Yusuf Sarımay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 80, 2011, s. 357.

⁷⁷² Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 211.

⁷⁷³ Aslı Arslan, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskanları", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 4, 2014, s. 36-37.

⁷⁷⁴ "Göçmenler Bugün Sevkediliyor", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1938, s. 2.

⁷⁷⁵ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 82.1.17.

misafir olarak yerleştirildi. Alataş verdiği bu rakamlardan sonra tüm bu iskân işlerinin hakkıyla uygulanabilmesi için 13,5 milyon lira harcanması gerektiğini ve bu işlerin daha az masrafla yapılması için bir komisyonun araştırmalar yaptığını açıkladı.⁷⁷⁶

Sağlık Bakanı'nın bahsettiği İskân Tali Komisyonu; İçişleri, Maliye, İktisat, Nafia, Ziraat ve İnhisarlar bakanlıklarından temsilcilerin katılımı ile İskân Umum Müdürü başkanlığında toplandı. Alataş, 8 Şubat'ta başbakanlığa bu komisyonda alınan kararları gönderdi. Komisyonda ev meselesi görüşüldü ve devlet tarafından ev yapılması tercih edildi, bütçe dolayısıyla imkân bulunmadığında da göçmenlerin de çalışması koşuluyla ev yapmak için inşaat malzemesi verilmesine karar verildi. Hayvan ve ziraat aleti verilmesi konusunda da bunları yanında getiren ailelere prim ödenmesi kabul edildi. Devletten yardım istemeden Türkiye'ye serbest gelmek isteyenlerin para ve mal getirmek istediklerinde alınan vergiler nedeniyle bundan vazgeçtikleri tespit edilip bu gibi kimselerin de iskânlı muhacirler gibi gümrük muafiyetinden yararlanması kararlaştırıldı. Bunun dışında yine yardım istemeden muhacir hakından faydalanmak isteyenlerin geldikten sonra devletten yardım istemelerine binaen bu gibi müracaatların mali durumlarının incelenmesi ve taahhüt istenmesi planlandı. Komisyonun bu kararları sayesinde inşaat işlerinden %30, hayvan ve ziraat aleti masraflarından da %50 oranında tasarruf yapılacağı öngörülmüştü.⁷⁷⁷

Göçmen trafiğinin oldukça yoğun yaşandığı 1938 yılında, Romanya ve Bulgaristan'dan yaklaşık 20.000 kişi Türkiye'ye geldi.⁷⁷⁸ İlk olarak Mayıs ayında, Sağlık Bakanlığı adına kiralanan Nazım Vapuru Köstence'ye gitti ve burada geçen sene getirilmesi planlanan ancak kış nedeniyle kalan 1600 kişiyi 1 Haziran'da Çanakkale Eceabat İskelesine getirdi. Sağlık Bakanlığı İskân Dairesi, göçmenlerin kanuni işlemleri ve sağlık kontrollerinin yapılacağı çadırlı bir kamp kurdu. Bu kampın sene içinde 100.000 lira harcanarak binalardan oluşan sabit bir kamp halini alması planlandı.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ "Bulgaristan'daki Türklerin Elemli Vaziyeti Karşısında Tedbirler Alınacak", *Akşam*, 18 Ocak 1938, s. 1-13.

⁷⁷⁷ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 123.880.1.

⁷⁷⁸ Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı*, Kalan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 76-77. [Ek 2a ve 2b Tabloları]

⁷⁷⁹ "Yurda Yeni Gelecek Göçmenlerimiz", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1938, s. 4; "Romanya'dan Dün 1600 Göçmen Geldi", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1938, s. 2.

Bir önceki seneden kalan göçmenlerin naklinin ardından Bulgaristan ve Romanya'dan gelecek 20.000'i aşkın kişinin nakli için hazırlıklara başlandı.⁷⁸⁰ Hazırlık aşamasında İçişleri ve Sağlık Bakanları iskân planı hakkında fikir alışverişinde bulundular. Sağlık Bakanı Alataş, 1938 yılı içinde Bulgaristan'dan 8.000, Romanya'dan da 12.000 kişi olmak üzere 20.000 göçmenin kabul edildiğini; Bulgaristan'daki göçmenlerin kısmen Edirne'den kara yoluyla kısmen de Varna'dan deniz yoluyla, Romanya'dakilerin ise tamamen Köstence'den deniz yoluyla getirileceğini İçişleri Bakanlığı'na bildirdi. Bulgaristan'dan geleceklerin sağlık kontrolleri Tuzla'da yapılacak ve sonra trenle Çorum, Yozgat ve Niğde'ye nakil olacaktı. Romanya'dan gelecekler de Kavak'taki kontrollerinin ardından Trakya şehirlerine yollanacaktı.⁷⁸¹

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise iskân için seçilen Çorum, Yozgat ve Niğde şehirlerinin göçmen kabul edecek durumda olmadığını, buradaki toprakların fakir ve kendi halkını dahi besleyemeyecek halde olduğunu söylemişti. Göçmenlerin Ankara çevresinde Çubuk ve Hatip çayı kenarlarına, Mürted ovasına, Sakarya ve Porsuk vadilerine yerleştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Kaya'ya göre böylece Ankara “*çöl ortasına kurulmuş bir çadır*” olmaktan kurtulacak ve göçmenler de Ankara gibi bir tüketim merkezine yakın olacaktı. Bunların dışında Fevzipaşa – Malatya demiryolunun iki tarafı; Muğla, Antalya, İçel ve Adana seçeneklerini de sunmuştu. Özetle İçişleri Bakanlığı, Orta Anadolu bölgesine göçmen yerleştirilmesine sıcak bakmamakta ve buralara yerleştirilen Rumelili halkın zor şartlar nedeniyle kayıplar vereceğini düşünmekteydi.⁷⁸²

Hazırlıkların ardından gerçekleşen 1938'deki göçmen nakilleri Aralık ayının son günlerine kadar sürdü. Ayrıca bu yıl içinde iskân edilen göçmenlere kolaylık sağlamak amacıyla askerlik muafiyeti de getirildi. Bu karara göre askerlik çağında olan göçmenlerin askerlikleri iki yıl ertelendi, sürenin sonunda da iskân edildikleri en yakın piyade kıtalarında altı ay askerlik yapmalarına izin verildi.⁷⁸³

1939 yılında da nakiller devam ederken, bütçe görüşmelerinde konuşan Alataş, göçmenlerin iskânındaki imkânsızlıklardan bahsetti. Malzeme fiyatları, müteahhitlerin az bulunması ve mevsim şartları nedeniyle gelen muhacirlerden 19.000 ailenin evinin

⁷⁸⁰ “Göçmen Nakliyatına Başlanıyor”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1938, s. 4.

⁷⁸¹ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 81.531.16, s. 2-3

⁷⁸² *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 81.531.16, s. 4-6.

⁷⁸³ Ali Yıldırım; *a.g.e.*, s. 150.

yapılamamış olduğunu; yalnızca arazi verip, ücretsiz ev yeri gösterebileceklerini; tohumluk, pulluk ve hayvan verebileceklerini söyledi. Bu işler için, özellikle de evler için 1,5 milyon lira fevkalade tahsisat yapıldığını aktardı.⁷⁸⁴

Ağustos 1939'da Romanya ve Bulgaristan'dan gelecek 15.000 göçmenin kayıt işlemlerinin yapılması için İskân Umum Müdürlüğü'nden memurlar gönderildi, yıl sonuna kadar bu iki ülkeden iskânlı olarak 13.910 kişi getirilebildi.⁷⁸⁵ 1940'da Bulgaristan ve Romanya'dan Sağlık Bakanlığı'nın yardım ettiği iskânlı göçler üç haneli sayılara kadar inse de Yugoslavya'dan ekonomik ve sosyal nedenlerle 1.039 serbest, 21 iskânlı göçmen geldi.⁷⁸⁶ Bu yıldan sonra Yugoslavya Hükümeti tarafından savaş nedeniyle göçler yasaklandı.⁷⁸⁷

Sağlık Bakanlığı 1940 yılında önemli bir karar aldı. Bu karara göre Haziran ayından itibaren İstanbul'a göçmen iskân edilmeyecekti ve daha önce iskân edilenlerin resmî işlemlerinin tamamlanması gerekmekteydi.⁷⁸⁸ Savaş dolayısıyla iskânlı göçmen alımı genel olarak da durma noktasına geldi. Örneğin 1941 yılı başında Romanya Büyükelçiliğinin Köstence'de 235 Türk'ün Türkiye'ye gelmek istediklerini bildirmesi üzerine Dışişleri bu durumu Sağlık Bakanı'na sorarak 1941 yılında ne kadar muhacir alınabileceğini öğrenmek istedi. Alataş'ın başbakanlığa meseleyi sorması üzerine Şubat ayı içinde bulunulan vaziyet dolayısıyla Romanya'dan herhangi bir göçmenin kabul edilemeyeceği bilgisi verildi.⁷⁸⁹

1941 yılı itibariyle serbest göçler dışında iskânlı göçler oldukça azalsa da bunlara yapılan yardımlar gündem olmaya devam etti. Bu durum karşısında bakan Alataş, mecliste sık sık eleştirilere maruz kaldı, vekiller seçim bölgelerindeki iskân faaliyetlerinde yaşanan sıkıntıları meclise taşıdı. 1941 yılı bütçe görüşmelerinde Sivas Milletvekili İsmail Mehmet Uğur, şehrin Hafik ilçesine üç sene önce gelen muhacirleri köylere misafir olarak dağıttıklarını ve bu durumun hâlâ devam etmesinden şikâyetçi olduğunu belirtti, hükümetin bunlara ev ya da arazi vermesini istedi. Alataş ise kanunlarda her göçmene ev yapılmasına dair bir şart olmadığını, yapılabilen evlerin yapıldığını yapılamayanlara ise arazi, ev yeri, inşaat malzemesi verildiği ve nakdi

⁷⁸⁴ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 233.

⁷⁸⁵ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 88.79.6; Geray, *a.g.e.*, s. 76-77. [Ek 2a ve 2b Tabloları]

⁷⁸⁶ Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 321; Geray, *a.g.e.*, s.78. [Ek 2c Tablosu]

⁷⁸⁷ Sarıay, *a.g.m.*, s. 360.

⁷⁸⁸ "Göçmen İskanı", *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1940, s. 2.

⁷⁸⁹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 117.812.1.

yardım yapıldığı yönünde bir açıklama yaptı. Adı geçen yerdeki misafirliğin gereksiz olduğunu, buradakilerin üretici duruma gelene kadar kiralarının ödendiğini de belirtti. Diğer bir milletvekili Ömer Taşçıoğlu da seçim bölgesi olan Kayseri'nin Tomarza ilçesinde 120 ailenin altı senedir misafir olarak beklediğini iddia etmişti. Alataş, bunlara da ev yapılamayacağını, misafir olmadıklarını ve kendilerinden kira alınması gerektiğini ifade etti.⁷⁹⁰

Mecliste göçmenlerin iskânına dair tartışmalar sürerken 1941 yılında kabul edilen bir kararname ile bu yardımların bir kısmı düzenlendi. Bu kararname ile iskân edilen göçmenlere daha önce ilk iki ay yapılan iâşe yardımının bir yıl boyunca düzenli olarak yapılmasına karar verildi.⁷⁹¹

Alataş'ın görev süresi boyunca her yıl ortalama 1,4 milyon lira⁷⁹² göçmenlerin iskânı için harcandı. 1938 ile 1945 yılları arasında bakanlık gözetiminde iskânlı olarak Bulgaristan'dan 22.498, Romanya'dan 12.383, Yugoslavya'dan ise yalnızca 82 kişi yurda getirilip yerleştirildi.⁷⁹³ Sağlık Bakanlığı bunların iâşesini yardım kuruluşlarıyla birlikte karşıladı, yapabildiklerine ev yaptı, yapmadıklarına ev yapmaları için kereste ve inşaat malzemesi⁷⁹⁴ dağıttı; tarımla uğraşanlara borç olarak toprak, hayvan, tohumluk ve ziraat aletleri verdi. 20 yıl vade ile verilen bu borçların ödenmesine de iskân tarihinden iki yıl sonra başlandı.⁷⁹⁵

Yurt dışından Türkiye'ye iskânlı ve serbest olarak yaşanan göçlerin dışında iltica edenlerin sayısı da oldukça fazlaydı. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın Türkiye sınırlarına dayanmasıyla mülteci akını başladı. Bu dönemde Trakya'dan, Ege ve Akdeniz'den deniz yoluyla olmak üzere üç koldan mülteciler geldi. Yunanistan'ın Nisan 1941'de işgal edilmesiyle Batı Trakya'dan Türkiye'ye ilticalar arttı.⁷⁹⁶ Sağlık Bakanlığı'nın teklifiyle Mayıs 1941'de savaş dolayısıyla Batı Trakya, Akdeniz ve Ege'deki adaların halkından 20 Nisan 1941 tarihinden itibaren başlayan ve savaş nedeniyle devam edeceği anlaşılan ilticaların kabul edilmesine ve bunlara mülteci muamelesi

⁷⁹⁰ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 204.

⁷⁹¹ Ali Yıldırım, *a.g.e.*, s. 142.

⁷⁹² Bulut, *a.g.e.*, s. 249-263.

⁷⁹³ Geray, *a.g.e.*, s. 76-78. [Ek 2a, Ek 2b ve Ek 2c Tabloları]

⁷⁹⁴ İnşaat malzemesi yardımı örnekleri için bkz. *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 79.83.9; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 79.83.13; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 82.29.4; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 83.57.17.

⁷⁹⁵ A. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁹⁶ Bülent Bakar, "Savaş Yıllarında Ege Adalarından Türkiye'ye İlticalar (1941-1945)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2009, s. 3.

yapılmasına İcra Vekilleri Heyetince karar verildi.⁷⁹⁷ Ağustos 1941’de bahsi geçen yerlerden daha önce gelen ve memleketlerine iadeleri mümkün olmayan Türkler de mülteci olarak kabul edildi.

Alataş’ın vurguladığı gibi Almanya’nın işgali altında olan adalardaki açlık ile işgalcilerin tahrik ve teşviki sonucu 1942 yılında da ilticalar artarak devam etti. Mültecilerin barınma ve beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılamak da buna paralel olarak güçleşmeye başladı. Alataş’a göre mülteciler geldikleri yerlere ya da dış memleketlere gönderilmeliydi. Bu uygulamaya ancak Haziran’da başlandı ve Çeşme’deki mültecilerin bazıları trenle Suriye’ye, bazıları da deniz yoluyla Kıbrıs’a gönderildi. Buna rağmen Çeşme’deki mülteci varlığı devam etti ve bunların barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çadırlardan oluşan, içinde revir ve doktorun bulunduğu büyük bir kamp kuruldu.⁷⁹⁸

Alataş, 1943 yılı Mart ayında Ege sahillerindeki mülteci durumu hakkında ayrıntılı bilgileri Başbakanlıkla paylaştı. Bu bilgilere göre Mayıs 1941’den Mart 1943’e kadar toplam 22.909 kişi geldi, bunların 10.128’i geldikleri yere gönderildi, 10.442’si Suriye ve Kıbrıs’a, 1.925’i ilk olarak başka Ege vilayetlerine ve oradan da dış memleketlere, 362 asker de askeri kamplara gönderildi. Bu süreç içerisinde yalnızca 14 kişi hayatını kaybetti, sekiz kişi de firar etti. Alataş, mülteci meselesinin bittiğini söylese de ilkbaharda yeni bir mülteci akını olacağı konusunda ilgili makamları uyararak askerî ve idarî olarak tedbirler alınmasını istedi. Ayrıca kurulan kampların kapanmasına rağmen bu ihtimale karşı küçük bir teşkilatın beklediğini ifade etti.⁷⁹⁹

Alataş’ın öngörüsü erken gerçekleşti, 1943 Eylül’ünde Almanya ve İtalya’nın mücadelesi nedeniyle adalardan Ege ve Akdeniz sahillerine İtalyan ve Yunan mültecilerin akını başladı. Bu ikinci dalgada siviller kadar askerlerin yoğunluğu da dikkat çekmekteydi. Bu dönemde gelen yaklaşık 20.000 mülteci askerlerden oluşan 6.000 kadarı sivillerden ayrı olarak askeri kamplara gönderildi. Savaşın sonuna kadar bölgedeki iltica hareketleri devam etti.⁸⁰⁰

⁷⁹⁷ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 96.72.3; *BCA*, FN: 30.18.1.2; YN: 96-73-1.

⁷⁹⁸ Bakar, a.g.m., s. 7-8.

⁷⁹⁹ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 124.882.4.

⁸⁰⁰ Bakar, a.g.m, s. 16-17; Askerî mülteci kampları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Emin Yaman, “II. Dünya Savaşında Türkiye’de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 22, Sayı 33, 2003, s. 143-166.

Bu dönemde yaşanan büyük iltica vakalarından biri de Güneydoğu sınırında yaşandı. Suriye’de Fransızlara isyan eden 3.759 kişi kaçarak Türkiye’ye iltica etti. Bunların 1.206’sının vatandaşlığa geçmek için başvurmaları üzerine, iskân mevzuatına uymayan bu kişilere yapılacak muamele için Sağlık Bakanlığı’ndan bilgi istendi. Bakanlık bu kişilerin muhacir olarak kabul edilmelerinde bir sorun olmadığını bildirdi. Bununla birlikte Kürt ve Arap olanların 1. Mıntıka⁸⁰¹ dışında belirlenecek bölgelere yerleştirilebileceğini bildirmesi üzerine İcra Vekilleri tarafında da 9 Kasım 1939’da bu yönde karar alındı.⁸⁰²

1930’lu yıllardan itibaren artarak devam eden iskânlı göçler savaş yıllarında azalırken ilticalarda artış görüldü. 1940-1945 arasında Türkiye’ye iltica edenler arasından toplam 12.612 kişinin ülkeye yerleşmesine izin verildi.⁸⁰³

3. 5. 2. Yurt İçindeki Nüfus Nakilleri: Dersim ve Diğerleri

Tanzimat döneminden itibaren ayaklanmaların yaşandığı ve Cumhuriyet döneminde dahi feodal bir toplum olma özelliği gösteren Dersim’e, 1925 yılından sonra yaşanan Şeyh Sait ve Ağrı İsyanlarının ardından devletin ilgisi arttı. Bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan incelendiği birçok rapor hazırlandı. Sonuç olarak merkezi hükümete ve milli birliğe karşı tehdit olarak görülen bölge hakkında önemli kararlar alındı.⁸⁰⁴ 1934 yılında kabul edilen İskân Kanunu’nun 9. maddesi gereğince aşiret reisliği, ağalık, beylik ve şeyhlik gibi unvanlara son verildi ve bunların resmi olarak hiçbir hükmü kalmadı. Ayrıca bu kanunla ülke Türk Kültürü, milli güvenlik, sağlık ve ekonomik şartlar göz önüne alınarak üç mintıkaya ayrıldı.⁸⁰⁵

Aralık 1935’te kabul edilen bir kanunla da Tunceli vilayeti kuruldu. Böylelikle Tunceli’de imar ve iskân çalışmalarına başlandı. 1936 yılında da güvenliğin sağlanması ve bölgenin kontrol altına alınması amacıyla askerî ve idarî anlamda geniş yetkileri bulunan Tunceli merkezli IV. Umumi Müfettişlik kuruldu.⁸⁰⁶ Bu durum karşısında hâkimiyetleri hem kanuni hem de fiziki olarak ortadan kaldırılmaya çalışılan Seyit Rıza gibi bölge liderlerinden bazıları, isyan ederek devlet güçlerine

⁸⁰¹ İskan Kanununda Türk kültürüne sahip nüfusun yoğunlaşması istenen bölge. Bkz. *Resmi Gazete*, Sayı 2733, 21 Haziran 1934, s. 4003.

⁸⁰² *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN:89.108.5.

⁸⁰³ Geray, a.g.e, s. 84.

⁸⁰⁴ Fatma Erten, “Şeyh Sait İsyanı ve Doğu İsyanları”, Nurgün Koç (ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I: Kurtuluş Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 298-299.

⁸⁰⁵ *Resmi Gazete*, Sayı 2733, 21 Haziran 1934, s. 4003-4009.

⁸⁰⁶ Ali Yıldırım, a.g.e., s. 119-120.

saldırmaya başladı. Mart-Ekim 1937 arasında süren bu isyan başarıyla bastırıldı ve Kasım ayında tamamlanan mahkeme sonucunda 11 kişi idam edilirken 33 kişi ağır hapse mahkûm edildi.⁸⁰⁷

İsyan sırasında, 4 Mayıs 1937 tarihinde yayınlanan kararnamenin 2. maddesine göre bölgedeki 2000 kişinin batıya nakledilmesi uygun görüldü ve 20 Mayıs'ta çıkan bir başka kararname ile gidecekleri batı illeri ilan edildi.⁸⁰⁸ İlk Dersim İsyanı'nın bastırılmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk, Kasım 1937'de Tunceli'ye gitti. 17 Kasım'da Elazığ istasyonunda aldırıldığı notlar bölgedeki iskân faaliyetlerinin temelini oluşturdu. Bu notlarda, yaşama elverişli olmayan yerlerdeki halkın daha iyi şartlarda yaşayabilmeleri için uygun yerlere nakilleri, büyük köylerin kurulması, bazılarının madenlere işçi olarak gönderilmesi, dağ köylülerinin ovalara taşınması gibi maddeler bulunmaktaydı.⁸⁰⁹ Atatürk'ün söz konusu direktiflerinin ardından ilgili vekâletler çalışmalarına başladı.

Bu gelişmelerle birlikte Sağlık Bakanı Hulusi Alataş, IV. Umumi Müfettiş Alpdoğan'a gönderdiği yazıda, iskân işleriyle ilgili yapılacakları bildirdi. Alataş'ın aktardığına göre madenlerde iş imkânı sağlanacak kişiler için Zonguldak, ziraat için de Erzincan seçildi. Endüstri sahası için de çalışmalar devam etmekteydi. Ayrıca nakil edileceklerin soy ve dillerine göre tasnif edilerek tespit edilmesi, nakil yerlerini gösteren bir harita hazırlanması ve beraberlerindeki öküz, inek ve beygir gibi hayvanların sayılarının da tespit edilmesi istendi.⁸¹⁰

Alataş'ın Zonguldak ve Erzincan valiliklerine yazdığı yazıda ise ziraat yapmak ve madende çalışmak amacıyla iskân edilenler için köylere ilave yapılması veya yeni köyler kurulması istendi. Barınmaları için de iki oda bir salon ve tuvaleti bulunan ev planlarının hazırlanıp yollanması ve buralarda kullanılacak malzemenin, inşaatlarda çalışacak amele, usta ve müteahhittin temini konusunun acele olarak bakanlığa bildirilmesi talep edildi. Ayrıca ziraat için gidenlere arazi de verildi.⁸¹¹

1937 sonunda nakiller hakkında söz konusu çalışmalar yapılırken Dersim'de ikinci bir isyan çıktı. İlk olarak 1937 Aralık'ta karakol saldırılarıyla başlayan çatışmalar Ocak

⁸⁰⁷ Erten, a.g.m, s. 301.

⁸⁰⁸ *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, Ek 4; BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 111.748.1, s. 7.

⁸⁰⁹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 110.738.8, s. 8.

⁸¹⁰ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 110.738.8, s. 2-3.

⁸¹¹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 110.738.8, s. 4-7

1938'den itibaren büyüdü ve Eylül'e kadar sürecek olan İkinci Dersim Harekâtı başladı.⁸¹² Bu gelişme üzerine iskân faaliyetlerinde de değişiklikler oldu. Temmuz ayında isyanların yoğunlaştığı yerlerde 1. Yasak Bölge ve 2. Yasak Bölge ilan edildi ve batıya nakil edileceklerin sayısı askeri harekât nedeniyle 7.000'e çıkarıldı. Daha önce belli olmayan endüstri sahasında iskân edileceklerin yerleri de Temmuz ayında belirlendi ve ilgili kurumlara sunuldu:

Tablo 5. Endüstri Merkezlerin İskan Edileceklere Ait Tablo

Müessesenin İsmi	Bulunduğu Yer	Mürettep Nüfus
Kağıt Fabrikası	İzmit	50
Kükürt Madeni	Keçiborlu	50
Demir ve Çelik Fabrikası	Karabük	250
Kömür Madenleri	Zonguldak	600
Krom Madeni	Fethiye	300
Demir Madeni	Divriği	250
TOPLAM		1.500

Kaynak: BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 11.748.1, s. 1-2.

Sağlık Bakanlığı'nın yeni kararlar hakkındaki görüşleri şu şekilde olmuştur.⁸¹³

- 1- Divriki[Divriği] 1 numaralı mıntika dâhilinde olduğundan 2510 sayılı kanunun 12nci maddesi göre nakledilecek eşhastan Divrikiye tahsis edilmesi düşünülen 250 kişinin orada iskânlarına kanuni imkân da yoktur. Diğer endüstri ve maden mıntikalarına ayrılan adedin azaltılması tensip edilmez ve o miktarın muhafazasında kati bir zaruret görülürse bu yerlere 1.250 kişinin tahsisi
- 2- Diğer kalanların iskân mahalleri hususunda Vekâlet, Dahiliye Vekaletinin noktai nazarına iştirak etmekte ve Dahiliyenin tezkeresinde sayılan vilayetlerin iskan yerleri olarak kabulünü muvafık görmektedir.
- 3- 2000 kişinin nakli hakkındaki 20.5.1937 tarihli kararnamede tesbit olunan vilayetlerdeki iskân yerleri mahalleri ile muhabere edilerek hiç kürt bulunmayan kaza ve nahiyelerdeki köylere birer ikişer hane olmak üzere iskânları tesbit edilmiş olduğundan bu defa yeniden nakledilecek olanlar hakkında da aynı usulün takip ve tatbik edileceği
- 4- Nakle tabi tutulacak mütebaki nüfusun nakil yerleri tesbit ve İcra Vekillerince karar raptedilinceye kadar nakilleri evvelce karar bağlanan 2000 kişinin sureti nakil, sevk ve iskânları için Elazığ, Tunceli vilayetlerine ve Dördüncü Umumi Müfettişliğe talimat ve nakil, iaşe ve tedavi için tahsisat verilmiştir.

⁸¹² *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, s. 410.

⁸¹³ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 11.748.1, s. 7-8.

Divriği, bölgeye yakın olması nedeniyle güvenlik açısından Genelkurmay tarafından da uygun bulunmaması üzerine listeden çıkarıldı. Bu değişiklikler sonucunda Tunceli'den maden, sanayi ve endüstri sahalarına iskân edilecek 3.100 kişinin gidecekleri yerler şu şekilde belirlendi:

Tablo 6. Maden, Endüstri ve Sanayi Bölgelerinde İskan Edilecekler.

Müessese İsmi	Bulunduğu Yer	Mürettep Nüfus
Kâğıt Karton ve Selüloz Sanayii	İzmit	100
Kükürt Madeni	Isparta – Keçiborlu	50
Demir ve Çelik Sanayii	Zonguldak – Karabük	500
Ergani Bakır Madeni Kuleman Krom Madeni	Diyarbakır	400
Ereğli Havası	Zonguldak	1.500
Fethiye Krom Madeni	Muğla	300
Demir Madeni	Muğla	250
TOPLAM		3.100

Kaynak: BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 11.748.1, s. 25.

Temmuz ayında belirlenen nakil ayrıntılarının ardından 6 Ağustos 1938'de İcra Vekilleri Heyetince nakillerine karar verilen 5.000 kişinin tamamının yerleştirilecekleri iller; Denizli, Aydın, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Isparta, Kütahya, Burdur, Muğla, Eskişehir, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Zonguldak olarak belirlendi.⁸¹⁴

Ağustos'tan itibaren başlayan nakillere, devam eden taramalar sonucunda iskânı uygun görülenler ve mağaralarda saklanarak iskândan kaçan ancak kış şartları nedeniyle ortaya çıkanların da eklenmesiyle 23 Aralık 1938'deki İcra Vekilleri Heyeti kararıyla 2.000 kişinin daha batıya nakillerine karar verildi.⁸¹⁵ Eylül 1939'da da yasak bölgede teslim olan ve yakalanan 1.500 kişinin daha nakli gerçekleşti.⁸¹⁶

Resmî belgelere göre Sağlık Bakanlığı, bu büyük nüfus hareketini sıkı bir şekilde kontrol etti, İskân Umum Müdürlükleri tarafından yolcuğun güzergâhı ve hareketleri saatlerine kadar cetvellere not edilerek merkeze rapor verildi.⁸¹⁷ Yolculuk sırasında

⁸¹⁴ Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 5. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 165-166. [İskân Müdürü Dr. Reşat Tanyeri'nin belgelerinden aktarılmıştır]

⁸¹⁵ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 85.107.16.

⁸¹⁶ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 88.93.18.

⁸¹⁷ Aygün, *a.g.e.*, s. 169.

sağlık durumları takip edilerek gerektiğinde hastanelere nakilleri gerçekleştirildi.⁸¹⁸ İskân yerlerinde yaşamaları için geçim kaynakları göz önüne alınarak barınmaları için evler inşa edildi.

Bölgedeki isyan nedeniyle zorunlu iskâna tabi tutulan söz konusu nüfusun Haziran 1947'de İskân Kanununda yapılan değişikliklerle iskân edildikleri yerlerden ayrılmalarına izin verildi ve 3.000'i aşkın kişi bölgeye geri döndü.⁸¹⁹

Tunceli halkının iskânına benzer olarak doğu bölgelerinde güvenlik nedeniyle başka nakiller de yaşandı. Daha önce yasak bölge olarak ilan edilen Sason'daki 1.500 kişinin ilk olarak İçişleri Bakanlığı'nın kararıyla Eskişehir, Kütahya ve Kırklareli'nde pancar ekimine uygun arazilere ve şeker fabrikaları civarındaki köylerle Aydın, Manisa, Bursa ve İzmir'deki ziraat alanlarına nakilleri istenmişse de Sağlık Bakanlığı bu kişilerin daha önce hiç ziraatla uğraşmadıkları için pancar ekilen yerlere yerleştirilmelerinde bir fayda olmadığını ve söz konusu şehirlerin göçmen iskânına tahsis edildiği için ancak arazinin bunlara yetebileceğini bildirdi. Bakanlığın bu cevabından sonra bu kişiler farklı yerlere nakledildi.⁸²⁰

1943 yılında da Malatya'da oturmaları sakıncalı görülen dört kişi aileleriyle birlikte Çorum, İzmir, Niğde ve Yozgat'ta iskân edildi.⁸²¹ İç güvenliği tehdit eden başka bir topluluk da Çingenelerdi. Bu nedenle 1940 yılında Çanakkale'nin Eceabat ilçesine bağlı Behramlı köyünde oturan 125 Çingene, Çanakkale'nin iç bölgelerine dağınık bir şekilde yerleştirildi.⁸²²

Nakiller sadece iç güvenlikle ilgili değildi. Türkiye'nin sınır komşularıyla ilişkilerini etkileyecek topluluklar da başka yerlere taşındı. Mayıs 1939'da Siirt'te oturan ve halkın huzurunu bozmakla birlikte güney komşularıyla Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunan Tillo şeyhi olarak bilinen üç kişi ve Şigo aşiretinden beş kişi aileleriyle birlikte Bursa, Kastamonu, Balıkesir ve Manisa'ya dağınık bir şekilde iskân edildiler.⁸²³ Aynı yılın Temmuz ayında Kars'ta yaşayan 20 kişi ve ailelerinin, Sovyetlerle olan iyi ilişkileri bozabilecekleri endişesiyle Manisa vilayetine nakli

⁸¹⁸ *A.g.e.*, s. 186-187.

⁸¹⁹ *Resmî Gazete*, Sayı 6640, 24 Haziran 1947, s. 12542-12544; Aygün, *a.g.e.*, s. 147.

⁸²⁰ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 82.29.3.

⁸²¹ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 103.72.16.

⁸²² *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 90.11.5.

⁸²³ *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 87.47.14.

gerçekleşti.⁸²⁴ 1943 yılında da benzer gerekçeyle birçok aile Mardin ve Van'dan Kütahya ve Denizli'ye, Van'dan Isparta'ya, Ağrı'dan Burdur'a yerleştirildi.⁸²⁵

Güvenlik nedenlerinin yanı sıra geçim sıkıntısı ve topraksızlık nedeniyle de iskân edilenler mevcuttu. Aralık 1937'de Pasof ve Ardahan'daki Türklerden 183 kişi topraksızlık nedeniyle Tokat'ın köyünde iskân edildi.⁸²⁶

3. 6. Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Hulusi Alataş'ın görev süresi boyunca sağlık hizmetlerinin yanı sıra eğitim ve kültür faaliyetlerine de önem verildi. 1927 yılından itibaren düzenlenen Millî Türk Tıp Kongrelerinin toplanmasına savaş şartları nedeniyle aralıklarla da olsa devam edildi. Yurtdışında yapılan tıp kongrelerine imkânlar izin verdiği müddetçe katılım sağlandı. Doktor adaylarına verilen burslarda artış sağlandı ve uzmanlık eğitimi için birçok doktor yurtdışına gönderildi. Halkın genel sağlık ve hastalıklarla mücadele konusunda bilinçlenmesi için sağlık propagandası çalışmalarına ağırlık verildi.

3. 6. 1. Millî Türk Tıp Kongreleri

İlk olarak Cemiyet-i Tıbbiye Osmaniye'nin 1919 yılındaki bir toplantısında Dr. Süleyman Numan Paşa tarafından ortaya atılan tıp kongresi fikri, ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle ancak 1925 yılında gerçekleşebildi. Bu yıldan itibaren her iki yılda bir olarak ve Türkiye Tıp Encümeni tarafından düzenlenmesine karar verildi. Bu iş için de bir Kongre Yönetim Kurulu belirlendi ve bu kurul her kongrede değişti. Sağlık Bakanlığı kongreler için bütçesinden belirli miktar tahsis ederken bakanlar da kongrelerde aktif olarak yer aldı.⁸²⁷ 1925 ile 1937 yılları arasında Sağlık Bakanlığı yapan Dr. Refik Saydam kongrelere büyük önem verdi. Kongrelerin sonunda bildirimler toplanarak kitap halinde basılıp kütüphanelere, ilgili kişi ve kurumlara dağıtıldı. Ayrıca bütün kongrelerde tıbbi alet, ilaç ve tıbbi yayınların bulunduğu sergiler de açıldı.⁸²⁸

Hulusi Alataş'ın bakanlık yıllarına kadar, 1927, 1929, 1931, 1933, 1935 yıllarında olmak üzere altı kongre yapıldı. Yedinci kongre ise Cumhuriyetin 15. yılına denk

⁸²⁴ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 87.62.18.

⁸²⁵ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 102.54.17.

⁸²⁶ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 80.99.5.

⁸²⁷ Ayten Arıkan, *Millî Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 7.

⁸²⁸ A.g.e., s. 8.

gelmesi için 1938 yılına ertelendi. Mayıs ayında belirlenen bakanlık bütçesinden 7.500 lira bu iş için ayrıldı.⁸²⁹ Kongrenin ilk olarak 27-28-29 Ekim’de yapılacağı açıklansa da, CHP’nin Halkevi salonunda 20 Ekim’den itibaren Cumhuriyetin 15. yılı kutlamaları için hazırlık yapılacağını bildirmesi üzerine kongre, Bakanlığın yayınladığı bir tamimle 17-18-19 Ekim tarihlerine alındı.⁸³⁰

Türkiye’nin her yerinden doktorların katılımıyla Yedinci Millî Türk Tıp Kongresi 17 Ekim 1938’de saat 11’de Ankara Halkevi salonunda açıldı. Localarda TBMM Reisi Abdülhalik Renda, Adliye, Gümrük ve İnhisarlar, Maarif ve Ziraat Vekilleri; Fırka umumi heyeti azaları ve mebuslar yer almaktaydı. Başbakan Celal Bayar görevleri nedeniyle İstanbul’da olduğu için kongreyi Sağlık Bakanı Hulusi Alataş açtı, ardından Kongre Reisi eski Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam açılış nutkunu okudu.⁸³¹

Kongrenin ana konuları grip ve ojeniydi(ırk ıslahı). İlk gün grip hastalığı hakkında Prof. Braun, Prof. Kemal Hüseyin ve Dr. Ekrem Şerif’in tebliğlerini sundu. İkinci gün de Dr. Şevket Aziz, Dr. Şükrü Hazım Tiner ve Prof. Ali Esat Birol ojeni üzerine tebliğlerini verdiler. Üçüncü gün ise serbest tebliğler okundu.⁸³² Zamanla kongrelere ek olarak belirli tıp dallarında da kongreler düzenlenmeye başladı. Yedinci kongrenin de ek kongreleri İkinci Türk Kadın Hekimleri Kongresi, İkinci Jinekoloji Kongresi ve Üçüncü Millî Diş Tabipleri Kongresi oldu.⁸³³

Kongrenin son gününde gelecek kongrenin konuları, yapılan tartışmalar neticesinde spor sağlığı ve safra yolları hastalıkları olarak belirlendi. Yine Ankara’da yapılmasına karar verilen kongrenin başkanı da Sağlık Bakanı Hulusi Alataş seçildi. Son konuşma Dr. Abdülkadir Noyan tarafından yapıldı ve Dr. Refik Saydam da son kez söz alarak hastalığı ağırlaşan Atatürk’e sağlık dileklerinde bulundu.⁸³⁴ Kongrenin kapanmasıyla katılan azalara Şehir Lokantası’nda ziyafet verildi.

II. Dünya Savaşı dolayısıyla her alanda olduğu gibi ilmi çalışmalara da ara verildi, 1943 yılına kadar kongre düzenlenemedi. Ancak 1943 yılında Sağlık Bakanı Hulusi Alataş ve müsteşarı Dr. Asım Arar’ın öncü olmasıyla kongrelere devam edilebildi. O

⁸²⁹ *TBMM ZC*, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 64, S. Sayısı 32, s. 32.

⁸³⁰ *Resmî Gazete*, Sayı 3994, 24 Ağustos 1938, s. 10482; *Dirim*, Sayı 9, Eylül 1938, s. 229.

⁸³¹ “7nci Millî Tıp Kurultayı Dün Ankarada Toplandı”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1938, 1-7.

⁸³² “Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi Ankara’da Toplandı”, *Dirim*, Sayı 11, Kasım 1938, s. 367.

⁸³³ “Yedinci Milli Tıp Kurultayı Dün Açıldı”, *Ulus*, 18 Ekim 1938, s. 6.

⁸³⁴ Arıkan, *a.g.e.*, s. 62.

dönem Türkiye Tıp Encümeni başkanı olan Fahrettin Kerim Gökay bu süreci şöyle anlatmaktadır:

"... İkinci Dünya Savaşı sonunda bir ara kongrelere ara verildi. O sırada Türkiye Tıp Encümeni başkanlığına seçilmiştim. Encümen genel toplantısında Tıp Kongresini tekrar diriltmeyi teklif ettim. Arkadaşlar beni vazifelendirdiler. Merhum Dr. Hulusi Alataş Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı idi. Ankara'ya gittim, kendisine dileğimizi arzettim. Çekindi, muvaffak olamazsak, mahcup oluruz dedi. Ben kendisine başaracağımızı söyledim; sorumluluğu yüklenerek İstanbul'a döndüm, arkadaşlara keyfiyeti izah ettim. Tasvip ettiler, kolları sıvayarak işe sarıldık, raportörleri seçtik, kongre toplandı; bu güzel gelenek yok olmaktan kurtuldu; devam edip gidiyor..."⁸³⁵

Sağlık Bakanlığı'nın bu özverisine ek olarak kongre Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün himayelerinde yapıldı. Ulaştırma Bakanlığı da kongreye katılanlara %20'lik bir indirim sağladı. Sağlık Bakanlığı'nın 1943 yılı bütçesine de kongrenin düzenlenmesi için 10.000 liralık bir ödenek tahsis edildi.⁸³⁶ Tüm bu çabalar sayesinde Sekizinci Millî Türk Tıp Kongresi 19 Ekim 1943'te toplandı.

Kongrenin ilk günü Bakan Alataş'ın başkanlığındaki kongre idare heyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret etti ve ardından Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na saygılarını sundu. Kongre saat 10.30'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Alataş'ın nutkuyla açıldı. İlk olarak 1942 yılında vefat eden eski Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın anısına katılımcıları saygı duruşuna davet eden Alataş, ardından kongreyi himayelerine alan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye şükranlarını sundu ve şu açıklamalarda bulundu:

"...Sayın arkadaşlarım; Yedinci kongremizde, bu kongre için seçtiğimiz mevzuların ehemmiyetinden uzun uzadıya bahsedecek değilim. Bunlardan bilhassa sporun bugün bütün dünyada aldığı önem ve yayılma ve programlı yapılan beden hareketlerinin genç nesillerin vücut ve ruhlarında husule getirdiği tekâmülün ne derecelere vardığını bilmeyen ve anlamayan kalmamıştır. Cumhuriyet Hükümetimiz de senelerce evvel Devlet teşkilâtı arasında beden terbiyesi müdürlüğü adı ile kurduğu teşekkülü son senelerde Maarif Vekilliği kadrosu içine almak suretiyle bu mühim işin daha esaslı ve daha sistemli bir şekilde tatbikini ve yetişen gençlerimizin bu sahadaki tekâmülünü belirtmiş oldu. Değerli raportörlerimizin tetkik ve tettebbu ile meydana getirdikleri rapor ve kongre üyelerinin kıymetli mütalaa ve münakaşalarından hâsıl olacak neticelerin yurdumuzun spor ve beden terbiyesi işlerinde

⁸³⁵ Fahrettin Kerim Gökay, "Olaylar ve Görüşler", *Tıp Dünyası*, Cilt XXXVII-8(436), Ağustos 1964, s. 165.

⁸³⁶ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 26, s. 68.

inkişafında müessir olacağına hiç şüphe etmiyorum. Cihan harbi devam ederken memleket sıhhatini tehdit altında tutan bulaşıcı hastalıklar mevzuu, yarın saat 17 de burada açılacak olan Birinci Mikrobiyoloji Kongresinde geniş mikyasta yer almıştır.

Diğer yabancı memleketlerde olduğu gibi yurdumuzda da bu cihan harbinden sonra vakit vakit lekeli tifo salgını yer yer baş göstermiş ve süratle bastırılmıştır. Bunların en tehditkârı 1943 senesindeki lekeli tifo salgını olmuştu ki sıhhat teşkilâtımızın, hekimlerimizin, diğer sıhhat personellerimizin bilgili, feragatli çalışmaları, canlı gayretleri, Devlet, hususi idare, belediye teşkilâtları ile başta Parti teşkilâtı gelmek üzere hususi teşekkül ve teessüslerin ve idare âmirlerinin el birliği ile anlayışlı olarak çalışmaları ve matbuatımızın kıymetli irşatları sayesinde bugün tamamıyla önlenmiştir.

Yurdumuzun hiç bir yerinde halen salgın halinde lekeli tifo hastalığı kalmamış olmakla beraber önümüzdeki kış ve ilkbahar mevsiminde yeni yeni uyanmalar göstereceğini nazarı dikkate alarak aldığımız sıkı tedbirleri asla gevşetmeyeceğiz, bilâkis arttıracamız. Yurdun her köşesinden gelip burada toplanmış olan arkadaşlarımızın şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bütün mücadele işlerinde üzerlerine aldıkları bütün vazifelerde büyük feragatle çalışmaları ve vazifedar olmayanların da millî ve içtimai bakımdan ellerinden geldiği kadar irşat ve tenvir işinde büyük faaliyet göstermelerini istemeyi bir borç biliyorum. Halkımızın bu hastalıkların yayılması yollarını ve bunlardan ne suretle sakınıldığını bilmeleri mücadelemizi büyük mikyasta kolaylaştıracağından hekimlerimizin ve bütün münevverlerimizin bu vadede yapacakları irşat, şükranla karşılanacaktır...”⁸³⁷

Alataş, kongrenin öneminden bahsetmek için çıktığı kürsüde, ülkenin içinde bulunduğu salgın halinden bahsetmeden geçememişti. Bu açıklamanın ardından kongrenin fahri başkanlığını üstlenen Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na, Türkiye Tıp Encümeni başkan ve üyelerine, raportörlere, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve Millî Tasarruf Cemiyetine teşekkür ederek konuşması bitirdi. Daha sonra Dr. Fahrettin Kerim Gökay ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de konuşma yaptılar.

Tebliğlerin sunulmasına başlamadan önce kongre tarafından belirlenen bir heyet Hulusi Alataş başkanlığında ilk olarak Atatürk'ün geçici kabrine, daha sonra da Refik Saydam'ın kabrine çelenk bıraktı.⁸³⁸

Kongrede ilk olarak safra kesesi hastalıkları konusunda Prof. Dr. Muzaffer Esat Güçhan, Dr. İhsan Aksan, Prof. Dr. Tevfik Berkman, Ord. Prof. Dr. Ahmet Kemal Atay ve Prof. Dr. Melchior tebliğlerini sundu. Spor hekimliği konusunda da Dr. Niyazi

⁸³⁷ “Sıhhat Vekilimiz Bir Açış Nutku Söyledi”, *Ulus*, 19 Ekim 1943, s. 1-2.

⁸³⁸ “Ebedi Şef Atatürk'ün Muvakkat Kabrinde”, *Ulus*, 19 Ekim 1943, s. 1; “Refik Saydam'ın Kabrinde”, *Ulus*, 19 Ekim 1943, s. 1.

Erzin, Dr. Hamdi Dilevurgun, Prof. Dr. Şinasi Erel sunum yaptı. Bunların dışında Dr. Salâhaddin Erk; Dr. Perihan Çambel, Dr. Osman Cemal Çubukçu, Dr. Tevfik R. Kazancıgil, Dr. Burhanettin Toker, Dr. Fahri Arel, Dr. Kâmile Aygün, Dr. Ali Esat Birol, Dr. Muhterem Gökmen, Dr. Ali Eşref Gürsel çeşitli konularda serbest konuşmalar yaptılar.⁸³⁹

Kongreyle birlikte Ankara Sergievi'nde "Sağlık ve Tıp Yayın Sergisi" açıldı. 19 Ekim'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Sağlık Bakanı Hulusi Alataş'ın refakatinde sergiyi gezdi.⁸⁴⁰

20 Ekim günü Fahrettin Kerim Gökay'ın başkanlığındaki son toplantıda yapılan oylamayla Dokuzuncu Millî Türk Tıp Kongresi'nin Ankara'da yapılmasına ve başkanın da yeniden Hulusi Alataş olmasına karar verildi. Konular ise vitaminlerin fizyolojisi ve patoloji alanındaki önemi ve köy sağlığı esasları olarak belirlendi. Ardından Alataş kürsüye gelerek başkan seçildiği için teşekkür ederek kongreye bitirdi. Saat 17.30'da da Alataş tarafından Anakara Palas'ta kongre üyeleri şerefine Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve başka vekillerinde katıldığı bir çay ikramı yapıldı.⁸⁴¹

Ocak 1945'te Sağlık Bakanlığı görevinden istifa eden Dr. Hulusi Alataş, 21-23 Ekim 1946 tarihlerinde toplanan Dokuzuncu Millî Türk Tıp Kongresi'ne Aydın Milletvekili olarak katıldı. Yeni Sağlık Bakanı Behçet Uz ile birlikte kongre başkanlığı görevini yürüten Alataş, kongrenin açılış konuşmasını yaptı ve Atatürk'ün huzuruna çelenk bırakmaya giden heyetin başında yer aldı.⁸⁴²

3. 6. 2. İhtisas ve Kongrelere Katılım İçin Yurtdışına Gönderilen Doktorlar

Sağlık Bakanlığı, sağlık hizmetlerinin yanı sıra eğitim ve kültürel faaliyetlere de önem vermekteydi. Bakanlık, doktor ve sağlık memuru yetiştiren kurumları dışında yurtdışına staj yapmak için de doktorlar gönderiyordu. Bunun yanında dünyada sağlık alanındaki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla yurtdışında düzenlenen kongre ve konferanslara katılım da önceliklerin arasındaydı. Yurtdışına gidenlerin harcırahları bakanlığın bütçesinden karşılanmaktaydı. Bu tarz faaliyetler Hulusi Alataş'ın görev süresince kısa sürmek zorunda kalmış, savaşın başlamasıyla tamamen durmuştu.

⁸³⁹ Arıkan, *a.g.e.*, s. 70-72.

⁸⁴⁰ "Millî Şefimiz Dün Sağlık ve Tıp Yayını Sergisini Gezdi", *Ulus*, 20 Ekim 1943, s. 1.

⁸⁴¹ "Sekizinci Tıp Kongresi Çalışmalarını Bitirdi", *Ulus*, 21 Ekim 1943, s. 1.

⁸⁴² "Tıp Kongresi Dün Çalışmaya Başladı", *Ulus*, 22 Ekim 1946, s. 1-3.

Bu kısa süre zarfında Kasım 1937'de Cenevre'de toplanan Hıfzıssıhha Mektebi Müdürleri Konferansı'na⁸⁴³, Roma'da 18 Temmuz-17 Eylül 1938 tarihleri arasında düzenlenen Malarya Kursuna⁸⁴⁴ ve Hollanda'nın çeşitli şehirlerinde Eylül-Ekim aylarında düzenlenen 3. Beynelmilel Sıcak Memleketler Tababeti ve Sıtma Kongresi'ne vekâlet adına Türkiye'den katılım sağlandı.⁸⁴⁵ Bunların dışında başka sağlık kongrelerine katılan doktorlar olsa da bunlar üniversite kadrolarında buldukları için masrafları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından karşılanmaktaydı. Savaş başlayana kadar yurtdışına gidenlerin harcırahlarını karşılamak amacıyla Sağlık Bakanlığı bütçesine 1938 ve 1939 yıllarında 4.000, 1940 yılında 2.500 lira tahsis edilirken 1941 yılında ise savaş nedeniyle kongre ve konferanslar düzenlenmediği için söz konusu masraf bütçeden çıkarıldı.⁸⁴⁶

Aynı durum yurtdışına ihtisas yapmak için gönderilen doktorlar için de geçerliydi. 1940 yılına kadar bakanlık tarafından Şubat 1938'de çocuk hastalıkları kliniğinde çalışmak amacıyla Almanya'ya gönderilen Dr. Muhlis Bayramoğlu'nun altı ay olan süresi üç ay daha uzatıldı⁸⁴⁷; Kasım ayında Ödemiş'te serbest tabip olarak çalışan Dr. Abdülkadir Cahit Tömer sakat çocuklar, sağır, dilsiz ve körler hakkında araştırma ve inceleme yapmak ve dönünce bu alanda iş verilmek üzere Berlin'e gönderildi.⁸⁴⁸ 1939 yılı başında da, Amerika, Paris, Berlin ve Viyana'ya çeşitli branşlarda yüksek ihtisas yapmak üzere giden sekiz doktorun staj süreleri uzatıldı.⁸⁴⁹ 1939 yılında yurtdışına gönderilen doktor sayısının artmasının nedeni yeni açılması düşünülen Ankara'daki Tıp Fakültesi'ydi. Fakülteye doçent ve eğitmen yetiştirmek için sayı artırıldı, 1938 yılında staj için yurtdışına gönderilecek doktorlara ayrılan 20.000 liralık tahsisat bu yıl 40.000'e çıkarıldı⁸⁵⁰. Ancak savaşın başlamasıyla söz konusu plan tam olarak uygulanamadı, bu paranın sadece 10.693 lirası kullanılabildi.⁸⁵¹

1940 yılında yurtdışında sadece Amerika'da tahsiline devam eden bir doktor kaldığı için 1940 ve 1941 bütçelerine sadece 3.000 lira konuldu.⁸⁵² 1942 yılında, daha önce

⁸⁴³ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 80.95.9.

⁸⁴⁴ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 84.65.20.

⁸⁴⁵ BCA; FN: 30.18.1.2, YN: 84.82.1.

⁸⁴⁶ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 169; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 239; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, Birleşim 57, s. 311; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 56, s. 24.

⁸⁴⁷ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 82.11.19.

⁸⁴⁸ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 85.98.16.

⁸⁴⁹ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 85.119.12.

⁸⁵⁰ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 14, S. Sayısı 25, s. 33-34.

⁸⁵¹ Bulut, *a.g.e.*, s. 249.

⁸⁵² TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, Birleşim 56, s. 27; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 56, s. 154.

eğitim masrafları Rockefeller kurumu tarafından karşılanan ancak bu bursun kesilmesiyle zor durumda kalan ve ülkeye dönmeleri de mümkün olmayan bir doktor ve bir sağlık mühendisinin masraflarını da Sağlık Bakanlığı üstlendi ve bütçe 7.200 liraya çıkarıldı.⁸⁵³ 1943 yılının Eylül ayında bu kişileri memlekete getirmeyi düşünen bakanlık, yol parası gibi masraflar için bütçeyi artırdı.⁸⁵⁴ Ancak doktorlardan birinin Amerika’da bir sene daha kalması zorunlu olduğundan eğitim ve dönüş masrafları için 1944 bütçesine de 4.800 lira ayrıldı.⁸⁵⁵

Bakanlık, yurtiçindeki bazı doktorların da eğitim masraflarını karşılamak amacıyla burs verdi. Alataş göreve geldiğinde 80 kişi bu burslarla yetişirken, 1945 yılına kadar her sene 150 civarında doktorun burstan yararlanması sağlandı.⁸⁵⁶

3. 6. 3. Sağlık Propagandası ve Müzeler

Halk sağlığını korumak ve hastalıklarla mücadelede başarı sağlayabilmek için en önemli şeylerden birisi bilinç oluşturmaktır. Bunu yapmak da Sağlık Bakanlığı’nın görevlerinden biriydi. Bu amaçla bakanlık bütçelerinde “sağlık propagandası ve alelumum neşriyat masrafları” adı altında bir fasıl bulunmaktaydı.

Bakanlık bu fasıldan risale, afiş ve broşürler basıyor; doktorların eğitimi için kitaplar yayınlıyor ya da satın alıyordu. Teknolojik imkânlar sayesinde bu amaçla filimler de kullanılmaya başlandı. Ayrıca bakanlık bu paradan *Sihhiye Mecmuası*’nı çıkarıyor ve dünyadaki yenilikleri takip amacıyla yurtdışından çeşitli yayınlar getiriyordu.⁸⁵⁷

II. Dünya Savaşı bu faaliyetleri de etkiledi, hem hava savunma ve zehirli gazlardan korunma hem de sıtma başta olmak üzere salgın hastalıklarla mücadele için basılan bilgilendirici afiş ve broşürlerin sayısı bir hayli arttı. Özellikle sıtma mücadelesinde bu yöntem çok fazla kullanıldığı için 1941 yılından itibaren yükselen baskı sayısı 1942’de 1.300.000’i aştı.⁸⁵⁸ Alataş’ın 1944 yılında mecliste açıkladığına göre sadece sıtma hakkında bilgiler içeren iki sayfalık broşürlerin sayısı 400.000’i geçmişti. Bakanlık yazılı ve görsel malzemelerin dağıtılmasında Halkevleri ve Halkodaları ile ortaklaşa çalışarak ülkenin en ücra köşesinin dahi bilinçlenmesine özen gösterdi.⁸⁵⁹

⁸⁵³ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 62, s. 22-23.

⁸⁵⁴ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 26, s. 69.

⁸⁵⁵ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 58, s. 154.

⁸⁵⁶ BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2.

⁸⁵⁷ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 26, s. 69.

⁸⁵⁸ BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2, s. 30.

⁸⁵⁹ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 235.

Savaşın ekonomik yansımaları bu alanda da hissedildi, kâğıt fiyatlarındaki artış nedeniyle 1943 bütçesinden bu iş için ayrılan miktara 5.000 liralık bir zam yapıldı.⁸⁶⁰

Propagandanın bir diğer önemli ögesi de sağlık müzeleriydi. Bakanlığa ait İstanbul Hıfzıssıhha Müzesi'nin dışında birçok şehirde özel idareler ve belediyelerin bünyesinde sağlık müzeleri de bulunmaktaydı. Her sene bütçeden az bir miktar İstanbul'daki müzenin idaresi, bakımı ve yeni malzemelerin temini için ayrılmakta, müzenin yıllık ihtiyaçlarına göre bu miktar değişmekteydi.

1939 yılında müzenin genişletilmesine karar verildi ve zehirli gaz ve hava saldırılarına karşı korunma yöntemlerini gösteren bir kısım ilave edildi.⁸⁶¹ 1944 yılında ise Kızılay tarafından İzmir Enternasyonal Fuarı arazisinde kurulan Sağlık Sergisi bakanlığa devredildi. Bakanlık, burada gösterilecek sağlık filmleri için sesli sinema makinesi ve gerekli başka malzemeler de aldı. İstanbul Hıfzıssıhha Müzesi'ne ek olarak İzmir'deki müzenin de bakanlık sorumluluğuna verilmesiyle bütçede bu iş için ayrılan tahsisat artırıldı.⁸⁶² Bu dönemde ülke genelindeki sağlık müzeleri her yıl yaklaşık yarım milyon kişi tarafından ziyaret edildi.⁸⁶³

3. 7. II. Dünya Savaşı

Türkiye, II. Dünya Savaşı dışında kalmayı başarsa da savaş şartlarının askerî, sosyal ve ekonomik etkilerinden kurtulamadı. Halk sağlığı ve sosyal yardımlardan sorumlu en yetkili kurum olan Sağlık Bakanlığı'nın bu dönemde hem mali açıdan hem de sorumluluklar açısından yükü bir hayli arttı. Üstelik bu sorumluluklarını devlet bütçesinin çoğunluğunun Milli Savunma Bakanlığı'na ayrıldığı bir ortamda gerçekleştirmek durumunda kaldı. Bunun yanında bakanlık bünyesindeki yüzlerce doktorun da silahaltına alındığını göz ardı edilmemelidir. İşte bu şartlarda Alataş'ın yönetimindeki Sağlık Bakanlığı, kendi payına düşen işleri imkânlar dâhilinde yapmaya çalışmıştı.

3. 7. 1. Sosyal Yardımlar

Sağlık Bakanlığı, "içtimai muavenet" yani sosyal yardımı sadece muhtaç kişilere yapılacak iâşe ve nakdi yardımdan ibaret görmemekte, tüm hastane ve dispanser gibi

⁸⁶⁰ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 26, s. 129.

⁸⁶¹ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 14, S. Sayısı 25, s. 33.

⁸⁶² TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 58, s. 153-154.

⁸⁶³ BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 77.484.2.

kuruluşları, salgın hastalıklarla mücadele faaliyetlerini bu kategoride değerlendirmekteydi. Bakan Alataş, mecliste Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in sosyal yardımı yetersiz görmesi üzerine bu konu hakkında şunları söylemişti:

“Bu, büyük bir dâvadır. Sosyal yardım dediğimiz, içtimai muavenet dediğimiz zaman Sıhhat Vekâleti bir şey yapmıyor gibi görünüyor. Halbuki nispeten çok iş yapıyoruz. En basitinden başlayım, hastanelerimizdeki polikliniklerde meccanen halkın bakılması sosyal yardım değil midir, verem dispanser ve sanatoryumu, akıl hastanesi sosyal yardım değil midir, sıtma mücadelesi, diğer mücadelelerimiz sosyal yardım değil midir, doğum evlerimiz sosyal yardım değil midir? Şimdiye kadar bu kısımlar üzerinde tertiplendik. Arkadaşların istediği ve düşündükleri gibi tertiplenmek de lâzımdır, belkide geç kalınmıştır. Fakat elimizdeki imkânlar ve paralarla bu işleri tertipliyerek nizamına koymağa çalışacağız.”⁸⁶⁴

Alataş'ın bu yorumu dönemin hükümetlerinin sosyal yardım politikalarını temsil etse de bir yandan imkânların yetersizliğini ortaya koyuyordu. Bunun yanında bakanlık hiç nakdi ve iaşe yardımı yapmıyor değildi. Bilakis 1930'dan beri uygulanması planlanan çok çocuklu annelere verilen yardımlar Alataş'ın döneminde hakkıyla ödenebildi. Bunların dışında bakanlık bütçesinden sağlık ve sosyal yardım kurumlarına ve cemiyetlere her sene belirli bir tahsisat ayrılmaktaydı. Ülkedeki sosyal yardım faaliyetlerinin asıl üstlenici kurumu ise Kızılay Cemiyeti'ydi. Bakanlık da sosyal yardımlar konusunda cemiyetle birlikte çalışıyordu.

II. Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlar bakanlığın da kendi bünyesinde yardımlar yapmasını gerektirdi. Bunlardan birisi, 1942 yılında temel tüketim maddelerinde yaşanan kıtlık nedeniyle yapılan şeker yardımındı. 1941 yılında şeker ve glikozdan alınan vergiye zam yapılmasıyla 11.293.000 lira vergi farkı ortaya çıktı ve bunun 3.500.000 lirası Sağlık Bakanlığı'nın bütçesine eklendi.⁸⁶⁵ Bakanlık ilk olarak Mart ayında muhtaç olanlara ucuz şeker dağıtılmasına karar verdi, 12 şehirde, çocuk sahibi olup fakirliklerini kanıtlayan kişilere ekmek karnesi uygulamasında olduğu gibi karnelerle şeker dağıtılması konusunda bir talimatname hazırladı. Talimatnameye göre çocuk başına haftalık 125 gram şeker verilecekti.⁸⁶⁶ Ancak 3.500.000 liralık tahsisatın konulmasıyla bu yardımın kapsamı Temmuz ayında genişletildi ve şekerin parasız olarak dağıtılmasına karar verildi. Bakanlığın yeniden düzenlendiği talimatnameyle

⁸⁶⁴ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60, s. 235-236.

⁸⁶⁵ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 62, s. 255.

⁸⁶⁶ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 179.235.17.

söz konusu yardımdan tüberküloz ve böbrek iltihabı gibi kronik hastalıkları bulunanlar ve kimsesiz çocuklar da yararlanacaktı. Ayrıca yardımdan yararlanacak illerin sayısı da 27'ye çıkarıldı. Bu illerin valileri aylık olarak şehirlerindeki şeker ihtiyacını ve yapılan harcamaları Sağlık Bakanlığı'na rapor etmekte görevlendirildi.⁸⁶⁷

İhtiyaç sahiplerinin belirlenmesi ve tespit edilen ihtiyaçların karşılanamayacak olması anlaşıldığı için bu yardımın ömrü oldukça kısa olmak zorunda kaldı. Bakanlık, bütçesine eklenen paranın hastane ve sağlık kurumlarının geliştirilmesinde kullanılmasına ya da Kızılay Cemiyeti'ne verilmesine karar verdi.⁸⁶⁸

Uzun soluklu olmayan şeker yardımı dışında bakanlık, bütçesinden savaş şartları nedeniyle başka yardımlar için de tahsisat ayırmak durumunda kaldı. Bunlar genellikle kendi memurlarına yapılan yardımlardı. Yardımlardan ilki memur ve müstahdemlere verilecek zamlar hakkındaki 4178 sayılı kanunla gelen maaş zammıydı. 1942 Ocak ayında kabul edilen bu kanuna göre savaş nedeniyle yaşanan fiyat artışına karşın gelirleri değişmeyen ve temel tüketim maddelerini teminde zorlanan memurların maaşlarına zam yapıldı ve bu durumun savaş bitene kadar devam etmesine karar verildi. Ayrıca yine bu kanuna göre, 1500 ve üstü rakımlı yerlerdeki memurlara Ekim ayından Mart ayına kadar yakacak zammı, dört veya daha çok çocuğu olanlara da çocuk zammı yapılması uygun görüldü.⁸⁶⁹

Sağlık Bakanlığı da bu kanun gereğince 1943 bütçesinden, 27.316 lira çocuk zammına, 13.091 lira da yakacak zammına tahsisat ayırdı. Bunlarla birlikte 4.393 lira da giyim eşyası adı altında parasız elbiselik kumaş ve ayakkabı yardımı yapıldı.⁸⁷⁰ 1944 yılında çıkarılan 4598 ve 4499 sayılı kanunlarla memurlara yapılan yardımların kapsamı da genişletildi. Sağlık Bakanlığı'nın bu yıl içindeki harcamalarının önemli bir kısmı bu yardımlara gitti. 4178 sayılı kanuna göre verilen çocuk zamlarına 146.830 lira harcanmasına rağmen yakacak zammı 13.683 lirada kaldı. Giyim eşyası için de 3.986 lira yardım yapıldı. 4599 sayılı kanun gereğince 1.005.211 liralık aynı yardım; 4598 sayılı kanun kapsamında da 24.326 lira doğum, 8.000 lira ölüm yardımına harcandı.⁸⁷¹

⁸⁶⁷ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 181.250.6.

⁸⁶⁸ “Şeker Tevzii İçin Verilen Tahsisatla Hastane Yapılacak”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1942, s. 1.

⁸⁶⁹ *Resmî Gazete*, Sayı 5020, 30 Ocak 1942, s. 2222-2223.

⁸⁷⁰ Bulut, *a.g.e.*, s. 260.

⁸⁷¹ *TBMM ZC*, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 58, s. 157-162.

Sadece Sağlık Bakanlığı değil tüm devlet memurlarına ilgili bakanlıklar ve kurumlarca yapılan bu yardımlar savaşın etkilerinin azaldığı 1946 yılına kadar devam etti.⁸⁷²

Kızılay, Halkevleri ve diğer kurumların sosyal yardım faaliyetleri haricinde savaş yıllarında önemli bir girişim daha vardı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü'nün başkanı olduğu Yardım Sevenler Cemiyeti, 1941 yılında Türk kadınlarına gönüllü hastabakıcı, askeri dikiş; sargı ve ilaç hazırlama kursları açtı.⁸⁷³ Ülkede sağlık çalışmaları açıldığı yaşandığı bir dönemde bu faaliyeti takdirle karşılayan Sağlık Bakanlığı, teorik bilgi ve uygulama dersleri konusunda cemiyetle işbirliği yaptı. Başkan Mevhibe İnönü'nün hastabakıcı kursundan diploma aldığı törene Bakan Alataş bizzat katıldı. Aynı gün İnönü ile birlikte 125 gönüllü hastabakıcı kadın mezun oldu.⁸⁷⁴

3. 7. 2. Halk Sağlığı Konusunda Alman Önlemler

Savaş, sadece sosyal ve ekonomik alanı etkilemekle kalmadığı için Türkiye topraklarına yapılacak herhangi bir saldırıya karşı hazırlıklı olmayı da gerektirmekteydi. Savaşın Türkiye için doğurduğu önemli tehditlerin başında, hava ve zehirli gaz saldırıları gelmekteydi. I. Dünya savaşında kullanıldığı bilinen zehirli gazlara karşı Türkiye'de 1920'li yıllardan itibaren çalışmalar yapılarak önlemler alındı. 1931 yılında Genelkurmay tarafından Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatının yayınlamasıyla bu konuya verilen önem giderek arttı.⁸⁷⁵

1935 yılında Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzeme Hakkında Kanunla gazdan korunmak için kullanılan malzeme ve maskenin alım, satım ve üretim hakları Kızılay Cemiyeti'ne verildi.⁸⁷⁶ Bunun için Mamak'ta bir gaz fabrikası kuruldu ve maske imalatına başlandı. İlk olarak askeri maske üreten fabrika, 1938 yılından itibaren halkın kullanması için de maske üretimine geçti.⁸⁷⁷ Maske imalatı için 1939 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesine 1.200.000 lira fevkalade tahsisat verildi.⁸⁷⁸ Savaşın başlamasıyla maske üretiminde zorluklar yaşandı, daha önce Almanya'dan alınan filtre kâğıtlarının ithali 1940 yılında durunca, Sağlık Bakanı Alataş Kızılay'ın

⁸⁷² A.g.e., s. 278.

⁸⁷³ Metinsoy, a.g.e., s. 405.

⁸⁷⁴ Ceren Utkugün ve Şaban Ortak, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Milli Müdafaa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, Haziran 2019, s. 471.

⁸⁷⁵ Eyüp Talha Kocacık ve Emre Dölen, "İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye'de Zehirli Gazlardan Korunma Kursları ve Yasal Düzenlemeler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, s. 8.

⁸⁷⁶ *Resmi Gazete*, Sayı 3036, 24 Haziran 1935, s. 5395.

⁸⁷⁷ "Maske Fabrikası", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1938, s. 2.

⁸⁷⁸ "Fevkalade Tahsisat", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1939, s. 9.

Amerika'dan bir şirket bulduğunu ancak satın alınması için 37.000 dolarlık akreditif açılması gerektiğini Maliye Bakanlığına bildirdi. Bakanlık, 25 Temmuz 1940 tarihli Türkiye ile Almanya arasındaki ticari mübadeleye dair anlaşmayı hatırlatarak bu satın almaya onay vermedi.⁸⁷⁹ 1941 ve 1942 yılında da bütçeye maske imalatı için 1.500.000 lira konuldu. Sağlık Bakanlığı bütçesine konulan bu tahsisatlar Kızılay kurumuna verilmekteydi⁸⁸⁰. Diğer taraftan Temmuz 1943'te de Mamak Gaz Fabrikası, Milli Savunma Bakanlığı'na devredildi.⁸⁸¹

Sağlık Bakanlığı'nın bu dönemdeki önemli görevlerinden birisi de halkı zehirli gazlardan korunma konusunda bilgilendirmektir. Bu amaçla halk için kurslar açıldı. Bu kurslar ilk olarak 1931 yılında askerler için verildi daha sonrasında ise 1934 yılında eğitimin tüm halka yayılmasına karar verildi.⁸⁸² Bu amaçla 1934 yılında Ankara'da doktorlar kapsamlı bir eğitim aldı. 1936 yılında da Sağlık Bakanlığı tarafından Vilayetlerde Açılacak Hava ve Zehirli Gazdan Korunma Kursları Hakkında Talimatname yayınlandı. Bu talimatnameye göre; kurs için gerekli malzemeler Avrupa'dan getirilecek, şehirlerdeki kurs ve konferanslarda 1934 yılında Ankara'da eğitim alan ve Genelkurmay Gaz Mektebi'nden yetişen doktor, kimyager ve zabıtlar eğitim verecekti. Ayrıca talimatnamede 15-20 gün sürecek kurs ve konferansların içeriği ile okutulacak kaynaklar da yer almaktaydı.⁸⁸³ 1936'da ülkenin çeşitli yerlerinde başlayan bu kurslara katılım istenilen sayıda olmadı.⁸⁸⁴

Sağlık Bakanlığı bütçesine söz konusu kurs ve konferanslar, hava ve zehirli gaz saldırılarında yaralananlar ve hastalananları tedavi etmek için satın alınacak alet ve ilaçlar, can kurtarma, zehirli gaz arama, temizleme ve ölçüm aletleri ile sığınak teçhizatına harcanmak üzere "zehirli ve boğucu gazlar ve hava hücumundan korunma masrafı" adı altında tahsisat ayrıldı. Bu tahsisat 1938 yılında 7.500 lira, 1939-1941 yıllarında 1.500 lira, 1942 yılından itibaren de 500 liraydı.⁸⁸⁵

⁸⁷⁹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.234.12.

⁸⁸⁰ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 56, s. 166; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 62, s. 144/21.

⁸⁸¹ Resmi Gazete, Sayı 5460, 20 Temmuz 1943, s. 5548.

⁸⁸² Sabit Çetin, *İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 15-19.

⁸⁸³ Kocacık ve Dölen, a.g.m., s. 40-47.

⁸⁸⁴ BCA FN: 30.10.0.0, YN: 51.331.4.

⁸⁸⁵ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65, s. 170; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 240; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, Birleşim 57, s. 312; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57, s. 206; TBMM ZC, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 63, s. 302.

1938 yılında yayınlanan Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Kanunu ve 1939 yılı Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Koruma Nizamnamesiyle konu hakkında ayrıntılı bir plan hazırlandı. Bu nizamnameye göre 15 yaşını doldurmuş ve 60 yaşını tamamlamış bütün vatandaşların yılda 30 saat ders alması ve talim görmesi zorunlu hale geldi.⁸⁸⁶ Yine bu nizamname gereğince mahalli pasif hava korunma sıhhiye teşkilleri kurulmasına karar verildi, Sağlık Bakanlığı da buralarda görev alacak sağlık memurlarının eğitilmesi için kurs programı hazırladı.

Alataş tarafından başbakanlığa sunulan kurs programında Harp Cerrahisi, Zehirli Gazdan Korunma ve Tedavi, Salgın Hastalıklar ve Mücadelesi dersleri yer aldı. Ayrıca derslerin Numune, Memleket Hastanelerinde veya bu dersler için ayrılmış dersane ve konferans salonlarında verileceği belirtilmişti.⁸⁸⁷

3. 8. Dış Yardımlar

Alataş'ın bakanlığı sırasında Sağlık Bakanlığı ülke içerisindeki sosyal yardımlar dışında zor durumda kalan başka ülkelere de yardımda bulundu. Bu yardımlar bazen ilaç ve aşı bazen sağlık malzemesi bazen de sağlık personeli oldu. Söz konusu dönemde Yunanistan, Çin ve Afganistan bu tarz yardımlardan yararlanan ülkeler arasında yer aldı.

3. 8. 1. Yunanistan'a Yapılan Yardımlar

Türkiye, ülke içindeki kötü ekonomik şartlara rağmen savaş nedeniyle yakın çevresinde yaşanan sakıntılara sessiz kalmamış, Kızılay'ın önderliğinde imkânlar dâhilinde yardıma koşmuştur. Bu yardımlardan en çok yararlanan ülke ise Yunanistan olmuştur. 1941 yılı Nisan ayında Almanlar tarafından işgal edilen Yunanistan'da yaşam şartları oldukça zorlaşmıştı. Almanların tüm üretim araçlarına el koyması, tarım yapılmasına engel olması nedeniyle 1941 yılından itibaren ülkede büyük bir kıtlık yaşanmış ve binlerce kişi açlıktan ve salgın hastalıklardan hayatını kaybetmişti.⁸⁸⁸

Türkiye'nin Yunanistan'a savaş yıllarındaki ilk yardımı işgalden önce olmuş, Atina Büyükelçiliği aracılığıyla Yunan Ordusu'nun ihtiyacı olan bir takım ilaçlar için yardım istenmişti. Sağlık Bakanlığı da Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nde üretilen 10.000 şişe

⁸⁸⁶ *Resmi Gazete*, Sayı 3955, 9 Temmuz 1938, s. 10228-10229.

⁸⁸⁷ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 51.332.20.

⁸⁸⁸ Ulvi Keser, *Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal 1939-1949*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2010, s. 91-92.

tetanos serumunun ve pansuman malzemesinin gönderileceğini bildirdi ve 26 Mart 1941 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla⁸⁸⁹ da serum ve malzemeler Yunanistan Kızıllaç Cemiyeti adına Selanik'e gönderildi. Bu tarihten itibaren Kızıllaç gıda ve malzeme yardımına devam etti.⁸⁹⁰

1942 Temmuz ayında, havaların ısınması nedeniyle Yunanistan'da salgın hastalık tehlikesi arttı. Bu durum karşısında kömür, mazot, petrol, sabun gibi malzemelerin İngiliz Sefareti aracılığıyla Türkiye'den ihraç edilmesi istendi. Ardından Başbakanlık, Sağlık ve Ticaret bakanlıklarından görüşlerini istedi. Hulusi Alataş imzalı cevapta söz konusu malzemelerin salgın hastalıklarla mücadeleye yardım edeceğinin şüphesiz olduğu ancak Yunanistan'a ihracın stoklardan yapılabileceği bildirildi. Ticaret Bakanlığı da Sağlık Bakanlığı'nın kararına uyulacağını ve ihraca vekiller heyetince de uygun bulunduğu takdirde izin verileceğini açıkladı.⁸⁹¹

Yunanistan'a yapılan yardımlar konusunda 1942 yılında ilginç bir gelişme yaşandı. Ocak 1942'de Yunan Hükümeti İkinci Reisi ve Sağlık Bakanı olan Logotetopoulos, Atina-Pire başkonsolosuna gönderdiği mektupta, 6-13 yaşları arasındaki çocuklardan, sayısı Türk Hükümeti tarafından belirlenecek bir kısmının İstanbul'da akrabalarının yanında yaşamalarına müsaade edilmesini rica etti.⁸⁹² Bu isteğin 11 Şubat'ta Başbakanlık tarafından kabul edilmesi üzerine hükümet hazırlıklara başladı ve çocukların nakilleri, sağlık durumları, beslenmeleri, giyinmeleri ve barınmaları konusunda kapsamlı bir plan hazırlandı.

Sağlık Bakanlığı'nın bu plandaki görevleri; getirilecek çocukların kronik hastalıklı olmamasına dikkat etmek, her çocuğun vapurdaki sıhhi heyet tarafından kontrol edilmesini sağlamak, seyahat esnasında sağlık durumlarını kontrol için vapurda bir uzman doktor, iki hastabakıcı hemşire ve bir pansör bulundurmak, çocukların seyahat esnasında ve yerleştikleri yerlerde beslenmelerini kontrol etmek ve barınacakları yerin tespiti için çalışmak olmuştur.⁸⁹³

Yunanistan'dan gelecek olan çocukların barınması için Sağlık Bakanlığı tarafından İstanbul ve İzmir'de birçok farklı seçenek değerlendirildi. Son olarak Balta

⁸⁸⁹ BCA, FN: 30.18.1.2, YN: 94.24.16.

⁸⁹⁰ Kızıllaç'ın yardım faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, *a.g.e.*

⁸⁹¹ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 163.140.10.

⁸⁹² BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.227.11, s. 58-59.

⁸⁹³ BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 178.227.11, s. 55-56.

Limanı'nda daha önce Balıkçılık Enstitüsü olarak hizmet veren Damat Ferit Paşa Yalısı'nın kullanılmasına karar verildi. Burada çocukların barınması için gerekli olan tamir ve düzenlemeler yapıldı.⁸⁹⁴ Bu çalışmalar yapılırken çocukların nakli için de Devlet Denizyolları İşletme İdaresi'ne ait Erzurum vapuru tahsis edildi. Aynı zamanda Kızılay'ın atölyelerinde de çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için çamaşır ve benzeri eşyalar dikildi.⁸⁹⁵ Ancak tüm bu hazırlıklar devam ederken Yunan Kızılhaç Cemiyeti, millî ve kültürel hassasiyetleri de ileri sürerek çocukların yurtdışına gönderilmesinden vazgeçti.⁸⁹⁶

3. 8. 2. Çin'e Aşı Gönderilmesi

19. yüzyıldan itibaren hız kazanan aşı çalışmaları neticesinde Türkiye'de birçok hastalığa karşı aşı üretimi mevcuttu. Cumhuriyet döneminde, Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün aşı ve serum üretim faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmesi sayesinde Türkiye kendi ihtiyacını karşılamanın yanında başka ülkelere de yardım edecek vaziyete geldi. Söz konusu yardımlar 1938 yılında Çin'e kadar ulaştı.

1938 yılında Çin'deki kolera vakalarının salgın⁸⁹⁷ halini almasının ardından Çin Sıhhat Dairesi, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak kolera aşısı için yardım talebinde bulundu. Milletler Cemiyeti Sağlık Servisi de Çin'e aşı gönderebilecek ülkelere bu talebi ilettili. Bu ülkelerden biri olan ve 1913 yılından beri kolera aşısı üreten Türkiye'nin Sağlık Bakanlığı da Hıfzıssıhha Kurumu'ndan 1 milyon cm³ aşının gönderilebileceği cevabını verdi.⁸⁹⁸ Temmuz ayında başlayan aşı sevkiyatı Aralık'ta hedeflenen miktara ulaştı.⁸⁹⁹

1939 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Konya Milletvekili Dr. Osman Şevki Uludağ, Sağlık Bakanlığı'nın bu gurur verici faaliyetinden şu sözlerle bahsetmişti:

“Arkadaşlar; geçen sene zarfında Sıhhiye vekâletinin yaptığı büyük insanî bir işinden bahsedeceğim, bunu, B. M. M. nin yüksek huzuruna arz etmekte ben de kendi meslekim namıma fahir duyuyorum. Bunu arz etmeden evvel size yakın bir tarihten ufak bir hatıradan bahsedeceğim; istiklâl harbinde gerek ordu, gerek ahali arasında fazla miktarda çiçek hastalığı görülüyordu. Memlekette çiçek aşısı istihsal edecek müessese yalnız İstanbulda vardı. O zaman Sıhhiye vekili bulunan şimdiki Başvekil, İstanbuldaki aşı müessesesine müracaat ederek memlekete aşı gönderilmesini istedi. Fakat İstanbuldaki müessese: aşığı size değil, yalnız

⁸⁹⁴ Keser, *a.g.e.*, 433-437; *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 179.235.20.

⁸⁹⁵ “Yunanistan'dan Gelecek Çocuklar”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1942, s. 2.

⁸⁹⁶ Keser, *a.g.e.*, s. 456.

⁸⁹⁷ “Çin'de Kolera”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1938, s. 3.

⁸⁹⁸ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 257.728.14.

⁸⁹⁹ “Çine Kolera Aşısı Gönderiyoruz”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1938, s. 9.

makamı sadaretin tayin ettiği valiler isterlerse göndeririz diye cevap verdi, Halbuki bu sene Sıhhiye vekâleti, Çin halkı ve ordusu arasında kolera ve tifonun salgın bir hale geldiği, oradaki insanlara çok telefata verdiğini öğrenmesi üzerine oraya aşı göndermek suretile hastalığı elinden geldiği kadar önlemeye çalışmıştır. Eski medeniyetimizde eskiden kalma bir söz vardır. İlim Çinde dahi olsa alınız derlerdi. Bu gün Türkiye Cumhuriyet sıhhiyesi buna başka bir şekil verdi. Beşeriyet nerede ıstırab çekerse imdadına koşunuz. Bu misali Sıhhiye vekâleti göstermiştir”⁹⁰⁰

Türkiye dışında Amerika da Amerika Kızıllaç Cemiyeti aracılığıyla 1000 litrelik kolera aşısı göndermeyi kabul etti, daha sonra bu ülkelere Polonya, Yugoslavya ve Çekoslovakya da katıldı.⁹⁰¹

3. 8. 3. Afganistan’a Yardımlar

Sağlık Bakanlığı’nın, başka ülkelere yapmış olduğu yardımlar iaşe ve aşıyla sınırlı kalmayıp, sağlık çalışanları da yardım kapsamına girmektedir. Afganistan, bu tarz personel yardımlarının yapıldığı ülkelerin başında gelmektedir. 1921 yılında gelişmeye başlayan Türk- Afgan ilişkileri 1930’lu yıllara kadar bu şekilde devam etti. 1929 yılında başa geçen Muhammed Nadir Şah döneminde ülkenin kalkınması için başta eğitim olmak üzere birçok alanda adımlar atılsa da yetişmiş personel eksikliği nedeniyle bunlar yetersiz kaldı. Bunların en önemlilerinde biri de doktor ve uzman eksikliğiydi. Nadir Şah, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1932 yılında Türkiye’den yardım istedi ve bunun Türk hükümeti tarafından kabul edilmesiyle de birçok doktor, uzman ve profesör Afganistan’a gönderildi.⁹⁰²

Alataş’ın görev süresince de belirli aralıklarla Afganistan’ın doktor talepleri karşılandı. 1938 yılında bu amaçla Afganistan’a gitmesine izin verilen doktorlar, aşağıdaki tabloda verilmektedir:

Tablo 7. Sağlık Bakanlığı Bünyesinde Olup Afganistan’a Gönderilen Doktorlar.

Doktor Adı	Uzmanlık Alanı	Son Çalıştığı Kurum
Faruk İlhan	Operatör Muavini	Ankara Numune Hastanesi
Adnan Atam	Dâhiliye Muavini	Ankara Numune Hastanesi

⁹⁰⁰ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16, s. 227.

⁹⁰¹ “Amerika Çine 100 Litrelik Kolera Aşısı Gönderdi”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1938, s. 3; “Çin’deki Kolera Salgınına Karşı Aşı Gönderdik”, *Ulus*, 30 Temmuz 1938, s. 2.

⁹⁰² Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 209.

Fazıl Cengiz	Dâhiliye Uzmanı	Çorum Memleket Hastanesi
Mehmet Raşit Engiz	Dâhiliye Uzmanı	Manisa Beynelmîlîl Moris Şinasi Hastanesi
Ahmet Asım Koştan	Dâhiliye Uzmanı	Ağrı Memleket Hastanesi
Raşit Sınırgeçti	Dâhiliye Uzmanı	Ankara Belediye Hastanesi

Kaynak: *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 82.29.11; *BCA*, FN: 30.18.1.2, YN: 85.98.19

Tabloda isimleri zikredilen doktorlardan, Kabil Üniversitesi, memleket hastaneleri ve salgın hastalıklarla mücadele teşkilatları olmak üzere birçok farklı alanda yararlanıldı. Bunların yanında Afganistan'a Milli Savunma Bakanlığı bünyesindeki askeri doktorlar da gönderildi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'de de yaşanan personel sıkıntısı nedeniyle bu uygulamaya ara verildi.⁹⁰³

3. 9. Büyük Depremler

Hulusi Alataş'ın Sağlık Bakanlığı döneminde, biri Cumhuriyet tarihinin en şiddetlisi olmak üzere üç büyük deprem felaketi yaşandı. Bakanlık depremlerin ardından Kızılay ile koordineli bir şekilde felaketzedelerin yaralarını sardı ve gerekli önlemleri aldı. Bakan Alataş da felaket bölgelerine giderek söz konusu çalışmaları bizzat yerinde incelemeye özen gösterdi. Depremlerin bilançoları ve yapılan çalışmalar hakkında meclisin ve halkın bilgilendirilmesini sağladı.

3. 9. 1. 1939 Erzincan Depremi

Büyük depremlerden ilki 27 Aralık 1939'da gece saat 2.00'de Erzincan'da meydana geldi. 7,9 şiddetindeki deprem merkez üssü Erzincan başta olmak üzere Tokat, Sivas, Ordu, Amasya, Gümüşhane, Giresun ve Tunceli gibi birçok şehirde can ve mal kaybına neden oldu.⁹⁰⁴ Depremle birlikte şehrin çeşitli yerlerinde çıkan yangınlar da enkazın kaldırılması ve vatandaşların kurtarılmasını güçleştirdi.

Depremin sabahı Sağlık Bakanı Hulusi Alataş, depremle ilgili Ankara'ya ulaşan ilk bilgileri meclise açıkladı. Erzincan, Tokat, Kemah ve Zara'dan gelen telgrafları okuyan Alataş'ın aktardığına göre Erzincan başta olmak üzere depremin yol açtığı yıkım oldukça büyüktü. Ölü ve yaralıların olduğu bilirse de kesin rakamlar vermek

⁹⁰³ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 258.734.13.

⁹⁰⁴ İlhan Haçin, "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 88, 2014, s. 40.

oldukça güçlü. Haberleşme imkânları tamamen yitirildiği için şehirle iletişim sadece Dumanlı Tren İstasyonu vasıtasıyla sağlandı. Çadır, ekmek; ilaç ve doktor en önemli ihtiyaçların başında gelmekteydi.⁹⁰⁵

Alınan ilk bilgilere göre son durumu aktaran Alataş, ayrıca bölgeye Kızılay tarafından nakdi yardım, çadır, battaniye ve giyecek eşyası gönderildiğini; ekmek ihtiyacının da çevre vilayetlerden karşılandığını açıkladı. Bununla birlikte Erzincan'a Erzurum'dan, Tokat'a da Samsun'dan imdadı sıhhiye heyetleri ve sıhhi malzeme gönderildi.⁹⁰⁶ Sağlık Bakanının bu açıklamasının ardından milletvekillerinin teklifiyle depremzedelere yardımını örgütlemek amacıyla mecliste bir Milli Yardım Komitesi kuruldu ve başkanlığına Meclis Başkanı Abdülhalik Renda seçildi. Daha sonra İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerde de aynı isimle komiteler kuruldu.⁹⁰⁷ Üniversitelilerden ilkokul öğrencilerine; işçilerden patronlara kadar halkın her kesiminden binlerce insan yardım yapmak için seferber oldular.

Depremın üzerinden bir gün geçtikten sonra 28 Aralık sabahı Sağlık Bakanı Hulusi Alataş ile İçişleri Bakanı Faik Öztrak, trenle Ankara'dan Erzincan'a gitmek üzere yola çıkmışlardı.⁹⁰⁸ Bakanlar yol boyunca bölgeyle iletişim halindeyken kendilerine gelen telgrafları bir yandan Ankara ile de paylaşmaktaydı.⁹⁰⁹ 29 Aralık günü bu haberleşme neticesinde yardım işlerini daha sağlıklı şekilde yürütmek amacıyla Sivas'ta kalmaya karar verildi.⁹¹⁰ Erzurum'dan yola çıkan imdat treninin Erzincan'a vardığı haberi gelince bakanlar tekrar yola çıkmaya karar verdiler ancak tren çok ilerlemeden karlara saplandı ve lokomotif yoldan çıktı. Çevre köylerden gelen köylüler ve askerler yolu açmaya çalışsa da devam edilemedi ve Çetinkaya'dan gelen imdat trenleri sayesinde yeniden Sivas'taki Eskiköy istasyonuna dönüldü. Bu sırada bakanların treninde erzak bittiği için civar köylerden yiyecek temin edilmek zorunda kalındı.⁹¹¹

⁹⁰⁵ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 7, Birleşim 18, s. 126.

⁹⁰⁶ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 7, Birleşim 18, s. 127.

⁹⁰⁷ "Mecliste Dünkü Müzakereler", *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1939, s. 1-5; Nadir Nadi, "Zelzele Felaketi", *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1939, s. 1; "Vilayetlerde De Komiteler Teşkil Ediliyor", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1939, s. 5; s. 1; *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 119.843.5.

⁹⁰⁸ "Dahiliye ve Sıhhiye Vekilleri Erzincan Yolunda", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1939, s. 5.

⁹⁰⁹ *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 77.482.5.

⁹¹⁰ "Vekiller Sivas'ta Kaldı", *Akşam Postası*, 29 Aralık 1939, s. 4.

⁹¹¹ "Erzincan'da Müthiş Bir Tipi Ve Soğuk", *Vakit*, 31 Aralık 1939, s. 1; "Vekiller Treni Eskiköyde Kar Arasında Mahsur Kaldı", *Vakit*, 31 Aralık 1939, s. 1-3; *BCA*, FN: 30.1.0.0, YN: 121.769.1, s. 61.

Eskiköy’de beklemek zorunda kalan bakanlar, kendileriyle birlikte yola çıkan basın mensuplarına deprem bölgesindeki son durum hakkında açıklamalarda bulundular. Sağlık Bakanı Alataş şunları ifade etmekteydi:

“Kayseri vilayetinde 1000 ailenin iskânı için tedbirler alınmış, her şey hazırlanmıştır. Bu işlerle uğraşmak üzere bir de heyet teşkil edilmiştir. Bu heyetin ilk ekibi Amasya’daki yaralılara yardım için Kayseri’den hareket etmiştir. Sivas’taki durmamızdan istifade ederek vali ile Sivas havalisindeki felaketzedelere yapılacak yardımları tespit ettik. Burada da bütün tedbirler alınmış, teşkil edilen heyetler Hafik ve Ipsala’ya [İpsile] hareket etmişlerdir. Diğer bir heyet de Suşehri’ne gitmiştir. Diğer taraftan Sivas’ta 1000 ailenin yerleştirilmesi işini de tetkik ettik. Divrik’te de 1500 aile iskân edilebilecektir. Bu üç yerdeki hazırlıklar tamamıyla ikmal edilmiştir. İlk yaralı treni Divrik’ten geçerken kendilerine sıcak süt ve çorba verilmiştir. Bu vatandaşlarımız Sivas hastanelerine yatırılacaklardır. Diğer kabileler de sıra ile geleceklerdir”⁹¹²

Basında yer alan insan kaybı sayılarının sorulması üzerine de ilk rakamların abartılı olduğunu, kendilerine gelen bilgilere göre Erzincan merkezindeki kayıpların yüzde 50, yaralıların ise yüzde 20 oranında tespit edildiğini aktarmaktaydı. Gerekli bütün tedbirlerin alındığını ve hiçbir vatandaşın açıkta bırakılmayacağını ekleyen Alataş, milletin ilgi ve alakasıyla hedeflerine ulaşacaklarını söyleyerek sözlerini bitirdi.⁹¹³

Sağlık Bakanı bölgeye giderken Ankara’dan da sıhhi ihtiyaçları karşılamak için trenler gönderildi. 30 Aralık’ta Ankara’dan kalkan bir trenle de Kızılay’ın 300 yataklı çadırılı imdat hastanesi yola çıktı. Bu hastanede röntgen cihazı, laboratuvar ve salgın hastalıklara karşı kullanılmak üzere gerekli tertibat bulunmaktaydı. Ayrıca bu trende ihtiyaç halinde görev alacak çeşitli alanlarda uzmanlar; Bursa Milletvekili Opr. Dr. Sadi Konuk, Edirne Milletvekili Dr. Fatma Memik ve Erzincan Milletvekili eczacı Salih Başotaç da yer almaktaydı.⁹¹⁴ Bunun yanında ilaç ihtiyacını karşılamak amacıyla da civar şehirlerden kendi ihtiyaçlarından fazla olan ilaç ve tıbbi malzemelerin deprem bölgesine göndermeleri istendi.⁹¹⁵

İçişleri Bakanı ile birlikte deprem bölgesinde yaklaşık on gün kalan ve incelemelerde bulunan Alataş’ın, cephelerdeki tecrübelerinden buradaki faaliyetlerinde de yararlandı. Alataş’ın emriyle, Kızılay ana hastaneden ayrılan bir üniteyi ulaşım

⁹¹² “Erzincan’da Ölü Miktarı Yüz 50!”, *Ulus*, 31 Aralık 1939, s. 1-5.

⁹¹³ Aynı yer.

⁹¹⁴ “Kızılay İmdat Hastane Treni Gitti”, *Ulus*, 31 Aralık 1939, s. 1.

⁹¹⁵ “Zelzele Mıntıkasına İlaç Gönderildi”, *Vakit*, 30 Aralık 1939, s. 5.

imkânı kısıtlı olduğu için katırların sırtında getirildi. Böylece hükümet konağında bir hastane ve ameliyat salonu açılarak yaralılar tedavi edildi. Yine Alataş'ın etkisiyle, herhangi bir salgının başlamasını engellemek amacıyla bölgede görev alan askerî ve sivil sağlık personelinin belirli bir süre şehirden çıkmasına izin verilmedi.⁹¹⁶

Deprem bölgesinde incelemelerini bitiren bakanlar kendi bakanlıklarını ilgilendiren konularda raporlar hazırladılar ve 10 Ocak tarihinde meclis kürsüsünden bunları sundular. Erzincan, Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Yozgat ve Tunceli şehirlerinde 23.131 ölü, 7.994 yaralı tespit edildiğini; 29.390 hanenin de harap olduğunu aktaran Alataş, devamında bölgede alınan tedbirler hakkında bilgi verdi.⁹¹⁷

İlk olarak enkaz altında kalanların kurtarılmasına öncelik verildi. Hastalık ve kokuşmaların önüne geçilmesi için ölülerin defni ve hayvan leşlerinin kaldırılmasına dikkat edildi. Ağır yaralılar kurulan hastanelere nakil edilirken hafif yaralılar da buldukları yerlerde tedavi altına alındı. Bunun için sıhhiye istasyonları açıldı.

Yolların açılması için çalışılsa da Reşadiye, Suşehri, Koyulhisar, Şebinkarahisar, Mesudiye ve Refahiye mıntıkalarındaki depremzedelere geç ulaşıldı. Suşehri, Koyulhisar ve Reşadiye'de hastane ihtiyacı olduğundan çalışmalara başlandı. Aynı zamanda bu bölgedeki köylerde yaralı muayeneleri için yerel görevlilere ek olarak sıtma mücadele teşkilatından 30 atlı sıhhiye memuru görevlendirildi.

Kötü hava şartları nedeniyle çadırlar yetersiz kalmaktaydı. Bu yüzden enkazdan çıkarılan tahtalarla barakalar inşa edildi. Bu barakaların yapılabilmesi için gerekli aletler çevre vilayetlerden toplanarak bölgeye gönderildi.

Neredeyse tamamen yıkılan Erzincan'da halkın bir kısmı misafir olarak çeşitli yerlere gönderildi ve buralarda oluşan kalabalıkların salgın hastalıklara neden olmaması için gerekli tedbirler alındı. Bölgeye ekmek yetiştirmek için hasara uğrayan fırınlar tamir edildi ve kazanlar kaynatılarak merkezden köylere kadar herkese gıda temin edilmeye çalışıldı. Kızılay ve vatandaşların gönderdiği eşya yardımlarının köylere kadar götürülüp teslim edilmesine dikkat edildi. İhtiyaç doğrultusunda, bölgedeki

⁹¹⁶ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 1, s. 540-541.

⁹¹⁷ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 8, Birleşim 23, s. 42.

hastanelerin harp durumu için ayrılan ihtiyatları da tahsis edildi, dispanserler genişletilip malzeme ihtiyaçları giderildi.

Alataş alınan tedbirler ve yapılan çalışmaları anlattıktan sonra bölgede kurulan sıhhi heyetler ve sağlık hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi verdi:

“Tertip ettiğimiz sıhhi heyetler: Ankara'dan Erzincan'a üç sıhhi heyet gönderdik. Bunlardan birisi, Kemah üzerinden yolda tedavilere devam ederek Refahiye'ye doğru gitmektedir. İkincisi, son zamanda Erzincan'daki işler azaldığından dolayı Refahiye'ye gitmektedir. Bunlardan başka Erzurum'dan biri askerî, diğeri de mülkî olmak üzere iki sıhhi imdat heyeti dahi gönderdik. Kızılay, Erzincan'a 300 yataklı bir seyyar hastahane göndermiştir, faaliyettedir. Malatya bez fabrikası da bir iâşe heyeti göndermiştir. Hafik ve Zara'ya Sivas Numune hastanesinden birer sıhhi heyet gönderildiği gibi Sivas vilâyeti emrine ayrıca dört askerî tabip gönderildi. İstanbul'dan da ayrıca operatör gönderdik. Sivas'ta bir Kızılay hastanesi muntazır vaziyettedir. Buna zamimeten cebel teşkilâtı olmak üzere Suşehri'ne elli yataklı hastane tertip ettik. Hazırlamakta olduğumuz ikinci tertibi Koyulhisar'a göndereceğiz.

Tokat'a iki sıhhi heyet gönderdik, her biri ikişer hekimlidir ve diğeri lâzım olan arkadaşlar da beraberdir. Askerî dört tabip ve Samsun'dan dört tabip, frengi mücadelelerinden bir tabip ve altı sıhhat memuru vilâyet emrine gönderdik. Turhal Şeker fabrikasından da Tokat vilâyetine bir sıhhi heyet iştirak etmiştir. Amasya'ya, Kayseri'den ve Samsun'dan, sıtma mücadelesinden birer sıhhi heyet, Ordu'ya ve Giresun'a ikişer hekimli birer heyeti İstanbul'dan gönderdik. Onlar da aşağıya doğru sarkmaktadır. Bunlara ilâveten Hükümet tabipleri mevcut bulunan yerlerde, kurulmakta bulunan teşekküller takviye edilecek ve birer hastane vaziyeti almaya doğru gidecektir”⁹¹⁸

Bakanlık bütçesine 1940 ve 1941 yıllarında depremde yaralananların tedavi masraflarını karşılamak amacıyla özel tahsisat konuldu.⁹¹⁹ Bölgede yapılan çalışmaların yanında, evsiz kalan felaketzedelerin kısa süreli de olsa başka şehirlerde iskân edilmesine karar verildi. Şehrin yeniden inşası sırasında binlerce Erzincanlı felaketzede Tarsus, Mersin, Urfa, Gaziantep ve Hatay'a yerleştirildi. Bu felaketzedeler, Haziran 1940'tan itibaren de memleketlerine geri döndüler.⁹²⁰

3. 9. 2. 1942 Erbaa Depremi

1939 yılındaki depremden de büyük ölçüde etkilenen Tokat'ta üç yıl sonra büyük bir felaket daha yaşandı. 20 Aralık 1942'de saat 17.00'de merkez üssü Erbaa olan 7,0 şiddetinde deprem oldu. Depremle birlikte Erbaa'da büyük yangınlar çıktı. Deprem

⁹¹⁸ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 8, Birleşim 23, s. 42-43.

⁹¹⁹ Bulut, a.g.e., s. 251-254.

⁹²⁰ Haçin, a.g.m., s. 63; BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 121.771.3; BCA, FN: 30.1.0.0, YN: 121.771.1.

Erbaa dışında Tokat'ın Niksar ve Almus kazalarında da yıkıma yol açtı.⁹²¹ Tokat Valisi İzzettin Çağpar'ın bildirdiğine göre Erbaa'nın neredeyse tamamı yıkıldı. Açıkta kalan halk için 1500 çadıra ihtiyaç vardı. Hem Kızılay'dan hem de çevre şehirlerden sıhhi malzeme ve doktor gönderilmesi gerekmekteydi. Un fabrikası yıkıldığı için Tokat merkezden ekmek gönderilmeye başlandı. Hükümet konağı yıkıldı, bu yüzden hükümet işlerinin devam edebilmesi için ve ayrıca halkın kış şartlarında barınabilmesi için barakalara ihtiyaç doğdu. Postane binası yıkıldı ve muhabere memuru öldüğü için Erbaa ile haberleşmede zorluklar yaşandı. Kaymakam ve Jandarma Komutanı ise enkaz altından sağ olarak kurtarıldı.⁹²²

Erbaa'dan gelen bu haberlerin ardından Ankara'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun evinde Sağlık Bakanı Hulusi Alataş ve Kızılay Genel Başkanı toplandı; alınacak tedbirler ve ihtiyaçlar görüşüldü.⁹²³ Bu görüşmeden sonra, 23 Aralık günü bölgedeki tedbirleri ve çalışmalarını yakından incelemek amacıyla Sağlık Bakanı Ankara'dan yola çıktı.⁹²⁴ 25 Aralık'ta bölgeye ulaşan Alataş, ilk olarak Niksar ve Erbaa'ya gitti ve burada hastanelerde yatan yaralıları ziyaret edip, incelemelerde bulunduktan sonra Ladik'e geçti.⁹²⁵ Ladik'teyken deprem hakkındaki ilk izlenimlerini Ankara'daki ilgili yüksek makamlara ve Kızılay Genel Merkezi'ne bildirmişti:

“24 İlk Kanun 1942 öğleden sonra Turhal'a muvasalat ve doğruca Tokat'a giderek vali ve sair alakalılarla birlikte vaziyet tetkik edilmiştir. Hastanedeki yaralılar ve hastalar ziyaret edilmiştir elde edilen malumata göre Almış nahiyesinde 14 ev tamamen 46 ev kısmen yıkılmış Niksar kaza merkez köylerinde 410 tamamen 623 ev kısmen yıkılmış ve Erbaa kaza merkez köylerinde 2047 ev tamamen 2017 ev de kısmen yıkılmıştır. Almus nahiyesinde 47 ölü 120 yaralı Erbaa kaza merkez köylerinde 443 ölü 645 yaralı vardır. Niksar'ın 18 ağır yaralı tokat hastanesine Erbaa'ın 106 ağır yaralı da yol ve nakil vasıtalarının müsait bulunması itibarıyla Samsun hastanesi nakil edildiler. Samsuna sevk edilenlerin son kafilesini olan 9 ağır yaralıyı Lâdik'te muvakkat[geçici] bir istirahat merkezi ittihaz edilen halk evinde ziyaret ettim itina ile bakılmaktadırlar. Bu gece yarısı nakline mahsus vagonla Samsun'a gönderileceklerdir. Zarar gören kasaba ve köylerde defnedilmemiş cenaze ve tedavi görmemiş yaralı kalmamıştır. Merkezlerde açılan sıhhat istasyonlardan tabipler tarafından ve köylerde tabip ve atlı sıhhat memurları tarafından yaralıları tedavisi ve pansumanları takip edilmektedir. Geceyi Tokat'ta geçirip 25 ilk kanun sabahı vali, parti müfettişi Bay Zihni, Tokat mebusu Bay Cemal ile birlikte

⁹²¹ İsmet Üzen, “1942 ve 1943 Erbaa Depremleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, Kış 2014, s. 78.

⁹²² *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 120.849.9.

⁹²³ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 120.849.9, s. 20.

⁹²⁴ “Sıhhat Vekili Zelzele Bölgesine Gitti”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1942, s. 3.

⁹²⁵ *BCA*, FN: 30.10.0.0, YN: 120.849.9, s. 8.

evvela Niksar'a gidilmiş, Niksar'ın 20 köyünde muhtelif derecede tahribat vardır. Niksar'da halk kısmen işle güçle meşgul olmaya başlamıştır. Buradan belediye dairesi ittihaz edilen mahalde halk ve parti mümessilleri kaza memurlarıyla görüşüldüğü gibi yollarda da harap olan evler civarında tesadüf edilen kalabalık halk ile de temas edilmiştir. Halkın sıhhi durumunda bugün için endişeyi bir hal yoktur. Aynı gün öğleye doğru Niksar'dan Erbaa'ya geçilmiştir. Erbaa son zelzenenin mihrakını[odak] teşkil ettiğine göre Kelkit ırmağının her iki tarafından ve Erbaa kasabasının şark ve garp istikametinden 30 köyde tahribat vardır. Bunlardan 12sinde bilhassa hasar ve zayıat büyük olmuştur. Zelzele tahribatı garbe doğru Destek nahiyesinde nihayet bulmaktadır. Erbaa'da da parti ve halk mümessilleriyle ve halktan pek çoklarıyla temas edilmiştir. Tertip edilmiş olan muhtelif sıhhi heyetler zamanında Erbaa'ya varmışlar ve süratle mecrulara[yaralılara] yardım işini tanzim etmişler olup elyevm Samsun'a sevk edilenlerden sonra kalan 539 hafifi yaralıların tedavisine devam etmektedirler Erbaa'da ikinci bir fırın daha tamir edilmekte olup iki güne kadar bu da ekmek yapacak hale getirilecek ve ekmek sevki ihtiyacı kalmayacaktır. Milli müdafaa vekaletinden Erbaa'ya tertip edilen seyyar hastane Lâdik istasyonu ile Erbaa arasında yürüyüş halindedir halkın tevzi edilmekte olan çadırlara ve evlerinin enkazı ile yapmağa çalıştıkları mahfuz mahallere emniyetle yerleşecekler zamana kadar seddi havayiye [kötü hava] tesiriyle hastalanacak olanlara bu seyyar hastane bir hakiki melce[sığınak] olacaktır. Amasya'dan ve Sivas'tan gönderilen çadıra ilaveten Kızılay merkezinden gönderilen 1500 çadır ve diğer eşya Erbaa'ya getirilmiş ve tevziata başlanmıştır. İdari amirleriyle komşu vilayetlerin ve valilerin ve askeri kıtaat komutanları birliği ile iyi anlayışlı ve gece gündüz dikkatli çalışmaları Kızılay ile mücavir[komşu] vilayetlerden gönderilen çadır eşya yiyecek maddelere sıhhi malzeme sıhhi heyetlerle itfaiye ekiplerinin vaktinde yetişmesi felaketzedeleri istirahatlarını tahfife[kolaylaştırma] ve kuvve-i maneviyelerini artmasına medar[yardım] olmuştur.

Temas ettiğim bütün hatta ölüsüne ağlayanlar ve yıkık yuvalarının enkazını ayırmaya çalışanlar bile kendilerini bir tarafa bırakarak hükümetin acil yardımlarına minnet ve şükranlarını ifade de bir biri ile rekabet halindedirler. Samsundaki yaralıları görmek ve tedavi vaziyetini ve ihtiyaçlarını tetkik etmek üzere gere yarısı Samsun'a müteveccihen hareket edilecektir”⁹²⁶

Birkaç gün bölgede kaldıktan sonra Ankara'ya dönen Alataş, 30 Aralık'taki meclis konuşmasında deprem hakkındaki son bilgiler; ölü ve yaralı sayıları, alınan tedbirler ve sağlık alanında yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdi. Sağlık Bakanı'nın aktardığına göre bölge ile haberleşme ilk olarak 21 Aralık Pazartesi günü sağlandı. Tespit edilen toplam kayıp 493 kişiydi. 125 ağır, 642 hafif yaralı vardı.⁹²⁷ 2000 civarı

⁹²⁶ CA, İA, YN: 2/11-10, Fih: 5151-31.

⁹²⁷ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 29, Birleşim 22, s. 238; Günümüzde bu deprem nedeniyle 3000 kişinin hayatını kaybettiği 6000 civarında da yaralı olduğu bilinmektedir. Bkz. TMMOB Makine Mühendisleri Odası, *Oda Raporu - Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası'nın Önerileri*, Ankara, 2012, s. 3; T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem

ev tamamen yıkıldı, aynı miktarda evde de hasar vardı. Samsun, Amasya ve Sivas başta olmak üzere çevre vilayetlerden sıhhi heyetler ve çadırlar gönderildi. Aynı zamanda Tokat ve Samsun'dan ekmek sevk edilmeye başlandı.

İlk deprem haberi alındığında Ankara Numune Hastanesi'nden bir operatör başkanlığında, malzeme ve görevlilerin bulunduğu bir sıhhi heyet kuruldu ve bu heyet 22 Aralık'ta yola çıktı. İhtiyacı karşılamak amacıyla sıtma ve frengi mücadele işlerindeki doktorlar ve seyyar sağlık memurları bölgeye sevk edildi. Gönderilen sıhhi malzemeler yeterli gelip ihtiyacın kalmadığı anlaşıldı. Merkezde bulunan ve köyleri gezen sıhhi heyetler aracılığıyla bütün yaralılara ulaşıldı ve tedavileri gerçekleştirildi. Bunların dışında deprem mıntikasına araştırma yapmaları için jeoloji uzmanları da gönderildi. Çocuk Esirgeme Kurumu da ailesini kaybeden çocukları tespit ederek kendi bünyesine aldı.⁹²⁸

3. 9. 3. 1943 Tosya-Ladik Depremi

1942 yılında Karadeniz'de yaşanan 7 büyüklüğündeki depremin etkileri henüz ortadan kalkmadan bölgede 27 Kasım 1943'te 7,2 büyüklüğünde bir deprem daha yaşandı.⁹²⁹ Deprem, Samsun başta olmak üzere Çorum, Çankırı, Kastamonu, Amasya ve Tokat şehirlerinde büyük hasara yol açtı. Deprem haberi Ankara'ya ulaşınca Sağlık Bakanlığı ve Kızılay tarafından 500 çadır ve gerekli sıhhi malzeme; bir operatör, muavin ve hastabakıcılardan oluşan iki sıhhat ekibi acil olarak deprem bölgesine gönderildi.⁹³⁰ Bir gün sonra bu ekibe ek olarak çadır, sıhhi malzeme ve yiyecek gibi ihtiyaç maddelerinden oluşan bir yardım daha yola çıktı.

Sağlık Bakanlığı yakın bölgelerde kurduğu sağlık ekipleri deprem bölgesine yönlendirdi ve yakın bölgedeki hastaneleri de yaralıların tedavisine tahsis etti.⁹³¹ Alataş da tüm bu tedbirleri yakından incelemek amacıyla 28 Kasım günü Ankara'dan trenle bölgeye gitti.⁹³² İlk olarak depremin merkez üssünde incelemelerde bulunan Alataş, buradaki gerekli önlemlerin alınması konusunda yerel görevlilere emirler verdi ve Samsun'a geçerek hastanelerde yatan yaralıları ziyaret etti. Depremden etkilenen

Dairesi Başkanlığı, "20 Aralık 1942 Tokat Erbaa-Niksar Depremi", <https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=63>, [Erişim Tarihi: 28 Ekim 2020].

⁹²⁸ *TBMM ZC*, Devre 6, Cilt 29, Birleşim 22, s. 237-238; "Zelzelenin Bilançosu" *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1942, s. 1-2.

⁹²⁹ Üzen, a.g.m., s. 88.

⁹³⁰ "Depremde 600den Fazla Yurttaş Öldü ve Birçok Binalar Yıkıldı", *Ulus*, 28 Kasım 1943, s. 1-3.

⁹³¹ "3321 Ev Yıkıldı; 2919 Ölü, 1084 Ağır Yaralı Vardır", *Ulus*, 30 Kasım 1943, s. 1-2.

⁹³² "Sıhhat Vekili Hulusi Alataş Dün Felaket Sahasına Gitti", *Ulus*, 29 Kasım 1943, s. 1-3.

köylere kadar giden ve burada halkla temas kurarak, yaralıları ziyaret eden bakan, 10 Aralık'ta geldiği Kastamonu'da ziyaretleri hakkında basına kısa bir açıklama yaptı:

“Zelzele felaketini müteakip Samsun, Amasya, Tokat ve Çorum vilayetlerine gittim. Bu vilayetlerde kaybımız ve hasar büyüktür. Birçok kasabalar ve köyler harap olmuştur. Gördüğüm yerlerde en çok hasar gören Vezirköprü, Ladik ve Erbaa'nın Destek ve Sonusa nahiyeleri ile Havza'nın Ortaklar köyüdür. Buralar tamamen yıkılmıştır. Osmancık'ta da büyük hasar ve zayıat vardır. Her yerde ilk saatten itibaren yardım başlamıştır. Hemen hiçbir yerde bakılmamış bir yaralı ve aç kalmış bir vatandaş yoktur. Ağır yaralıları tamamen hastanelere kaldırılarak muntazam tedavi altına alınmışlardır. Mahalli yardımlarla Kızılay'ın para, çadır ve sıhhi malzeme yardımları tam vaktinde yetişmiştir. Askerlerimiz, Partimiz ve Belediyelerimiz iyi bir anlayışla işbirliği yapmışlar, felaketzedelerin imdadına koşmuşlardır. Gördüğüm yerlerde hiçbir vatandaş açıkta değildir. Felaketzedelerin bir kısmı Kızılay'ın gönderdiği çadırlara yerleştirilmiş bir kısmı da alelacele yaptıkları barakalara sığınmışlardır. Tamamen yok olmuş kasaba ve köylerde halk fütur getirmeksizin yeni bir yuva kurmağa başlamıştır. Herkesin hükümete büyük güven ve inancı vardır. Bugün Çankırı ve Kastamonu hastanelerindeki yaralıları İlgez felaketzedelerini gördüm. Yaralıların hepsi vaziyetlerinden memnundurlar.”⁹³³

Deprem bölgesindeki incelemeleri sona eren bakan Ankara'ya döndü ve 13 Aralık 1943 tarihinde mecliste söz konusu incelemelerini, tespit edilen kayıpları ve alınan önlemleri milletvekillerine açıkladı. Alataş'ın aktardığına göre kayıplar şu şekildeydi:

Tablo 8. 13 Aralık 1943'e Kadar Tespit Edilen Deprem Bilançosu.

	Ölü	Yaralı	Yıkılan Ev
Samsun	1276	1674	6337
Kastamonu	1071	1176	5053
Tokat	507	171	3201
Amasya	331	629	3675
Çorum	650	690	3133
Çankırı	181	127	2391
TOPLAM	4016	4467	23.838

Kaynak: TBMM ZC, Devre 7, Cilt 6, Birleşim 10, s. 44-45.

Kayıplardan sonra sağlık çalışmalarına değinen bakan, bölgedeki sıtma, frengi mücadelesi memurları ve hükümet tabiplerinin köylere kadar yayılarak yardım

⁹³³ “Sıhhat Vekili Dr. Hulusi Alataş Kastamonu'da”, *Ulus*, 11 Aralık 1943, s. 1.

faaliyetlerinde bulduklarını açıkladı. Bunlar dışında idareciler ve askerlerin hizmetlerinin üzerinde de özellikle durarak teşekkür etti. Bakana göre bölgede aç ve açıkta hiçbir vatandaş kalmamış, hafif yaralıların neredeyse tamamının tedavileri de tamamlanmıştı. Alataş, felaket bölgelerindeki gezilerin halk üzerinde büyük tesir yaptığını; evi yıkılmış, aile fertlerini kaybetmiş vatandaşların hükümeti yanlarında görünce devlete olan inanç ve güvenlerinin arttığını ekleyerek sözlerine son verdi.⁹³⁴

3. 10. Atatürk'ün Son Günlerinde Hulusi Alataş

Millî Mücadele'de Ordu Sıhhiye Reisliği sırasında Atatürk'ün sağlığıyla yakından ilgilenen Hulusi Alataş, Sağlık Bakanlığı'nın ilk yıllarında büyük önderin son günlerine de şahitlik etti. 1937 yılından itibaren sağlık sorunları artan Atatürk'e, 1938 yılı Ocak ayında karaciğer rahatsızlığı teşhisi kondu.⁹³⁵ Atatürk, Yalova kaplıcalarında biraz iyileşme gösterince istirahatine özen göstermedi, devlet işleriyle meşgul olmak için seyahatler yaptı ve yabancı konukları karşıladı. 27 Şubat'ta Balkan Antantı şerefine verilen ziyafette, hastalık belirtileri göstermesi üzerine Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Asım Arar, söz konusu tehlikeyi gerekli makamlara bildirdi.⁹³⁶ Aynı günlerde, Yüksek Sıhhat Şurası toplantısına katılmak üzere Ankara'ya giden Akil Muhtar ve Neşet Ömer İrdelp, Sağlık Bakanı Alataş'la birlikte Atatürk'ü görmeye gitti. Akil Muhtar'ın aktardığına göre ziyaret öncesi Alataş, odasındaki görüşmede Atatürk'e içkinin yasaklanması gerektiğini söyleyerek bu konuda doktorlardan yardım istedi.⁹³⁷

Atatürk yabancı doktor istememesine rağmen Mart ayında Fransa'dan karaciğer uzmanı Prof. Fiessenger, Türkiye'ye getirildi ve yaptığı muayene sonucu tehlikeli bir durum olmadığını açıklayarak istirahat tavsiyesinde bulundu.⁹³⁸ Fiessenger'in tavsiyelerini tam olarak yerine getirmeyen Atatürk, Mayıs ayında Hatay meselesi için Adana ve Mersin'e gitti. Bu seyahatten dönünce İstanbul'da tekrar durumunun ağırlaşması üzerine Fissenger, 8 Haziran'da yeniden Türkiye'ye gelerek daha kapsamlı bir muayene gerçekleştirdi. Tüm bu gelişmelere rağmen, Savarona yatında

⁹³⁴ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 6, Birleşim 10, s. 44-45.

⁹³⁵ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 380-381.

⁹³⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s. 729.

⁹³⁷ Bedi Şehsuvaroğlu, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, Hür Yayınları, İstanbul, 1981, s. 19.

⁹³⁸ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 384.

konaklayan Atatürk, devlet işlerini buradan yönetmeye devam etti ve hatta 9 Temmuz'daki bakanlar kurulunu burada topladı.⁹³⁹

10 Temmuz gecesi ateşinin yükselmesi üzerine zatürre başlangıcı teşhisi konulan ve bu esnada karaciğerindeki rahatsızlık da ilerleyen Atatürk yatağa mahkûm oldu. Durumun ağırlaşmasıyla Ankara'da toplanan Vekiller Heyeti, Sağlık Bakanı Hulusi Alataş ve müsteşar Asım Arar'ın İstanbul'a giderek Atatürk'ün durumunu yakından takip etmelerine karar verdi.⁹⁴⁰

Temmuz sonunda tetkik için yeniden İstanbul'a giden ikili Atatürk'ün Savarona yatından Dolmabahçe'ye taşındığını öğrendi. Dolmabahçe'ye geldiklerinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Özel Kalem Müdürü Vedit Uzgören ve Başyaver Celal Öner, Atatürk'e gerekli bakımın yapılmadığından şikâyet ederek Asım Arar'ın orada kalıp işi üzerine almasını istediler. Celal Bayar'ın emriyle de bu talep gerçekleşti. Asım Arar, Atatürk'ün durumunu her gün takip etmek ve Sağlık Bakanlığı aracılığıyla hükümeti bilgilendirmekle görevlendirildi.⁹⁴¹

Atatürk'ün karnında su birikmesi ve durumunun ağırlaşması üzerine Fissenger tekrar geldi ve 7 Eylül'de karnındaki suyu aldı. Bu operasyonun ardından rahatsızlık hakkında daha net bilgilere sahip olan Fissenger, Atatürk'ün sirozunun alkolden değil safra yollarındaki tıkanıklıklardan kaynaklandığını açıkladı. Eylül ayı içinde zaman zaman durumunda iyileşmeler görülen Atatürk'ün karnından 22 Eylül'de ikinci kez su alındı.⁹⁴²

Asım Arar, Ekim ayında Yedinci Millî Türk Tıp Kongresi hazırlıkları için Celal Bayar'dan izin alarak Ankara'ya döndü, onun yerine Sağlık Bakanı Alataş İstanbul'a giderek Atatürk'ün sağlığı için yapılan çalışmalara nezaret etti. Alataş İstanbul'dayken son durum hakkında her gün telefonla Arar'a bilgi verirken Arar da bu bilgileri gerekli makamlara iletmekteydi.⁹⁴³

Bu iletişim Atatürk'ün vefatına kadar devam etti. Ekim başından itibaren devlet işleriyle ilgilenmeye devam eden Atatürk, 16 Ekim'de ilk kez komaya girdi. Kasım başında durumu iyice kötüleşti, karnının yeniden şişmesiyle 7 Kasım'da tekrar su alma

⁹³⁹ Mithat Aydın, "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, Sayı 12, 2016, s. 182-183.

⁹⁴⁰ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 69; Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.78.

⁹⁴¹ Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 79.

⁹⁴² Aydın, *a.g.m.*, s. 188-189.

⁹⁴³ Asım Arar, *Son Günlerinde Atatürk*, Selek Yayınları, İstanbul, 1958, s. 53-54.

işlemi gerçekleştirildi ve ertesi gün bir daha uyanmamak üzere ikinci kez komaya girdi.⁹⁴⁴ Arar, 8 Kasım'da Atatürk'ün durumunun ağırlaştığı haberini Alataş'tan almasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Kasımın sekizinci Salı günü akşamı Ankara'daki evimde oturup İstanbul'dan telefonla verilmesi mutad[âdet] hükmüne girmiş olan haberlere intizar[bekleme] ederken birden telefon çaldı ve İstanbul'dan ve Dolmabahçe sarayından arandığımı santraldan bildirdiler. Kısa bir zaman sonra Sıhhat Vekili Dr. Hulusi Alataş karşımda konuşmağa başladı. Yalnız bu akşam, başka günlerde farklı olarak, bana vekilin sesinde çok derin bir hüüzün ve ye'sin in'ikasını belirten bir ihtizaz var gibi geldi”⁹⁴⁵

9 Kasım'da Celal Bayar ile birlikte İstanbul'a gelen Arar, kendilerini karşılamaya gelen Alataş'ın yüzündeki ifadeden durumun ciddiyetini anladığını belirtmekteydi. Akşam 20.00'den sonra iyice fenalaşan Atatürk'ün 10 Kasım sabahı saat 8.00 sıralarında rengi tamamen soldu ve 09.05'te vefat etti.⁹⁴⁶ Cumhuriyet tarihinin en acı anlarına şahitlik eden Hulusi Alataş'ın Atatürk'ün ölüm raporunun altında da imzası bulunmaktadır.⁹⁴⁷

3. 11. Sağlık Bakanı Hulusi Alataş'ın Tetkik Seyahatleri

Hulusi Alataş görev süresi boyunca ülke genelindeki sağlık hizmetleri, imar faaliyetleri, salgın hastalıklarla mücadele teşkilatları ve sağlık kurumlarını yerinde incelemek amacıyla ülkenin neredeyse tüm şehirlerini gezdi. Alataş'ın bu seyahatleri kimi zaman bir bölgeye yönelik olurken kimi zaman da salgın hastalıkların yaşandığı yerlere yoğunlaştı.

3. 11. 1. Ağustos 1939 Karadeniz Seyahati

Hulusi Alataş'ın ilk uzun soluklu seyahati Karadeniz bölgesine oldu. Alataş bu seyahat için 16 Ağustos 1939'da Ankara'dan trenle Sivas'a geçti.⁹⁴⁸ Şehre gelen bakan, resmî makamları ve Numune Hastanesini ziyaret ettikten sonra kendisi adına belediye tarafından düzenlenen ziyafete katıldı. Daha sonra Kuduz Müessesesi ve Emraz-ı Zühreviye Hastanelerinde de incelemelerde bulunan Alataş hastanelerde gördüğü

⁹⁴⁴ Soyak, *a.g.e.*, s. 770-772.

⁹⁴⁵ Arar, *a.g.e.*, s. 58.

⁹⁴⁶ Aydın, *a.g.m.*, s. 196.

⁹⁴⁷ Deniz Müzesi Komutanlığı, “Atatürk Temalı Eserler: Atatürk'ün Ölüm Raporu”, denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/index.php/tr/atatuerkle-ilgili-tablo-fotograf-ve-madalyalar, [Erişim Tarihi:10 Ocak 2021]. Rapor için bkz. EK B. 18.

⁹⁴⁸ “Sıhhat Vekili Tetkiklerde Bulunmak Üzere Sivasa gitti”, *Vakit*, 16 Ağustos 1939, s. 8.

düzenden memnun kaldı. Sonrasında Sivas'ta 1940 yılında bir çocuk bakımevi ve doğum evi açılacağı müjdesini verdi.⁹⁴⁹

17 Ağustos sabahı Amasya'ya gitti ve burada bir gün süren incelemelerinin ardından Samsun'a hareket etti.⁹⁵⁰ Amasya'dayken şimdiye kadar yaptığı incelemeler ve ülke genelindeki sağlık durumu hakkında basına kısa bir açıklama yaptı:

“Sivas'ta sıhhi müesseseleri gördüm. Çok muntazam çalışıyorlar, memnum oldum. Amasya'da, bilhassa hastanenin çalışması çok iyidir. Binada darlık var, bu sıkıntıları da izale için, vilayet lazım gelen tedbiri alacaktır. Sıtma mücadele şubesi iyi çalışıyor. Bu sene sıtmanın geçen seneler kadar tahribat yapmadığı istatistiklerle sabittir. Devlet kinini satışı Amasya'da da başlamıştır. Bizzat bayiinden satın aldım. Gerek sıtmada ve gerek frengide sistemli çalışmalarını esaslı olarak ele almışızdır. Frengilisi çok olan yerlerde evvela tarama yaptırılır, muayyen nispeti geçer ve mücadele açmaya lüzum hissedilirse mücadele teşkilatı açılır.

Dört sene devamlı tedavi tatbikatı yapılır. Bu dört sene hitam bulduktan sonra tedavi edilmişlerin kan muayenesiyle afiyet dereceleri kontrol edilir. Ve o muntıkadan mücadele teşkilatı başka bir yere kaldırılır. Memleketimizde frengili çok azdır. Sıtma mücadelesi 16 muntıkada 33 vilayete şamil olarak çalışmaktadır. Yeniden mücadele açılması iktiza eden yerler vardır. Bunlara bütçe imkanları dahilinde vüsat verilecektir. Mücadelenin çalıştığı yerlerde büyük muvaffakiyetler elde ediliyor ve bilhassa çocuk vefiyatı azalıyor.”⁹⁵¹

İki gün Samsun'daki sağlık kurumlarını inceleyen Alataş, 19 Ağustos'ta vapurla Trabzon'a geçti.⁹⁵² Vapurla ilk olarak Rize'ye uğrayıp ardından 22 Ağustos'ta Trabzon'a geçerek resmi makamları ziyaret etti, Vali Sabri Osman Adal ve müfettiş vekili Haşim İşcan ile birlikte Memleket Hastanesi ve yeni yapılan hastane inşaatını gezerek incelemelerde bulundu. Uzun süren incelemelerin ardından İstanbul'a dönmek üzere Erzurum Vapuruna binerek şehirden ayrıldı.⁹⁵³ Dönüş yolunda da sahil şehirlerine uğrayan Alataş, 23 Ağustos'ta Giresun ve Ordu'da incelemeler yaptı⁹⁵⁴ ve 25 Ağustos'ta Samsun'a gitti. Samsun'da askerî ve sivil erkân tarafından vapurda ziyaret edilen bakan, *Anadolu Ajansı* muhabirine seyahatinden çok memnun olarak

⁹⁴⁹ “Sıhhiye Vekili Sivas'ta”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1939, s. 3.

⁹⁵⁰ “Sıhhiye Vekili Amasya'da”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1939, s. 3.

⁹⁵¹ “Sıhhiye Vekilinin Anadolu'da Yaptığı Tetkikler”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1939, s. 4.

⁹⁵² “Sıhhiye Vekili Trabzon'a Gidiyor”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1939, s. 2.

⁹⁵³ “Sıhhiye Vekili Trabzon'da”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1939, s. 3.

⁹⁵⁴ “Sıhhat Vekili Ordu'ya Gitti”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1939, s. 3; “Sıhhat Vekili Ordu'da”, *Vakit*, 25 Ağustos 1939, s. 3.

döndüğünü açıkladı.⁹⁵⁵ 28 Ağustos'ta ise seyahati hakkında daha ayrıntılı bir izahat verdi:

“Karadeniz sahillerindeki bütün şehirlerimizi birer birer görmek ve umumi vaziyetlerini tetkik etmek fırsatını buldum. Gördüğüm bütün şehirler çok güzeldir. Umumi sıhhat vaziyetleri de pekiyidir. Gerek tetkikatım sırasında gerek halkla temasım esnasında sâri denilecek hiçbir hastalık mevcut olmadığını memnuniyetle öğrendim. Bu sene Trabzon ve Giresun'da temelleri atılmış olan hastaneler önümüzdeki sene başına kadar ikmal edilmiş olacaktır. Hastaneler derhal faaliyete geçecek ve buralarda tek tük tesadüf edilen bazı illetlere deva bulmak imkânı da mümkün olacaktır.”⁹⁵⁶

3. 11. 2. Aralık 1939 Doğu ve Güney Seyahati

Alataş'ın 1939 yılındaki son büyük inceleme seyahati Doğu ve Güney bölgelerini kapsamıştır. 4 Aralık'ta bakanlık ileri gelenleri tarafından uğurlanarak yola çıkan bakan, ilk olarak Erzincan'a gitti.⁹⁵⁷ Şehir istasyonunda vali, askerî erkân ve halk tarafından karşılanmasının ardından sağlık kurumlarını ziyaret etti. Bunun yanında Kasım ayında Tercan'da gerçekleşmiş olan deprem bölgesinde de vali ile birlikte incelemelerde bulundu.⁹⁵⁸ Bu incelemeler bittikten sonra 7 Aralık sabahı Erzurum'a geçerek buradaki resmi makamları ziyaret etti, saat 11.00'de yeni yapılan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, doğum evi ve diğer resmi bina inşaatlarını inceledi.⁹⁵⁹ Bir sonraki gün de sabah şehirdeki sağlık kurumlarını teftiş ettikten sonra Ilıca'ya giderek burada yapılan yeni banyolar ve diğer tesisleri inceledi. Ilıca'dan döndükten sonra da 18.50'de Elazığ ve Diyarbakır'a gitmek üzere şehirden ayrıldı.⁹⁶⁰

13 Aralık'ta Elazığ'a geldiğini bildiğimiz Alataş, burada sağlık ve iskân konusunda incelemelerde bulunduktan sonra 14 Aralık'ta Malatya'ya gitti.⁹⁶¹ 15 Aralık'ta saat 16.30'da Malatya'ya ulaşan bakan, akşam saatlerinde özel vagonunda şehrin sağlık müdürü ve hastane başhekimleriyle şehrin sağlık durumu hakkında bilgi aldı. 16 Aralık sabahı da Trahom Mücadele Reisi ve sağlık müdürüyle birlikte Malatya'ya bağlı

⁹⁵⁵ “Sıhhiye Vekili Geliyor”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1939, s. 6.

⁹⁵⁶ “Sıhhiye Vekilinin İzahatı”, *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1939, s. 5.

⁹⁵⁷ “Sıhhiye Vekilimiz Şarkta Bir Tetkik Seyahatine Çıktı”, *Ulus*, 5 Aralık 1939, s. 1.

⁹⁵⁸ “Sıhhiye Vekili Erzincan'da”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1939, s. 3; “Sıhhiye Vekilinin Tetkikleri”, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1939, s. 2.

⁹⁵⁹ “Sıhhiye Vekili Erzurum'da”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1939, s. 3.

⁹⁶⁰ “Sıhhiye Vekilinin Erzurum'daki Tetkikleri”, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1939, s. 3; “Sıhhiye Vekilimiz Elazığ'a Hareket Etti”, *Ulus*, 10 Aralık 1939, s. 1.

⁹⁶¹ “Sıhhat Vekili Elazığ'da”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1939, s. 3; “Sıhhiye Vekilimiz Malatya'ya Gidiyor”, *Ulus*, 15 Aralık 1939, s. 1.

köylerdeki trahom dispanserlerini, memleket hastanesini, trahom hastanesini, doğum evini ve eczaneleri teftiş etti; bez ve tütün fabrikalarını ziyaret etti. Aynı gün saat 17.30'da Adana treniyle şehirden ayrıldı.⁹⁶²

17 Aralık'ta Maraş'taki memleket hastanesi, sıtma ve trahom mücadele kurumlarını gezdikten⁹⁶³ sonra 1939 Haziran ayında Türkiye Cumhuriyeti'ne resmen katılan Hatay'a doğru yola çıktı. 18 Aralık'ta İskenderun'da Vali Şükrü Sökmensüer, hükümet ve parti üyeleriyle birlikte büyük bir halk kitlesi tarafından tezahüratlarla karşılandı. Merkeze giden bakan, resmi kurumları ziyaret ettikten sonra Sökmensüer'in kendisi şerefine verdiği 75 kişilik büyük bir ziyafete katıldı. 19 Aralık da şehirde, Reyhaniye ve Kırıkhan kazalarındaki sağlık kurumlarını teftiş etti.⁹⁶⁴

Bakan Alataş'ın Aralık ayını kapsayan söz konusu seyahati Adana ve Mersin şehirleriyle son buldu. 20 Aralık'ta Adana'ya gelen bakanı vali, kumandan, belediye reisi, sıhhat müdürü, parti ve halkevi mensuplarıyla birlikte halk tarafından karşılandı. İlk olarak trahom dispanseri, zühreviye hastanesi, doğum evi ve diğer sağlık kurumlarında incelemelerde bulunduktan sonra şerefine Adana Kulüp'te verilen ziyafete katıldı. 21 Aralık sabahı da Mersin'e geçti ve buradaki teftişlerinden sonra seyahati sona erdi.⁹⁶⁵ Doğu bölgesini kapsayan bu seyahatinin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Erzincan'daki büyük deprem felaketi nedeniyle tekrar bölgeye dönen Alataş bir süre daha buradaki mesaisine devam etti.

3. 11. 3. Mart 1942 Ege Seyahati

Alataş inceleme gezilerine 1942 yılının Mart ayında Ege bölgesiyle devam etti. 3 Mart'ta 13.25 trenine bağlanan hususi vagonuyla Ankara'dan yola çıktı.⁹⁶⁶ İlk olarak Isparta'da teftişlerde bulunduktan sonra 6 Mart'ta Antalya'ya geçti, buradaki imar faaliyetlerini inceledi ve sağlık kurumlarını gezdi.⁹⁶⁷

Ege bölgesindeki en ayrıntılı teftişleri yaptığı illerden biri olan Denizli'ye 8 Mart'ta sabah 8.30'da ulaştı. Öğlene kadar memleket hastanesi, sıtma mücadele evi, mezbaha, cezaevi, şehir oteli ve bazı esnaf dükkânlarını teftiş etti. Bununla birlikte kendisiyle

⁹⁶² "Sıhhiye Vekilinin Malatya'daki Tetkikleri", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1939, s. 3.

⁹⁶³ "Sıhhat Vekilimizin Maraş'taki Tetkikleri", *Ulus*, 19 Aralık 1939, s. 1.

⁹⁶⁴ "Sıhhiye Vekilinin Hatay'da Tetkikleri", *Ulus*, 20 Aralık 1939, s. 1.

⁹⁶⁵ "Sıhhiye Vekilinin Adana'da Tetkikleri", *Ulus*, 22 Aralık 1939, s. 1-3; "Sıhhiye Vekilinin Tetkikleri", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1939, s. 3.

⁹⁶⁶ "Sıhhiye Vekili Seyahate Çıkıyor", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1942, s. 3.

⁹⁶⁷ "Sıhhiye Vekili Antalya'da", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1942, s. 3.

görüşmek isteyen muhacirlerin sorunlarını şehir otelinde dinledi. Öğleden sonra Vali Osman Nuri Tekeli, parti müfettişi ve sağlık müdürü ile birlikte Buldan kazasındaki dokuma tezgâhları ve sağlık kurumlarını teftiş etti.⁹⁶⁸

Ardından 10 Mart'ta Nazilli'ye gelerek Aydın Valisi Sabri Çıtak ile birlikte Karacasu kazasında incelemelerde bulunup, halkın isteklerini dinledikten sonra Nazilli'ye döndü. Nazilli'deki teftişlerden sonra da Aydın'a geçerek burada resmî makamları, halkevi ve parti temsilciliklerini ziyaret etti. 11 Aralık'ta da Parti Müfettişi Mardin Milletvekili Dr. Rıza Levent ile birlikte Muğla'ya geçti.⁹⁶⁹ Muğla'dan sonra memleketi İzmir'e gelen Alataş, Vali Fuat Tuksal ile beraber şehirdeki bütün sağlık kurumlarını gezdi ve ihtiyaçlarını dinledi. Kısa bir süre şehirde kalan bakan, İzmir dışında Torbalı, Tire, Ödemiş ve Bayındır'a da gitti.⁹⁷⁰

Ege seyahatinin son adresi Manisa'ydı. 17 Aralık'ta şehre gelen Alataş, burada Memleket Hastanesi, Akliye hastanesi ve Moris Şinasi Hastanesinde teftişlerde bulunarak 20 Mart'ta Ankara'ya döndü.⁹⁷¹ 21 Mart'ta bir *Ulus* muhabirine verdiği röportajda Ege gezisi hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Isparta, Burdur, Antalya, Nazilli, Aydın, Muğla, İzmir, Manisa vilayetlerinde tetkikler yaptım. Tetkikatımın neticesinden çok memnun olarak avdet ettim. Her yerde sıhhi hizmetler, istediğimiz tarzda yürümektedir. Bu mahallerin umumi sıhhatleri endişeden aridir. Hıfzıssıhhai umumiye kanununun emrettiği vecibeler her yerde tamamen yerine getirilmeğe çalışılmaktadır. Gördüğüm noksanları alakadarlara kısa zamanda yerine getirmelerini söyledim. İstediklerimizin çoğu yapılmıştır, yapılamamış olanlar da yapılma yoluna girmiştir.”⁹⁷²

3. 11. 4. 1943 Trakya ve Marmara Bölgesi Seyahati

Bakan Alataş'ın 1943 yılındaki tetkik seyahatleri genellikle ülkenin Batı bölgesine yoğunlaştı, bu yıl artan tifüs vakaları nedeniyle İstanbul'a yaptığı ziyaretler sıklaştı.⁹⁷³ 15 Ağustos'ta Trakya bölgesindeki seyahatine başlayan Alataş ilk olarak Hayrabolu'da kısa bir zaman geçirerek tetkiklerde bulunup ardından Tekirdağ'a

⁹⁶⁸ “Sıhhat Vekili Denizli'de”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1942, s. 3.

⁹⁶⁹ “Sıhhat Vekilimizin Ege Bölgesinde Yaptığı Teftişler”, *Ulus*, 11 Mart 1942, s. 1.

⁹⁷⁰ “Sıhhiye Vekili”, *Akşam*, 14 Mart 1942, s. 2.

⁹⁷¹ “Sıhhat Vekili Manisa'da”, *Ulus*, 19 Mart 1942, s. 1.

⁹⁷² “Sıhhat Vekilimiz Son Yaptığı Gezideki İncelemelerinden Çok Memnundur”, *Ulus*, 22 Mart 1942, s. 1.

⁹⁷³ “Sıhhiye Vekili Dün Tetkiklerde Bulundu”, *Akşam*, 13 Temmuz 1943, s. 1; “Sıhhat Vekili İstanbul” *Ulus*, 12 Ağustos 1943, s. 1.

hareket etti. Umumi Müfettiş Abidin Özmen ile birlikte resmi makamları ziyaret ettikten sonra Tekirdağ'daki sağlık kurumlarındaki memurlarla görüşerek, Memleket Hastanesini gezdi.⁹⁷⁴ Daha sonra Edirne'ye geçti, 15 Ağustos'ta da Kırklareli'ndeki incelemelerinin ardından İstanbul'a döndü.⁹⁷⁵

Trakya bölgesinin ardından verdiği kısa aradan sonra tetkiklerine Güney Marmara'da devam eden Alataş ilk olarak Bursa'ya gitti. 30 Ağustos'ta Balıkesir'e geçerek buradaki Ebe Mektebi'ni ve belediyeye ait tephirhaneyi teftiş etti.⁹⁷⁶ Eylül ayının başında Marmara dışına çıkarak 3 Eylül'de Kırşehir'de yeni yapılacak hastane yerini gezmiş ve mevcut hastanede incelemelerde bulundu. Buradan da Yozgat'a geçerek Yerköy'de teftişlerine devam etti.⁹⁷⁷ Eylül'ün ikinci yarısında tekrar batıya yönelerek ayın 22'sinde Bilecik'e uğradı.⁹⁷⁸ Ay sonu ise İstanbul'a giderek birkaç gün oldukça kapsamlı tetkikler yaptı. İlk olarak Vali Lütü Kırdar'ı makamında ziyaret ettikten sonra Edirnekapı dispanseri ve cezaevini teftiş etti.⁹⁷⁹

3. 11. 5. 1944 Yılı Seyahatleri

Alataş'ın 1944 yılında gerçekleştirdiği tetkik gezileri önceki yıllara göre daha kısa süreliydi. Bu yıl içinde Doğu Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki bazı şehirleri ziyaret etti. 20 Ekim'de başlayan doğu şehirleri gezisinde ilk olarak Antep'teki sağlık kurumlarını tetkik ettikten sonra Maraş'a geçti. Burada resmi makamları ziyaretten sonra sağlık kurumlarında incelemeler yaptı. İncelemeler sırasında yeni açılan doğum evini ve yapılacak memleket hastanesine tahsis edilen araziye gezdi. Ayrıca Halkevinde düzenlenen toplantıya da katıldı.⁹⁸⁰

Daha sonra güneye inerek 21 Ekim'de Hatay'daki sağlık kurumlarını teftiş edip İskenderun'a geçti.⁹⁸¹ 22 Ekim'de Mersin'e gitti ve vali ile birlikte Çocuk Esirgeme Kurumu Yuvası, memleket hastanesi ve doğum evini ziyaret etti; sıtma mücadelesini incelemek üzere Erdemli nahiyesine gitti.⁹⁸²

⁹⁷⁴ "Sıhhat Vekili Tekirdağ'da", *Ulus*, 15 Ağustos 1943, s. 2.

⁹⁷⁵ "Sıhhat Vekili Edirne'den Geldi", *Akşam*, 16 Ağustos 1943, s. 2.

⁹⁷⁶ "Doktor Hulusi Alataş", *Tanin*, 31 Ağustos 1943, s. 3.

⁹⁷⁷ "Sıhhat Vekili Kırşehir'de", *Ulus*, 4 Eylül 1943, s. 1.

⁹⁷⁸ "Sıhhat Vekili Söğüt'te", *Ulus*, 23 Eylül 1943, s. 1.

⁹⁷⁹ "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilinin Tetkikleri", *Akşam*, 26 Eylül 1943, s. 2; Sıhhiye Vekili Vilayette", *Akşam*, 26 Eylül 1943, s. 4.

⁹⁸⁰ "Vekillerimizin Yurt İçindeki İncelemeleri", *Ulus*, 21 Ekim 1944, s. 3

⁹⁸¹ "Sıhhat Vekili Hatay'da", *Ulus*, 22 Ekim 1944, s. 1.

⁹⁸² "Sıhhiye Vekili Mersin'de", *Akşam*, 23 Ekim 1944, s. 2.

Kasım ayında da İzmir, Denizli ve Isparta'nın dâhil olduğu bir Ege bölgesi ziyareti gerçekleştirdi. 9 Kasım akşamı İzmir'e gelen Alataş, yaklaşık bir hafta kaldığı şehirdeki sağlık kurumlarını ziyaret ederek incelemelerde bulundu ve sağlık teşkilatının ihtiyaçlarının tespitine çalıştı.⁹⁸³ 16 Kasım'da gittiği ve iki gün kaldığı Denizli'de hastane ve sağlık kurumlarıyla birlikte hapishaneyi gezdi; sıtma mücadele bölgelerindeki köylerde incelemeler yaptı. Denizli'deki tetkiklerinden memnuniyetle ayrılarak 18 Kasım'da Isparta'ya geçti.⁹⁸⁴ Buradaki ziyareti bir gün sürdürdü ve 19 Kasım'da seyahatinin son durağı olan Antalya'ya geldi. Şehirdeki tetkiklerinin yanında İnönü Enstitüsü ve yeni kurulan köyleri gezmiştir.⁹⁸⁵ Ocak 1945'te bakanlık görevinden ayrılan Alataş, Kasım ayından sonra geniş kapsamlı bir tetkik seyahatine çıkmadı.

⁹⁸³ “Sıhhat Vekili İzmir’de”, *Ulus*, 11 Kasım 1944, s. 1.

⁹⁸⁴ “Sıhhat Vekilinin Tetkik Seyahati”, *Akşam*, 19 Kasım 1944, s. 2.

⁹⁸⁵ “Sıhhat Vekili Antalya’da”, *Ulus*, 21 Kasım 1944, s. 3.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan savaşlardan 1950'li yıllara kadar askerî, idarî ve siyasî olarak önemli görevlerde karşımıza çıkan Hulusi Alataş'ın hayatı mücadeleyle geçti. Balkan Savaşları'nda kolera salgınıyla mücadele etti ve hatta kendisi de bu hastalığa yakalandı. I. Dünya Savaşı'nda bağlı bulunduğu birlikler, Doğu Cephesi'ne nakledildiğinde kolera yine karşısına çıktı. Kolera salgınıyla mücadeledeki başarısı, cephedeki orduların kaderini değiştirdi. Mütareke sırasında İstanbul'a geldiğinde, işgal altında bulunan Askerî Tıbbiye'nin yönetimi kendisine verildi. Onun buradaki düzenli ve dikkatli yönetimi, cepheye doktor yetiştiren okulun eğitim hayatına devam etmesi açısından oldukça önemliydi. Birkaç yıl sonra birlikte mücadeleye katılacağı geleceğin askerî doktorlarıyla öğrencileri değil de kendi çocuklarıymış gibi ilgilendi.

Cephedeki doktor ihtiyacı ve vatan sevgisi onun daha fazla savaştan uzak kalmasına izin vermedi. 1918 yılında kendi ifadeleriyle fikren ve bedenen yorgun olan Alatař'ın ismi, Millî Mücadele'ye dâhil olmasından aylar önce, 1921 yılının başında İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen doktorlar listenin ilk satırındaydı. Tıbbiye'de müdürlüğü bırakıp cephede hizmet etmeyi sečen Alatař, Ankara'nın da onayıyla gizli bir şekilde Anadolu'ya geçti ve aldığı görevlerdeki başarıları, onu Cephe Sıhhiye Reislięi'ne kadar taşıdı.

Askerî doktorluktan kendi isteğiyle ayrılıp sadece doktorluğa yönelse de zor görevler peşini bırakmadı. Cephede güven ve takdirini kazandığı ve ileriki yıllarda yakın dostu olan İsmet İnönü'nün, İstanbul Limanı'nda yaşanan sorunları çözmesi için gittiği ilk adres İzmir Liman İşleri Müdürü Alataş'tı. Ardından daha büyük bir sorumluluk üstlenen Alataş, malî olarak kötü durumda olan İzmir Belediyesi'nde başkanlık koltuğuna oturdu. Kendisinden önceki dönemden kalan ekonomik yüklerin üzerine bir de tüm dünyada etkili olan 1929 ekonomik buhranı eklendi. Belediye başkanlığı süresince dünyadaki belediyecilik faaliyetlerini yakından takip etti ancak yanan çöplerden enerji elde etme gibi zamanının ötesindeki fikirlerini maddî imkânlar nedeniyle uygulayamadan belediye başkanlığından çekildi.

Alataş'ın askerî doktorluktan sonra hayatındaki en uzun görevi olan Sağlık Bakanlığı da sıkıntılarla geçti. Alataş göreve geldiğinde ülkenin doğusunda büyük bir isyan yaşanıyor ve buradaki nüfusun nakil ve iskânlarını yürütme görevi onun bakanlığına aitti. Ardından Erzincan'da oldukça etkili bir deprem meydana geldi. Birkaç yıl sonra ise II. Dünya Savaşı başladı. Bu yılların Cumhuriyet Tarihi boyunca sağlık hizmetlerinin verilmesinde en çok zorlanılan yıllar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Alataş göreve geldiğinde ülkenin ilk uzun soluklu sağlık planını hazırladı ancak bunu yaparken savaşın doğuracağı şartlardan haberi yoktu. Büyük nüfus hareketleri, sağlık çalışanlarının askere alınması, devlet bütçesinde millî savunmaya ağırlık verilmesi ve hayat pahalılığı gibi sorunlara rağmen cephelerde edindiği tecrübenin de etkisiyle birçok salgının önüne geçilmişti. Ancak bu kısıtlı imkânlar sıtma hastalığını yenmek için yeterli olmadı. Alataş da bir anlamda sıtmanın kurbanlarından biri olmuş ve belki de bir “günah keçisi” olarak görevden alınmıştı.

Hulusi Alataş'ın askerî ve siyasî faaliyetlerini değerlendirirken yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz şartları dikkate almak oldukça önemlidir. Hayatı incelendiğinde yakın tarihin önemli aktörlerinden biri olduğu anlaşılan Alataş'ın Türk Siyasî Tarihi'nde döneminin diğer benzer aktörleri Refik Saydam ya da Behçet Uz kadar yer almaması ve tanınırlığının olmamasının nedeni olarak karakterini göstermek mümkündür. Alataş tüm hayatı boyunca konuşmak yerine hareket etmeyi tercih eden bir kişi oldu. Aynı zamanda önemli makamlarda bulunmasına rağmen siyasî tartışmaların merkezinde yer almaktan kaçındı. Hatıra ya da kendi hayat hikâyesini de kaleme almadığı için adeta yakın tarihimizin görünmez simalarından biri oldu.

Bu çalışma sonucunda Alataş'ın Kafkas Cephesinde salgın hastalıklarla mücadeledeki başarısının hatalı bir şekilde Hulusi Behçet'e atfedildiği, işgal altında bulunan Askerî Tıbbiye'de müdürlüğe başlama tarihinin birçok eserde yanlış yazıldığı, Yeşilay'ın kurucuları arasında gösterilmesine rağmen bu konuya herhangi bir dahlinin olmadığı, belediye başkanlığından istifasının sağlık sorunları nedeniyle olduğu, Cumhuriyet tarihindeki ilk sağlık planının bilinenin aksine onun döneminde hazırlandığı, sağlık bakanlığından istifa etmediği ve açık bir şekilde görevden alındığı ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte ülkeye büyük hizmetler veren, çalışkan, dürüst, vatansever bir asker ve politikacı hakkında literatürdeki eksikliğin giderileceği ümit edilmektedir. Daha önce çeşitli sebeplerle yararlanamadığımızı bahsettiğimiz arşiv ve görüşmelerin de eklenmesi Alataş hakkında ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Birinci Dünya Harbi (BDH) Koleksiyonu:

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2474, Dos. 357, Fih. 3-10.

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2474, Dos. 357, Fih. 15.

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2474, Dos. 357, Fih. 15-1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 182, Dos. 213, Fih. 41.

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 182, Dos. 211, Fih. 39.

İstiklal Harbi (İSH) Harbi Koleksiyonu:

ATASE Arşivi, İSH, K. 237, G. 215.

ATASE Arşivi, İSH, K. 238, G. 149.

ATASE Arşivi, İSH, K. 241, G. 169.

ATASE Arşivi, İSH, K. 157, G. 91.

ATASE Arşivi, İSH, K. 235, G. 79.

ATASE Arşivi, İSH, K. 537, G. 63.

ATASE Arşivi, İSH, K. 310, G. 122.

ATASE Arşivi, İSH, K. 653, G. 75.

ATASE Arşivi, İSH, K. 653, G. 80.

ATASE Arşivi, İSH, K. 1081, G. 40.

ATASE Arşivi, İSH, K. 658, G. 9.

ATASE Arşivi, İSH, K. 574, G. 121.

ATASE Arşivi, İSH, K. 1175, G. 18.

ATASE Arşivi, İSH, K. 653, G. 17.

ATASE Arşivi, İSH, K. 736, G. 60.

ATASE Arşivi, İSH, K. 1081, G. 40.

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

[Belge numaraları metin içinde verilmiştir]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

İrade Dosya Usul-i İradeler Tasnifi (İ. DUİT).

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA):

Muamelat Genel Müdürlüğü (30.10.0.0)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30.1.0.0)
Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı (30.11.1.0)
Kararlar Daire Başkanlığı (1928- ...) (30.18.1.2)

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Sicil No: 323-3

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

CA, İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/11-10, Fihrist No: 5151-31.

CA, İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-24, Fihrist No: 6941.

CA, İsmet İnönü Arşivi Yer No 2/ 13- 1 Fihrist No: 8286

CA, İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-34, Fihrist No:7926.

CA, Yer No: 92, Fihrist No: 1-11.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403.

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Türk Tarih Kurumu Arşivi, TB, 150-76.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, TB, 150-85.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, TB, 150-29.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EÖ, 191-78.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EÖ, 191-70.

İsmet İnönü Vakfı Arşivi

İnönü Vakfı Arşivi, 0001-43.

İnönü Vakfı Arşivi, 79-42.

2. RESMİ YAYINLAR

TBMM Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)

TBMM ZC, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 64.

TBMM ZC, Devre 5, Cilt 25, Birleşim 65.

TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 14.

TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, Birleşim 16.

TBMM ZC, Devre 6, Cilt 7, Birleşim 18.
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, Birleşim 56
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, Birleşim 57.
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 56.
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 18, Birleşim 57.
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 62.
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 25, Birleşim 63.
TBMM ZC, Devre 6, Cilt 29, Birleşim 22.
TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 26.
TBMM ZC, Devre 7, Cilt 2, Birleşim 27.
TBMM ZC, Devre 7, Cilt 7, Birleşim 14.
TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 58.
TBMM ZC, Devre 7, Cilt 10, Birleşim 60.

Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı 1208, 5 Haziran 1939.
Resmi Gazete, Sayı 1048, 24 Kasım 1928.
Resmi Gazete, Sayı 95, 20 Nisan 1925.
Resmi Gazete, Sayı 2735, 25 Haziran 1934.
Resmi Gazete, Sayı: 3537, 18 Şubat 1937.
Resmi Gazete, Sayı 3638, 23 Haziran 1937.
Resmi Gazete, Sayı 1489, 6 Mayıs 1930.
Resmi Gazete, Sayı 3968, 25 Temmuz 1938.
Resmi Gazete, Sayı 4033, 10 Ekim 1938.
Resmi Gazete, Sayı 5457, 16 Temmuz 1943.
Resmi Gazete, Sayı 5967, 28 Mart 1945.
Resmi Gazete, Sayı 2733, 21 Haziran 1934.
Resmi Gazete, Sayı 2733, 21 Haziran 1934.
Resmi Gazete, Sayı 6640, 24 Haziran 1947.
Resmi Gazete, Sayı 3994, 24 Ağustos 1938.
Resmi Gazete, Sayı 5020, 30 Ocak 1942.
Resmi Gazete, Sayı 3036, 24 Haziran 1935.
Resmi Gazete, Sayı 5460, 20 Temmuz 1943.
Resmi Gazete, Sayı 3955, 9 Temmuz 1938.

4. SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Ahenk

Akşam

Akşam Postası

Alemdar

Anadolu

Dersaadet

Hâkimiyet-i Milliye

Hizmet

İleri

Tanin

Vakit

Yeni Asır

Dergiler

Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye

Dirim

Etıbba Odası Gazetesi

Modern Tedavi Mecmuası

Poliklinik

Tıp Dünyası

Yeşilay

3. KİTAPLAR

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.

AKGÜN, Seçil Karagül ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay, Ankara, 2000.

AKSOY, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakıf Yayınları, İstanbul, 1998.

AKŞİN, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ALİ, Kılıç, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

- ARAR, Asım, *Son Günlerinde Atatürk*, Selek Yayınları, İstanbul, 1958.
- ARTUÇ, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.
- AYDIN, Erdem, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Türk Tabipler Birliği, Ankara, 1998.
- AYDOĞAN, Erdal ve Şaban Ortak (hızl.), *İbrahim Talî Bey'in (Öngören) Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.
- AYGÜN, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, 5. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.
- BARAN, Tülay Alim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.
- BARUTÇU, Ahmet, *Siyasi Hatıralar*, Cilt 2, 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- BERBER, Engin, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.
- BİLGET, Andan, *Son Yüzyılda İzmir 1849-1949*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, (haz. Ahmet Tetik), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÇAKMAK, Fevzi, *İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- ÇAKMAK, Mareşal Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *İzmir Gazi Heykeli*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2002.
- ÇUFALI, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - VIII. Dönem (1946-1950)*, Cilt 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.
- DAĞLI, Nuran ve Belma Aktürk (hızl.), *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.
- DİRİK, Kazım Doğan, *Vali Paşa Kâzım Dirik*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.
- EGE, Rıdvan, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, 2. Baskı, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- EREN, Nevzat ve Onur Hamzaoğlu, *Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklar (1925-1993)*, Türk Tabipler Birliği, Ankara, 1996.
- ERİCKSON, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- EYYUPOĞLU, İsmail, *Mondros Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

- GERAY, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı*, Kalan Yayınları, İstanbul, 2019.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930: Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - V. Dönem 1935-1939*, Cilt 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.
- HERGÜNER, Mustafa, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme (1923-1930)*, Deniz Ticaret Odası, İstanbul, 2003.
- İNAN, Arı Mithat, *Atatürk'ün Not Defterleri*, 3. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2009.
- İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012.
- İzmir'de Suyun Serüveni*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2017.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- KARAKUŞ, Emin, *İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- KARAKUŞ, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.
- KARAYAMAN, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2008.
- KESER, Ulvi, *Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal 1939-1949*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2010.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- KOÇ, Mehmet, *Akşehir'den Zafere Doğru (Gün Gün Büyük Taarruz Hazırlıkları)*, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2009.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- KORALTÜRK, Murat (hızl.), *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi*, Cilt 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- KUNTMAN, Mehmet Derviş, *Bir Doktorun Harp Ve Memleket Anıları*, Metin Özata (drl.), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- KURT, Sadık, *İzmir'de Kamusal Hizmetler 1850-1950*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012.
- METİNSOY, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- TMMOB Makine Mühendisleri Odası, *Oda Raporu - Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası'nın Önerileri*, Ankara, 2012.
- NOYAN, Abdülkadir, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız*, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 1956.
- ÖZATA, Metin, *Atatürk ve Hekimler*, Demkar Yayınları, İstanbul, 2015.

- ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 2, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 3, I. Kitap Hastaneler, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 3, II. Kitap Hastaneler, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1948*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- ÖZKAN, Asaf, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZTÜRK, Hülya, *Bir Doktor ve Politika Adamı Behçet Uz*, Dorlion Yayınları, Ankara, 2019.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, İstanbul, 1929.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihazları*, Cilt 5, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sağlık Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Gazetesi.
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1973.
- SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- SERÇE, Erkan, Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin, *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2003.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, Hür Yayınları, İstanbul, 1981.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- TANIŞ, Cihat, *Hilal-i Ahdar Cemiyeti (Yeşilay) Kuruluşu, Gayesi, ve Yayın Organı (1920-1929)*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019.
- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- _____, *Cumhuriyetin Harcı*, Cilt 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- TURAN, Şerefettin, *Türk Devrim Tarihi III (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995.
- TURGUT, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 9. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

- Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III ncü Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2 Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Cilt X, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.
- Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi, *İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu*, İstanbul Matbaa-i Askerîye, 1341.
- Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.
- Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Faaliyet Raporu 2019*, İstanbul, 2019.
- Türkiye Yeşilay Cemiyeti, *Yeşilay 2017-2019 Stratejik Planı*.
- ULUĞTEKİN, Murat, M. Gül Uluğtekin (hızl.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2013.
- US, Asım, *1930-1950 Hatıra Notları*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- YEL, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- YILDIRIM, Nuran, *Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*, Betim Kitaplığı, İstanbul, 2009.
- YILMAZ, Fikret ve Sabri Yetkin, *İzmir Kent Tarihi*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.

2. MAKALELER

- ALTAY, Sadet, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitimine ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1923-1938)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 35, 2017, ss. 167-217.
- ARSLAN, Aslı, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye’de İskanları”, *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 4, 2014, ss. 31-50.
- AYDIN, Mithat, “Atatürk’ün Son Hastalığı”, *Belgi Dergisi*, Sayı 12, 2016, ss. 176-201.
- AYTEKİN, Hamdi, “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri (1920-1980)”, *Toplum ve Hekim*, Cilt 28, Sayı 3, Mayıs-Haziran 2013, ss. 181-191.
- BAKAR, Bülent, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul’da Lekeli Humma (Tifüs) İle Mücadele”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 107, Sayı 210, 2014, ss.137-178
- _____, “Savaş Yıllarında Ege Adalarından Türkiye’ye İlticalar (1941-1945)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2009, ss. 1-25.

- BAŞEKİM, Cihat Çınar ve Engin Çoruh, “İstanbul’un İşgali Yıllarında Tıbbiyede Tiyatro”, *Lokman Hekim*, Cilt 6, Sayı 3, 2016, ss. 112-116.
- ÇAPA, Mesut, “Balkan Savaşında Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1990, ss. 89-115.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk’ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, Aralık 2004, ss. 35-53.
- DAĞLAR, Oya Macar, “Savaşta Kolera Salgını”, *Atlas Tarih*, Sayı 16, 2012, ss. 80-88.
- DEMİR, Gönül Türkan ve Emine Altunay Şam, “Millet Mekteplerinin Fikri Temelini Oluşturan Halk Dershane Ve Konferansları Talimatnamesi Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 49, Temmuz 2017, ss. 337-350.
- DEMİRTOLA, Hüseyin ve Asuman Attila, “Türkiye’de Cumhuriyet’ten Bu Güne Merkezi Sağlık Yöneticileri”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2015, ss. 1-17.
- DİRİCAN, Rahmi, “Dr. Behçet Uz (1893-1986) ve Ulusal Sağlık Planı”, *Toplum ve Hekim*, Cilt 16, Sayı 6, Kasım-Aralık 2001, ss. 465-467.
- DOĞAN, Hamdi, “Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni’de Trahom (1925-1975)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2017, ss. 461-489.
- ERTEN, Fatma, “Şeyh Sait İsyanı ve Doğu İsyancıları”, Nurgün Koç (ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I: Kurtuluş Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)* içinde, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, ss. 279-333.
- FRİK, Feridun, “Mütareke Yıllarında Tıbbiyeye (1918-1923)”, *Dirim*, Özel Sayı, 1989, ss. 10-16.
- _____, “Politik Görevlerde Doktorlar VII”, *Dirim*, Cilt 44, Sayı 3-4, Mart-Nisan 1969, ss. 103-105
- GÖKAY, Fahrettin Kerim, "Olaylar ve Görüşler", *Tıp Dünyası*, Cilt XXXVII-8(436), Ağustos 1964, ss. 165.
- _____, “Yeşilay Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?”, *Yeşilay*, Sayı 485, Nisan 1974, ss. 7.
- GÖZCÜ, Alev, “Bir İntiharın Sosyo Ekonomik Arkaplanı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 14, Bahar 2007, ss. 85-101.
- HAÇİN, İlhan, “1939 Erzincan Büyük Depremi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 88, 2014, ss. 37-69.
- HOT, İnci, “Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2004, ss. 36-43.
- HÜSEYİN, Cemal Güvercin, Murat Aksu ve Berna Arda, “Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 57, Sayı 2, 2004, ss. 97-103.

- İNCE, Nilgün, “Kurtuluş’tan Sonra Atatürk’ün İzmir’e Gelişi - İzmir’de İlk Günleri ve Demeçleri”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, ss. 995-1004.
- KARABULUT, Umut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Limanı ve Limanın Bölge Üzerindeki Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, 2005, ss. 127-144.
- KARAYAMAN, Mehmet, “Beşşehirli Bir Hekim ve Devlet Adamı Doktor Hulusi Alataş”, *Selçuk Üniversitesi Beşşehir Meslek Yüksekokulu I. Uluslararası Beşşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya, 2006, ss. 390-395.
- KAYA, Derya ve Mine Yurdakul, “Türkiye’de ve Dünyada Ebelik Eğitimi”, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2007, s. 233-241.
- KILIÇ, Selda Kaya, “Birinci Balkan Savaşı Döneminde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (1912)”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, ss. 275-287.
- KOCACIK, Eyüp Talha ve Emre Dölen, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye’de Zehirli Gazlardan Korunma Kursları ve Yasal Düzenlemeler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 21, Sayı 1, 2020, ss. 1-56.
- ÖZER, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu’da Sıtma”, Eren Akçiçek ve Diğerleri (ed.), *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma* içinde, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, ss. 463-490
- SARINAY, Yusuf, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1990)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 80, 2011, ss. 351-388.
- TINAL, Melih, “Mekteb-i İdadiden Günümüze İzmir Atatürk Lisesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, 2008, ss. 125-134.
- _____, “1928 Torbalı (İzmir) Depremi”, *Journal of Turkish Studies*, Cilt 4, Sayı 8, 2009, ss. 2230-2243.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri”, *Belleten*, Cilt LXVII, Sayı 252, Ağustos 2004, s. 483-518.
- _____, “Sabis, Ali İhsan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 35, 2008, ss. 346-348.
- _____, “Mütareke Devri İşgal İstanbul’unda Bir Eğitim Kurumu: Kuleli Askerî İdadîsi”, Coşkun Yılmaz(ed.), *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 3, İstanbul, 2017, ss. 147-182.
- UTKUGÜN, Ceren ve Şaban Ortak, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti’nin Milli Müdafaa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, Haziran 2019, ss. 461-477.
- ÜNALP, Levent, “Türk Harp Tarihi Yazıcılığına Ve Askeri Tarih-Harp Tarihi Konularına İlişkin Değerlendirme”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 40, 2018, ss. 64-80.

- ÜNVER, Süheyl, “Mütareke Senelerinde Tıp Fakültesi”, *Modern Tedavi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 7, Nisan 1952, ss. 251-254.
- ÜZEN, İsmet, “1942 ve 1943 Erbaa Depremleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, Kış 2014, ss. 77-93
- YAMAN, Ahmet Emin, “II. Dünya Savaşında Türkiye’de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 22, Sayı 33, 2003, ss. 143-166.
- YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1320-1338.

3. TEZLER

- ACAR, Derya Genç, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2017.
- AKDOĞAN, Mahmut, *Türk Tayyare Cemiyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1993.
- AKTAŞ, Ufuk, *Millet Mektepleri (1928-1935)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003.
- ARIKAN, Ayten, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- BOYKOY, Seher, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.
- BULUT, Taner, *İnönü Dönemi T.C. Hükümetlerinin Sosyal Yardım Politikaları (1938-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2014.
- CİVELEKLER, İsmail Hakkı, *Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay Hayatı, Kişiliği, Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2011.
- ÇETİN, Sabit, *İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008.
- ERDOĞAN, Ayşenur, *Hamidiye Ticaret Mektebi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- GENÇ, Hasan Hüseyin, *1929 İzmir’in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2010.
- GÜLÇİÇEK, Mehtap, *1929-1945 Yılları Arasında İzmir’de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.

- HOT, İnci, *Sihhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- İNCE, Fuat, *İstiklâl Harbi'nde Türk Askerî Sağlık Hizmetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016.
- KAYA, Nihal Burcu, *Siyasi Açından I. Ve II. Celal Bayar Hükümetleri (1937-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- KILIÇ, Semra, *Türk Siyasi Hayatında Abidin Özmen*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016.
- KURT, Mihriban, *Millet Mektepleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- SATAR, Gülay, *Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığının Tıp Literatürüne Giriş Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2009.
- TEKİN, Gürkan, *Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet'inden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.
- YALÇIN, Fatma, *Erken Cumhuriyet Döneminde Milli İktisat Politikası ve Bir Örnek Girişim: İstanbul Liman Şirketi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- YILDIRIM, Ali, *Cumhuriyet Dönemi İskan Politikaları (1923-1952)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2004.
- YİĞİT, Deniz İbrahim, *İstanbul'un İşgalinde Mülkî ve Askerî Binalar (1920-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

5. İNTERNET KAYNAKLARI

- İzmir Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı, “Mezunlarımız”, <http://www.izalev.com/index.php/okulumuz/mezunlarimiz> [Erişim Tarihi: 12 Mart 2020].
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, “20 Aralık 1942 Tokat Erbaa-Niksar Depremi”, <https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=63>, [Erişim Tarihi: 28 Ekim 2020].
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 25 Kasım 2020].

Deniz Müzesi Komutanlığı, “Atatürk Temalı Eserler: Atatürk’ün Ölüm Raporu”, denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/index.php/tr/atatuerkle-igilitablo-fotograf-ve-madalyalar, [Erişim Tarihi:10 Ocak 2021].

6. KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

Yüksek Mimar Yalçın Alataş (1935, İzmir) ile görüşme, İstanbul, 4 Kasım 2019.

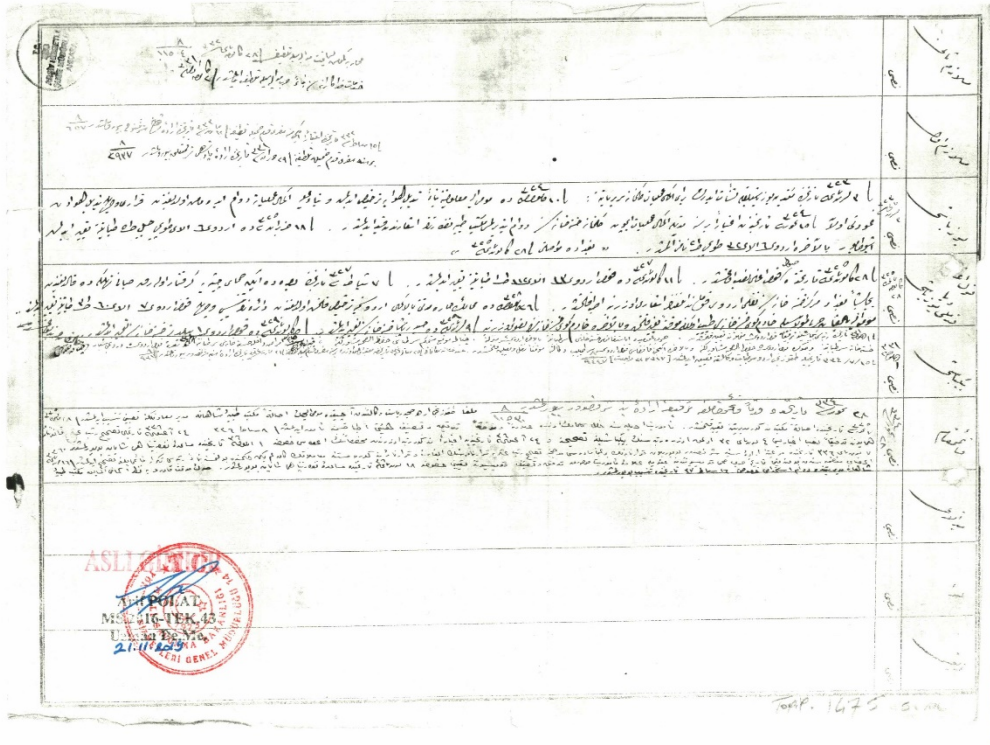
Yüksek Mimar Yalçın Alataş (1935, İzmir) ile görüşme, İstanbul, 24 Aralık 2019.

EKLER

EK A. Belgeler

ردیف	موضوع	تاریخ	محل	ملاحظات
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

EK A.1: Hulusi Alataş'ın Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 323-3.

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	<i>Arden</i>	Eserleri	
Adı	<i>Hulusi</i>	İlmî rütbeleri	<i>muallim tabii</i>
Soy adı	<i>Alataş</i>	Meslek ve meşguliyeti	<i>Serbest tabii</i>
Babasının ve anasının adı	<i>Ahmet - Emme</i>	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	<i>Evli - Hiç çocuk</i>
Doğduğu yer	<i>Beyşehir</i>	Seçimden evvelki son memuriyeti	<i>Serbest tabii</i>
Oturduğu yer	<i>İzmir</i>	Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	<i>Serbes tabii</i>
Doğum tarihi	<i>1882</i>	Seçim mazbatasının tarihi	
Tahsili	<i>Talabat</i>	Kaç reyle sayılabılgı seçildiği	
Bildiği diller	<i>Fransızca</i>	Mazbatasının Meclis genel Heyetince tasdiki tarihi (*)	
Nede ihtisası olduğu	<i>Emrazı dahiliye ve askeri talabat</i>	Meclise iltihak tarihi	<i>15. İkinci Kanun 1936</i>

[*] Bu yer Meclis Kanunlar kalemince doldurulacaktır.

EK A. 2: Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403, s.1.

Kısa tercümei hal

İhtidai, Rusai, İttihadi tahsilini İzmirde yaptım
Askeri tıbbiye mektebini 323 senesinde bitirerek tabib gıyba
oldum. Askeri sicil numaram 323-3 dir
Balkan harbine kadar Bağdat Basrada çalıştım
Balkan harbinde: Hadımköy hastanesinde başhekim ve dahiliye
mutelassı olarak çalıştım
Balkan harbinin bitiminde: İyıldız hastanesinde bakteriyolog olarak
Umumi harpte: Ayastapanos hastanesi serfahi, Çatalca mu-
tahkem mevki hıfzussıhha müşaviri, Kiledulbahir hastanesi
sertabi, Seyyar hastane sertabilisi, Kolordu hıfzussıhha müşaviri,
Kolordu sertabilisi, ordu sıhhiye reisi, ordu tevaşun reis vekili olarak
Canakkale Kafkas darülharekatlarında çalıştım.
Mütareke başında askerî tıbbiye mektebi ders nazarı, askerî
tıbbiye mektebi müdürü olarak çalıştım. Bilahare anadoluya
geçerek istiklal harbine iştirak ettim.
İstiklal harbinde: Yahşihan menzil sertabilisi, Birinci ordu
sıhhiye reisi, Garb cephesi sıhhiye reisi olarak çalıştım
İstiklal harbinin bitiminde: Gulkane askerî tabet tıbbikahat
mektep ve xerriyatı Hıyar ve seferde tabet askerîye mual-
limliğine tayin olundum.
339 senesi sonunda talebin üzerine tekaüt oldum.
Son askerî rütbem miralaydır. Miralaylığa terfiiim
338 Ağustosdur.
Askerî hizmetten ayrıldıktan sonra: İzmirde serbest tabib
olarak çalıştım.
İzmir liman işleri ^{sirketi} idare meclisi reis ve murahhas azalığına
925-935 yaptım. 926 de dört ay müzame olarak İstanbul liman işleri
idare meclisi reisliği yaptım.
İzmir ruhünena humetce vaze net edilince sadm aliminceyaka oldu

EK A. 2: Hulusi Alataş'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 403, s.2.

iki sene umum müdürlüğünü yaptım.

İzmir Belediye meclisi ayalığı, İzmir Belediye reisliği, Şehir meclisi ayalığı, post ve vilayet idare heyeti ayan, Halali ahmer ayan, tayyare cemietti ayan olarak çalıştım.

935 Kanunlarında İzmir liman şirketi devlet idaresi olunca umum müdür tayin olundum. 935 Haziranında istifa ederek ayrıldım.

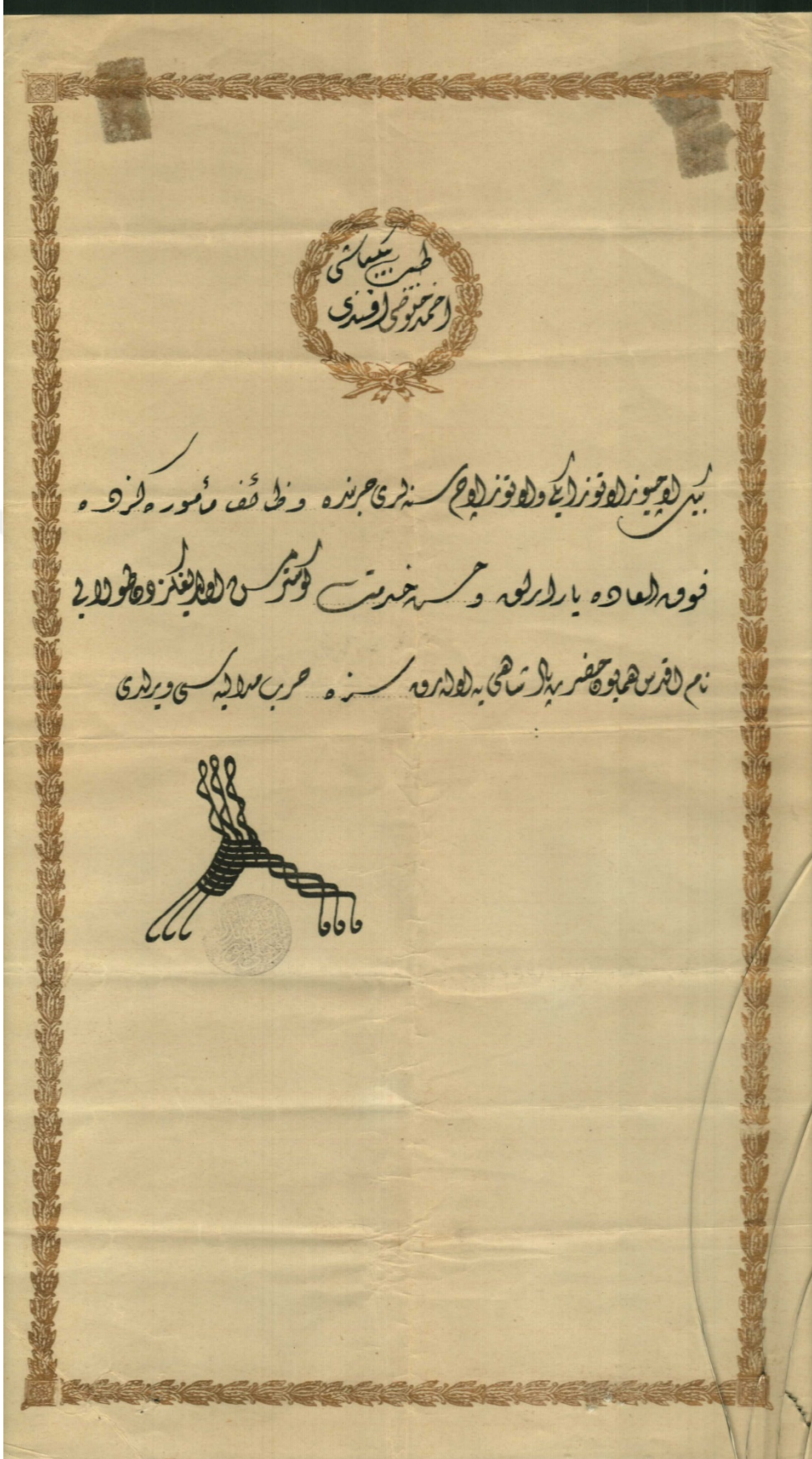
Son vaziyetimin: İzmirde serbest tabii olarak çalışıyorum.
Ağdamdan saygılarımla selamlar.

Dr. H. Alataş.

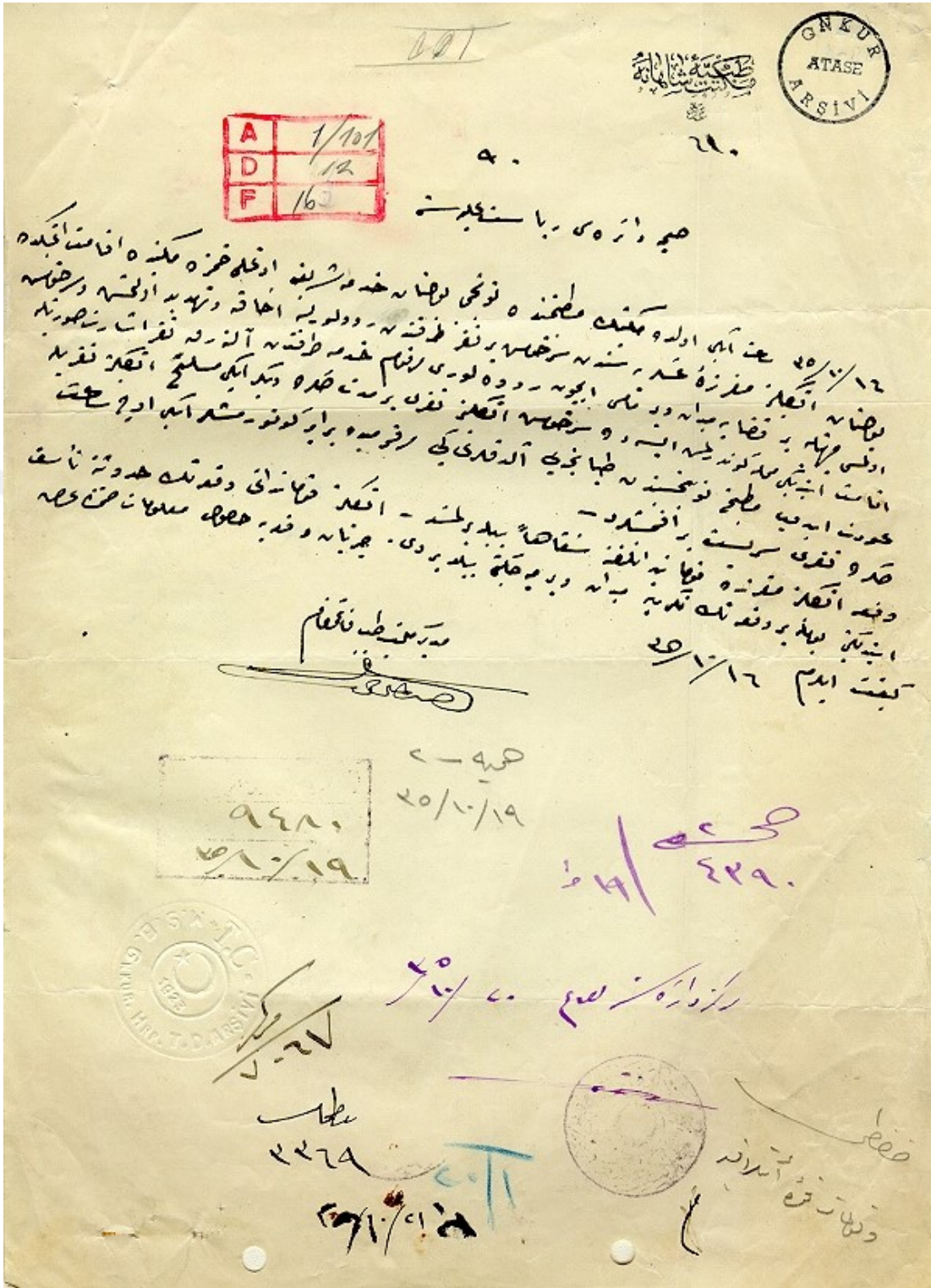
ADRES

ANKARADA:

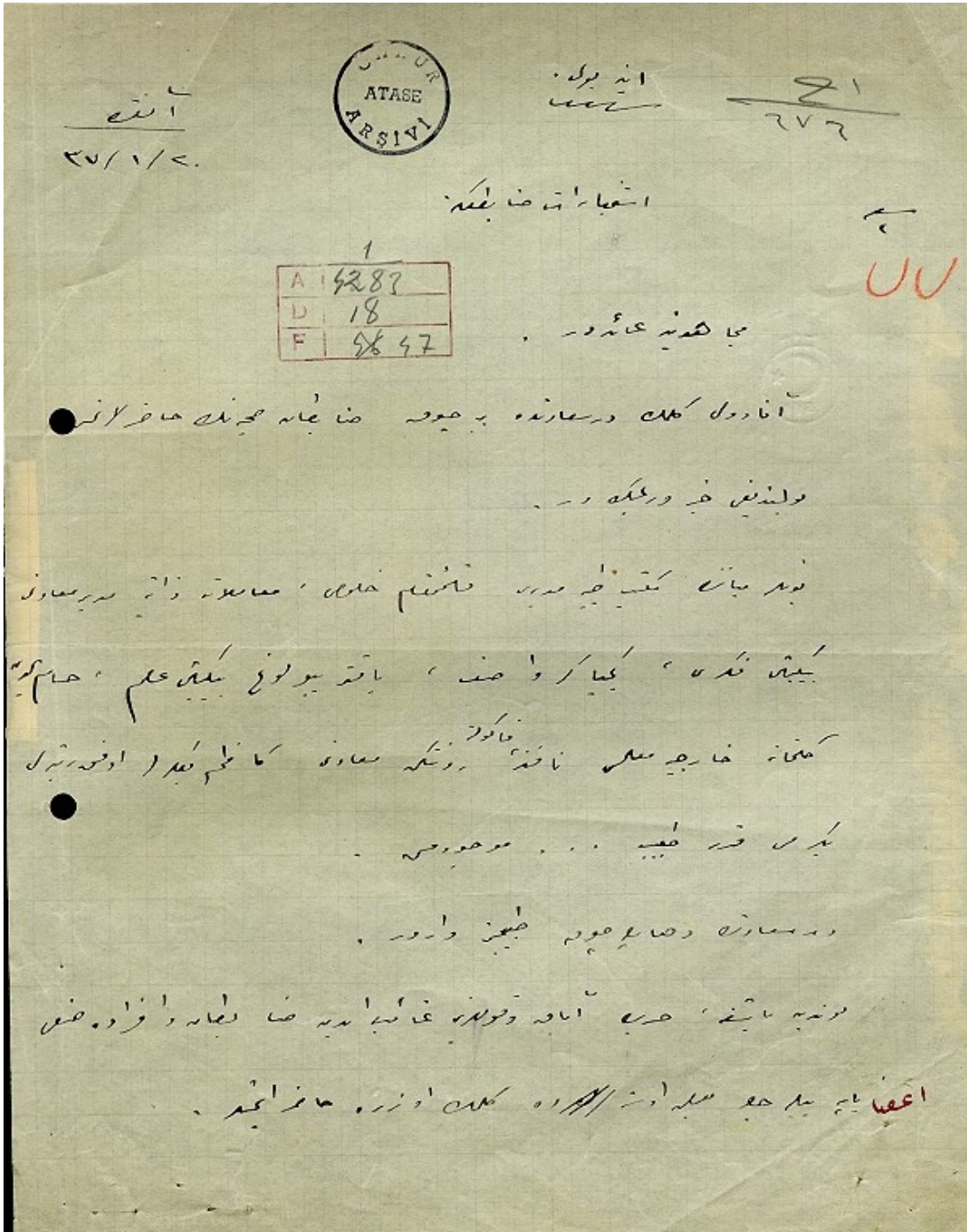
HARİCDE:

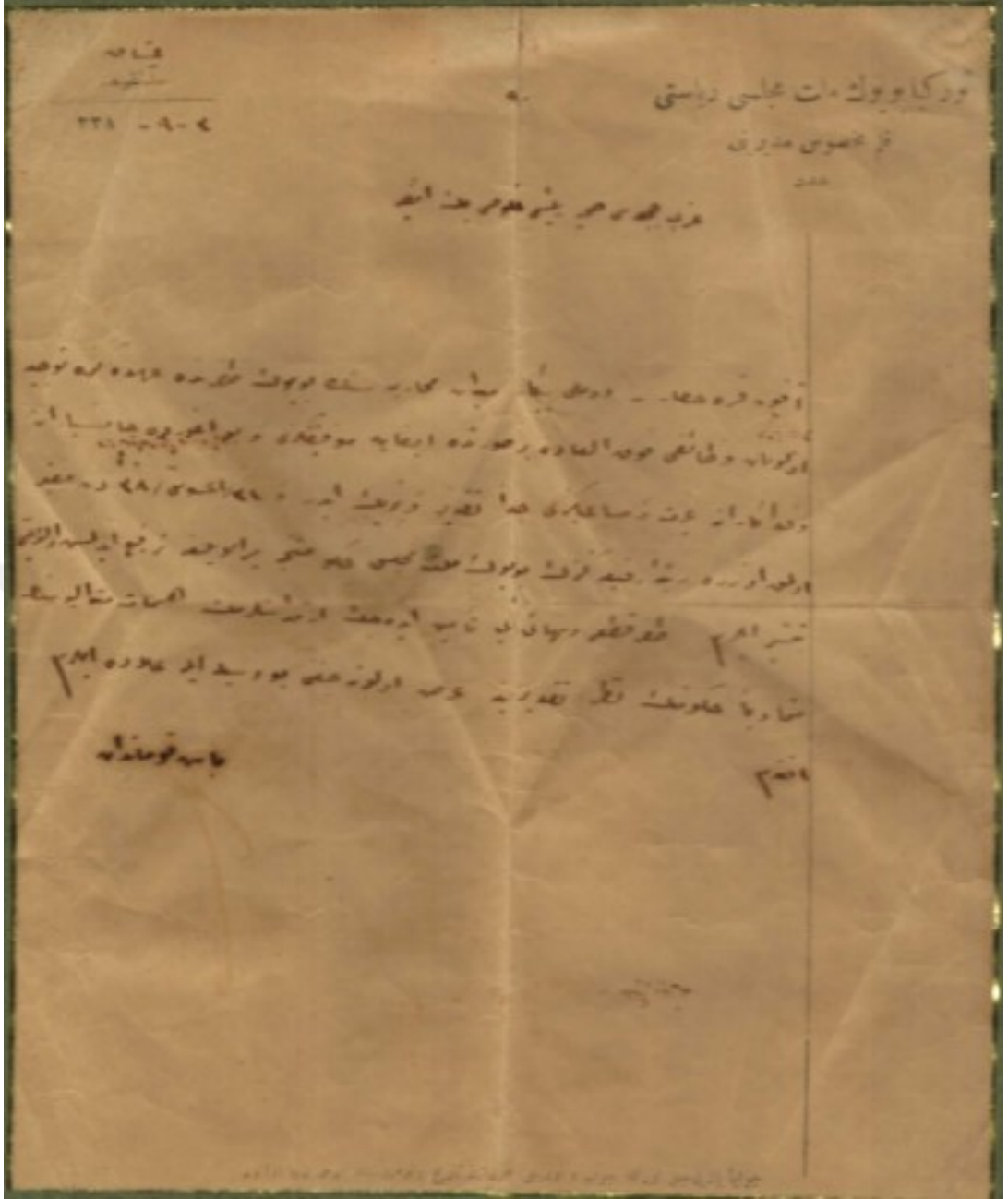
EK A. 3: Hulusi Alataş'ın Harp Madalyası ile taltif edildiğine dair belge. 15 Aralık 1915. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK A. 5: Askeri Tıbbiye’de yaşanan bir olay hakkında Müdür Hulusi Alataş imzalı belge. [ATASE Arşivi, İSH, K. 241, G. 169.]

EK A. 6: Anadolu'ya geçmek isteyen doktorların isimleri arasında Mektebi Tıbbiye Müdürü Kaymakam Hulusi Bey. [ATASE Arşivi, İSH, K. 653, G. 17.]

EK A. 7: Hulusi Bey'in rütbesinin miralaylığa terfii hakkında belge. 2 Eylül 1922.
[Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

T. C.
P. T. T. U. M.

Telgraf

605247

Sahife

0106922-11

[No. : 232]

ulu onder ataturk

ankara :

64 izmirhukmet 264,-55,-11/1,-13.

butun' bir acun degerinde olan' yuksek teveccuhunuzle saygav namzettligimin konulmasina' musaade buyurulmasindan dolayi sonsuz sukranimi' derin saygilarimla birlikte sunmagi' kutsal bir odev bitirim kurtarici' ve yaratici' buyuk onderime sonmez inanta baglilikim bitmez borcum vardir ulu katiniza sundugum minnet ve saygilarimin' lutfen kabul buyurulmasini' yalvaririm buyuk onder buyuk ataturk : = doktor hulusi' alatas +

RIYASETICUMHUR
EVRAKI
27/239

EK A. 8: Milletvekili adayı olarak belirlenmesi sonrasında Alataş'ın Atatürk'e gönderdiği teşekkür telgrafı. [Cumhurbaşkanlığı Arşivi, YN: 92, Fih: 1-11.]

T. C.
MUNAKALAT VEKALETI
P. T. T. U. M.

(Örnek: 251/1)

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mesuliyet kabul etmez

Adres :

Sayın Devlet Reisimiz
İsmet İnönü
Dolmabahçe

Yol

Servis İşaretleri

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ
Yer No 2/13-1
Decimat No
Fihrist No 8286-1

İLK MERKEZ	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
			Tarih	Saat			Tarih	Saat	
Yenişehir Ankara	182a 38		18-1-1945	35	HÜSUSİ	İstbl.	18-1-1945	45	Hulusi Alatas

Yedi Seneyi geçen Sıhhat ve İctimai müavenet Bakanlığındaki çalışmaları derecemce göstermiş olduğumuz teveccüh ve yardımların teşekkürünü sıhhat sebebler dolayısıyla vazifemden ayrılırken minnetle tekrar arz ederim.

Aydın Millet vekili
Dr. Hulusi Alatas

EK A. 9: Bakanlık görevinden alınmasına karar verildiği gün Alataş'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği telgraf. [Cumhurbaşkanlığı Arşivi, İsmet İnönü Arşivi, YN: 2/ 13- 1, Fih: 8286-1.]

T. C.
Başbakanlık
Hususi Kalemi Müdürlüğü
Hususi

12
36
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Gelen evrakın	Esaslı	17. Ocak. 1945	Mevzuat tarihi	
	Nomarası	15		Teşvik tarihi
Gönderenin	İsmi		Müddet	
	Adresi			

Zata mahsus

Acele

Sifre tel

Sayın Bay Kemal Gedeleş
Cumhur Başkanlığı Umumi Kâtibi

İstanbul

1 - Aşağıdaki malûmatın Cumhurbaşkanımızın Vüce Katlarına en derin tazimlerle arzına delâletinizi rica ederim .

2 - Dün Partide Hasan Beyin iyi biten izahından sonra sıra Sabit Sağıroğlunun sıtma hakkındaki sualine geldi . Pek çok mebus Sıhhiye Vekâleti işleri için fena konuştu . Sıhhiye Vekili de çok fena ve zayıf cevaplar verdi . Saat sekiz buçuğa doğru söz isteyen kalmadığı ve takrir de mevcut olmadığı için celseye nihayet verildi .

Celseden ayrıldıktan sonra bendi kendime düşündüm : Böyle bir konuşmadan sonra Sıhhiye Vekilini işinde tutmak mı daha az fenadır, yoksa işinden ayırmak mı daha az fenadır ? Bu düşünceden sonra işinden çıkarmayı daha az fena buluyorum .

3 - Meclis Reisi ve Müstakil Grup Reis Vekili ile ayrı ayrı konuştum . Her ikisinin de aynı intiba altında olduğunu öğrendim .

Ellerinizi öper, emirlerinizi beklerim .

Başbakan
Ş. Saraçoğlu

030 10 14 20 2

-4

EK A. 10: Hulusi Alataş'ın bakanlık görevinden alınma nedeni gösteren Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzalı belge. [BCA, FN: 30.10.0.0, YN: 14.80.8.]

EK B. Resimler

EK B. 1: Hulusi Alataş'ın Tıbbiye'den aldığı diploma. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 2: Ayestefanos Hastanesi'nde 1914. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 3: Kafkas Cephesi'nde Canboğul Tepesi'nde 1917 [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

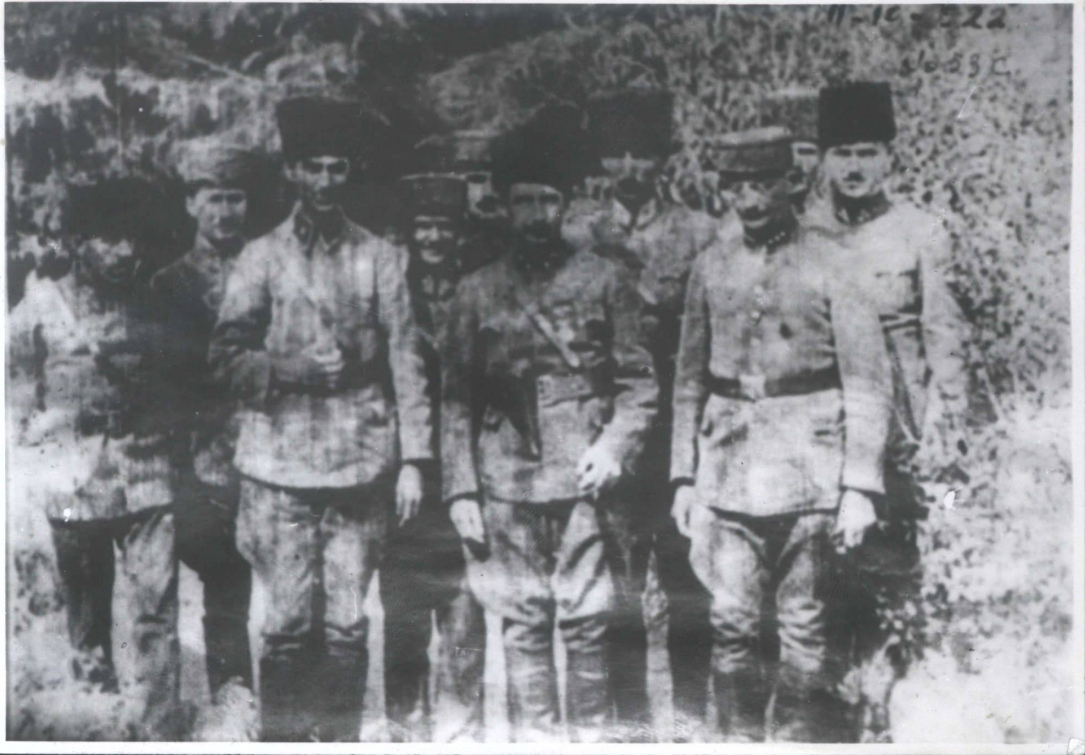
EK B. 4: Kars'ta 1918. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 5: Tıbbiye Müdürü iken 20 Aralık 1920. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 6: Millî Mücadele’de Batı Cephesi Karargâhında. [*Türk Tarih Kurumu Arşivi*, TB, 150-76.]

EK B. 7: Millî Mücadele’de Batı Cephesi Karargâhında. [*Türk Tarih Kurumu Arşivi*, TB, 150-85.]

EK B. 8: Büyük Zafer'den sonra İzmir'de. [*Türk Tarih Kurumu Arşivi*, TB, 150-29.]

EK B. 9: Mudanya Mütarekesi'nde. [*Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EÖ, 191-78.]

EK B. 10: Millî Mücadele'den sonra komutanlar İzmir'de 1923. [*Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EÖ, 191-70.]

EK B. 11: Atatürk ile birlikte Millî Mücadele'de. [*Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi*]

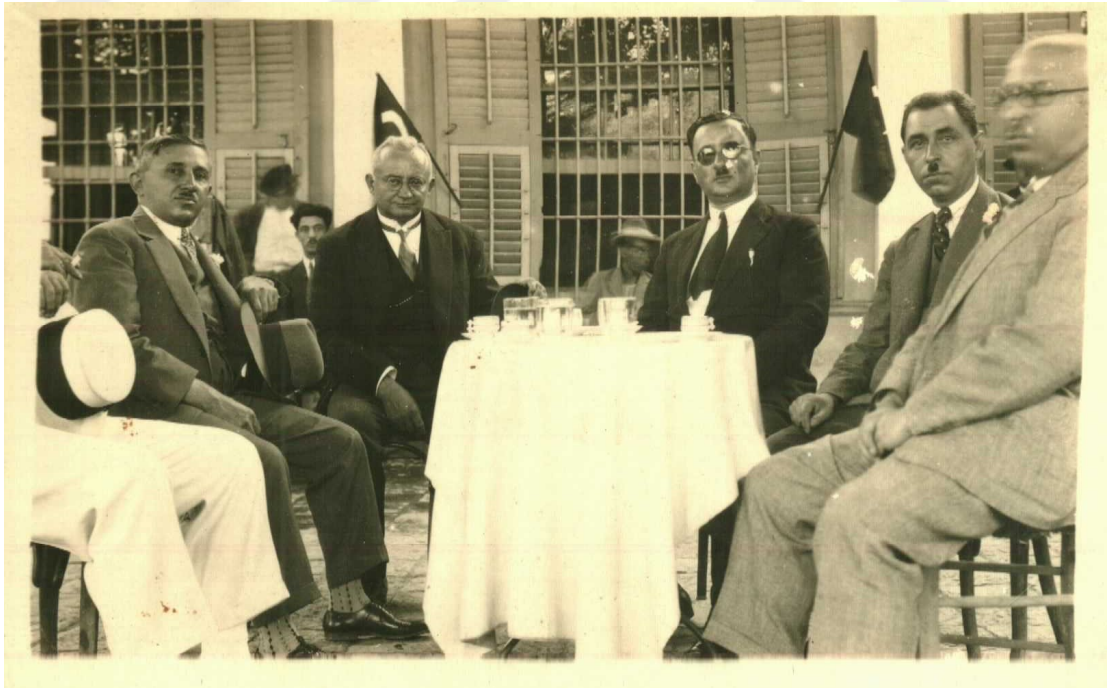
EK B. 12: İzmir’de komutanlarla 1922. [Yalçın Alataş’ın Özel Arşivi]

EK B. 13: Hulusi Alataş’ın İstiklal Madalyası. [Yalçın Alataş’ın Özel Arşivi]

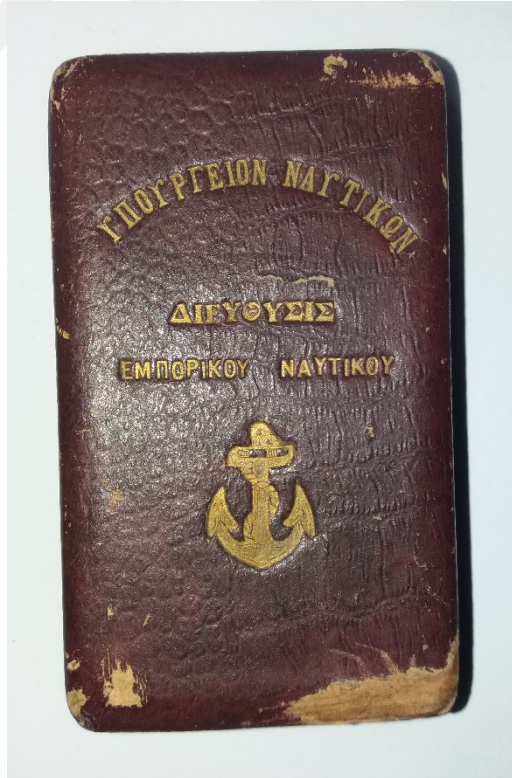
EK B. 14: İzmir'de 3 Ağustos 1924. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 15: İzmir yıllarından. [Yalçın Alataş'ın Hususi Arşivi]

EK B. 16: Hulusi Alataş İzmir Limanı'nda. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 17: Yunan Donanma Bakanlığı'na bağlı olan Yunan Ticari Denizcilik İşletmesi tarafından Hulusi Bey'e verilen Üstün Hizmet Madalyası. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

Reisi cumhur Atatürk'ün
umumi hallerindeki vefatı,
dün gece saat 24 de mesir
edilen tebligden sonra her an
artarak bu gün, 10 İkinci
Şeyrin 1938 perşembe Salıhı
Saat dokuz beş gece Büyük
Şeyrin derin Koma içinde
terki hayat etmişlerdir.

10. İkinci Şeyrin 1938

Ş. Akil Muhit Öğden

Ş. Nesit Ömer İrolalp

Ş. İ. B. B. B.

Ş. Akın Öğden

Ş. H. B. B.

Dr. İsmail Şerif

Dr. Kâmil B. B.

Mim Kemal Öke

Ş. Akın Öğden

Dr. H. Alataş

EKB. 18: Atatürk'ün Ölüm Raporunda Sağlık Bakanı Hulusi Alataş'ın İmzası. [Deniz Müzesi Komutanlığı, "Atatürk Temalı Eserler: Atatürk'ün Ölüm Raporu", denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/index.php/tr/ataturkle-ilgilitablo-fotograf-ve-madalyalar, [Erişim Tarihi:10 Ocak 2021]].

EK B. 18: Sağlık Bakanı iken Başbakan Celal Bayar ile. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 19: Sağlık Bakanlığı sırasındaki yurt gezilerinden. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 20: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve beraberindekiler Ankara Radyo Evinde onurlarına verilen konseri izlerken 1938. [İnönü Vakfı Arşivi, 0001-43.]

EK B. 21: Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile birlikte Stadyum kapısında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü uğurlarken 19 Mayıs 1943. [İnönü Vakfı Arşivi, 79-42.]

EK B. 21: Sağlık Bakanı Alataş mecliste konuşma yaparken. [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 22: Hulusi Alataş ve eşi Meryem Zerrin Hanım [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 23: Hulusi Alataş ve ailesi (Eşi Meryem Zerrin Hanım, Damadı İsmail Arar, Kızı Güher Arar, Kızı Terim Alataş, Oğlu Yalçın Alataş) [Yalçın Alataş'ın Özel Arşivi]

EK B. 24: Hulusi Alataş'ın Ankara Cebeci Mezarlığında bulunan kabri. [21 Ocak 2020]

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılında Bursa’da doğdu. İlk ve ortaokulu Bursa Emine Hasan Özatav İlköğretim Okulu’nda okudu. Lise eğitimini Cavit Çağlar Anadolu Meslek Lisesi’nde Makine Bölümü’nde tamamladı. 2014 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi’nde Tarih lisans eğitimine başladı ve 2018 yılında mezun oldu. 2018’de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2020 Aralık ayında “*Dr. Ahmet Hulusi Alataş’ın Hayatı (Askerî ve Siyasî Faaliyetleri)*” başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı.

25.12.2020

SELAHATTİN BAYRAKTAR

